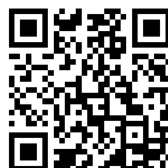

INDIANENSIS UNIVERSITATIS SIGILLUM
LUX
MDCCCXX

NORDISK TIDSKRIFT

FOR

FILOLOGI.

NY RÆKKE.

8

OTTENDE BIND.

KØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN).

TRYKT HOS J. JÖRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER).

1887—88.

Tidskriftets redaktion:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.
Hovedredaktør.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Bugge,
professor,
Kristiania.

Chr. Cavallin,
professor,
Lund.

Medarbejdere i dette bind:

Birch, F. C. C., etatsråd, dr. phil. København.
Christensen Schmidt, C. P., fh. Kollaborator. Kbhvn.
Drachmann, A. B., cand. mag. København.
Gigas, E., dr. phil., bibliotheksassistent. København.
Jespersen, Otto, cand. mag. København.
Johansson, Karl Ferdinand, docent, dr. phil. Upsala.
Jörgensen, C., dr. phil., adjunkt ved Metropolitanskolen. Kbhvn.
Kock, Axel, docent, dr. phil. Lund.
Nissen, C. A., dr. phil. København.
Nyrop, Kr., docent, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, docent, dr. phil. Lund.
Siesbye, O., dr. phil. København.
Sörensen, S., dr. phil. København.
Western, Aug., adjunkt. Fredereiksstad (Norge).

Indhold.

Mindre meddelelser.

Anmeldelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede steder af forfattere og texter.

(Steder, der kun ere anførte som exempler i grammatiske, lexikalske, historiske eller antikvariske undersøgelser, medtages ej.)

Rettelser.

S. 87 l. 25: om fortrolighed, læs om hans fortrolighed
\- 240 l. 36: aequiesceremus læs acquiesceremus.

De manumissione seruorum apud Graecos qualem ex inscriptionibus cognoscimus.

Scripsit **A. B. Drachmann.**

Quae hic publici iuris fit disputatiuncula ab origine ad maius quoddam opusculum pertinebat, cuius in priore parte de manumissione seruorum qualis fuit Spartae et Athenis exposueram. Sed quod in ea operis parte ad rem illustrandam plura quam quae e libris usu peruolgatis peti possent attulisse nec mihi nec aliis uisus sum, excepta breuissima de mothacibus disputatione, quae ante paucos menses in lucem prodiit[1], cetera quaecunque de manumissione seruorum apud Graecos conscripseram intra scrinium premere et ea tantum, quae ex inscriptionibus illustrari possent, publicandi causa denuo pertractare statui. Neque ignoro, etiam in his uix perpauca noua et quae ab aliis non praecepta sint me proferre posse; sed quia his quadraginta annis, quibus permulti manumissionum tituli antea ignoti in lucem prodierunt, uniuersam hanc quaestionem diligentius pertractatam esse non puto, in titulis huc pertinentibus indicandis et rebus maxime memoratu dignis breuiter enarrandis operam non plane inutilem me positurum spero.

Antequam igitur ipsam seruorum manumissionem ex inscriptionibus illustrare aggredior, tituli huc pertinentes,

---

[1]) Nord. Tidskr. f. filol. VII, p. 246 ss.

qui quidem publici iuris facti et mihi cogniti sint, ubi editi reperiantur breuiter demonstrabo. Ceterum in tanta titulorum multitudine, praesertim qui per omnem copiam librorum talia reperta continentium dispersi legantur, uix fieri potuisse quin aliqua me fugerent non nescius sum; plerosque tamen mihi innotuisse credo.[1])

Primo loco ponam titulos in Thessalia repertos:

In monte Olympo uel eius uicinia: Heuzey, le mont Olympe et l'Acarnanie, n. 4. 11. 13—15. 18.

Oloossone:

Ussing, inscrr. Gr. ined. n. 9—11 (Le Bas 1314—1316. Cfr. Leake, travels in Northern Greece III, p. 347; Heuzey l. l. n. 2).

Heuzey l. l. n. 3 b. c.

Cyretiis:

Leake IV, n. 176—79. Ussing n. 12 a (b—e=Leake 176—79; omnes ap. Le Bas 1305—9).

Gonni:

Lolling, Mitth. des Dtsch. archäol. Inst. IX, p. 299 sqq.

Larisae:

Leake I, n. 13 (Curtius, anecd. Delph. p. 13. Uss. n. 8 b. Le Bas 1241).

Uss. n. 7. 8. (Le Bas 1239. 1240? n. 8 etiam ap. Duchesne et Bayet, mission scient. au mont Athos, in Archives des miss. scient. et litt. sér. III, uol. 3, n. 163, ubi pro nouo et antea ignoto editur).

Duchesne et Bayet l. l. n. 150—62.

Miller, Revue archéol. Sept. 1874.

Lolling, Mitth. des Dtsch. archäol. Instituts in Athen, VII, p. 226 sqq.

Atrace:

Lolling, Mitth. VIII, p. 129.

---

[1]) In indice titulorum componendo non id propositum habui, ut omnes libros in quibus quisque titulus legatur afferrem, sed ubi commodissime inueniri posset optimeque editus esset ut indicarem. Itaque quicumque tituli in Corporibus quae uocantur inscriptionum uel similibus libris inueniuntur, in iis afferendis ipsum illum librum nominare fere satis habui.

Phaytti:

Id. ibid. p. 125.

Metropoli Pelasgiotidis:

Ussing n. 6 (Le Bas 1295).

Pheris:

Ussing n. 4 (Le Bas 1217).

Aeginii:

Leake I, n. 7 (Le Bas 1208 I & II).

Le Bas 1206 b. 1207.

Duchesne et Bayet l. l. n. 194—95.

Gomphis:

Le Bas 1195—98.

Metropoli Thessaliotidis:

Ussing n. 5 (Le Bas 1192. Heuzey et Daumet, miss. archéol. de Macédoine 218).

Heuzey et Daumet 219.

Monceaux, Bull. de corr. Hell. VII, p. 52.

Lolling, Mitth. VIII, p. 210.

(Rousso):

Heuzey et Daumet 222. 223.

Cierii:

Le Bas 1191.

Pharsali:

Heuzey et Daumet 215.

Hali:

Heuzey et Daumet 214.

Lamiae:

Ἐφημερὶς ἀρχαιολογικὴ Aug. Sept. 1838 (Rangabé, Antt. Hell. 946—52. Curt. anecd. p. 14 sqq. Le Bas 1148—53 [1]).

Hypatae:

Pittakis, Ἐφημ. ἀρχ. I, n. 192—95 (Le Bas 1125—35. Cfr. Curt. inscr. Att. XII, p. 31 sq.)

Lolling, Mitth. IV, p. 219.

Ad titulos Thessalicos forma proxime accedunt tituli reperti:

[1]) Ephemeridis uidendae non fuit mihi copia; e ceteris solus Le Bas omnes titulos habere uidetur.

Dodonae:

Carapanos, Dodone et ses ruines, n. 10—16. 17. 19 (S. I. G. 442—43).

Thermi:

Lolling, Mitth. IV p. 222 (S. I. G. 441).

Mantineae:

Le Bas-Foucart, Péloponnèse n. 352 k—o (l et m iam ap. Rossium, inscrr. Gr. ined. I, p. 9. S. I. G. 444).

Orchomeni Arcadiae:

Milchhöfer, Mitth. VI, p. 304.

Calymnae:

Newton, Journal of Hellenic studies II, p. 362 sqq.

Newton, Ancient Greek inscrr. in the Brit. Mus. II, n. 306—14.

Marcel Dubois, Bull. corr. Hell. VIII, p. 43/4.

Elateae:

Curt. anecd. Delph. n. 39 a—d.

Thespiis:

Larfeld S. I. B. 241.

Foucart, Bull. corr. Hell. IX, p. 421, n. 28.

in regno Bosporano:

C. I. G. 2114 b et bb (Panticapaei; Curt. anecd. p. 25 sq.; bb etiam in Antiquités du Bospore n. XXII).

C. I. G. 2131 b (Anapae; Curt. p. 26; Antt. du Bosp. n. XXIII).

Stephani, Mél. Gréco-Rom. II, p. 200 sqq. (Anapae).

Newton, Anc. Gr. inscrr. II, n. 180.

Qui sequuntur tituli manumissionem specie consecrationis factam continent.

Olympiae ad templum Iouis Olympii; I. G. A. n. 552.

In Taenaro ad t. Neptuni:

I. G. A. 83. 84. 86. 88.

Newton, Anc. Gr. inscrr. II, n. 139.

Porro tituli Phocenses:

Stiride ad t. Aesculapii:

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 73 et 74 a. b. (73 ap. Curtium p. 22. Le Bas 993—95. S. I. G. 445).

Mondry Beaudouin, Bull. corr. Hell. V, p. 446 sqq.

Daulide ad t. Mineruae Poliadis:

C. I. G. 1725 (Le Bas 811).

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 81 (Curt. p. 23. Le Bas 812).

et Boeotici:

Chaeroneae ad t. Serapidis:

C. I. G. 1608 a—h (Le Bas 797).

Preller, Berichte der Kgl. Sächs. Ges. der Wiss., 1854, p. 199 sqq. (Larfeld, S. I. B. n. 54. 55).[1]

Stamatakes, Ἀθην. IX, p. 319 sqq., 353 sqq. (S. I. B. 53 b—i).

Decharme, recueil d'inscrr. inéd. de Béotie n. 17. 18 (S. G. B. 56. 57)

Latichew, Bull. corr. Hell. VIII, p. 54 sqq. (n. 1—8).

Ibidem ad t. Dianae Lucinae:

C. I. G. 1610 (Le Bas 796).

Latichew l. l. n. 9.

Ibidem ad t. Magnae Matris:

Latichew l. l. n. 10.

Orchomeni ad t. Serapidis et Isidis:

Decharme l. l. n. 1—4 (S. I. B. 27—29. Correctius ed. Latichew l. l. p. 67 sqq., n. 1—4).

Foucart, Bull. corr. Hell. IV, p. 91 sqq. (S. I. B. 30. 31).

Latichew l. l. n. 5.

Lebadeae ad t. Iouis Regis et Trophonii:

Foucart, Bull. corr. Hell. IV, p. 96 sq. (S. I. B. 71).

Stamatakes, Ἀθην. IX, p. 361 sq. (S. I. B. 72. a. b).

Coroneae ad t. Serapidis:

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 86 (Curt. p. 21. Le Bas 666).

Thisbae ad t. Dianae Lucinae:

Foucart, Bull. corr. Hell. VIII, p. 402 sqq.

In titulis qui sequuntur manumissiones sacrae uenditionis specie factae leguntur:

Delphis ad t. Apollinis:

C. I. G. 1699—1710.

Thiersch, Abhdl. der phil. Classe d. kgl. Bayer. Acad. vol. III 1840, n. 1 & 3.

Curtius anecd. Delph. n. 2—37.

---

[1]) Larfeldii sylloge tituli uulgari sermone scripti non continentur.

(Titulos Thierschianos et Curtianos repetiit Rangabé, Antt. Hell. n. 903—45. Omnes quos adhuc recensui titulos et nonnullos praeterea edidit Le Bas, n. 898—963; sed propter rationem huius operis in his partibus nondum perfecti difficillimum est inuenire, unde petiuerit titulos quos alibi editos reperire non potuerim).

Wescher et Foucart, Inscriptions recueillies à Delphes, n. 19—450 (horum paucos iam ediderant Michaëlis et Conze, Annali dell' Instituto 1861, p. 67 sqq.).

Haussoullier, Bull. corr. Hell. V, p. 406 sqq., n. 15—48.

Amphissae ad t. Aesculapii:

Mondry Beaudouin, Bull. corr. Hell. V, p. 451 sq.

Tithoreae ad t. Serapidis:

Ulrichs, Rhein. Mus. N. F. II, p. 544 sqq. (Le Bas 823—26).

Chalei ad t. Apollinis Nasiotae:

C. I. G. 1607.

Naupacti ad t. Dionysi:

C. I. G. 1756—58 (Le Bas 1023—24).

Ibidem ad t. Aesculapii:

Weil, Mitth. des Dtsch. arch. Inst. IV, p. 22 sqq.

Phistyi ad t. Ueneris Syriae:

Bazin, Archives des miss. scient. et litt. sér. II, vol. I p. 369 n. 11.

Arsinoae ad t. Herculis:

Lolling, Mitth. VIII, p. 339.

Tituli Hyampolitici quem ed. Curtius in anecd. Delph. (n. 38) qualis fuerit forma discerni non potest.

Antequam de formis manumissionis quales ex his inscriptionibus cognoscimus dicere incipiam, de ipsorum titulorum specie et aetate pauca praefanda sunt. Praeter Delphicos igitur quosque Naupacti repperit Weil (Mitth. IV, p. 20), quorum longe diuersa ratio est, omnes fere more Graecorum in tabulis lapideis incisi sunt. Tituli Dodonaei in aes incisi, ut singulae litterae punctis ordine dispositis efficiantur;

titulus Olympius item aheneus, sed litterarum species uulgaris. Ceteri autem eo inter se discrepant, quod plerique quidem in tabulis ad id ipsum factis leguntur, haud pauci tamen in basibus quae statuas uel alias res dis consecratas ab origine ferebant atque etiam in altaribus scripti sunt. Quod propterea euenit, quia catalogi manumissionum, etiam ubi forma earum cum cultu deorum non coniuncta erat, uulgo in templis asseruabantur; qua de re cfr. quae disputauit Heuzey, le mont Olympe p. 32 sqq. Iam si magistratui cui cura illarum tabularum conficiendarum obuenerat nouum marmor deerat, uetere utebatur.

Aetate quamquam hi tituli longe inter se distant, tamen quod sciam nullus ex iis medio fere tertii a. Chr. n. saeculi antiquior est, exceptis solis consecrationibus Ioui Olympio et Neptuno Taenario factis; titulos enim Taenarios saeculo quinto tribuit Foucart (Bull. corr. Hell. III, p. 96); de tituli Olympii aetate dictum esse equidem nusquam repperi; sed admodum antiquum eum esse litterarum forma ostendit. Neque uero e ceteris multi a nostro aeuo tam longe recedunt quam qui longissime; nam anno a Chr. n. 200 antiquiores sunt fere perpauci e Delphicis (de quorum aetate post uidebimus), Boeoticorum aliquot, fortasse etiam aliunde unus et alter; reliqui omnes recentiores sunt, tamen ut, si Thessalicos exceperis, haud multi liberae reipublicae Romanae tempora excedere uideantur; Delphicorum enim et Boeoticorum, qui ceteros omnes numero longe superant, plerique finibus secundi a. Chr. n. saeculi continentur. De tota autem hac re ubi singula titulorum genera tractabimus diligentius quaeremus.

I.

De titulis Thessalicis.[1])

Qualis in Thessalia fuerit manumissonis forma, quamquam haud pauci inde tituli in lucem prodierunt, tamen ut

---

[1]) Cfr. Ussing, inscrr. Gr. ined. p. 10 sqq. — Curtius anecd. Delph. p. 18 sqq.

nobis ab omni parte notum sit multum abest. Sunt enim illi tituli omnes fere eiusmodi, ut nihil nisi breuissimum libertinorum indicem contineant. Cuius forma cum exemplis melius quam meis uerbis cognosci possit, hic apponam fragmenta titulorum duorum ab Ussingio editorum.

Uss. n. 4 (titulus Pheris repertus) u. 5: *Ἀντιλέοντος | τοῦ Ἐπικράτους ταμιεύο[ν]|τος τῆς πόλεως τὴν πρώτη[ν] | ἑξάμηνον τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦ | ἐπὶ στρατηγοῦ Θεμιστογέ|νους τοῦ Ἀνδροσθένους οἱ | δεδωκότες ἐπ' αὐτῷ ἀπελεύ|θεροι τῇ πόλει τοὺς δεκαπέν|τε στατῆρας κατὰ τὸν νό|μον. Κλῆτα ἀπὸ Ἀρχελάου | τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Ἡ[γ]ησάν|δρας τῆς Ἱππομάχου, Καλλισ|τὰ ἀπὸ Κρατίνου τοῦ Πολέμωνος κ[αὶ] | Δικαιοπόλεως τῆς Ἀρίστωνος κτλ.*

Uss. n. 8 (tit. Larisaeus) = Duchesne et Bayet 163: *Πειθαγόρας Μεγαλοκλέ[ους] | ὁ γεγονὼς ταμίας τῆς πόλε[ως]|τὴν δευτέραν ἑξάμηνον ἐν στρ(ατηγῷ) Κ..... | λύκω ἔτους ει αὐτοκράτορο[ς] | Καίσαρος Τραιανοῦ Ἁδριανο[ῦ] | Σεβαστοῦ ἀνέγραψεν τοὺς ςα|μένους ἀπηλευθερῶσθαι ἐν τῷ | τῆς ταμείας αὐτοῦ χρόνῳ, οἵτινες ἔδ[ω]|καν τοὺς γεινομένους τῇ πόλει στατῆρας | μηνὸς Λεσχανορίου πεντεκαιδεκάτῃ Στάχυς ὑπὸ Εἰσαγόρου | τοῦ Εἰσαγόρου δη(νάρια) κβ∠· Εὔπορος ὑπὸ Φορτουνάτο[υ] | τοῦ Ἀρίστωνος ἀπελευ(θέρου) δη. κβ∠ κτλ.*

Duo quos hic exscripsimus tituli formularum uarietatem peruulgatam illustrant; aut enim pecuniae ciuitati persolutae non amplius semel, post magistratuum praescriptorum nomina, mentio fit, aut post singula libertinorum nomina repetitur.

Hos indices publice confectos esse tota eorum ratio apertissime demonstrat; quin etiam ut omnes seruorum manumissiones in tabulas publicas referrentur in Thessalia lege cautum fuisse uerba illa: *οἱ δεδωκότες .... κατὰ τὸν νόμον* ostendunt. Ea igitur illic ratio confirmandae manumissionis erat; cuius singulas partes iam illustrare conabor.

Pecunia illa cur soluta sit, in quibusdam titulis Lamiensibus et Hypataeis indicatur. Lamienses enim ap. Curt. 1 & 2 haec habent: *ἀπελεύθεροι δεδοκότες ἐν τὰν στάλαν τοὺς δεκαπέντε στατῆρας;* tit. Hypataeus ap. Le Bas 1134: *δεδωκότες μοι τὰ τῆς στηλογραφίας δη. κβ∠* (h. e. *δηνάρια εἴκοσι δύο ἥμισυ*). Eo igitur pertinuisse credas pecuniam, ut inde nomen libertini in tabulas publicas referretur. Tamen et maior est quam ut

tota in hanc rem opus fuisse putari possit[1]); et magistratus nomen quod in titulis Hypataeis comparet, quod est *ἐπιμελητὴς τῶν ἀπελευθερικῶν χρημάτων*, rem ita habuisse ostendit, ut illa pecunia non solum nominis inscribendi causa, sed etiam pro securitate ea quam respublica libertino praestaret solueretur. Hoc iam uidit Curtius, inscrr. Att. XII, p. 33.

Summa soluenda aut quindecim stateres aut uiginti duo denarii et dimidius fuit. Utramque autem pecuniam idem ualere ex titulo supra allato (Uss. n. 4) apparet, ubi columnae posterioris quae restant sic incipiunt: [*κατὰ τὸ*]*ν νόμο*[*ν*, *ἃ γ*]*ίνετα*[*ι κ*]*ατὰ τὸ διό*[*ρθ*]*ωμα δεινάρια εἴκοσ*[*ι*] *δύο ἥμυσυ*. Titulus Augusto imperante scriptus est; de noua nummorum ratione cf. quae Ussing p. 14 disputat. Ex eodem autem loco perspicuum est, titulos in quibus stateres occurrant Augusti temporibus fere antiquiores, in quibus denarii, recentiores esse. Recentiorum aetatem interdum certius definire possumus, uelut titulus ap. Duch. et Bayet n. 162 anno p. Chr. n. 41 (*ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Γερμανικοῦ Σεβαστοῦ*), Uss. n. 8 anno p. Chr. n. 131/2 (anno quinto decimo Hadriani imp.. cfr. fragm. supra allatum) scriptus est; in antiquioribus idem licere nusquam inueni; numerus autem eorum omnino minor est.

Pecunia cum in aerarium referretur, ipsi ciuitatis quaestori, cuius nomen indici praescribitur, uulgo pendebatur; Hypatae magistratum eiusdem rei causa institutum cui nomen esset *ἐπιμελητὴς τῶν ἀπελευθερικῶν χρημάτων* denarios recepisse iam uidimus (Le Bas 1134. 1135).

Titulos Thessalicos in quibus haec pecunia soluta esse non indicetur non nisi unius generis nouimus, omnes in uico cui hodie nomen Selos est in monte Olympo repertos, qui leguntur ap. Heuzeyum n. 4. Quorum forma cum aliis quoque rebus a ceteris differat, unum minus quam ceteros mutilatum hic apposuisse operae pretium fuerit: *Στρατηγοῦντος Καλλιστρά — — — — αίου ἐννάτη Σευηθίδης Μελανθίου ἀφῆκεν ἐλευθέραν*

[1]) Cfr. Hartel, Wiener Sitzungsber. 91, p. 157 sqq., qui antiquiore saltem tempore etiam amplos titulos minore pretio quam uiginti duarum drachmarum incisos esse demonstrat

κατὰ τὸν νόμον τὴν ἑαυτ[οῦ δο]ύλαν Εὐπάτραν Ἀντιγόνου. Ξενοδόκοι· ταγὸς Φιλόξενος Παυσανίου· ἴδιοι ξενοδόκοι· Ὑ[πέρπλ]οντος [Φιλο]ξένου, Στράτων Ἀγάθωνος, Φίλιππος [Δημ]άρχου. De his xenodocis disputavit Heuzey (p. 33); magistratus eos fuisse putes, quae sententia titulo Phayttensi a Lollingio (Mitth. VIII, p. 125) edito confirmari uidetur, cuius in priore parte decretum quo homini nescio cui proxenia datur continenti (infra quod manumissio scripta est, cf. quae p. 7 dixi) ξενοδόκος ut uidetur decretum incidere iubetur. Tamen dubitationem mouet illud quod in tit. Olympio exstat: ἴδιοι ξενοδόκοι; neque enim ἴδιος nisi priuatus intellegi potest; priuatis autem ξενοδόκοις hic ταγός, quo nomine singularum ciuitatum Thessalicarum magistratus uulgo appellabantur (cfr. S. I. G. 202, 2), in tit. Larisaeo a Duchesne et Bayet edito, ut opinor, κοινὸς ξενοδόκος opponitur (n. 159: ὁ δεῖνα φάμενος ἀπηλευθερῶσθαι ὑπὸ τοῦ δεῖνος ἔδωκε κτλ. ἐναντίον κοινοῦ ξενοδόκου). Itaque ξενοδόκον magistratus nomen fuisse non puto, sed in quibusdam ciuitatibus qui in manumissionibus et ceteris rebus ad peregrinos pertinentibus[1]) testium munere fungerentur ξενοδόκους appellatos esse, aliquem autem magistratum interesse necesse fuisse, qui ob id publicus ξενοδόκος uocatus sit. Omnium autem titulorum in quibus ea uox legitur aetas antiquior est; quin etiam tituli Seli reperti si ab Heuzeyo temporibus successorum Alexandri recte tribuuntur, omnium de quibus hic agimus antiquissimi sunt. Denique hoc instituto libertinos Thessalos antiquiore tempore peregrinorum iure agitasse demonstratur; quamquam de ea re uix quisquam dubitaturus fuit.

In titulis nonnullis (Lamiensibus ap. Curt. n. 1. 2. 4; Metropolitano ap. Uss. n. 6; Larisaeo in Mitth. VII, p. 226 sqq.; Halensibus ap. Heuzey et Daumet n. 214; Olympiis ap. Heuzeyum n. 4) singulis libertinorum nominibus aliud nomen genetiuo casu additur, ut puta: Σω[τ]ηρίχα Φιλώτου ἀπὸ Ἐργοφίλ[ης τ]ῆς Ἀσίου καὶ Φιλ[ώτου] τοῦ Εὐπόρου, et quae similia sunt. His nominibus patres libertinorum significari putauit Ussingius (p. 17); sed huic sententiae obstat quod

---

[1]) Xenodocis et cum peregrinis et cum libertinis rem fuisse iam suspicatus erat Heuzey l. l.

neque alibi fere de parentibus seruorum quaeritur et saepe difficile erat scire, quo patre prognatus esset seruus; tum quod in his titulis nomen libertino additum cum ipsius manumissoris nomine saepius congruit quam ut id casu euenisse putari possit, tam saepe autem dominos ex ancillis liberos procreauisse[1]) aut talia publicari ciuitates uoluisse non puto, quamquam idem in uno titulo alibi reperto (Le Bas-Fouc. 352 k) aperte declarari, in aliis (uelut S. I. B. 53 d A; Ἀθήν. IX, p. 356) fortasse significari non ignoro. Quibus de causis nominibus illis seruorum dominos ita indicatos esse puto, ut, siue seruus domi natus et educatus esset, ipsius manumissoris aut, si is mortuus esset et liberi eius manumitterent, patris eorum nomen adderetur, siue aliunde emptus esset, nomen prioris domini, a quo eum manumissor emisset. Eodem modo in titulis Delphicis, si natio serui ignorabatur, nomen prioris domini afferebatur (Wescher et Foucart n. 65. 126. 130. 197. 198. 247).

Post nomina liberti et manumissoris interdum additur uocabulum ξενικῇ, saepius illud quidem omisso iota subscripto; qui error in titulis recentioribus peruulgatus Curtium induxit, ut uocabulum pro seruae nomine haberet (inscrr. Att. XII, p. 31 sq.); nam in ipsis titulis Hypataeis, quos edidit Curtius, frequens est haec formula. Ussingius (p. 25) hanc explicationem protulit, „duplicem fuisse manumittendi rationem ciuibus et peregrinis, ἐπιχώριον et ξενικήν; in uulgari ratione nihil scribi, in hac ξενικῇ addi.“ Haec ita, credo, intellegenda sunt, ut, si manumissor peregrinus sit, ξενικῇ addi, si ciuis, abesse putemus. Quod si ita res haberet, ut patria peregrini manumissoris significaretur expectandum erat, quod tamen ubi illud ξενικῇ additur nusquam fit, cum in titulo Larisaeo in Mitth. VII p. 226 publicato domini peregrini ξενικῇ non addito diserte nominentur. Porro in titulo Metropolitano (Mitth. VIII, p. 210) post uulgarem manumissionis formulam (ὁ δεῖνα ἀπὸ τοῦ δεῖνος) additur non ξενικῇ, sed ξενικός; quod fieri uix potuit, nisi ad libertini condicionem signifi-

[1]) In titulo Ussingii sexto in duodeuiginti fere manumissionibus octo nomina congruunt.

candam illa uox pertineret. Denique in titulis Hypataeis illud *ξενικῇ* saepius legitur quam ut ex ratione Ussingii explicari posse uideatur. Quam ob rem cum animaduertisse mihi uidear in nullo titulo ante imperii Romani aetatem scripto (de qua re ex ratione pecuniae plerumque facillime diiudicare possumus) formulam illam inueniri, et tituli Hypataei saltem, in quibus saepissime comparet, quarto uel quinto p. Chr. n. saeculo tribuantur, potius crediderim omnes titulos de quibus hic agitur eo demum tempore confectos esse, quo omnibus imperii Romani incolis ciuitas data esset et ob eam rem libertini lege Iunia aut ciues aut peregrini qui Latini Iuniani dicebantur fierent (cfr. Madvig, Den Rom. Stats Forf. og Forvaltn. I, p. 162 sqq.). Hanc igitur Latinitatem illo *ξενικῇ* significatam esse opinor, quod in titulis Hypataeis, si de eorum aetate recte iudicauit Curtius, factum esse certum habeo[1]).

Praeter ea quae attuli de manumissione seruorum ex his titulis perpauca comperimus. Pretium pro manumissione domino persolui solitum esse inde intellegitur, quod duobus locis post illud *ἀπελευθερωθείς* additur *κατὰ δωρεάν* uel solum *δωρεάν* (Heuzey, le mont Ol. n. 2, b; Heuzey et Daumet n. 222—23). Uno loco (Uss. n. 8 u. 21) manumissio per testamentum commemoratur: *Ἀγέλη ὑπὸ Νεικάνδρου τοῦ ἐπιτρόπου Βαχχίου καὶ Ταλάου* (*Γαλάτου* Duch. et Bayet) *καθ' ἣν ἐποιήσατο διαθήκην Βάχχιος.* In titulo Atracensi (Mitth. VIII, p. 125) seruus publicus manumittitur; nam manumissor est *ἡ Ἀτραγίων πόλις*; cf. Wescher et Foucart n. 41: *ἁ πόλις τῶν Δελφῶν.*

De diebus quibus manumitti solebat egit Ussingius p. 21. In plerisque autem titulis Thessalicis dies omnino non indicatur; rursus eorum, in quibus indicatur, duplex est ratio. Nam aut in unaquaque manumissione quo die facta sit adscribitur, uelut in titulis Seli repertis (Heuzey n. 4); habet

---

[1]) Huic sententiae obstare uideo, quod in titulis Dodonaeis, qui secundi fere a. Chr. n. saeculi sunt, *ξενικᾷ λύσει* legi uidetur (Carapan. n. 12. 19. 22). Sed cum in aliis hoc ipsum incertum sit (12), in aliis num omnino de manumissione agatur dubitari possit (19. 22), maxime propter titulos Hypataeos explicatione quam supra proposui standum puto.

hic tit. primus diem 15, secundus 5, quartus 9, quintus 19. Item in Heuzeyi n. 11: tit. primus habet diem 12, in quattuor sequentibus diei nulla mentio fit, quintus habet 30. Hic igitur certos dies manumissionibus faciendis non institutos fuisse apparet. In altero titulorum genere plures manumissiones uno die factae leguntur, uelut in Uss. n. 5: *Θεμιστίου τρίτῃ*; item in Uss. n. 8, ubi primae quinque manumissiones *Λεσχανορίου πεντεκαιδεκάτῃ* factae esse dicuntur; at in ceteris non dies, sed tantum pars mensis (uelut *νουμηνίου*, *ὁλοκυκλίου*) additur, nisi quod uno loco est: *ὁλοκυκλίου ὀγδόῃ*. Itaque ne ex talibus quidem titulis manumissiones certis diebus fieri solitas esse efficitur.

Sed quoniam hanc quaestionem attigi, ex ceteris quoque manumissionum titulis quae ad eam illustrandam peti possunt breuiter percurram. In titulis igitur Calymnaeis a Newtonio editis plerumque dies indicatur; sed et hic tanta uarietas est, ut de sollemni aliquo more cogitari uix possit. In reliquis manumissionum titulis, sicut in omnibus Delphicis, quorum longe maximus est numerus, dies fere non indicatur; excipiendi sunt tituli Chaeronenses, quorum in longe plurimis dies additur; porro hic dies ubique fere est aut 15 aut 30; in uno titulo (S. I. B. 53 f A) duodetricesimum legi memini. Tantae autem titulorum copiae tam uniuersus consensus cum casu existere non potuerit, Chaeroneae certos dies, et quidem mensis quintum decimum et tricesimum, manumissionibus faciendis constitutos esse sequitur. Mire autem accidit, quod inter perpaucos titulos Atticos qui ad libertinos pertineant (sunt autem qui in C. I. A. n. 768—76 leguntur, omnes unius generis) solus in quo diei mentio fiat eundem diem, quintum decimum dico, praebet. Titulus enim C. I. A. 776, qui sicuti ceteri indicem paterarum argentearum Mineruae a libertinis clientela solutis uotarum continet[1]), in superiore parte, in cymatio, maioribus litteris incisa habet haec: ------ *ν]τος Δημοτέλους τοῦ Ἀντιμάχου Ἀ[λ]* ------ *οἱ ἀποφυγόντες* (?) *ἀπ]οστασίου Ἑκατομβαιῶνος πέμπτει ἐπὶ δέκα.* Potest

[1]) In hac re Schenklio, qui in Zeitschr. f. Oesterr. Gymn. XXXII, p. 167 sqq horum titulorum explicationem protulit, contra Koehlerum assentior.

sane casu fieri, ut Athenis idem dies qui Chaeroneae nobis occurrat; sed tamen rem annotatu dignam putaui. Qua uero de causa illi ipsi dies instituti fuerint, frustra quaesiui.

Propter rationem manumissionum publicandarum, qua Thessali utebantur, quam frequentes in singulis oppidis fuerint manumissiones interdum diiudicari potest. Uelut Hali in oppido uix inter maiora numerando uno anno quindecim serui manumissi in tabulas referuntur (Heuzey et Daumet 214); Pheris uno semestri octo (Uss. n. 4); Larisae in urbe ampliore uno anno, ut uidetur, 38 (Mitth. VII, p. 226); ibidem (Duchesne et Bayet 162) uno mense 6, altero 1, tertio non minus tredecim (neque enim integer index seruatus esse uidetur). Possum equidem totius rei rationem conficere; sed cum propter uniuersam horum titulorum condicionem num tali enumeratione quicquam effici possit dubitem (nam plerique pessime habiti sunt), eo labore supersedeo.

Iam si quaecunque ad seruorum manumissionem illustrandam ex his titulis colliguntur paucis comprehendemus, sic fere statuendum erit. Iam satis antiquo tempore de forma manumissionis in oppidis Thessalicis leges erant; hae seruorum manumissorum nomina in tabulas publicas referri et eo nomine quinos denos stateres uel uicenos binos denarios et dimidios in aerarium persolui iubebant, quae pecunia re uera uectigalis locum obtinebat; libertinorum condicio antiquiore tempore peregrinorum erat, postea secundum leges imperii Romani aut ciues aut Latini fiebant.

II.

De ceteris titulis simplicem manumissionis formam exhibentibus iam disputabo.

Titulorum Thessalicorum et eorum quos in enumeratione secundo loco posui id commune est, quod seruus simpliciter manumitti, non deo alicui consecrari aut uenire dicitur. Ceteris rebus quamquam multum inter se differunt, tamen distributio quaedam institui potest, quam in enumeratione quoque significaui. Aut enim dei templiue cum manumissione

coniuncti aliquo loco mentio fit aut talia omnino desunt. Atque posterioris generis exempla, quibus quae cuiusque generis sit ratio cognoscatur, iam apponam; sunt autem qui huc pertinent Dodonaei, Mantineuses, Thermitanus, Calymnaei, denique nonnulli ex titulis regni Bosporani. Nemo autem hic mihi opponat, quod huius generis tituli plerique uel in templis reperti uel etiam in altaribus scripti sint; nam idem in Thessalicis euenisse, quos cum cultu deorum nullo modo coniunctos fuisse nomina magistratuum qui manumissionum rationem habebant ostendunt, supra in pag. 7 demonstraui.

Titulorum igitur Dodonaeorum omnium fere ualde mutilorum specimen hoc sit (Carapanos n. 14 — S. I. G. 442): *Ἀγαθᾷ τύχᾳ. Στραταγοῦν|τος Ἀπειρωτᾶν Λυσανία Καρώπου, | προστατεύοντος Μολοσσῶν Ἐχελάο(υ) | Παρώρου, ἀφῆκε Ἀντίβολος Νικάνορος Δο|εσστὸς ἐλεύθερον Ἀνδρομένη τὸν αὐτοῦ, | [ἄ]τεκνος ὤν. Μάρτυρες· Ἀγέλαος Ἀ(ν)τιόχου, Λυκόφρων | Ἀντιόχου, Δέξανδρος Κεφάλου, Ἀγέλαιο(ς) | [Λυσν]ικάτου, Κολπαῖοι.*

Tituli Dodonaei quo modo incisi sint supra (p. 6) commemoraui; aetas duorum, n. 11 et 14, certius definiri potest; cf. Carapan. ad n. 11, Bursian in Sitzungsber. d. Kgl. Acad. zu München 1878, II, p. 15 sqq., Dittenb. ad n. 442 S. I. G. Uterque tempore regis Persei confectus est. — Quae forma titulo supra exscripto est, eadem omnibus Dodonaeis fuisse uidetur, neque usquam magistratus aut legis ad manumissionem pertinentis mentio fit. Tamen hi tituli qui inter rudera templi inuenti sunt sine dubio publice asseruabantur; sed confectio eorum utrum lege iussa fuerit an ex libera manumissoris uoluntate pependerit, incertum est. — Interdum manumissio plena et integra pluribus significatur, uelut in n. 10: *ἀφίεντι αὐτοὶ ἀπ' αὐτᾶν καὶ τῶν ἐκγόνων, αὐτὰν καὶ γένος ἐκ γενεᾶς*; et infra: *[τρα]πεῖσθαι ὅπα κα θέλῃ.* In n. 17 uerba: *μὴ ἐξέσστ[ω ....* ad interdicta in aliis titulis, sicut in Delphicis, sollemnia, ne quis libertino manum iniciat, spectare uidentur; item in 18: *ἐὰν δέ τις ἐφά[πτηται .....*; sed ex tam mutilis fragmentis plura elicere nequeo. — Unus titulus (n. 8) non simplicem manumissionem, sed emptionem manumittendi causa factam continet, quae res uerbo *ἐξεπρίατο* indicatur; cfr. quae anno-

tauit Dittenberger ad S. I. G. n. 443, Bursianum qui simplicem manumissionem esse putauerat refutans. — Quod in duobus titulis, n. 13 et 14, manumissor se orbum esse scribit (ἄτεκνος ὤν), Dittenberger (S. I. G. 442) lege prohibitum fuisse putat, ne quibus liberi essent manumitterent. Sed hoc neque per se ueri simile est et titulo cuius uerba supra attuli n. 10, ubi mariti ἀπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐκγόνων manumittunt, refutari uidetur; consensusque liberorum uel, si ipsi minores erant, cognatorum si requirebatur, satis erat causae cur orbitas indicaretur.

Iam supra (p. 12 not.) monui, in quibusdam titulis Dodonaeis (Carap. 12, 19, 22) eadem uerba quae in Thessalicis inueniremus, ξενικῷ λύσει, inesse uideri; in uno titulo (n. 27), qui sine dubio manumissionem non continet (cfr. Egger ap. Carap., Annex B, p. 201), potius ξενι[κᾶι κρ]ίσει legendum est. Reliquis uero tribus diligentius examinatis primum 12 reiciendus est; neque enim tabulae partes quae post u. 3 et ante u. 4 interierunt numerum litterarum ad illa uerba efficienda necessarium capere uidentur. In 19 illud mirum est, quod pro uocabulo in ceteris sollemni, quod est ἀφίητι (ἀφίεντι, ἀφῆκε), legitur ἀπέλυσεν; in 22, qui omnino pessime habitus est, uerbum hodie legi nequit. Neque tamen equidem negauerim, propter uniuersam horum titulorum formam manumissiones iis contineri ueri simile esse; sed tam mutili sunt, ut nec de ea re quicquam pro certo statuere neque omnino iis aliquid momenti tribuere audeam. Itaque totam hanc quaestionem attigisse satis habeo, omni soluendi conatu abstinens.

In titulo Thermitano[1]) (qui infra decretum publicum inscriptus est) ne quis propter sollemnem Iouis, Terrae, Solis inuocationem de ficta consecratione qualis in Boeotia alibique erat cogitet monuit Dittenberger (S. I. G. n. 441); recte, credo, quamquam eadem plane formula in titt. Anapensibus, quorum alia ratio est, legitur (Stephani, Mél. Gréco-Rom. II,

---

[1]) Haec sunt uerba eius: Πολύφ(ρ)ων Λύκου Α[ἴνη]σαν τὴν ἰδίαν θρεπτὴν ἀπελευθέρωσεν ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον μηδενὶ | μηδὲν προσήκουσαν κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν | νόμους ἰσοτελῆ καὶ ἔντειμον (Mitth. IV, p 222 = S. I. G. 441).

p. 200 sqq.; Newton, Anc. Greek Inscrr. II, n. 180; cfr. quae infra dicemus). Difficilior est quaestio, quid sibi uelint illa κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν νόμους ἰσοτελῆ καὶ ἔντειμον. Dittenberger de isotelia qualis Athenis erat cogitat, collata glossa Hesychii: ἰσοτελής · ὁ ἐξελεύθερος καὶ μετέχων τῶν νόμων κτλ., cuius priorem partem mutilam esse suspicatur. Sed haec ratio eo minus placet, quod illa κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν νόμους commune omnium libertinorum ius significari demonstrant; hoc autem, si peregrini erant Aetolorum libertini, isoteliam fuisse, quo nomine condicio melior quam qua ceteri peregrini fruebantur indicatur, ueri dissimile est. Ipsa uerba potius eo ducunt, ut plenum ciuitatis ius intellegamus; nam ἔντειμος sic positum idem quod apud Atticos ἐπίτιμος est sonare uidetur[1]). Sed hoc omnium ceterorum Graecorum institutis apertissime repugnat, ut ego quid statuam prorsus ignorem.

Titulorum Mantinensium hunc exscribo:

Ἐπὶ ἱερέως τῶ | Ποσιδᾶνος Ἀπ|ολλωνίου, δεκ|τῆρος δὲ Μάρκου | τοῦ Τίτου, ἔτους ἑ|βδόμου καὶ τεσσαρα|κοστοῦ, διαθήκης ἀν|αγνωσθείσης γ', μην|ὸς τρίτου τριακάδι, Πίτ|υλος Ποσειδίππου ἀφῆ|κε τὰν ἰδίαν θεράπαιν|αν ἐλευθέραν Σαφὼ | καὶ τὸ ἐξ ἑατᾶς παιδίον | Ὀνησιφόρον μηδενὶ μη|δὲν προσήκοντες (Le Bas 352, n). Aliud exemplum legitur S. I. G. 444.

Horum aetas e duobus perspicitur, altero quem supra exscripsi anno 100/99 a. Chr. n. confecto, altero qui est ap. Le Bas 352, o anni 101/0. Sunt autem sine dubio indices publice confecti; nam et in uno lapide plures tituli incisi sunt, et n. 352, o (S. I. G. 444) haec praescripta habet: Ἐπὶ ἱερέως κτλ. οἱ ἀποκαρυχθέντες ἐλεύθεροι; sane una tantum manumissio sequitur, sed ea res nihil miri habet, cfr. Dittenb. l. l. Idem ex illo ἀποκαρυχθέντες efficit, manumissiones Mantineae per praeconem pronuntiari solitas esse, quamquam uim uerbi ἀποκηρύττειν uolgo longe aliam esse recte monet. Sed eodem modo dictum est in tit. Thespiensi (S. I. B. n. 241): ἀποκαρυξάτω ἐπὶ τῶ μνάματος (manumissoris) οἱ δεῖνες, ἐλεύθερα θεῖναι τὰ σώματα ἀφιέντα Εὔτυχον κτλ. Eiusdem rei uocabulum in titt. Calymnaeis est ἀνακαρύσσειν, cf. infra p. 18. — Pretium pro manumissione domino persolutum in n. 352, l (= Ross I, 9) commemoratur: δοῦσαν τὴν ὑπὲρ ἑαυτῆς τιμήν; manumissio per

[1]) Cfr. Gilbert, Staatsalterth. II p. 300, 3.

testamentum ter recitatum facta n. 352, n.; filia domini manumissa 352 k (cfr. p. 11). Cetera minoris momenti sunt.

Tituli Calymnaei a Newtonio editi omnes in templo Apollinis reperti, sed partim in basi statuae alicuius, partim in lapidibus quibus paries exstructus erat incisi sunt. Duo tituli a Duboisio publicati in ara marmorea, tertius in alius generis lapide leguntur; priores illi duo ab eodem Duboisio temporibus Augusti imperatoris tribuuntur (Bull. VIII, p. 43). Forma etsi multum inter se differunt, tamen qualem plerique praebeant ex hoc fere cognosci poterit:

Ἐπὶ μ(ονάρχου) Κλεωνύμου Κλευάντου μετὰ μό(ναρχον) τὸ β̄ Ξενο|φῶντα μ(ηνὸς) Θευδαι(σίου) ἀφίεισιν ἐλευθέρας | Νικάνωρ Νικηφόρου καὶ Φίλιτος Φιλίτου, φύσει δὲ Νι|κάνορος, καὶ Νικάνωρ Φιλ'του Σωτῆρος τὰς ἰδί|ας θρεπτὰς Ἄρτεμιν καὶ Ἐλπίδα, ἐφ' ᾧ παραμε|νεῖ(ν) Ἄρτεμιν Νικάνορι Νικάνορος τὸν τᾶς ζω|ᾶς αὐτοῦ χρόνον· Ἐλπὶς δὲ ὁμοίως παραμεν|εῖ Νικάνορι Νικηφόρου καὶ Φιλίτῳ τὸν τᾶς ζωᾶς αὐ|τῶν χρόνον· θρέψει δὲ καὶ θρέμμα .... | ..ω Νικάνορι Φιλίτου · ἐξέστω δὲ αὐταῖς ἀμφοτ[έ|ρ]αις ἐκπλῖν ἰσπλῖν ἀνεπικωλύτως (Bull. VIII, p. 43, b).

Ceteri quamquam multa habent propria, tamen singulas manumissiones continent, excepto tit. Newt. n. 306 d:

Ἐπὶ στεφαναφόρου Ἀρισταίου τοίδε | ἀνεκαρύχθησαν ἐπ' ἐλευθερίᾳ | Ἀπολλωνία ὑπὸ Κρατίδα καὶ Ἱππίχης παρα|μίνασα ἀνφοτέροις μέχρι ζωᾶς, | Ἀγάθων ὑπὸ Εὐν[ί]ωνος καὶ Εὐνίωνος.

Eiusdem generis fuisse uidentur Newt. 310 et 311, quorum exigua fragmenta restant. Cfr. tit. Mantin. ap. Le Bas 352, o (S. I. G. 444), de quo supra dictum est.

Omnes hos titulos publice confectos esse perspicuum est; cfr. quae de Mantinensibus disputauimus. Sunt autem tituli Calymnaei iam eo nomine memorabiles, quod, quamquam simplicem manumissionis formam praebent, tamen officia a liberto cum manumissore contracta diligenter perscripta habent, quae res alioqui manumissionis sacrae propria est; tum quod in iis certa quaedam ratio lege constituta, quae inter patronum et libertum intercesserit (ἀπελευθερικὰ δίκαια Bull. VIII, p. 43; ἀπελευθερωτικὰ δ. Newt. 306 c), disertis uerbis commemoratur. Atque de officiis quae manumissor stipulabatur postea, cum de titulis Delphicis dicendum erit, diligentius exponemus; hoc loco quae memoratu dignis-

sima uidentur breuiter attigisse satis habebo. Satis igitur frequens est condicio *παραμονῆς*, ut libertus post manumissionem domi apud manumissorem permanere iubeatur, uelut in tit. Newt. 306 b: *Ἀπολλωνίδης ἠλευθέρωσεν τὸν ἴδιον θρεπτὸν Μιννίωνα ἐφ' ᾧτε παραμενεῖ τὸν τᾶς ζωᾶς χρόνον αὐτῷ τε καὶ τῇ θρεψάσῃ αὐτοῦ Παρθενίδι.* Cfr. 307, ubi manumittit Theodota quaedam, paramone est *τοῖς θρέψασιν*, h. e. ipsi Theodotae et fortasse marito eius, si quem habebat. Alibi non apud manumissorem, sed apud alium aliquem paramone est, uelut in Bull. VIII, p. 43 a et b; Newt. 306 c. Etiam in indice breuissimo quem supra exscripsi (Newt. 306 d) paramone indicatur. Interdum liberto potestas datur eligendi, utrum permanere an pecuniam soluere malit, uelut in Newt. 306 c: *παραμενεῖ δὲ τῇ φύσει μητρὶ Ἄκτῃ τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτῆς χρόνον ἢ ὑποδώσει αὐτῇ δην. τ̄.* Ibid. 308: *ἐὰν δὲ μὴ [παραμείνῃ], ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄.* Cfr. Wescher et Foucart, inscr. rec. à Delphes n. 146. Aliud officium, quod et ipsum in titulis Delphicis occurrit (W. F. 54), est educatio pueri, quo patronus uel alius quis postea seruo utatur; cfr. Dub. p. 43 b; Newt. 308: *θρέψει δὲ καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ* (manumissoris) *Ἀσφ[αλέει καὶ] Νουμηνίῳ ἑκάστῳ θρέμμα ἄρρεν ἢ ἑκάστῳ αὐτῶν ἀνὰ δην. ν̄.*[1])

Cum condicionibus a manumissore impositis illa *ἀπελευθερωτικὰ δίκαια*, quae supra significauimus, non confundenda esse inde apparet, quod in tit. Newt. 306 c ab iis diserte seiunguntur: *Διόφαντος .... ἠλευθέρωσεν Ἀγαθόποδα ἀπολελυμένον τῶν ἀπελευθερωτικῶν δικαίων· παραμενεῖ δὲ τῇ φύσει μητρὶ Ἄκτῃ κτλ.* (cfr. supra). Hic igitur puer qui manumittitur apud

---

[1]) In eiusdem tituli parte superiore Newton sic scribit (u. 3 sqq.): *ἐφ' ᾧτε παραμενεῖ [τοῖς θρέψασιν] | τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτοῦ χρόνον· ἐὰν δὲ μή, | ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄ | καὶ τοῖς Μηνοδότου παιδίοις θρ[έψαν] |τες ἄρρεν ἢ δην. ν̄ κτλ.*, addens ad u. 6: the construction requires *θρέψει*, as in line 12; but this restoration would leave the *-τες* unexplained. Quasi uero restitutio Newtoniana quicquam explicet! Manumissores sunt Asphales et Menodotus; sic igitur scribendum: *ἐφ' ᾧτε παραμενεῖ [Ἀσφαλέει] | τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτοῦ χρόνον· ἐὰν δὲ μὴ [παραμείνῃ], | ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄. [Θρέψει δὲ] | καὶ τοῖς Μηνοδότου παιδίοις θρ[έμμα....] | τες ἄρρεν κτλ.*, quamquam in finibus uersuum 4 et 5 nullum lacunae signum posuit N. Illud *-τες* fortasse restat ex adiectiuo uelut *τριετές*, quo aetas pueri educandi indicabatur.

matrem suam permanere iubetur eodemque tempore officiis manumissori praestandis soluitur. Item in 306 b, postquam libertus apud patronum et uxorem eius usque ad mortem eorum permanere iussus est, haec uerba adduntur: *μένων ἀπελεύθερος τῶν ἐκ φύσεως αὐτῶν τέκνων μόνων*, quibus idem discrimen significatur. Conferendi sunt 306 f: *ἐφ' ὧτε ἔσται ἀπελευθέρα αὐτοῦ (του) μόνου*, ubi nulla paramone est; 307: *μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτῆς οὐδενὸς ἔσται ἀπελευθέρα*; item 308. Legibus igitur Calymnaeis libertis certa officia patronis praestanda imposita erant, quae cuiusmodi fuerint nunc ignoramus; tantum apparet, haec officia etiam ad heredes manumissoris pertinuisse, sed a manumissore liberto remitti potuisse uel ex toto uel ita, ut sibi ea seruaret, heredibus eriperet. Ipsa autem haec manumissori concessa potestas liberti officiis lege impositis soluendi causa est, cur in his titulis talia commemorentur; neque enim id usquam alibi fieri memini, quamquam non dubito, quin ubicumque manumissionis sacrae mos non obtinuerit similia de patronis et libertis instituta exstiterint. Nam in manumissione sacra libertum nullis aliis erga patronum officiis quam quae hic stipulatus esset teneri solitum esse infra ostendemus.

Hoc loco interponam titulum sane memorabilem Orchomeni Arcadiae repertum, quem Milchhöfer litteris maiusculis expressum edidit (Mitth. VI, p. 304). Ego hic eundem litteris minusculis exscribam meaque supplementa quamuis incerta adiciam, ut forma saltem tituli clarius appareat[1]).

Ἐπεὶ Σωσικλῆς ———]έος ἐν Ὀρχομένωι κατοικῶν εἰς τὸν γραμματῆ τῶν συνέ||[δρων ——— κατέβαλ]ε τᾶς ἀπελευθερώσιος ἀργυρίου ἡμιμναῖον κατὰ τὸν νόμον, | [ἔδοξε τοῖς ἄρχουσ]ι καὶ συνέδροις δαμιοργοὺς τοὺς τὸ ἑβδομηκο||[στὸν ἔτος ἄρχοντας? ἀναγράψ]αι τὰν Σωσικλέος ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν|| [τᾶς ———]. Μηνὸς ὀγδόου ἕκται ἱσταμένου Δαμόξενος Ἁ||[γία Ὀρχομέν]ιος ἀφίητι ἐλεύθερον Σωσικλῆ τὸν ἴδιον σὺν| [τοῖς αὐτοῦ πᾶσιν, παραλαβὼν] παρ' αὐτοῦ τὰ τροφεῖα ἀργυρίου μνᾶς τρεῖς κα||[ί ——————] θνάισκων Δαμόξενος Ἁγία Ὀρχομένιος ὁ τᾶς|

---

[1]) Lapis a sinistra parte fractus est; ac ne quis supplementa omni ratione carere existimet, quocunque modo suppleueris, uersuum magnitudinem sinistra imparem euadere moneo.

[— — — — — —] *γείας πατήρ. Μάρτυρες δαμιοργῶν*|| [— — — — — —]*εος, Γερουσίλας, Σωτέλης Λεπτίνα· γρ(α)μμα*||[*τεὺς τῶν συνέδρων Πα*]*ρμενίδας Εὐκρίτου· ἰδιωτᾶν Ἀπολλόδω*||[*ρος* — — — —]*λις Διονυσίου Ὀρχομένιοι.* | [*Γραμματεύοντος τ*]*ῶν συνέδρων Σωσικράτου τοῦ Ἀρι*||[— — — —, *μην*]*ὸς δωδεκάτου εἰκάδι ἔδοξε τοῖς ἄρ*||[*χουσι καὶ συνέδροι*]*ς· ἐπεὶ Ἀντίγονος κατέβαλε ἐν τῶι συνε*||[*δρίωι εἰς τὸν γραμματῆ τᾶς ἀπελευθε*]*ρώσιος τὸ ἐκ τοῦ νόμου στατῆρας ὀκτὼ ἐννέ*||[*α* — — —, *τοὺς δαμιοργοὺς ἀναγράψαι αὐ*]*τοῦ τὰν ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν τᾶς*|[— — — —]*ετου. Μηνὸς δωδεκάτου πέμπται ἀπιόντος*|[*ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος*] *ἀφίητι ἐλεύθερον τὸ*||[*ν ἴδιον Ἀντίγονον παραλαβὼν ἀργυρί*]*ου συμμαχικοῦ δραχμ*||[*ὰς* — — — *ἐξέστω δὲ Ἀντιγόνωι οἰκε*]*ῖν οὗ ἂν αὐτὸς θέ*||[*λῃ. Μάρτυρες* — — —] *Ἐπιμένης Ἀρχ*||[— — — — — — *Δ*]*ιονύσιος Ἀγα* — — — — (cetera in alio lapide scripta fuisse uidentur).

Notis interrogationis fere abstinui; nam alioquin ubique ponendae fuerunt. Si u. 4 recte suppleui (quod nequaquam certum habeo), titulus anno circiter 76 a. Chr. n. confectus est. Formam autem manumissionis Orchomeni eam fuisse apparet, ut libertino res publica libertatis auctor et uindex fieret, si pecuniam quandam (non semper eandem) in curia scribae senatus persoluisset; tum enim manumissio in ara deae nescio cuius inscribebatur itaque rata erat. Qua in re mirum est, quod ad manumissionem confirmandam senatus decreto opus erat (quamquam idem fortasse in Boeotia mos erat); tum quod hoc integrum, ut uidetur, in lapide perscribebatur. Pretium quoque pro decreto persolutum permagnum fuisse uidetur (in priore manumissione mina dimidia, in altero octo stateres et aliquanto plus); propter quae omnia dubito, an Orchomeni omnes manumissiones ita fieri non necesse fuerit. Quod uero in ara incidi decretum iubetur, originem totius rei a manumissione sacra ductam esse quis putet; sed cum idem alibi, ubi de tali causa cogitari nequit, saepe factum sit, neque hic multae templo cedentis aut similium ulla mentio fiat, de ea re nihil affirmare ausim. Cetera annotatu digna pauca sunt; u. 7 *τὰ τροφεῖα* sunt pecunia quam dominus ad seruum educandum expenderat; u. 8 quid sibi uelit illud *θνάισκων* non expedio; nam cetera de manumissione per testamentum facta

cogitare fere uetant. Uersum 21 ex titulis Delphicis suppleui; plena et integra manumissio significatur.

Iam omnes fere titulos qui simplicem et quasi naturalem manumissionis formam praebent perlustrauimus. Tamen restant adhuc pauci, quorum quae sit ratio supra (p. 14 sq.) obiter significaui. Inter hos primum de Elatensibus agam (uid. ap. Curtium in anecd. Delph. p. 24; p. 74 sq.); qui quasi medium tenent inter eos quos iam tractaui quique in sequenti capite tractandi sunt. Nam forma quidem manumissionis simplex uerbo ἀφίητι, quod omnium commune est, indicatur; porro haec ἄφεσις ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ τῶν συνέδρων, h. e., credo, in senatu legitime coacto[1]), fit; sed multa si quis libertino manum iniecerit pendenda tota aut dimidia Aesculapio cedit (39 c: [ὁ δὲ καταδουλιζόμενος ἀποτεισάτω π]οθίερον τῷ Ἀσκλαπιῷ ἀργυρίου τάλαν[τον — — —; cfr. 39 d), et sacerdos dei una cum magistratibus ciuitatis uindices (ἔκδικοι) libertini esse iubentur. Quae res cum in omnibus fere titulis in quibus manumissio consecrationis specie fit occurrant, simul quia in ceteris Phocidis ciuitatibus, quantum nouimus, aliqua sacrae manumissionis forma instituta erat. Elateae quoque initio manumissiones consecrationis specie fieri solitas esse, sed eam formam postea ex parte in obliuionem uenisse existimo. Ac ne quis huic sententiae obstare putet, quod manumissio in senatu fit, similem Physcis morem fuisse ex tit. Delphico (W. F. n. 432), qui consecrationem in contione Physcorum sed Apollini Delphico factam continet, comperimus. Denique medii huius inter manumissionem sacram et profanam status optimum exemplum habemus titulum Stiridensem (ap. Curt. p. 22), qui primum habet: ἀφίητι ἐλευθέρους, deinde de eadem re: ἀτελὴς ἔστω ἁ ἀνάθεσις.

Deinde commemorandus est titulus Thespiis repertus (S. I. B. n. 241), in quo quinque serui ita manumittuntur, ut apud dominum quamdiu uiuat permaneant. Seruos autem teste Aesculapio tribus uiris credit dominus, qui, cum ipse mortuus sit, libertatem eorum ratam praestare (οὕτως δὲ προστατεῖμεν

---

[1]) Curtius (anecd. p 24) uertit: in sollemnibus comitiis; sed tum quid sibi uelint illa τῶν συνέδρων non intellegitur.

αὐτῶν κὴ ἐπιμέλεσθαι ὅπως βεβεία εἴη αὐτοῖς ἁ ἐλευθερία) et manumissionem in sepulcro domini pronuntiare iubentur (ἀποκαρυξάτω ἐπὶ τῶ μνάματος, ἐλεύθερα θεῖναι τὰ σώματα ἀφιέντα Εὔτυχον κατὰ τὰν στάλαν τὰν ἐν Ἀσκλαπιείοι [1])). Etiam hic deum testem adhibitum et tabulam in templo collocatam manumissionis sacrae in cetera Boeotia usitatae uestigia esse crediderim; quamquam hic minus certa res est. Quod Gilbert (Staatsalt. II, p. 290,2) hanc manumissionem per testamentum esse contendit, minus recte existimat; nam serui ipso titulo manumittuntur, modo ita, ut apud dominum permaneant, et cetera omnia pro cautelis sunt addita, ne quis mortuo domino libertate eos priuaret.

Alterius tituli Thespiensis (Bull. corr. Hell. IX, p. 421) quamquam perexigua sunt quae restant, tamen ad condicionem libertinorum Thespiensium illustrandam alicuius momenti hoc fragmentum est. Quae hodie legi possunt, haec sunt: — — — ἅως] κα [δ]ώει, κὴ | [κύριον] εἶμεν Ἧθων[α | Ἀπ]ολλοδώρας ἅ[ως | κ]α δ[ώ]ει· ἐπὶ δέ κα | [τ]ελευτάσει Ἧθων, ἐ|λευθέραν εἶμεν Ἀπ|ολλοδώραν κὴ ἀνέ|παφον κὴ νέμεμε[ν]|.. ¯οσταταν ἀπὸ | . . . . κα | (cetera desunt). — Ad u. 9 Foucartius, qui titulum edidit, haec adnotauit: „Dans les dernières lignes il [le maître] paraît dire qu'elle pourra habiter et aller où elle voudra. Les lettres οσταταν m'avaient fait songer à πρ]οστάταν; mais avant ο, je crois distinguer une barre droite, et la place manque pour la préposition qui régirait ce substantif. L'affranchissement n'a pas été fait par consécration à une divinité; car, dans ce cas, il y aurait eu ἱαρὰν εἶμεν Ἀπολλοδώραν." Extrema haec de manumissionis genere recte disputata esse etiam titulus supra commemoratus ostendit. Sed priora an non recte habeant, dubito; equidem legendum esse existimo: ἀπροστάταν, neque aliud uocabulum facile restitui posse intellego [2]). Haec coniectura etiam eo confirmatur, quod in altero titulo Thespiensi leguntur illa: οὕτως δὲ προστατεῖμεν αὐτῶν κτλ. Ipsum uocabulum προστατεῖν in nullo alio titulo legi memini;

---

[1]) Hanc tabulam ipsum lapidem de quo agimus fuisse opinor.

[2]) Ipsum hoc uocabulum nusquam alibi repperi; apud recentioris aeui scriptores inueniuntur ἀπροστάτευτος et ἀπροστάτητος.

nam aliud est quod in Delphicis aliisque saepenumero inuenitur *προϊστάναι* uel *προΐστασθαί* (*ὑπέρ*) *τινος*; neque *προστάτην* hoc quidem sensu nisi apud scriptores Atticos repperi. Sed si alterius tituli Thespiensis uerba recte restitui, alterius recte enarraui, Thespiis libertinis et cum prostata et sine eo uiuere licuisse sequitur. Ceterum in tanta ignorantia publicae libertinorum Graecorum condicionis uersamur, ut neque quae condicio libertini prostata carentis neque quae officia prostatae Thespiis fuerint definire possimus. Mirum est illud, quod utrum prostates futurus esset necne ex ucluntate manumissoris pependisse uidetur; sed similia Calymnae licuisse uidimus (uid. p. 20).

Tituli regni Bosporani omnes ad Iudaeos pertinere uidentur; sed sicut aetate multum inter se distant (tit. C. I. G. 2131 b Tiberio regnante, titulus a Newtonio editus intra annum 231 et 233 p. Chr. n. incisus est), ita forma quoque admodum differunt. Exemplum sit titulus a Stephauio editus (Mél. Gréco-Rom. II, p. 200):

Θεῶι ὑψίστωι παντο|κράτορι εὐλογητῷ. Βα|σιλεύοντος βασιλέ|ως [Μιθρα]δά[το]υ φιλο||[ρω]μαίου καὶ φιλοπάτ|ριδος ἔτους ηλτ μη|νὸς Δείου, Πόθος Σ[τ]||ράβωνος ἀνέθηκ' ἐν | τῇ πρ[οσ]ευχῆι κατ' εὐχὴ|ν θρεπτὴν ἑαυτοῦ, ἧ ὄνο|μα Χρύσα, ἐφ' ᾧ ἧ ἀνέπα|φος καὶ ἀνεπηρέαστυ[ς]| ἀπὸ παντὸς κληρο[νό]||μου ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον .... (A. 338 aeui Bosp. — a. p. Chr. n. 42).

Titulum C. I. G. 2131 b, in quo neque proseuches neque synagoges mentio fit, Boeckhius Iudaicum esse negauerat; sed postquam Stephanius (l. l. p. 203 sq.) eum eadem illa *Θεῷ κτλ.* quae titulum supra exscriptum praescripta habuisse ostendit, iam quo pertineat dubitari non potest. De titulo Newtoniano minus certa res est; sed tamen forma titulo Stephaniano simillimus est. — In his quoque titulis modo *ἀφίημι*, modo *ἀνατίθημι* dictum inuenimus, uelut in t. C. I. G. 2114 bb: *ἀφείημι ἐπὶ τῆς προσευχῆς*, et in fine: *συνεπιτροπεώσης καὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων*; item in t. C. I. G. 2114 b; in Stephaniano: *ἀνέθηκ' ἐν τῇ προσευχῆι* (ita Steph.; potuit tamen esse: *ἀνέθηκεν τῇ πρ.*); Newtonianus haec habet: *ἀνέθηκαν Θάλλουσαν θρεπτὴν ἡμῶν ναιουρισαν* (?) *ἐπὶ παραμονῆι.* Hic quoque, sicut Stephanianus, formulam de qua iam in Thermitano diximus

praebet: εἶναι αὐτὴν ἐλευθέραν ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον, quae in titulo Iudaico satis mira uideri debent. Sed et haec et ipsum uerbum ἀνατίθημι eo nos ducere mihi uidentur, ut Iudaeos sacrae manumissionis morem a Graecis inter quos habitabant quodam modo ad se transtulisse et ob eam rem iisdem formulis quibus Graecos, licet minus aptae fuerint, interdum usos esse putemus. Scilicet manumissio in proseucha, celebri loco, facta maiorem et manumissori honorem et manumisso securitatem parabat. Ceteris autem numeris hi tituli memoratu parum digni sunt; eadem quae Graeci de paramone libertorum, de plena et integra post paramonen libertate, de consensu heredum constituta habent. Tres tituli ad uerbum ἀφίημι uel ἀνέθηκεν adiuncta habent κατ' εὐχὴν uel similia (Stephan.; κατὰ εὐχῆς μου C. I. G. 2114 bb; κατὰ εὐχὴν πατρὸς ἡμῶν 2131 b), ut manumissio ex uoto facta esse uideatur. In t. C. I. G. 2131 uocabulum δωρεὰν in fine additum pretium uulgo persolutum esse ostendit. Iudaeorum proprium est quod in t. C. I. G. 2114 bb libertus proseucham intrare uetatur (τρέπεσθαι δ' αὐτὸν ὅπου ἂν βούληται ἀνεπικωλύτως .... χωρὶς ἰς τὴν προσευχὴν θωπείας τε καὶ προσκ[αταντ]ήσεως (?). Sic enim Curtius (anecd. Delph. p. 26) uerba recte explicasse uidetur, neque ei obloqui debuit Meyer (Allg. Litteraturz. 1843, n. 232).

III.

De manumissione consecrationis specie facta.

Hanc manumissionis formam et antiquissimam et locis longe diuersis in usu fuisse ex titulis huc pertinentibus apparet. Nam quamquam longe plurimi in Boeotia et Phocide reperti et aetatis recentioris sunt, tamen et titulos regni Bosporani huc spectare me demonstrasse puto, et nonnulli in Peloponneso eruti hic quoque et quidem saeculo a. Chr. n. quinto consecrationes seruorum factas esse ostendunt. Quorum hic unum apponam, consecrationem Neptuno Taenario factam continentem:

Ἀνέθεκε | τõι Ποοίδᾶνι | Νίκον | Νικαφορίδα | καὶ Λύϊππον | καὶ Νικαρχίδαν | καὶ ταὐτᾶς πάντα. | Ἔφορος | Εὐδαμίδας· | ἐπάκοε | Μενεχαρίδας, | Ἀνδρομέδης. (I. G. A. n. 86.)

Ancilla Nicaphoris cum duobus filiis et omnibus bonis suis Neptuno consecratur. Ceterorum titulorum prorsus eadem forma est, ut ad rem illustrandam nihil faciant. Ephori Foucartio (Bull. corr. Hell. III, p. 96) curatores templi fuisse uidentur; *ἐπάκοε* sine dubio testes significat; in aliis titulis formae *ἐπακόω* (I. G. A. 83) aut *ἐπάκο* (ibid. 84, 88) occurrunt, et cum ubique duo nomina sequantur, has formas ad dualem numerum stirpis *ἐπακοο-* pertinere apparet. Idem credo de *ἐπάκοε* statuendum, quamquam hic stirpis formam aliam fuisse necesse est; fuit autem fortasse *ἐπακοϝ-*. Quod in titulo Newtoniano (Anc. Gr. inscrr. n. 139) post *ἐπάκο* unum nomen legitur, ex ea re nihil efficere ausim, cum incertum sit, an lapis infra fractus sit. *Ἐπηκόους* autem testes significare Hesychius s. u. dicit.

Uideo dubitari posse, hae consecrationes uerae an fictae sint. Illud Foucartio placuit (Bull. l. l.), neque per se ueri dissimile uidetur; sed contra facit titulus quidam Olympiae repertus (I. G. A. n. 552), Taenariis uix recentior. Cuius praeter nomina propria quae legi possunt haec fere sunt: .... *αἴδας ἀφῆκε ἐλευθάρως τὸν ἀπὸ Σφίγγας γόνον ἰαρὼς τῶ Διὸς τῶ Ὀλυνπίω· καὶ Πιτθὼ συνέφα Ἀγεΐδα θυγάτηρ*; ut de manumissione consecrationis specie facta cogitare necesse sit. Iam uero cum tam remotis temporibus seruos manumittendi causa dis consecratos esse constet, si uniuersam titulorum Taenariorum formam omnium communem, si certum testium numerum consideraueris, denique si in plerisque titulis Chaeronensibus quoque, ubi sine dubio consecratio ficta est, libertatem ne uerbo quidem significari memineris, profecto etiam hic manumissionum, non consecrationum titulos nos habere iudicaueris. Templum autem Neptuni Taenarii ad manumissiones faciendas etiam a peregrinis adhibitum esse inde intellegitur, quod in uno titulo (I. G. A. n. 88) is qui consecrat Epirota est (*Ἀνέθηκε Αἰσχρίον Ἀπειρότας τõι Ποοίδᾶνι κτλ.*)

Ceteri omnes eiusdem generis tituli in B o e o t i a aut in P h o c i d e reperti sunt. De aetate eorum pauca dicere possum,

propterea quod plerosque litteris minusculis descripserunt editores neque cui tempori tribuendi sint commemorauerunt. Tamen pars maior Boeoticorum secundo a. Chr. n. saeculo neque antiquiores nec multo recentiores esse uidentur, neque quod meminerim in hoc titulorum genere usquam Romanae originis nomina occurrunt. Exempla afferam Chaeronensium et Orchomeniorum:

(Tit. Chaeronensis ap. Stamataken Ἀθην. IX, p. 355 = S. I. B. 53 g et Collitz n. 394): *Θι]ὸς τιούχα ἀγαθά. Μεινὸς Προστα||[τει]ρίω τριακάδι Φιλόξενος Εὐμαρίδαο | ἀντίθειτι τεῖ Σαράπι ἱαρὰν τὰν ϝιδί|αν δούλαν Ἀσκλαπών, τὰν ἀνάθεσιν ποι|όμενος διὰ τῶ σουνεδρίω κὰτ τὸν νόμον.*

Pleniorem formam praebet hic (ibid. p. 356 sq.): *Ἄρχοντος Ἀγχιάρου, μηνὸς Βουκατί|ου τριακάδι, Λαμπρὶς Μολύνθου, παρόν|των αὐτῇ [τῶν φ]ίλων Εὐάνδρου τοῦ Τιμογί|τονος, Ἀνα[ξ]ιδάμου τοῦ Καλλικράτους|, Ἀριστοκλέ[ο]υς τοῦ Τιμογίτονος, ἀνα|τίθησι*[1]) *τὴν [ἰ]δίαν δούλην Σοβαρὸν ἱερὰν | τῷ Σεράπι[δι], μηθενὶ προσήκουσαν μη|θέν, τὴν [ἀν]ά-θεσιν ποιουμένη διὰ | τοῦ σ[υ]νεδρίου κατὰ τὸν νόμον.*[2])

(Tit. Orchomenius, ap. Latichew, Bull. corr. Hell. VIII, p. 68 = S. I. B. n. 27): *[Ἀπο]λλ[ωνί]δαο ἄρχον|τος, [ἱα]ρειάδδοντος [Ἀντι|γ]ένιος [Σω]κράτιος, ἱαραρχιό[ν]||των Ἀγεισινίκω Σοΐ[βρακ]ος, | Σωσιβίου Πουθίλλιος, | ἀντίθειτι Θίων Δαματρίχ||[ω] τὸν ϝίδιον ϝυκέταν Ἀκρίσιο[ν] | ἱαρὸν εἶμεν τῶ Σαράπιος κὴ τᾶ||[ς Ἴ]σιος· κὴ μεὶ ἐξεῖμεν μει|θενὶ ἐφάπτεστ[η] μειδὲ κα|ταδουλίτταστη· ἢ δέ κά τις ἐφά|πτειτη, κούριος ἔστω ὁ ἱαρεὺς κὴ τὺ | ἱαράρχη κὴ τὺ σούνεδρυ συλῶντες κὴ δαμιώοντες.*

Stiridensium et Daulidensium exempla leguntur ap. Curtium p. 22. 23; Stiridensium etiam in S. I. G. 445. E reliquis quae memoratu digna erunt separatim afferemus.

Quam iam in titulis Taenariis proposuimus quaestionem, consecratio ficta an uera esset, eadem hic occurrit. Quamquam de ceteris, in primis de Stiridensibus et Daulidensibus, cum libertas serui consecrati aperte declaretur, dubitatio nulla esse potest; in Chaeronensibus quod sciam nusquam libertas

---

[1]) In aliis titulis Chaeronensibus uerbum est *ἀνιεροῖ*, unde etiam *ἀνιέρωσις*.

[2]) Ne quis ex dialecti ratione multum ad aetatem titulorum cognoscendam effici putet. in eodem lapide et Boeotici et uulgaris sermonis inscriptiones permixtas legi moneo.

diserte commemoratur. Tamen his quoque manumissiones contineri certum est et iam a Boeckhio (C. I. G. I, 1608) significatum, a Curtio autem (anecd. p. 20) diserte pronuntiatum. Quibus uiris cum praeter titulos Chaeronenses octo (C. I. G. 1608 a—h) paucae admodum huius generis manumissiones nec eandem speciem praebentes cognitae essent, suo iure de uera illarum consecrationum ui dubitare potuerunt; nunc in tot eiusdem formae titulis postea repertis permulta sunt, quae eos recte iudicasse confirment. Uelut in fine tituli Chaeronensis (S. I. B. 53 c) haec leguntur: *Εἴ δέ κα γεννάσει Σουρίνα* (ancilla deo consecrata) *ἔτι ζώσας Παρθένας* (haec est domina, apud quam Surina dum uiuet permansura est), *ἔστω τὸ γενόμενον ἐλεύθερον.* Si re uera Surina serua maneret, qui ea nati essent in libertate nasci non poterant. Ibid. 53 d C: *κὴ κατέβαλε* (serua consecrata) *τῦ ταμίῃ ἐπὶ τῶν ἱαρῶν τὸ γινιούμενον δραχμὰς ϝίκατι παραχρεῖμα.* Si serua deo donaretur, ultro eam fisco sacro pecuniam soluere certe iniquum erat. Accedit quod in his, sicut in ceteris omnibus, persaepe paramone constituitur; quae propria manumissionis est. Ne igitur in re minime obscura pluribus argumentis utar: omnes seruorum consecrationes, quibus similis forma est ei cuius supra exempla attuli, re uera manumissiones fuerunt.

De ipso manumissionis ritu haud multa comperimus. Consecratoribus homines qui consecrationi consentire dicantur saepe adesse uidemus (*παριόντος κὴ σουνευδοκίοντος* in titt. Chaer.). Sunt hi fere heredes manumissoris, quibus eo mortuo seruus nisi manumissus erat cedebat; qua de re cum de titulis Delphicis agemus diligentius quaeremus. — Testium mentio admodum rara; inueniuntur tamen in titulis Daulidensibus, Lebadensibus, Stiridensibus (excepto eo qui ap. Ross. n. 73 est). Ea res inde explicatur, quod consecratio plerumque in aliquo loco publico fiebat, uelut Chaeroneae *διὰ τοῦ συνεδρίου*; Orchomeni quoque idem moris fuisse inde colligi posse uidetur, quod in duobus titulis (S. I. B. 27. 29) testes desunt (cur autem in ceteris adsint, mox uidebimus), in omnibus uero praeter flaminem et hierarchas *σύνεδροι* quoque libertatis uindices esse iubentur; cfr. quae supra p. 22 de manumissione *ἐν ἐννόμῳ*

ἐκκλησίᾳ facta diximus. Cum hoc optime conuenit, quod Chaeroneae seruis manumittendis certos dies constitutos fuisse uidimus (uid. supra p. 13). Neque uero, opinor, cum testibus aut cum consentientibus illis confundendi sunt homines qui consecratoribus a d e s s e dicuntur. De qua re paulo accuratius uidendum est. In titulis enim Boeoticis ubicumque mulieres seruos consecrant, uir aliquis iis adesse dicitur[1]). Unde statim colligas, mulieribus nisi uiro praesente seruos manumittere non licuisse. At enim cum Delphis mulieribus etiam nullo uiro auctore manumittere licuisse constet et tamen in plerisque titulis Delphicis mulieribus manumittentibus uiri adesse et consentire dicantur, casu accidisse uideri potest, ut in titulis Boeoticis mulier nullo uiro praesente manumittens fere nusquam appareat. Sed tamen alia est ratio titulorum Boeoticorum, alia Delphicorum. Nam in his quia uir qui adesse dicitur semper aut maritus consecratricis aut aliqua cognatione cum ea coniunctus est, tantum consentiendi gratia, ne post mortem dominae libertum in seruitutem assereret, adhibitus esse potest; quod re uera sic habuisse infra ostendam; in illis etiam amici, ex quibus nihil eiusmodi metui poterat, mulieribus consecrantibus adesse dicuntur: ut in titt. Orchomeniis duobus (S. I. B. 27. 29), ubi uiri consecrant, nulli testes sunt, contra in n. 28, 30, 31, ubi mulieres consecrant, uiri iis adesse dicuntur, atque in 31 his uerbis: *παρεῖαν τῇ Κλιῷ φίλυ κτλ.* Similia in titt. Chaeronensibus inueniuntur; uid. Bull. corr. Hell. VIII, p. 55 (n. 1 a): *Καλλὶς Τιμιάδαο παριόντος αὐτῇ φίλων Κάλλωνος Τιμιάδαο, Δαμαγείτω Καφισοδώρω. Ἀθην.* IX., p. 356. Saepius sane maritus uel cognati consecratricis adesse dicuntur (Bull. VIII, p. 64, n. 9 a; *Ἀθην.* IX, p. 359; C. I. G. 1608 b; c; e; cet.), atque hi, quoniam mortua domina hereditatis iure in eius locum succedere poterant, interdum etiam consentire (*συνευαρεστεῖν* C. I. G. 1608 a) dicuntur. In primis memoratu dignus est titulus ap. Latichew (Bull. VIII, p. 55, n. 1 b), ubi *Τελλέας Εὐνόμου καὶ Παραμόνα Κηφισοδώρου καὶ Κηφισόδωρος Τελλέου* ancillam nomine Zoilam consecrant; cuius extrema haec

---

[1]) Unus titulus excipiendus est, qui legitur in Bull. corr. Hell. VIII, p. 57, n. 2 b.

sunt: *Παρῆν Παραμόνῳ ὁ ἀνὴρ καὶ Κηφισοδώρῳ ὁ πατὴρ Τελλέας Εὐνόμου*, ut uxorem eodem loco quo filium nondum adultum habitam esse appareat. De hierarcha praesente mox uidebimus. — Pretium pro manumissione templo semper persolutum esse ueri simile est, quamquam eius rei raro mentio fit (uid. supra p. 28; cf. S. I. B. 53 d C; Bull. VIII, p. 61, n. 6 d; m; qui omnes Chaeroneae reperti sunt). Pretium fuit uiginti drachmarum; propter additum illud *παραχρεῖμα* uulgo non statim persolutum esse uideri potest atque ea fortasse est explicatio tituli *'Αθην.* IX, p. 356, qui haec habet: *Ζωΐλος Ἀρνίου, | ἐρώμενος ὑπὸ τοῦ θρέψαντος | Ἀρνίου, ἱερὸς τῷ Σεράπει, παρα|μείνας δὲ αὐτῷ τε Ἀρνίᾳ καὶ τῇ [γυ]|ναικὶ αὐτοῦ Λαμπρίδι, καὶ παραμε|μενηκὼς κατὰ τὴν ἀνιέρωσιν . . . |, κατέβαλεν . . . . | μου γινόμενον . . . .|*. Scilicet pecunia paramone demum perfecta soluta est. — Praeter titulum lapidi incisum litterae quoque, credo quibus dominus cum seruo de manumissione paciscitur, interdum commemorantur (S. I. B. 71: *φόρον τὸν ἐν τῇ θείκῃ γεγραμμένον*). Quod in Daulidensi apud Ross. n. 81 *τὸ ἀνάγραφον τᾶς ἀναθέσεος* commemoratur, id tantum exemplum ipsius tituli in charta perscriptum fuisse opinor.

Officia post manumissionem priori domino praestanda in his titulis saepe commemorantur, sed semper ita, ut ea dominus cum seruo ante pactus esse uideatur; qua de re alio loco dicam. Num etiam legibus libertinis erga priores dominos officia imposita fuerint, dubito; neque enim seruus consecrationis specie manumissus ad dominum priorem, sed ad deum pertinebat; in huius tutela erat, huic officia si quae ei imposita erant debebantur. Quae omnia me ita optime demonstraturum esse puto, si de iure horum libertinorum in uniuersum exposuerim[1]).

Nomen iis fuisse uidetur *ἱεροί*; nomen dei cui consecratus erat seruus uulgo additur (*Φιλὼ ἱαρὰ τεῖ Σαράπι* S. I. B. 53 h B; *Εὐφροσόνα ἱαρὰ τᾶς Ματέρος τῶν θιῶν* Bull. VIII, p. 57; et saepe alibi). In titulis Orchomeniis, Lebadensibus, Stiridensibus, si quis libertino manum iniecerit, sacerdotes et hierarchae eum in libertatem uindicare et assertori multam dicere iubentur (cf. supra p. 27 et S. I. B. n. 72 a: *οὐπερδικιόνθω*

[1]) Cfr. Foucart, Bull. corr. Hell. VIII, p. 403 sq.

κὴ προϊστάνθω τύ τε ἱαρεῖες κὴ τὺ ἱαράρχη τὺ ἡὶ ἐν ἀρχεῖ ἰόντες κτλ.). Multa autem aut tota aut dimidia templo cedit (cfr. titt. Stirid., Daulid., Coronensis). Chaeroneae cum serui hoc modo manumissi alios seruos libertate donant, semper iis adest hierarcha, sicut mulieribus consecrantibus uiros adesse supra (p. 29) uidimus (παρόντος αὐτῇ τοῦ ἱεράρχου; cfr. S. I. B. 53 c; 53 h B, cett.; π. αὐτῷ τ. ἱ., Ἀθην. IX, p. 359); quare hunc eodem loco quo prostaten Atheniensem fuisse putauit Foucart (l. l.); mihi quidem hoc dubium esse uidetur. In uno titulo (Bull. VIII, p. 57, n. 2 c), ubi praeter mulierem Matri Deorum sacram etiam maritus eius consecrat, non nominatur hierarcha; mariti praesentiam satis fuisse credo. — Interdum praeter sacerdotes et hierarchas etiam alii magistratus libertino praesidio esse iubentur; uelut Orchomeni senatores (τὺ σούνεδρυ, in omnibus titulis) et polemarchi (S. I. B. 30. 31). Denique in plerisque titulis (exceptis Chaeronensibus) priuatorum quisquis uoluerit libertino opem ferre licere additur (τῶν ἄλλων ὁ βειλόμενος S. I. B. 30; ἐξέστω δὲ προστάμεν ὑπὲρ αὐτοὺς τὸν θέλοντα Φωκέων). Miram formulam praebet tit. Stiridensis (ap. Ross. 74): προϊστάσ[θω δὲ ὑπὲρ τοὺς ἀνατεθεμένους[1]) ὁ Ἀσκλα]πιός, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκλα[πιοῦ καὶ ἄλλος ὁ παρατυχ]ὼν τῶν Στειρίων τε καὶ Φωκίων. Nam haec a Rossio omnino recte restituta esse tituli Delphici ostendunt; neque usquam clarius apparet, omnes illas cautelas nomine dei institutas esse. — Est ubi multa illa de qua iam diximus certius definiatur; magnitudo eius alibi alia est, Stiride triginta aut quindecim minarum, Daulide decem, Coroneae totidem. Neque uero serui erga deum officia nulla fuisse cum ex praesentia hierarchae in titt. Chaeronensibus memorata, tum ex Lebadensi (S. I. B. 71) intellegitur; cuius extrema uerba haec sunt: Ἀνδρικὸν δὲ λειτωργῖμεν ἐν τῇς θοσίῃς τῶν θιῶν οὕτων (Iouis Regis et Trophonii, quibus consecratur Andricus).

Condicio igitur libertini consecrationis specie manumissi eo ab iure Attico differebat, quod Athenis modo ciuium praesentium quisquis uoluisset pro libertate eius intercedere licebat, illic uero dei nomine sacerdotes eius atque ciuitatis magistratus libertatem uindicare etiam iubebantur. Quae

[1]) Melius fortasse: ὑπὲρ αὐτοὺς πρῶτον μὲν ὁ Ἀσκλ.

ut ita essent merito expectares; nam cum seruus deo traditus esset, quisquis eum prehenderat, deum laedebat; quare hunc per ministros suos uindicem fieri oportebat. Sed quae ab initio dei causa constituta erant, ea procedente tempore libertinis praesidio esse coeperunt. Ita enim totum hunc consecrationis morem ortum esse existimo (ne hanc quaestionem intactam relinquam), ut, postquam condicio hierodulorum tam bona facta esset[1]), ut libertatis instar haberi posset, auctoribus sacerdotibus ceterisque, quibus res templorum curae essent, homines adducerentur, ut pro simplici manumissione seruos suos libertatis causa dis consecrarent; mox uero de tota re leges latas esse ueri simile est. Nam ita duae res simul effectae sunt, ut libertinis deus libertatis auctor et uindex fieret, et ut templa quaestum sibi parerent; nam iis semper aliquid pecuniae persolutum esse certum habeo.

Omnibus erga priorem dominum officiis seruum deo consecratum solui monuit Curtius (anecd. Delph. p. 19); debuit tamen addere: nisi quae cum eo priuatim pactus esset; atque etiam ubi talia deerant, officia legibus constituta cuiusmodi fuerint aut num omnino ulla fuerint, ignoramus, quamquam et comparatio manumissionis Delphicae et formulae quaedam titulorum Boeticorum, uelut illa in Chaeronensibus usitata *μὴ προσήκοντα μηδενὶ μηδέν*, Curtii sententiam ueri haud dissimilem reddunt. De condicionibus autem, quae libertis a dominis ex pacto imponebantur, cum quae e Boeoticis ceterisque eiusdem formae titulis comperimus pauca nec magni momenti sint, in capite quo de manumissione Delphica agetur commodius exponemus. Unam hic rem attingam, in qua mihi Curtius mire errasse uidetur, neque quemquam ei obloqui memini. Is enim in anecd. Delph. p. 38 haec profert: „Ubicunque sub forma dedicationis manumittitur (Chaeroneae, Stiride, Coroneae, Daulide), donatur libertas manumittendo; quare pretii soluti

[1]) Conferri potest quod in titulo Ephesio (S. I. G. 253, u. 44 sqq.) inter *ἰσοτελεῖς καὶ παροίκους* et *ἐξελευθέρους καὶ ξένους*, quibus si arma ceperint ciuitas promittitur, etiam *ἱεροὶ* nominantur, cum ipsis seruis publicis tantum ut *πάροικοι* fiant concedatur.

in illis documentis mentio nulla inesse potest." Cfr. quae in Goett. Nachr. 1864, p. 139 disputauit, ubi legi quam in Anecdotis proposuerat unum exemplum non conuenire concedit (Wescher et Fouc. n. 406). Sed illa sententia neque quod sciam ullo idoneo argumento nititur et titulo postea cognito aperte refutatur. Nam quod in titulis consecrationes continentibus excepto illo Delphico pretii nusquam mentio fit, id uero prorsus nullius momenti est; neque enim pretium si quod ante consecrationem seruus domino soluerat ad consecrationis ritum pertinebat, sed ad manumissionem, quam consecratio nihil aliud quam confirmat, et ob eam rem ne in documento quidem consecrationis pretii mentionem fieri oportebat. Prorsus diuersa res est in manumissione Delphica; nam hic ipsum pretium pro manumissione pactum a deo domino solui fingitur, ut mentio eius deesse non possit. Utra autem ratione, consecratione an uenditione, utendum esset, id non ex rationibus inter unumquemque dominum et seruum intercedentibus, sed ex more et legibus ciuitatis, in qua manumissio fieret, pependisse luce clarius est. Quid quod in titulo a Stamatake edito (*Ἀθην.* IX, p. 360), Curtio sane nondum cognito, ad *ἀνατίθησιν* adiectum est illud *ἐπὶ δωρεᾷ*?[1]) — Ergo in Boeotia et Phocide, sicuti cetera Graecia, seruos uulgo nisi pretio persoluto non manumissos esse certum est.

IV.

De manumissione sacra fictae uenditionis specie facta.

Mos seruorum sacrae uenditionis specie manumittendorum quamquam in aliarum quoque ciuitatum monumentis publicis reperitur, tamen nobis maxime e titulis Delphicis, quorum numerus iam quingentos excedit, cognitus est. Qui cum ad totum illud manumissionis institutum illustrandum tanti mo-

[1]) Adiectum autem est non quod ad consecrationem pertineat, sed quia manumissor liberalitatem suam publice notam esse uoluit.

menti sint, haud indignum uidetur, quo ordine quaque ratione reperti et ab hominibus doctis explicati sint, breuiter recognoscere.

Iam a Cyriaco, Chandlero, Clarkio Delphis in muro theatri cuiusdam in solo Apollini sacro aedificati atque etiam aliis in locis nonnullae inscriptiones manumissiones continentes repertae erant, quae hodie omnes in C. I. G. uol. I (1699—1710) leguntur. Praeter hos duos eiusdem generis titulos edidit Thiersch in dissertationibus Acad. Monac. a. 1840. Eodem autem anno Carolus Odofredus Mueller cum Delphos accessisset, media aestate murum ipsi templo substructum[1]) ex parte detegendum curauit quaeque ibi incisa erant summo studio legere et describere coepit. Sed cum in hac ipsa opera graui morbo correptus mortem obiisset, unus ex comitibus eius, Ernestus Curtius, quae iam descripta erant edenda suscepit. Ita anno 1843 prodierunt Anecdota Delphica, in quo libro praeter alia triginta septem tituli manumissionum Delphici primum editi sunt. Quorum descriptioni Curtius disputationem adiecit, qua sacrae et in primis Delphicae manumissionis ritum Muelleri suisque (nam aegroto Muellero ipse plerosque descripserat) et antea publicatis titulis usus omni ex parte illustrare conatus est. Huius operis recensionem egit Meier in actis quae uocantur Allgemeine Litteraturzeitung (1843, n. 230 sqq.). Titulos Curtianos et Thierschianos repetiuit Rangabé (Antt. Hell. n. 905—45); sed inscriptiones Delphicae quae ante annum 1860 in lucem prodierant diligentissime collectae et optime editae sunt apud Le Bas, Voyage archéol., n. 898—963; quamquam minus commode hoc libro utimur, quia adhuc solus titulorum textus maiusculis expressus litteris editus est. Nouos titulos paucos nec diligenter descriptos publicauerunt Michaëlis et Conze (Annali dell' Instituto 1861). Sed multo maiorem huius generis titulorum numerum (sunt uniuersi 422), inter quos sunt etiam tituli a Michaëli et Conzio antea editi,

[1]) De hoc muro, unde petiti sunt et omnes tituli Curtiani et quicumque postea editi sunt, cfr. Foucart in Archives des miss. scient., nov. ser. vol. II, p. 1 sqq.

eruerunt Galli duo, Wescher et Foucart; quos omnes litteris minusculis descriptos anno 1863 ediderunt in libello qui inscribitur: Inscriptions recueillies à Delphes par MM. Wescher et Foucart. Ne uero his titulis omnis commentarius deesset, idem Foucart, postquam de rebus maxime memoratu dignis in Comptes rendus de l'acad. des inscr. 1863, p. 129—55 breuiter disputauerat, a. 1867 Parisiis libellum edidit qui inscriptus est: Mémoire sur l'affranchissement des esclaves par forme de vente à une divinité. Et iam antea Curtius quaestiones huc pertinentes in dissertatione quadam tractauerat (Goett. gelehrter Anzeiger 1864). Denique recentiore tempore (1881) Haussoullier nouos titulos triginta quattuor in Bull. corr. Hell. uol. V, p. 406 sqq. edidit et breui commentario instruxit. Scriptis autem quae hic nominaui, quatenus huc pertinent, usus sum.

Quaestionis de temporibus titulorum Delphicorum aliquas partes diligentissime pertractauit A. Mommsen in dissertatione quae inscribitur Delphische Archonten nach der Zeit geordnet (Philol. XXIV, p. 1 sqq.). Eorum quae ad rem illustrandam is effecit summam hic paucis comprehendam. Annos archontum Delphicorum qui ab anno a. Chr. n. 198/7 usque ad 169/8 magistratu functi sunt definiuit Mommsen, ut omnium titulorum qui unum ex his archontibus praescriptum habent aetatem optime nouerimus. Anno autem a. Chr. n. 198/7 perpauci tituli antiquiores sunt, et ne ii quidem ab eo fine longe recedunt; ceteri omnes a. 169/8 recentiores. Rursus horum plerique proximis annis fere uiginti sex ascribi possunt, ut qui anno a. Chr. n. 140 recentiores uideantur haud multi sint; neque eos a ceteris nimis longo spatio remotos crediderim. Unus titulus non in muro repertus nomina Romana ostendit et Uespasiani imperatoris tempore recentior uidetur (C. I. G. 1710).

Iam uero de ipsa titulorum forma uidebimus; in qua re breuiorem me esse posse duxi, quod hanc partem praeter ceteras Curtius perdiligenter tractauit (anecd. Delph. p. 28 sqq.). Primum igitur tempus tituli indicatur, praescripto archonte Delphico, interdum etiam duobus senatoribus semestribus et eorum scriba, semper autem mense Delphico; si uenditor

peregrinus est, etiam magistratus eius ciuitatis aut foederis cui illa subiecta erat cum mense qui illic erat praescribitur; uelut ubi incolae oppidorum circa sinum Corinthium sitorum seruos uendunt, uulgo praescribitur nomen praetoris Aetolorum. Sequitur ipsa uenditionis significatio: *ἀπέδοτο* uel *ἐπὶ τοῖσδε ἀπέδοτο* (*ἀπέδοντο*), tum nomen uenditoris, adiecto nomine patris et, si peregrinus est, uulgo patriae quoque; rarius *Δελφός*, *Δελφίς* additur. Possunt et plures uendere. Deinde in multis titulis adicitur consensus cognatorum: *συνευδοκεόντων τῶν δείνων*. Tum dei nomen: *τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ*; porro serui sexus: *σῶμα ἀνδρεῖον*, *γυναικεῖον*, *ἀνδρεῖον παιδάριον*, *γυναικεῖον κοράσιον*; — et nomen: *ᾧ* (*ᾇ*) *ὄνομα* u. c. *Σωτήριχος* (*Ὀνασιφόρον*), et saepe natio: *τὸ γένος οἰκογενῆ*, *Σύρον*, similia; interdum pro natione nomen prioris domini ponitur (cfr. p. 11). Sequitur pretium: *τιμᾶς ἀργυρίου* ut puta *μνᾶς*; saepe pecuniam rite solutam esse additur: *καὶ τὰν τιμὰν ἔχει πᾶσαν*. Iam uero totam uenditionem fictam esse in plerisque titulis sic significatur: *καθὼς ἐπίστευσε* u. c. *Αἴρεσις τῷ Ἀπόλλωνι* (*τῷ θεῷ*) *τὰν ὠνάν, ἐφ' ᾧτε ἐλευθέρα εἶμεν*. Haec est formula breuissima; saepe autem plura adduntur: *καὶ ἀνέφαπτος ἀπὸ πάντων τὸν πάντα βίον* uel *χρόνον*; porro etiam: *ποιοῦσα ὅ κα θέλῃ καὶ ἀποτρέχουσα οἷς* (s. *ᾇ* quod idem sonat) *κα θέλῃ*; sed ubi haec extrema (*καὶ ἀποτρέχουσα κτλ.*) adduntur, fere certa quaedam indicatur manumissionis condicio. Iam si manumissor officia liberti erga se paciscitur, saepius ea h. l. afferuntur, interdum post ea quae mox descripturus sum; ut puta: *παραμεινάτω δὲ Ἀφροδεισία παρ' Αἰακίδαν ἄχρι κα ζώῃ Αἰακίδας, ποιοῦσα τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατὸν ἀνεγκλήτως κτλ.*; nam talia cum maxime uaria sint, hic pertractari non possunt. Sequitur igitur nomen eius, qui deo uenditionem ratam se praestaturum promittit, quem sponsorem uocamus: *βεβαιωτὴρ κατὰ τὸν νόμον* s. *τοὺς νόμους τᾶς πόλιος* (si peregrini uendunt, saepe: *κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ σύμβολον*) *ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος*; possunt etiam plures spondere. Tum in plerisque titulis, si quis libertino manum iniecerit, quae sint manumissoris et sponsoris officia exponitur: *εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο τοῦ δεῖνος ἐπὶ καταδουλισμῷ, βέβαιον παρεχόντων τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν ὅ τε ἀποδόμενος* (*ὁ δεῖνα*) *καὶ ὁ βεβαιωτὴρ* (*ὁ δεῖνα*); interdum iidem si hoc neglegant multari posse dicuntur: *εἰ δὲ μὴ παρέχοιεν*

βέβαιον, πράκτιμοι ἐόντων κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος; quanta uero pecunia multari possint uulgo non definitur. Tum illa: *ὁμοίως δὲ καὶ ὁ παρατυχὼν κύριος ἔστω συλέων τὸν δεῖνα* (libertinum) *ὡς ἐλεύθερον ὄντα* s. *εἰς ἐλευθερίαν* (interdum: *ὡς ἐλεύθερον ὄντα καὶ τοῦ θεοῦ*), *ἀζάμιος ὢν καὶ ἀνυπόδικος πάσας δίκας καὶ ζαμίας*, quibus quisquis praeterea uelit libertinum defendere impune licere significatur. Postremo testium nomina dantur, qui triplicis generis sunt: *οἱ ἱερεῖς*, sacerdotes Apollinis, nusquam plus duo, interdum unus; raro desunt; *οἱ ἄρχοντες*, iidem qui ubi praescribuntur *βουλευταὶ* appellantur (archon eponymus numquam inter testes comparet); nusquam plus quam tres inueniuntur, quorum tum unus est scriba; haud raro omnino desunt; denique testes priuati (*ἰδιῶται*), quorum numerus non definitus fuisse uidetur; ubi alienigenae uendunt, saepe homines eiusdem ciuitatis cuius est uenditor aut uicinarum adsunt. — Praeter sacerdotes Apollinis haud raro aedituus (*ὁ ναοκόρος*), uno alteroue loco etiam *οἱ προστάται* (*τοῦ ἱεροῦ*)[1]) inter testes comparent.

Praeterquam quod formulas condicionum liberto impositarum postea tractandas seposui, ceterarum quoque formularum uarietates ut in tanta titulorum copia paene innumerabiles omnes fere omisi; neque enim h. l. aliud mihi propositum erat, quam ut horum titulorum speciem qualis plurimorum communis est breuiter exprimerem. Singula ab hac abhorrentia, quae quidem alicuius momenti esse uideantur, cum uerba titulorum enarrare aggrediar, quoad potero breuiter indicabo. Exempla titulorum Delphicorum commentariis instructa leguntur in S. I. G. n. 446—467. Ceterarum eiusdem generis manumissionum formas (quae a Delphica omnino non multum abhorrent) qui cognoscere uoluerit, is tit. Tithorensem ap. Curt. p. 20 descriptum et in C. I. G. titulos Chalienses et Naupactios inspiciat. Qui postea editi sunt, parum noui attulerunt.

Uenditiones quae in his titulis fieri dicantur fictas neque aliud quam manumissiones esse cuiuis, credo, per-

---

[1]) W. F. 255. 285. 331. 384. 407. Haussoull. 16. 44. Cfr. Foucart mém. p. 21.

spicuum est. Ne igitur in re dilucida longior sim, ueram rationem paucis aperiam. Seruus, qui cum domino manumissionem suam ante pactus erat, una cum eo ad templum Apollinis se conferebat. Hic sacerdotibus, ut uidetur (nam hi inter testes numquam desunt), pretium pro manumissione soluendum tradebat; illi autem certo quodam loco, praesentibus testibus, pecuniam a seruo acceptam domino eius persoluebant; quo facto libertatem serui aliquo ritu sollemni declaratam esse ueri simile est; simul litterae uenditionis conficiebantur; denique titulus muro illi templo substructo incidebatur. Sed de singulis totius actionis huius partibus titulis Delphicis, id quod nusquam fere alibi fit, quaedam docemur; de quibus iam exponendum est.[1]

Inderdum enim in fine tituli, aut proxime ante testium nomina aut post ea, haec adduntur: *ταῦτα δὲ ἐγένετο ἀνὰ μέσον τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ* (W. F. 345. 376. 384. 407; *πρὸ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ* 346). Omnes autem hi tituli inter antiquissimos sunt (345 et 346 anni 196, 376 anni 197; 384 et 407 Mommsen in Philol. XXIV, p. 10 not. 1 anno 199 antiquiores esse putat). Uerbis illis magna ara ante templi frontem sita significari uidetur (Curtius Goett. Nachr. p. 144); quae uero hic facta sint, clarius indicatur in alio titulo, W. F. n. 288, ubi post uulgarem uenditionis formulam haec sequuntur: *καὶ τὸ ἀργύριον ἔλαβε ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ ὀδοῦ κατὰ τὸ μέγα θύρωμα.* Hic igitur, in limine magnae ianuae, h. e. in ipsa aedis fronte, dominus a sacerdotibus pecuniam accipiebat. Sed huic mori interdum saltem etiam alius accessisse uidetur, ut dominus et seruus contra pactiones se non facturos iure iurando inuicem se obstringerent. Cuius rei in uno tantum titulo (W. F. n. 407) mentio fit, et his quidem uerbis: *Ὀμοσάτω δὲ Μέναρχος* (manumissor) *ἐναντίον τῶν ἱερέων τὸν νόμιμον ὅρκον παρὰ τὸν Ἀπόλλω μήτε αὐτὸν ἀδικήσειν Ξένωνα μηδὲ Πειθόλαον* (seruos manumissos) *ἅς κα ζῇ μηδὲ ἄλλῳ ἐπιτρέψειν κτλ. Τὸν αὐτὸν δὲ ὅρκον ὀμοσάντω Ξένων καὶ Πειθόλαος Μενάρχῳ, παραμενεῖν παρὰ Μέναρχον ἔντε κα ζώῃ μετὰ πάσας εὐνοίας δουλεύοντες καὶ ποιέοντες τὸ ποτιτασσόμενον.* Et postremo: *Ὤμοσαν ποτὶ τῷ βωμῷ καὶ αὐτᾷ*

[1]) Cfr. Curt. Goett. Nachr. 1864, p. 144 sq. Fouc. mém. p. 40 sqq.

ἁμέρᾳ ἐναντὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶμ μαρτύρων. — Propter illa: *τὸν νόμιμον ὅρκον* Foucart (mém. p. 42) haec semper facta esse suspicatur; quod mihi quidem dubium uidetur. Nam ius iurandum, quod supra exscripsi, ad solam paramones condicionem conuenit; itaque, ubi haec pacta esset, ius iurandum dari necesse fuisse ueri simile est, quod uocabulo *νόμιμος* optime significari potest; num etiam nulla paramone pacta iure iurando opus fuerit, ignoramus. Illud autem recte monuit Foucart l. l., quod in hoc solo titulo hic mos commemoretur, inde eum alias non obseruatum esse nequaquam effici. Primum enim hic titulus ceteris antiquior est, fierique potest, ut postea omnes illae ambages e titulis omissae sint; tum uero titulos lapidi incisos omnia ad uenditionem pertinentia continere non necesse erat, sed potius rerum summam certis formulis expressam indicabant. Nam ipsa uenditio cum omnibus condicionibus, cum chirographis uenditorum, sponsorum, testium litteris consignabatur, quibus in titulis Delphicis nomen est *ἁ ὠνά* (*ἁ συγγραφά* W. F. 54; *τὸ ὁμόλογον* W. F. 84. 167).[1]) Harum litterarum saepe mentio fit, cum ubi asseruentur in finibus titulorum additur; unde moris fuisse comperimus, ut ipsae litterae in templo apud aedituum deponerentur (W. F.. 247: *ἁ ὠνὰ ἐν τῷ ἱερῷ καὶ παρὰ τὸν ναοκόρον Μένητα*; cfr. Hauss. 15: *ἁ ὠνὰ κεῖται ἔν τε τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ παρὰ Κλέωνα τὸν ναοκόρον κτλ.*); interdum apud sacerdotes (W. F. 403. Hauss. 42. C. I. G. 1607 in titulo Chaliensi: *οἱ θεοκόλοι τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ νασιώτα*) aut senatores uel alios magistratus (W. F. 415; tit. Tithor. ap. Curt. anecd. p. 20/1). Sed haud raro etiam apud homines priuatos deponebantur; quod ubi recte et ordine indicatur, hominem pro deo litteras seruare scribitur (W. F. 346: *τὰν ὠνὰν ἕξει τῷ θεῷ Ἀβρόμαχος Δελφός*). Uulgo autem plures litterae erant, quarum unae *ἁ ὠνὰ*

---

[1]) In W. F. 97. 98. 99 aliter res habere uidetur; ubi ita scribitur: *ἐξέστω δὲ τῷ παρατυγχάνοντι καὶ θέλοντι συλέοντι Τίμωνα κατα ταν ἀναγραφὰν καὶ ὠνὰν τὰν ἐν τῷ ἱερῷ ἀναγεγραμμέναν*; et in 99: *τὸ ἀντίγραφον φυλάσσει Καλλίερος*; hic enim *ἁ ὠνὰ* — *ἀναγεγραμμένα* uix aliud quam ipsum titulum lapidi incisum significare potest, *τὸ ἀντίγραφον* huius exemplar intellegendum est. Prorsus eodem modo in titt. Tithor. *ἁ ὠνὰ* et *τὸ ἀντίγραφον* opponuntur. Cfr. Curtius, Goett. Nachr. p. 138.

proprie dicebantur, ceterae τὰ ἀντίγραφα. Ubi peregrini uendunt, persaepe alterae litterae Delphis, alterae apud hominem eiusdem ciuitatis cuius erat uenditor deponebantur. Cfr. W. F. 50: ἅ ὠνὰ παρὰ Ξενοκράτη Δελφὸν καὶ παρὰ Καλλίξενον Λιλαιῆ (Agamestor Lilaeensis uendit); ibid. 53. 198. 213 cett. Titulus autem ut conficeretur lege sanctum erat: cfr. Curt. anecd. n. 3: ἅ δὲ ὠνὰ κυρία ἔστω ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, et C. I. G. 1710 B: τίθεμαι τὴν ὠνὴν τῇ μὲν ἐγχαράξασα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος εἰς θέατρον κατὰ τὸν νόμον, τῇ δὲ τίθεμαι κτλ. Curt. anecd. p. 46 sq.

Quidam tituli alibi reperti ad ipsas uenditionis litteras propius accedere uidentur; ut in Amphissensi (Bull. V, p. 451) haec leguntur: χειρόγραφον Κριτοδάμου Δωροθέου Δελφοῦ ὑπὲρ Ζωπύραν Μενάνδρου Ἀμφισσίδα παροῦσαν καὶ κελεύουσαν γράφειν ὑπὲρ αὐτάν, ἐπεὶ ἔλεγεν αὐτὰ γράμματα μὴ εἰδέναι· ἀπέδοτο κτλ., ut in Delphicis. Haec ex ipso chirographo expressa esse manifestum est; unde etiam singularis titulorum Tithorensium figura explicatur. Ex iis enim nonnulli haec praebent: χρήσαντος τὴν χέρα τοῦ δεῖνος (Ulrichs n. V in fine tituli: ἔχρησε τὴν χέρα ὁ δεῖνα); quae Ulrichs (Rhein. Mus. N. F. II, p. 353) de dextris iungendis interpretatus errasse mihi uidetur; multo potius de eo accipienda sunt, cuius manu litterae scribuntur, qui in tit. ap. Ulr. n. II (= anecd. p. 20), ut uidetur, ipsorum uenditorum unus est. Tithoreae autem mos erat, ut uenditionis pactum et litteris consignatum apud archontem et lapidi incisum in aede Serapidis seruaretur; quod ut fieret, in uno titulo (Ulr. n. IV) ipsa ciuitas in legitima contione concessisse dicitur (δούσας τᾶς πόλιος τὸ ψάφισμα .... ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ), ut hic cum uenditione sacra consensum populi coniunctum fuisse appareat; cfr. quae de consecrationibus pp. 22 et 28 diximus. Delphis eiusdem rei nullum uestigium est; tamen inter testes senatores saepe adesse uidimus.

De testibus in uenditione adhibitis iam supra (p. 37) satis dixisse mihi uideor; neque aliud h. l. restare arbitror, nisi ut de hominibus qui uenditioni consentire dicuntur breuiter exponam. Nam de magnitudine pretii, de natione dominorum et seruorum quaeque similia sunt alio loco

dicendum erit. In permultis igitur Delphicis aliisque eiusdem generis titulis iuxta uenditores alii quoque homines nominantur, qui consentire[1]) dicuntur. De hoc more, qui in omnibus fere generibus manumissionis Graecae redit, diligenter quaesiuit Foucart mém. p. 6 sqq. Quorum consensus significatur, sempe fere ei homines sunt, quibus post mortem uenditoris seruus, nisi manumissus esset, legitimo hereditatis iure cedere posset; reperiuntur igitur saepissime agnati, filii filiaeque aut nepotes, porro uno alteroue loco frater, soror (W. F. 23. 75. 133.), interdum parentes atque etiam auia (W. F. 96. 364); denique mariti, uir aut uxor, nominantur, fortasse etiam sororis maritus (W. F. 133). Num talis cautela necessaria fuerit, dubitari potest; sed cum a maiore parte titulorum Delphicorum consentientes desint, ego, quamquam in duobus titulis (W. F. 140. 143) ad illud *συνευδοκεόντων* additur *κατὰ τὸν νόμον τῆς πόλεως*, tamen Foucartio consensum horum hominum ex libero arbitrio manumissoris pependisse censenti (mém. p. 9) assentior. Ne mulieribus quidem seruos deo uendentibus ullius uiri consensum necessarium fuisse ex titulis Delphicis satis apparet[2]) (cfr. W. F. 36. 56. 60. 81. 98. 102. 110. 115. 132. 134. 147. 165. 181. 185. 187 cett; in 168 mulieri uendenti tres filiae consentiunt). Atqui Athenis saltem mulieribus nisi tutore auctore nullam rem agere licuisse constat. Hanc rem sane miram ita explicare conatus est Foucart (mém. p. 5), ut in rebus sacris, inter quas manumissio quoque Delphica numeranda esset, uirorum consensu mulieres carere potuisse suspicaretur. Quae explicatio etsi per se probabilis uideri potest, tamen parum cum iis conuenit quae in aliis ciuitatibus Graecis instituta erant. Nam in manumissione Boeotica, quae et ipsa ad res sacras pertinebat, mulieribus nisi uiris praesentibus seruos consecrare non licuisse supra

---

[1]) *Συνευδοκεῖν* in titt. Delphicis, rarius *συνεπαινεῖν*; *συνευαρεστεῖν* in Tithorensibus (etiam *συνευδοκεῖν*); reliqua uideantur ap. Curt. anecd. p. 38.

[2]) Ueri enim prorsus dissimile est, cum in his titulis etiam uiris cognatos consentire saepe uideamus, mulieribus uendentibus, si hic consensus legibus efflagitaretur, significationem eius tam saepe omissam esse.

(p. 31) uidimus; quamquam tutoris quidem nusquam mentio est; contra Calymnae, ubi nullum manumissionis sacrae uestigium exstat, mulierem nullo adiuvante ancillam manumittere uidemus (Anc. Gr. inscr. II, 307). Porro tenendum est, Delphis propter ipsam uenditionis sacrae formam uirum adesse semper necesse fuisse; nam βεβαιωτὴρ quidem nusquam mulier est. De ceteris quae de hac re a uiris doctis disputata sunt uid. Thalheim, Rechtsalt. p. 9 sq. Mihi quidem, sicut Thalheimio, res nondum satis liquere uidetur.

Ceterum cum illo cognatorum consensu ex libera uenditoris uoluntate pendenti non confundendum est, quod saepe non unus, sed duo uel etiam plures uenditores sunt. Quod multis de causis euenire potuisse demonstrauit Fouc. p. 6. Uelut persaepe fit, ut fratres et sorores seruum in commune possideant; hic iis hereditate cessisse potest. Neque magis mira res est, ubi mariti aut homines cognati seruum communiter uendunt; sed illud quoque occurrit, ut qui ne eiusdem quidem ciuitatis sint coniunctim manumittant (W. F. 284. 360). Hic non ipsam serui operam, sed quaestum quem labore suo peperisset dominos inter se partitos esse fere necesse est; ubi domini non eiusdem quidem familiae, sed eiusdem ciuitatis erant, aliter res ordinari poterat; Fouc. l. l. de pactione inter duos amatores meretricis libertinae facta ([Dem.] LIX, 47) recte monet. Denique in W. F. 41 uenditor est ipsa ciuitas Delphorum (ἁ πόλις τῶν Δελφῶν); cfr. titulus Atracensis p. 12 commemoratus.

Postquam de forma titulorum Delphicorum in uniuersum exposui, de ui ac natura manumissionis sacrae deque iis, quae ea ad ius et condicionem cum prioris domini tum liberti efficiebantur, dicendum est. Sed antequam hoc facio, commemorationem inseram titulorum quorundam, quorum forma ab ea quae uulgo inuenitur adeo abhorret, ut silentio praeteriri non debeant.

In nonnullis igitur titulis seruus deo non uenit, sed consecratur. Uelut W. F. 432 consecrationem neque illam Delphis, sed Physcis, ac tamen Apollini Delphico factam et postea Delphis inscriptam continet. Itaque praescripti uerba haec sunt: Ἄρχοντος (sc. ἐν Δελφοῖς) τοῦ δεῖνος, βουλευόντων κτλ.,

ἀνεγράφη ἁ ἀνάθεσις. — Ἀγωνοτεθέοντος (sc. τῶν Λοκρῶν) τοῦ δεῖνος κτλ., ἐν δὲ Φυσκίοις ἄρχοντος τοῦ δεῖνος, μηνὸς Ἀρατύου τριακάδι, ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἀνέθηκε ὁ δεῖνα — — — — τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ σῶμα γυναικεῖον, ᾇ ὄνομα Μνασώ, ὥστε ἱεράν εἶμεν καὶ ἀνέφαπτον καὶ ἐλευθέραν Μνασώ. Quia consecratio est, sponsor abest, item pretii significatio; inter testes nominantur οἱ συμπαρόντες ἐν τῷ ἐκκλησίᾳ. Item titulus W. F. 406 consecrationem habet: Ἄσανδρος Μενάνδρου Βεροιαῖος ἀνατίθησι τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ ἐλευθέραν ἐμ παραθήκῃ Εὐπορίαν τὴν αὐτοῦ παιδίσκην καταβεβληκυῖαν δραχμὰς Ἀλεξανδρείας διακοσίας. Curtius, qui hunc titulum in Goett. Nachr. 1864, p. 139 commemorauit, pretii mentionem in consecratione fieri miratur. Neque ego hoc mirum esse negabo, sed non propterea quod in consecrationibus pretium uulgo non solutum sit; nam eam rem aliter ac putet Curtius habere supra docui; at neque seruo consecrato in titulo pretii mentionem fieri oportebat. et Delphis seruam quae pretium persoluisset consecratam esse, non uenisse, satis mirum est. Collato autem titulo quem modo attuli, W. F. 432, res ita habuisse mihi uidetur, ut propter causam nescio quam sollemnem uenditionem sacram perfici non potuisse putem; quam ob rem dominum pretio iam accepto, ut libertatem confirmaret, hac forma usum esse. Illis uero: ἐμ παραθήκῃ similia sunt quae in tit. Stiridensi (Bull. corr. Hell. V, p. 448) leguntur: ἀφίητι καὶ παρακατατίθητι παρὰ τοὺς θεοὺς καὶ τὸν Ἀσκλαπιὸν καὶ τοὺς πολίτας καὶ τοὺς Φωκεῖς. Nimirum seruus apud deum quasi deponitur ea spe, fore ut ille eum pro libero habeat; hic autem illa uerba propterea addi, quod deus pretium manumissionis ab ancilla non acceperit, recte monet Dittenberger (S. I. G. 451,3).

Neque tamen, etiamsi manumissor Delphis adesse non posset, seruum deo consecrari necesse fuisse atque eum sic quoque uendere licuisse ostendunt tituli qualis est Hauss. n. 45, ubi neque archon Delphicus praescribitur et póst sollemnem manumissionis Delphicae formulam et testium nomina haec adduntur: Χιρόγραφον Βοΐσκου τοῖ Φίλωνος (uenditoris)· Ὁμολογέω, ὁμολογέω καὶ συνευαρεστέω τὰ προγεγραμμένα· ωνατας (?) ἐλεύθερος. Μάρτυρες οἱ αὐτοί (iidem scilicet qui ipsi uenditioni interfuerant, quique supra nominati sunt). Χιρόγραφον Ξένωνος τοῦ Φίλωνος (alterius uenditoris) · ὁμολογέω κτλ., prorsus ut supra.

Uenditione Chalii facta exemplum litterarum Delphos allatum est, quod in muro inscriberetur; hinc mentio chirographorum uenditorum, quae post exemplum addi necesse erat, et testium chirographa genuina esse declarantium. Cfr. quae Haussoullier ad ipsum titulum annotauit. Etiam W. F. 177, in quo item archon Delphicus omittitur, sacerdotes inter testes desunt, *προαποδότας*, non *βεβαιωτὴρ* scribitur, eodem pertinere putauerim. Denique in titulo Hauss. 32 tres filiae Eumnasti, qui Nicaeam ancillam suam manumissurum promiserat sed ante mortuus erat quam promissum exsoluisset, quia ipsae Delphis adesse non possunt, Megacli cuidam Amphissensi (fortasse marito unius ex iis) totam rem perficiendam tradunt, ut ipse Megacles uenditor inscribatur; quod his uerbis post manumissionis formulam insertis declaratur: *Παραλαβὼν Μεγακλῆς τὰν ὠνὰν παρὰ [τᾶν] ἀδελφᾶν τᾶν Εὐμνάστου θυγατέρων, Κρινίου Ἀμφισσίδος, Λ . . . . Καλλιπολιτίδος καὶ ὑπὲρ Κλευπάτραν Τριχονίδα Εὐμνάστου Τριχονέος, τὰν ἐπίστευσε Νίκαια αὐτοςαυτᾶς ὠνὰν ἐπὶ σωποννπίᾳ* (?) *Εὐμνάστῳ τῷ πατέρι αὐτᾶν.*

In tit. 436 ap. W. F. manumissionem per testamentum consecrationis specie factam inuenimus. Alcesippus enim Butherae fi. Calydonius Apollini Delphico et ciuitati Delphorum praeter pecuniam haud exiguam cetera omnia sua et inter ea seruam nomine Theotimam post mortem suam donat, *ὥστε ἐλευθέραν εἶμεν αὐτάν, εἴ τί κα πάθῃ* (cum ipse mortuus sit). Theotima autem et tres alii homines (libertini, credo, ante manumissi) Alcesippo mortuo iusta soluere iubentur *ἀπὸ τῶν χαλκῶν τῶν καταλιμπάνει παρ' αὐςαυτὸν καὶ λόγον ἀποδοῦναι τᾷ πόλει.* Cfr. Keil, Rhein. Mus. XVIII, p. 262 sqq. — Aliud per testamentum manumissionis exemplum est W. F. 419: — — — *τάδε διέθετο Νίκων ὑπὲρ Δωρήματος, συνευδοκεούσας κτλ., εἰ μέν κα ἐπιβιώσῃ Νίκων ἔτη ὀκτὼ ἢ πλείονα, παραμείνασαν, εἴ τί κα πάθῃ Νίκων, ἐλευθέραν εἶμεν Δώρημα·* sin ante annum octauum Nico mortuus sit, reliquo quoque anno minam dimidiam Dorema filiae eius soluere iubetur; tum haec sequuntur: *ἐπὶ τούτοις ἔδωκε Νίκων τὰν ὠνὰν Δωρήματος τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ. Βεβαιωτὴρ τούτων ἐπιτελεσθέντων Ἀρχέλαος Θηβαγόρα Δελφός.* Hanc consecrationem esse Curtius (Goett. Nachr. 1864, p. 139) contendit; mihi in primis quod sponsor adest

contra uidetur: ancillam, cum dominus mortuus sit, uenituram esse fingitur, et ob eam rem scribitur: *βεβαιωτὴρ τούτων ἐπιτελεσθέντων*; h. e. cum Dorema permanserit uel pecuniam soluerit. Sed in uenditione illa pretium non persoluendum esse dominus miro modo dissimulat.

Alia est ratio tituli W. F. 29, de quo cfr. Curtius l. l. p. 145. Hic enim priuatus priuato ita uendit, ut ancilla emptori donec uiuat permanere, mortuo autem eo libera esse iubeatur. Cfr. quae de manumissione Neaerae ex [Dem.] LIX, 31 sq. comperimus. Sed praeterea emptor seruam manumissam in sacro Apollinis Delphici uenditoris nomine inscribendam curare iubetur (*ἀναγραψάτω δὲ Βόηθος Θρᾷσσαν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὀνόματος τῷ θεῷ*); unde is ipse titulus quo de agitur in muro legitur. quamquam hanc eius formam esse uenditorem uoluisse non puto. Qua in re nihil miri est nisi quod tota res non uulgari ratione transigitur, per formam fictae uenditionis deo factae adiecta ea condicione, ut serua apud Boethum permaneat, qualia nonnumquam facta alibi inuenimus; cfr. quae infra p. 58 sqq. dicentur. Iam uero omissa hac enumeratione de ui ac natura formularum in plerisque titulis Delphicis usitatarum disputabimus. De qua re accuratissime quaesiuit Foucart in libello praedicto (Mémoire etc.); quem quamquam omnino sequendum putaui, tamen erit ubi ab eo dissentiam.

Primum uideamus de ipsa uenditionis formula. Dominus deo seruum uendit, *καθὼς ἐπίστευσε (ὁ δοῦλος) τῷ θεῷ τὰν ὠνάν, ἐφ᾽ ᾧτε ἐλεύθερον εἶναι* — haec uerba ipsius uenditionis rationem declarant. Quorum de structura grammatica quia uiros doctos non plane consentire intellego, de ea re nonnulla dicenda sunt. Qui adhuc de uerbis illis exposuerunt, Curtius (anecd. p. 38) et Foucart (mém. p. 10), illa *καθὼς — τὰν ὠνὰν* ad praecedentia pertinere consentiunt, quo modo pertineant differunt. Curtius enim ita explicat: „dominus uendit — non ut uulgo uendunt, sed illo modo, quo modo seruus deo emptionem credidit". Foucart uero uerba de quibus agimus ad pretii significationem sane proxime antecedentem referre uidetur, cum sic scribit: „Nous avons vu les prêtres remettre la somme convenue au maître, mais c'est l'esclave

qui l'a fournie. Ce payement est toujours constaté: καθὼς ἐπίστευσε τῷ θεῷ τὰν ὠνάν, „comme l'esclave a confié au dieu la vente“,[1]) c'est-à-dire le soin et les moyens de l'acheter“. Et infra: „Le maître a vendu à Apollon Pythien l'esclave, et l'esclave a confié la vente au dieu à ces conditions: ἐφ' ὅτῳ“ κτλ. Uult igitur sic uerba intellegi: dominus seruum deo uendidit, et seruus quoque deo pecuniam qua emeretur credidit, ea lege, ut liber esset seruus. Mihi quidem et sententiae et rationibus grammaticis ita demum satisfieri uidetur, si illa καθὼς — τὰν ὠνὰν cum sequentibus coniunguntur: dominus seruum deo uendidit ea lege, ut (ἐφ' ὅτῳ) seruus liber esset, qua lege seruus quoque deo emptionem credidit, h. e. nam ea condicione (scilicet ut liber esset) seruus deo empt. cr. Enuntiatum igitur illud: καθὼς — τὰν ὠνὰν sequenti ἐφ' ὅτῳ κτλ. quasi apponitur; quod rursus cum ipso enuntiato primario: ὁ δεῖνα ἀπέδοτο τῷ Ἀπόλλωνι coniungendum esse cum inde apparet, quod illi ἀπέδοτο saepissime apponitur ἐπὶ τοῖσδε, quod sequens ἐφ' ὅτῳ quasi uenturum praenuntiet; tum in quibusdam titulis (uelut Curt. n. 16. 22. W. F. 314), ubi seruus manumissus post mortem demum domini plena libertate fruiturus esse dicitur, repetitis illis ἐλεύθερος ἔστω κτλ. adiciuntur haec: καθὼς ἐπίστευσε τὰν ὠνὰν τῷ θεῷ.[2])

Quocumque autem modo explicaueris, ea sententia efficietur, ut duos hic contractus esse uideamus; nam et cum deo uenditor et cum eodem deo seruus contrahit (Fouc. p. 10). Dominus autem cum deo paciscitur, ut a se seruum certo pretio emat, seruusque ita emptus liber sit; seruus a

---

[1]) Debuit esse, opinor, „l'achat“; nam ὠνὰ est emptio, non uenditio.

[2]) In titulis extra Delphos repertis tota haec formula non inuenitur, sed aut simpliciter habent: ἀπέδοτο τῷ θεῷ ἐπ' ἐλευθερίᾳ σῶμα κτλ. uel similia (ita fere Tithorenses), aut etiam ἐπ' ἐλευθερίᾳ deest et libertatis mentio postea fit (uelut in tit. Amphissensi Bull. V, p. 451). Utraque forma in Delphicis quoque, sed raro, inuenitur; prior in W. F. 232; posterior in 426, 427, aliis. Interdum libertatis significatio prorsus omittitur, ut in W. F. 282. 292. — Ceterum in quibusdam titulis illa καθὼς — τὰν ὠνὰν ea ratione poni, quae explicationi quam dedi repugnet, non ignoro; sed in his formulis adhibendis scribas saepe parum diligentes fuisse etiam aliunde apparet.

deo paciscitur, ut ille pecunia, quam ipse ei credidit, ad se emendum utatur, emptus uero ut liber sit.

Nemo autem putet, seruum a deo emptum deinde manumitti. Neque enim usquam talis manumissio significatur, et interdum etiam contrarium diserte enuntiatur; cuius generis sunt haec: *εἰ δέ τί κα πάθῃ Πολύων* (dominus), *τοῦ θεοῦ ἔστωσαν Σίμων, Ταυρίων, ἐλεύθεροι ὄντες κτλ.* (W. F. n. 314); et haec: *ἐπεὶ δέ κα διαλίπῃ Σωτίων, ἱερὰ ἔστω Ἡδεῖα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀνέφαπτος κτλ.* (W. F. 417; cfr. 153. 253. 341; Curtius Goett. Nachr. 1864, p. 140 sq.). Hoc igitur, seruum liberum esse, sic quoque declarari potest, ut dei esse dicatur; duabus his formulis una atque eadem res significatur.

Iam uero si ita res habet, inde aliud quoddam haud parui momenti efficitur. Nam quod in his titulis fieri indicatur, usu quidem et effectu, quod ad seruum attinet, manumissio est, sed iure et quod ad dominum attinet uenditio (cfr. Fouc. mém. p. 15). Itaque in hoc manumissionis genere priori domino ut rata esset manumissio multo magis cauendum erat quam usquam alibi fiebat. De quibus cautelis iam diligentius exponendum est.

Quia seruus in possessione dei remanebat, hic ut in quauis alia uenditione uenditorem emptori possessionem rei uenditae certam et integram praestare necesse erat. Itaque in plerisque titulis Delphicis hisce similia leguntur: *εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο Αἰρίσιος ἐπὶ καταδουλισμῷ, βέβαιον παρεχόντω τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν ὅ τε ἀποδόμενος Ἀστόξενος κτλ.* (Curt. n. 8). Praeterquam igitur quod ut in omnibus aliis manumissionibus, ubi de ea re quicquam notum est, ciuium quisquis uolebat, si casus daretur, libertinum in libertatem uindicare licebat (qua de re mox uidendum erit), hic ipse manumissor idem facere iubebatur. Cuius rei cum nusquam alibi mentio fiat, cum tali manumissionis forma qualis Delphis esset eam coniunctam fuisse ueri simile est; hoc uero ideo euenisse, quod emptor deus a uenditore securitatem postularet, ex ipsis illis *βέβαιον παρεχόντω τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν* elucet (Fouc. p. 14 sqq.). Eadem autem obligatio in quibusdam titulis etiam heredibus (*τοῖς ἐπινόμοις*) uenditoris imponitur (W. F. 46. 52. 147. 293. 314. Hauss. 25. Cfr. Fouc. p. 16).

Sed ne his quidem cautelis deus contentus erat. Praeter ipsum enim uenditorem etiam alium sibi obligari uolebat, qui iisdem quibus uenditor condicionibus teneretur. Itaque a nullo titulo, quicumque specie uenditionis manumissionem continent, deest sponsor, qui iuxta uenditorem ut rata sit deo emptio cauet. Nomen eius uulgo erat βεβαιωτήρ[1]: ita in longe plurimis titulis Delphicis est, item in Chaliensi, Phistyensi, Tithorensibus; in Naupactiis nomen est προαποδότας, idemque in paucis Delphicis redit (W. F. 177. 325. 363. Hauss. 15; ubique uenditor Locrensis est); cfr. Dittenberger in S. I. G. 446, not. 6. In omni autem uenditione sacra sponsor ut adesset Delphis lege sanctum fuisse ostendunt illa: βεβαιωτὴρ κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος, quae sollemnis formula est; sed de numero sponsorum uix quicquam constitutum erat, cum persaepe unus uel duo, interdum tres aut quattuor, semel quinque reperiantur, neque inter hunc numerum et numerum aut pretia seruorum qui ueneunt[2]) aut personas uenditorum ulla ratio intercedere uideatur (Fouc. p. 17). Ubi uenditor peregrinus est, praeter sponsorem Delphicum saepe peregrinus cauet, sed alibi solus Delphus, alibi solus peregrinus nec is semper popularis uenditoris inuenitur (Fouc. p. 17/8). Sponsorem a uenditore constitutum fuisse inde apparet, quod haud raro cognatus eius est; tamen sacerdotibus eum probari sine dubio necesse erat. — Porro item ubi uenditor peregrinus est, post illa κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος saepissime adduntur etiam haec: καὶ κατὰ τὰν συμβολὰν s. τὸ σύμβολον; unus titulus (W. F. 47) κατὰ τὸ σύμβολον τῶν Φωκέων praebet.[3]) Haec ad pactiones inter Delphos et ciuitates uicinas factas, quae obligationes in altera ciuitate contractas etiam in altera ratas esse iuberent, spectare

---

1) Apud Atticos quoque de eadem re βεβαιοῦν usurpabatur; cfr. Isae. V, 21 sqq. Plut. de uit. aere al. c. 1. — Curt. anecd. p. 42. Fouc. p. 19, 1).

2) W. F. 408 pretium est duarum minarum, sponsores quattuor; Hauss. 15 pretium uiginti minarum, sponsor unus.

3) In W. F. 310 et Hauss. 25, ubi Delphi uendere dicuntur, sponsores κατὰ τὸν νόμον καὶ τὰν ὁμολογίαν dantur; sed cum in utroque titulo praeter archontem Delphicum praetor Aetolorum praescribatur, errorem aliquem subesse credo.

uidit Foucart (p. 20 sq.), cum ante eum alii de eadem re minus recte iudicassent (uelut Curtius in Goett. Nachr. 1864, p. 142 sq.). De talibus symbolis cfr. Gilbert, Staatsalt. II, p. 380 sq. Hic autem huius pactionis uis ea erat, ut a peregrino qui Delphis spopondisset, si ex ea sponsione debita non praestitisset, Delphis poenas repeti liceret.

Poenas enim et uenditori et sponsori, nisi libertatem serui deo uenditi uindicassent, propositas fuisse multi tituli ostendunt. Nam post illa: *βέβαιον παρεχόντων τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν* saepe haec leguntur: *εἰ δὲ μὴ παρέχοιεν, πράκτιμοι ἐόντων κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος* (*καὶ τὰν συμβολὰν* W. F. 53. 213. Hauss. 40; cfr. quae cum maxime disputauimus). Fuit igitur multa lege constituta, si uenditor aut *βεβαιωτὴρ* debitum non praestitissent. Illud quoque interdum significatur, cui ab iis multam illam repetere licuerit; *πράκτιμοι ἐόντων τῷ θεῷ καὶ Σωτίῳ* (ancillae manumissae) *καὶ τῷ ὑπὲρ τὸν θεὸν θέλοντι πράσσειν* W. F. 341; cfr. 384. 407. Recte hic primum emptori, postea quisquis dei nomine agere uelit multam repetere licere dicitur; quod libertini idem ius esse additur, ea res non ex ipsa fictae uenditionis ui ac natura, sed quodam modo ex aequitatis ratione explicanda est. In ceteris titulis quamquam dei mentio nulla fit (cfr. W. F. 195; 169 aliique), tamen constare uidetur, iure legitimo in uenditorem et sponsorem actionem dei esse, quocum obligatio contracta est. Cui multa cesserit, in titulis Delphicis nusquam diserte dicitur; sed cum in aliis titulis multam iniusto assertori dictam ex dimidia parte deo, ex dimidia petitori cedere uiderimus (p. 22; idem in titt. Tithorensibus fieri iubetur), Delphis similia constituta fuisse suspicari licet. Pecuniae magnitudo uaria fuit; uulgo de ea nihil additur; in quibusdam antiquioris aetatis titulis (W. F. 341. 347. 384. 407. 415) formula haec legitur: *πράκτιμοι ἐόντω αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου* uel similia[1]); interdum additur ut puta *μνᾶν ἕξ*, ubi pretium pro manumissione persolutum 4 minarum est. Qua re inductus Foucart (mém. p. 18) ita uertit, quasi *αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου* idem sit quod simplex *τοῦ ἡμιολίου*, ut ipsum pretium et dimidium intellegatur; sed rectius Curtius Goett. Nachr. 1864, p. 142 bis tantum quantum

[1]) W. F. 347: *ἀποτεισάντων αὐτα καὶ τὰ ἡμιόλια.*

manumissionis pretium sit et dimidium intellegi uult; quamquam mirari possis, cur, ubi pecuniae significatio additur, ibi non tota multa, sed modo τὸ ἡμιόλιον definiatur. — In aliis titulis aliae rationes inueniuntur; uelut in W. F. 32. 33 et C. J. G. 1706 multa pretio sexies sumpto efficitur; in W. F. 43 bis tantum est. Quid sibi uelint illa quae habet Curt. n. 13: πράκτιμοι ἔστωσαν ὃ καταβάλοιτο Διοσκουρίδας (nam sic edidit Le Bas n. 930) nescio; ipsius Curtii tentamina nullo modo probari possunt. Totam autem rem consideranti Curtio assentiendum mihi uidetur illa αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου multam lege constitutam significare, sed in ipsa manumissione etiam aliter definire licuisse dicenti (l. l. p. 142). — Quae in nonnullis titulis (uelut Curt. 29) post ea quae de multa sunt adduntur: καὶ ὁμοίως ὁ δεῖνα ἐλεύθερος ἔστω, libertinum ab iniusto assertore multa soluta in seruitutem reuocari non potuisse indicant.

Iam quaecumque ex ea manumissionis forma quae Delphis erat sequi oportebat pertractauimus. Quae si cum iis quae in consecrationibus inueniuntur comparaueris, in iis omnino nihil harum rerum comparere inuenias. Neque hoc mirum est; nam consecrationis uis ea est, ut seruus deo dono detur, neque uero quisquam ab eo, a quo donum accipit, ut hoc sibi ab omni parte ratum praestet postulat, neque in donatione de sponsore cogitari potest. Itaque si pluribus argumentis opus esset, cur omnes illas cautelas ex forma uenditionis fluxisse persuasum haberemus, uel hoc ipsum, quod in fictis consecrationibus, etiam quae ceteroquin formae Delphicae simillimae sint, talia prorsus desunt, ad rem probandam sufficeret.

Omnia autem illa uerbo quidem pro deo, sed re ipsa pro libertino constituta esse perspicuum est. Sed ne his quidem libertas serui deo uenditi satis munita uidebatur, cum uenditor et sponsor libertino, cui libere commeandi potestas erat, non semper adesse possent. Itaque ne Delphis quidem praesidia libertatis in ceteris ciuitatibus usitata deerant, quamquam hic quodam modo cum peculiari manumissionis forma coniungebantur. Igitur si quis libertino manum iniecerit (ἅπτεσθαι, ἐφάπτεσθαι, ἐνάπτεσθαι, ἀνθάπτεσθαι

[ἐπὶ καταδουλισμῷ], ἐπιλαμβάνεσθαι, καταδουλίζεσθαι, ἄγειν; in titt. Tithorensibus ἐνεχυράζειν; cfr. anecd. D. p. 43), quisquis uelit eum in libertatem uindicare licere in plerisque titulis indicatur; interdum inter homines quibus uindicare licebat separatim nominantur οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἱερεῖς (W. F. 94. 122) aut persona priuata cum manumisso coniuncta (W. F. 138). Neque tamen eo stabat lex Delphica; nam ipsi quoque libertino idem ius concedebat. Itaque haud raro hanc formulam inuenimus: εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο u. c. Μάνεος ἐπὶ καταδουλισμῷ, κύριος ἔστω Μάνης αὐςωτὸν (cfr. de hac pronominis forma Keil, Rhein. Mus. XVIII, p. 262 sqq.) συλέων [1]) ὡς ἐλεύθερος ὤν (W. F. 31; cfr. 36. 62, cett.). Quae res cum legibus Atticis non consentit; Athenis enim, nisi quis alius praedibus datis libertinum uindicauerat, hominem prehendere licebat, resistentique actio de ui intendi poterat (Plat. legg. 915 a.). Sed in hac re ut in multis aliis ἱεροδουλία illa ficta Delphica ipsa plena libertate Attica liberior et securior erat.

Uindici libertatis plena ab omni poena aut multa securitas promittitur: ἀζάμιος ἐὼν πάσας δίκας καὶ ζαμίας. Contra eum, qui in seruitutem assereret, accusare et multare licebat (W. F. 33. 38. 130). Quanta fuerit multa, in titulis Delphicis nusquam legimus [2]); quamquam in W. F. 442 scriptum erat (εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο, ἀποτισάτω ἀργυρίου .....), sed iam legi non potest. In titt. Tithorensibus multa talentum argenteum est; dimidium deo Aesculapio, dimidium uindici cedere iubetur; Delphis fortasse similia constituta erant. Tota autem haec uindicatio dei nomine fieri saepius dicitur (συλεῖν ὑπὲρ τὸν θεὸν W. F. 163. 286 cett.; ἐπὶ τὸν θεὸν 100. 105. 107 cett.; ἀποκαθιστάοντες ἐν τὸ ἱερὸν 417). Cfr. Fouc. p. 11 sq. Curt. Goett. Nachr. p. 140 sq.

De cetera libertinorum Delphicorum condicione si quaerimus, duplicis eam generis fuisse inuenimus. Nam aut seruo

[1]) Hoc in titulis Delphicis sollemne uocabulum est de uindicatione. De uindice (non de ipso libertino) dicitur etiam προϊστασθαι (τινὸς ὑπὲρ τὸν θεόν). Ἀφαιρεῖσθαι, quod apud Atticos sollemne est, W. F. 417. 450.

[2]) Fortasse tamen in W. F. 38 (τὸ γεγραμμένον ἐπιτίμιον) eadem pecunia significatur, qua uenditor et sponsor multari poterant, quae supra in eodem titulo definita est.

plena libertas statim concedebatur, aut ut apud priorem dominum aliquod tempus permaneret imperabatur, quo tempore peracto demum plena ei libertas redderetur. Primum igitur de hac ipsa plena libertate ita agemus, ut seruum cum domino nihil pactum esse fingamus.

In titulis Delphicis plena et integra manumissio saepe his uerbis significatur: *ἐφ' ὅτῳ ἐλεύθερον εἶμεν καὶ ἀνέφαπτον τὸν πάντα χρόνον, ποιέοντα ὅ κα θέλῃ καὶ ἀποτρέχοντα οἷς κα θέλῃ* (pro *ἀποτρέχειν* raro legitur *διατρίβειν* [W. F. 207], *ἀναστρέφεσθαι* [W. F. 321] uel similia). Nam quae notaui extrema uerba, si perpaucos titulos exceperis[1]), in iis solis ipsi uenditionis formulae apponuntur, ubi permansionis nulla mentio fit; interdum uero permansione finita libertino libere commeare licere iisdem uerbis scribitur. E quibus illud primum effici mihi uidetur, libertinum uenditione sacra Delphica manumissum, nisi quid cum priore domino pactus esset, nullo erga eum officio deuinctum fuisse. Hoc iam ipso uocabulo *ἀποτρέχειν* significari puto; tum tota manumissionis ratio eodem spectat; nam qui seruum suum uendiderit, is, nisi cum emptore aliter pepigerit, omne aduersus illum ius perdat necesse est. Cfr. Curt. Goett. Nachr. 1864, p. 166 sq. Meier, Allg. Litteraturzeit. 1843, n. 232. Neque illa *ἀποτρέχειν οἷς κα θέλῃ* ita accipi possunt, ut tantum domum uenditoris, non patriam relinquere libertino licuerit; nam ubi hoc uel simile quid caueri uult uenditor, inter condiciones diserte commemorandum curat; uelut in W. F. 53: *μὴ οἰκησάτω δὲ Ἀσία ἔξω Λιλαίας μηδὲ πολιτευσάτω ἄνευ τᾶς Ἐπιχαρίδα γνώμας.* W. F. 109: *ποιέουσα ὅ κα θέλῃ, μὴ ἐπιβαίνουσα ἐπ' Ἀχαίαν*; cfr. 136. Clarius etiam uis illius formulae perspicitur ex tit. Hauss. 32, qui haec habet: *πολιτεύουσαν αὐτὰν εἴ κα θέλῃ.* Magis dubium uideri potest, an illud ius retinuerit dominus, ut liberti, si orbus mortuus esset, heres esset; sed quoniam hoc quoque in qui-

---

[1]) Exceptiones notaui hasce: W. F. 82. 99. (158). 167. 178. 260. 280. Hunc numerum in tanta titulorum multitudine non maiorem esse puto, quam ut omnes exceptiones incuriae eorum qui titulos confecerunt deberi possint; qui quantas saepe turbas mouerint omittendo, repetendo, permutando, haud pauca exempla sunt. Cfr. Curt. anecd. n. 14 et p. 23.

busdam titulis (W. F. 213. 226. 425 cett.) disertis uerbis cauetur, etiam hic legibus nihil constitutum fuisse ueri simile est. Cfr. Fouc. mém. p. 24, et quae infra p. 54 sqq. de ea re dicentur. In uniuersum igitur aestimanti libertinus plena et integra manumissione Delphica omni erga priorem dominum officio solutus esse uidetur.

Deum siue templum eius aliquod in libertinum ius retinuisse ueri multo similius uideri potest, cum seruum nomine saltem non manumissum esse, sed in potestatem dei transisse docuerimus; itaque re uera fuisse demonstrare conatus est Curtius (Goett. Nachr. 1864, p. 167). Neque tamen rationes, quas ut sententiam suam probaret attulit, satis momenti habere uidentur; nam quod in uno titulo (W. F. 165) libertus post mortem patroni Delphis manere sic iubetur, ut eius rei causa non perspicua sit, id, cum toties alibi ius libere commeandi et ubicumque uelit habitandi concedatur, prorsus nihil ualere apparet; et quaerenti, quis tandem praeter deum libertum officia, quae ultra permansionis tempus domino sese facturum promisisset, praestare coegerit, responderi potest, talia ex litteris manumissionis iudiciis ciuilibus optime diiudicari potuisse; neque in omnibus iis, in quibus de iure patroni, si libertus debitum non praestiterit, agitur, usquam templi mentio fit. Multo potius id afferri potuit, in Boeotia templa aduersus libertinos aliquod ius retinuisse (uid. p. 30 sqq.); sed hoc ipsum, quod in illis titulis huius rei mentio fit, in Delphicis de eadem prorsus tacetur, aliter rem habuisse ostendit. Sine dubio libertinus uenditione Delphica manumissus ne erga templum quidem ullum officium contraxit; exceptis quae cum domino pepigerat omni uinculo solutus summa libertate fruebatur.

De ratione quae inter libertinum et ciuitatem, cuius esset manumissor, intercesserit nihil omnino nos scire contendit Gilbert (Staatsalt. II, p. 292); neque ego ei assentiri non possum. Adeo quidem tota res in obscuro esse mihi uidetur, ut excepto quod libertinum ciuem non factum esse apparet, de publico eius iure nihil praedicare audeam.

In omnibus quae adhuc de condicione libertinorum Delphis manumissorum disputaui ita rem habere finxi, ut seruus

cum domino ante manumissionem nihil pactus esset, atque in hoc manumissionis genere summam et paene absolutam libertini libertatem fuisse demonstraui. Sed re uera haec libertas legibus concessa persaepe iis quae inter seruum et dominum priuatim conuenerant magnopere imminuebatur. Harum autem condicionum genera sic diuidi placet, ut libertus aut domi manumissoris manere ibique omnia ministeria facere aut suam quidem ipsius domum habere, sed priori domino aliquid uel operis uel pecuniae praestare iubeatur. Atque de his primum uideamus; in tota autem hac parte non modo titulis Delphicis ceterisque eiusdem formae, sed etiam Boeoticis atque omnino quicumque manumissioni sacrae tribui possint uti me moneo.

In manumissione Attica liberti rem familiarem, si orbus mortuus esset, patrono iure cessisse constat. Delphis, quod seruus deo ueniret, talem legem non fuisse iam supra (p. 52 sq.) monui; hic quo modo manumissor, si illud ius retinere uolebat, de ea re in titulo cauerit uidebimus. In titulis igitur uelut W. F. 213. 226. 425 hoc simpliciter fit his uerbis: *εἰ δέ κα τελευτάσῃ Σῶσος ἄτεκνος, τὰ καταλειφθέντα ὑπάρχοντα Σώσου πάντα Καλλιξένου ἔστων* (213) uel similibus; 226 et alii heredes quoque patroni idem ius habere iubent. In W. F. 19 ut ius patroni etiam ad liberos liberti, si ii orbi mortui sint, pertineat cauetur. In aliis uerba eiusmodi sunt, ut, etiamsi liberto liberi sint, tamen patronus heres institui uideatur (*ἐπεὶ δέ κα τελευτάσῃ Ἀσία, τὰ ὑπάρχοντα αὐτᾶς πάντα ἔστων Ἐπιχαρίδα ἢ τῶν ἐπινόμων αὐτοῦ* W. F. 53; cfr. 94. 152); quamquam eum horum titulorum sensum esse uix adducor ut credam. Denique iuri illi hereditatis, quo libertus tantum testamenti faciendi potestate priuabatur, saepe ea quoque cautela additur, ne cui libertus dum uiuat suorum quicquam donet; uelut in Curt. 13 (Le Bas 930): *καὶ μὴ ἐχέτω Διοσκουρίδας ἀπαλλοτριῶσαι μηδὲ καθ' ὁποῖον τινοιτο* (?); W. F. 31: *καὶ μὴ ἐξέστω ἐξουσία Μάνει διδόντι μηθενὶ τά κα ἔχῃ*; cfr. 53. 94. 213 cett. Curt. Goett. Nachr. p. 152 sq. Fouc. mém. p. 24. Talis autem condicionis uim eam fuisse apparet, ne libertus sua aliis ante mortem donando patronum hereditate fraudaret. Ipsa

autem harum condicionum uarietas priuatis inter dominum et seruum pactionibus eas consistere ostendit.

Sed pleraeque huius generis condiciones inde oriebantur, quod seruus totum manumissionis pretium non extemplo soluere poterat, ut aliquid post manumissionem praestandum relinqueretur. Uelut ubi paramone est, finita ea morte patroni heredibus eius pecuniam soluere libertus interdum iubetur: W. F. 84: ποταποτεισάτω δὲ τὸ λοιπὸν τᾶς τιμᾶς, ἀργυρίου τρία ἡμιμναῖα, Θηβαγόρᾳ ἡμιμναῖον, Δωροθέῳ ἡμιμναῖον, Ἀρχίᾳ ἡμιμναῖον; tum in tit. 85 heredes se pecuniam accepisse testantur (S. I. G. 455. 456). Similiter W. F. 52. Cfr. Diog. Laert. V, 72 (Lyconis test.): Δημητρίῳ μὲν ἐλευθέρῳ πάλαι ὄντι ἀφίημι τὰ λύτρα. In W. F. 202 etiam totum manumissionis pretium intra paramones tempus soluendum est; nam pretium est trium minarum, serua autem manumissa apud dominam sex annos permanere quotannis minam dimidiam soluens iubetur; sin domina prius mortua erit, pecunia Calliae cuidam aut alii cui uoluerit uenditrix cedet. Plerumque tamen huius rei ea forma est, ut libertus aes alienum a patrono contractum dissoluere iubeatur. Huc pertinent titt. W. F. 89. 107. 126. 139. 213. 244; accedit tit. Chaeronensis (Ἀθην. IX, p. 319). Rem tractauerunt Fouc. mém. p. 28; Dittenberger S. I. G. 433. 462; Curtius Goett. Nachr. p. 149.[1]) Cfr. Thalheim, Rechtsalterth. p. 65. Neque tamen post omnia quae ab his aliisque uiris doctis disputata sunt non multa hodieque obscura sunt. Ego in iis quae iam traditurus sum potissimum Dittenbergerum sequor, ut qui explicationem nequaquam certam illam quidem sed ceteris probabiliorem protulisse uideatur.

Illud igitur aes alienum uulgo ea ratione contractum erat, ut aliquis pecuniam ab amicis corrogauisset eiusque singulas partes certis diebus reddendas suscepisset; talis autem pecunia ἔρανος uocabatur. Sed saepe pecunia ita collata

[1]) Curtius quidem de tota re minus recte iudicauit, cum ἐράνους qui in titulis commemorantur societates, quae seruis manumittendis pecunias necessarias mutuas darent, fuisse suspicetur. Neque enim tantas summas quantae hic commemorentur seruis opus fuisse ueri simile est, neque titulus Chaeronensis cum explicatione Curtii ullo modo conciliari potest.

plures utebantur, ut non tota summa, sed tantum pars eius ad eum qui corrogauerat pertineret; et hae quoque partes ἔρανοι uocabantur.

E nostris titulis simplicissimam formam praebet Chaeronensis: Ἐξενεγκάτω δὲ Σώσων (libertus) τὸν ἔρανον ὃν συνάγαγε Θέων (manumissor) ἐμ Φανατεῖ, τὸ ὑπὲρ Θέωνος ὄνομα, ἕως ἂν τέλος λάβῃ ὁ ἔρανος. Theo igitur ab amicis popularibusque suis (et ipse Φανατεύς, h. e. Panopensis, erat) pecuniam corrogauerat, quae iam liberto soluenda (ἐκφέρειν est usque ad finem persoluere; cfr. W. F. 213: ἄχρι κα ἐξενεγχθῇ ὁ ἔρανος) imponitur; quamquam hic quoque ipsi Theoni non totam summam soluendam fuisse ex illis τὸ ὑπὲρ Θέωνος ὄνομα effici uidetur. In titulis Delphicis nusquam uenditor ipse pecuniam corrogauisse dicitur, quamquam in W. F. 139 de ea cauere se scribit,[1]) sed semper alius quis, cuius nomen ut ἔρανος significetur semper additur (W. F. 126: κατενενκάτω δὲ Γλαυκίας τὸν ἔρανον τὸν συνᾶξαν Ἄθαμβος καὶ Εὐαγόρας, ubi ἔρανον simul de parte ab unoquoque soluenda et de tota summa accipi necesse est); interdum totius pecuniae magnitudo definitur (W. F. 107. 213: τὸν τριακονταμναῖον, τετταρακονταμναῖον). Portio liberto soluenda alibi alia est; in n. 89 tres minae dimidiae tribus annis; in 244 tredecim minae tredecim annis (est hoc ipsum manumissionis pretium), in 126 5 stateres et 10 oboli quarto quoque mense, quae pecunia dimidium totius summae quam debeat dominus esse dicitur. In reliquis magnitudo portionis non indicatur. Denique interdum cautionis gratia ea condicio adicitur, ut libertus donec pecunia persoluta sit apud dominum permaneat (W. F. 89. 213).

Titulus Boeoticus quem supra attuli post illam condicionem aliam habet intellectu paulo difficiliorem, quam hoc loco exscribam: Τὴν δὲ οἰκίαν, ἧς ἔχει τὴν κτῆσιν Ἁρμίας Ἀρίστωνος πεπιστευμένος παρὰ Σώσωνος (serui manumissi), κομισάσθω Σώσων τὸ ἐπ' αὐτῇ δάνειον καὶ κελευσάτω ἀποδοῦναι Τ (ταλάντου?) τὴν ὠνὴν τῆς οἰκίας Ἁρμίαν Θέωνι (manumissori). Quae ego sic explico: Soso peculio suo aedes emerat, quas quia ipsi possidere

[1]) Hic igitur pecunia liberto ita demum soluenda est, si is pro quo spondet dominus debitum non soluerit.

per leges non licebat, fictum possessorem, qui sine dubio ciuis fuit, substituerat. Praeterea ei dominus pecuniam aedibus cautam mutuam dederat. Iam dominus seruum manumittens, quod aedes ipse habere cupit, illum sibi aedes per fictum possessorem uendere iubet, totum autem pretium quia soluere non uult, pecuniam sibi debitam aedibusque cautam ad libertum suum transfert. Qua de re si recte disputaui, seruis pecunias haud exiguas colligere interdum licuisse, id quod aliis quoque locis comprobatur, hoc titulo confirmatur.

Alia condicionum genera, si paramonen quaeque cum ea artissime coniuncta sunt excipias, haud multa inueniuntur. In W. F. 234 medicus a seruo quem manumittit postulat, ut, si opus sibi sit, artificii sui quinque annos socius sit, pro opera quam praestiterit omnia ad uictum et uestitum pertinentia accipiens (λαμβάνων τὰ ἐν τὰν τροφὰν πάντα καὶ ἐνδυδισκόμενος καὶ στρώματα λαμβάνων). Haec autem nulla paramone est; nam huius natura ea est, ut liberto omnia opera seruilia imponi possint. In 239 libertus, qui adhuc puer est, cum apud fullonem permanens id artificium perdidicerit, priori domino omnia opera fullonia quorum domus eius indigeat praestare iubetur. Denique in 406 dominus paciscitur, ut liberta se in Macedoniam peregrinantem sequatur. — Interdum autem non ipse pro se, sed pro alio homine uenditor operam liberti postulat; uelut in W. F. 43 Medae ancillae manumissae imponitur, ut parentibus suis cum adoleuerit uictum cultumque praebeat (τρεφέτω καὶ εὐσχημονιζέτω), siue adhuc seruiant siue liberi facti sint. Puella igitur quae hic manumittitur peculio parentium adhuc seruientium e seruitute redempta est. Cfr. Fouc. mém. p. 26. In 219 libertus nomine Thracidas post mortem domini prioris mulieri nomine Dorcadi uictum praebere iubetur, si cum eo uiuere uelit; si minus, cibariorum uim definitam singulis mensibus domum eius ut apportet ei imponitur.

Haec omnia inter dominum et seruum etiam simplici manumissione non omnem usum tolli solitum esse ostendunt. Opera autem liberto ita imposita ut rite praestarentur, sine dubio legibus quae de rebus contractis erant

cauebatur; sed aliquando poena quoque, si libertus neglegens fuerit, in ipsis titulis constituitur. Quod in primis ibi fit, ubi de pecunia soluenda aut de iure hereditatis agitur; hic enim uulgo cauetur, ut, si libertus pecuniam non soluat aut aliquid bonorum suorum abalienet, tota manumissio irrita fiat (W. F. 126: *εἰ δὲ μὴ κατενέγκῃ, ἄκυρος ἔστω ἁ ὠνά*, cfr 53. 94. 139. 213). Ubi praeter pecuniae solutionem paramone constituta erat, tali poena minus opus erat; itaque a W. F. 89 deest. In W. F. 213, si debitam pecuniam non praestiterit libertus, ipsum et omnia bona eius domino abducere licere scribitur (*ἀγώγιμος ἔστω Σῶσος Καλλιξένῳ αὐτὸς καὶ τὰ αὐτοῦ πάντα*). *Ἀγώγιμος* autem hic non, ut alibi (uelut Dem. 23, 11), eum significat, quem in ius, sed eum, quem in seruitutem abducere licet (cfr. Plut. Sol. 13; Dem. 53, 11); ita illa quoque *τὰ αὐτοῦ πάντα* sensum habent. — Num autem libertus ita se gessisset, ut uenditio irrita esset, e litteris uenditionis a iudicibus, opinor, aestimari oportebat.

Restat ut de instituto, quod paramonen uocabant Graeci, disseram. Ea uero ubicumque serui a priuatis manumitterentur in usu fuisse uidetur, neque solum in titulis Delphicis, sed etiam in Boeoticis et in testamentis philosophorum Atheniensium saepe commemoratur; quamquam quae de ea nouimus longe maximam partem ex his titulis petuntur.

Saepissime igitur uenditiones Delphicae ea condicione fiunt, ut libertus post manumissionem aliquod tempus apud dominum priorem permaneat.[1]) Uulgatam huius condicionis formulam ex hoc exemplo perspicias: *παραμεινάτω δὲ Ἀφροδεισία παρ' Αἰακίδαν ἄχρι κα ζώῃ Αἰακίδας, ποιοῦσα τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατὸν ἀνε[γ]κλήτως* (Curt. n. 16). Uulgo enim usque ad mortem manumissoris permanere iubetur libertus, quod in titulis Boeoticis, ubi paramone est, semper fere fit; neque enim in iis paramone nisi hac formula: (*ὁ δεῖνα ἀνατίθησι τὸν δεῖνα*) *παραμείναντα ἑαυτῷ ἀνεγκλήτως ἕως ἂν ζῇ*, uel simillima,

---

[1]) Uno aut altero loco seruo qui manumittitur optio datur ut eligat, utrum permanere an pecuniam soluere malit; cfr. W. F. 146, ubi in singulos annos quibus non permaneat libertus 30 stateres soluendi esse dicuntur. In 52 ut alium eiusdem aetatis seruum in suum locum praebeat ei conceditur.

usquam indicatur, excepto quod sciam uno loco, tit. S. I. B. 71, ubi paramone est 10 annorum. In Delphicis haud ita raro tempus paramones certo annorum numero definitur; uelut in W. F. 290. 319 duo anni, in 31. 89 tres, in 94. 146 decem, in aliis alia temporis spatia inueniuntur. Rarius alio modo dies praefinitur, ut in W. F. 306 donec filius manumissoris uxorem duxerit permanere iubetur libertus; cfr. W. F. 300; interdum utraque ratio coniungitur, uelut in W. F. 82: εἰ δέ τί κα πάθῃ Εὐφράνωρ (uenditor, ad cuius mortem paramone est) πρὸ τοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τιμάγγελον γυναῖκα λαβεῖν, παραμεινάτω Φαλάκρα Τιμαγγέλῳ ἄχρι οὗ κα γυναῖκα λάβῃ; cfr. W. F. 77. Curt. Goett. Nachr. p. 157. Ita paramone etiam ultra mortem patroni extenditur; qua cum re conferri potest, quod in manumissionibus per testamentum factis haud raro apud heredes domini paramone constituitur; uid. Diog. Laert. V, 15. 55. 73.

Quod hoc modo fieri uidemus, ut apud alium atque manumissorem sit paramone, idem aliis quoque rationibus interdum euenit. Nam ubi maritorum alteruter manumittit, nonnumquam constituitur ut apud utrumque libertus permaneat (W. F. 92; C. I. G. 1608 c; Ἀθην. IX, p. 360). Illud quoque inuenitur, ut apud cognatum manumissoris sit paramone (Ἀθην. IX, p. 357: παραμείνασαν τῇ μητρὶ αὐτῶν, ἕως ἂν ζῇ, ἀνενκλήτως). Sed etiam apud hominem ut uidetur manumissori non cognatum interdum permanere iubetur libertus (W. F. 58. 158. 350); cuius rei causa sine dubio saepe ea erat, quae in W. F. 58 disertis uerbis explicatur: ἐπεὶ ἔδωκε Ἀπολλόδωρος ὑπὲρ Φαινίαν Νικοῖ (uenditrici) τὰς πέντε μνᾶς (manumissionis pretium); nam hac ratione qui pecuniam dederat simul officia liberti sibi parabat et bene de eo merebatur. Similis est W. F. 29, de quo supra p. 45 dixi. Alia est ratio paramones in W. F. 239 constitutae, de quo p. 57 dictum est.

Praeter paramonen et simul cum ea alias quoque condiciones imponi potuisse, uelut pecuniam soluendam, iam uidimus (p. 56). De aliis eiusdem generis pactionibus, qualis est educatio infantium, cfr. Curtius, Goett. Nachr. p. 146 sq. Neque tamen talia saepe occurrunt, scilicet quod sepa-

ratim ea afferri non necesse erat; unum tantum officium cum paramone quae ad mortem patroni duratura erat coniunctum saepe diserte commemoratur, ob hanc ipsam causam, quod patronus libertum id praestare ipse cogere non poterat; funus dico, quod ut patrono faciat et omnino iusta soluat haud raro liberto imponitur. Qua in re uerbo antea ignoto utuntur Delphi, quod est τὰς ἀλλαθεάδας ποιῆσαι (W. F. 66. 110. 131). Philo est quidam, qui cum duobus seruis quos manumittit idem paciscitur, ut post mortem suam Delphis ne discedant et bis in mense, diebus primo et septimo, imaginem suam (credo in sepulcro incisam) corona laurea plexa ornent (W. F. 136. 142, qui n. 420 repetitur, addito ne Delphis discedat libertus; cfr. Curt. Goett. Nachr. p. 147. 161). Hoc autem officium ideo tam saepe postulabatur, quod homines liberis orbi qui senectutem suam coleret et funus sibi faceret hac manumissionis forma comparare solebant; cfr. Fouc. mém. p. 29 sq. Pro tali autem officio liberti interdum etiam heredes instituuntur; uid. W. F. 134. 404. 435. — Sed iam in uniuersum de libertorum apud dominos manentium condicione dicendum est.

Officia liberto praestanda eadem sine dubio erant quae seruis uulgo imponebantur; huc spectant illa ποιῶν τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατόν (καὶ νυκτὸς καὶ ἁμέρας W. F. 58), et quae similia sunt, quae in omnibus fere paramones formulis leguntur. Cfr. Curtius, Goett. Nachr. p. 146. Et hoc quidem ubique sic constitutum fuisse uidetur propriumque paramones fuisse dici potest; sed quo modo agendum esset, si libertus non ἀνεγκλήτως, h. e. nulli reprehensioni obnoxius, imperata fecisset, de ea re multum diuersa pacisci domini soliti esse reperiuntur. Tamen uulgo domino libertum ut seruum uerberibus uel aliis modis castigare licuisse inuenimus; quod saepe sic significatur: ἐξέστω u. c. Καλλίδι κολάζειν καθώς κα αὐτὰ θέλῃ, καὶ ἄλλῳ ὑπὲρ Καλλὶν ὅν κα Καλλὶς κελεύσῃ (W. F. 90); idem, credo, intellegendum est, ubi formula etiam breuior occurrit: εἰ δέ κά τι τούτων μὴ ποιῇ, ἐξουσία ἔστω Φίλωνι ποιεῖν Λέαιναν ὅ κα θέλῃ (W. F. 136; cfr. 78 κυρία ἔστω Δαμοκράτεια ἢ ἄλλος ὑπὲρ Δαμοκράτειαν ποι[έων Ῥοδίαν ὅ κα θέλῃ]). Castigandi igitur potestas etiam ad alium transferri potest;

et sic in W. F. 369 post mortem dominae, si quid in eam intra paramones tempus deliquisse libertas repertum sit, heredibus eas castigare licere scribitur (*εἰ δέ τί κα ἀζετωθέωντι*[1]) *περὶ Νεοπάτραν πεπονηρευμέναι ἢ τῶν Νεοπάτρας ὑπαρχόντων τι, κύριοι ἐόντω οἱ ἐπίνομοι κολάζοντες αὐτὰς καθ' ὅ τί κα αὐτοῖς δοκῇ κτλ.*; quae post uerba illa quibus libertis mortua domina summa libertas promittitur leguntur). — Tamen ne hoc quidem castigandi ius nullis terminis circumscriptum erat. Primum enim libertum pro seruo uendere domino non licere in quibusdam titulis diserte scribitur (W. F. 58. 134. 354. Hauss. 39. Curt. 16), et semper, credo, nisi contrarium indicatur, intellegendum est; nam quod iam dei esset, uenditori, nisi aliter cum deo pactus esset, cuiuis uendere licuisse non ueri simile est. In W. F. 354 libertum sic uenditum in libertatem uindicandi ius cuiuis conceditur. — Porro ne uitae membrisue liberti castigatio noceret prohibitum fuisse uidetur; saltem in uno titulo haec est formula: *κύριος ἔστω ἐπιτιμέων καὶ μαστιγόων πλαγαῖς ἀσινέοις* (Curt. anecd. n. 3). Eodem pertinere illa, quae in W. F. 49, Curt. anecd. 11 leguntur: *ἐπιτιμέων ὡς ἐλευθέρᾳ*, uidit iam Curtius (anecd. p. 41; cfr. Fouc. mém. p. 36/7). Hanc quoque cautionem, etiamsi non addatur, tamen uulgo intellegendam esse puto, propterea quod alioquin quod iure dei esset patrono laedere et imminuere licuisse sequitur.

Tamen grauiora saepe constituuntur, atque si libertus patronum deseruisset, uenditio uulgo sublata esse uidetur, ut libertus rursus seruus fieret. Cfr. W. F. 167, ubi ceterae inter patronum et libertum contentiones ad arbitros reiciuntur, sed si patronum deseruerit libertus, uenditio irrita esse iubetur (*εἰ δὲ μὴ παραμείναι Σωτήριχος παρὰ Ἀμύνταν καθὼς γέγραπται, ἅ τε ὠνὰ ἀτελὴς καὶ ἄκυρος ἔστω, καὶ ὁ βεβαιωτὴρ μὴ βεβαιούτω*). Item in W. F. 154 primum in ceteris delictis uulgatum castigandi ius patrono tribuitur; tum haec sequuntur: *εἰ δέ τι νοσφίξαιντο Κωμικὸς καὶ Ἰωνὶς τῶμ Μαραίου* (patroni) *καὶ ἐξελεγχθείησαν, ἄκυρος ἔστω αὐτῶν ἁ ὠνὰ καὶ ἀτελής*. Sed etiam si libertus tantum imperata non fecisset, ut ei in seruitutem redeundum esset

[1]) *Ἀζετόν· ἄπιστον· Σικελοί.* Hesych.

interdum constituebatur; cfr. W. F. 37. 189. In plerisque titulis utrum ex his intellegendum sit dubium esse potest.

Longe alia ratione patroni libertique iura constituta reperiuntur in aliquot titulis Delphicis (W. F. 24. 29. 31. 167. 193. 209. 306. 384. 407). In his enim pro iis, quae in ceteris de iure castigandi scribuntur, ita statuitur, ut, si qua contentio inter patronum et libertum orta sit, tres arbitri inter eos diiudicent. Qui quo modo eligendi sint, in aliis titulis aliter definitur; in 384 et 407 (qui inter Delphicos antiquissimi sunt) duo sacerdotes Apollinis et homo priuatus arbitri esse iubentur; priuatus autem aut a patrono solo (407) aut ab utroque, et patrono et liberto, in commune (384) deligendus est; secundum ceteros titulos omnes tres uiri e consensu partium eliguntur. quare nomen iis est *κοινοῖς* s. *κοινῶς συνῃρημένοις*. Denique in 167, si quis arbitrorum decesserit, quid faciendum sit diligentissime praecauetur. Semper autem ut arbitri iurati sententiam ferant et quicquid sic iudicauerint ratum sit praecipitur. In tit. 167 poenam, si libertus patronum deseruerit, reditum in seruitutem esse iam supra dixi; in 24 ante arbitrorum mentionem haec leguntur: *εἰ δὲ μὴ ποιέοιεν Νίκαια καὶ Ἰσθμός* (sc. *τὸ ποτιτασσόμενον*), *μὴ ἔστω βέβαιος αὐτοῖς ἁ ὠνά, ἀλλ' ἄκυρος ἔστω.* Hic igitur iam, si libertus patrono parere recusauisset, quid iudicarent arbitri praescriptum erat. Quid sibi uelint illa quae in W. F. 167 u. 17 exstant (*τὸ δὲ ἔγκλημα μὴ μικρότερον ἐπικαλείσθω διμήνου*), non expedio. De tota autem re conferendi sunt Foucart. mém. p. 39 sqq., et Curtius Goett. Nachr. p. 154 sqq.; quamquam hi duo uiri docti ita existimare uidentur[1]), quasi in omni paramone tale iudicium fuerit. Quod mihi nequaquam probatur; nam ab omnibus titulis, ubi arbitrorum mentio fit, ea quae de iure castigandi alibi scribuntur desunt, ut haec instituta ubicumque inueniantur fauore domini seruo ante manumissionem concessa esse putem.

De iure quod in personam liberti domino erat iam dixi; sequitur ut quo modo cum bonis eius actum sit quaeratur. Qua de re tituli nostri diserte pacta raro exhibent; tamen

---

[1]) De Foucartio certa res est; cfr. l. l. p. 39.

W. F. 133 haec habet: *ὅσα δέ κα κτήσηται Δαμαρχὶς μένουσα παρὰ Θευδώραν, Δαμαρχίδος ἔστω.* Cfr. 209. Diog. Laert. V, 54. Ex ipsa huius rei mentione liberto manenti bona possidere uulgo non licuisse efficias, praesertim cum seruis quoque in ipsa manumissione idem ius habendi, quae sibi in seruitute parauerint, interdum concedatur (W. F. 263. 273). Sed huic sententiae repugnat quod his libertis certae pecuniae soluendae imponuntur; cfr. p. 55 sqq. Itaque in uniuersum aestimanti ius sua possidendi libertis apud dominos manentibus fuisse credibile est; cfr. Curtius Goett. Nachr. p. 149; quamquam tam certa quam putat ille res mihi non uidetur. Atque qui de ea re ita statuit, is certe patronum liberto omnia non solum ad uictum sed etiam ad cultum pertinentia praestare debuisse minus confidenter affirmauisset (ibid. p. 154); nam titulus in quo uno de ea re aliquid scriptum exstat (W. F. 234) paramonen quae proprie dicitur non continet; cfr. p. 57. Tamen ita uulgo euenisse ueri simile est; neque omnino, si quae de iure castigandi supra dicta sunt exceperis, quotidianam uitae consuetudinem, qualis seruo fuerat, paramone instituta magnopere immutatam esse puto.

De condicione liberorum intra paramones tempus natorum (nam qui ante id nati erant, nisi una manumittebantur, serui manebant) haud multa comperimus. In W. F. 133 libertas iis disertis uerbis conceditur: *εἰ γενεὰν ποιήσαιτο Δαμαρχὶς Θευδώρας βιούσας καὶ μένουσα παρὰ Θευδώραν, ἐλευθέρα ἔστω καὶ ἀνέφαπτος ἁ γενεά*; item in Hauss. 35; atque sic uulgo fuisse censet Curtius (Goett. Nachr. p. 152); quamquam et aliter pacisci licuisse ostendit tit. Chaeron. C. I. G. 1608 b: *τὰ δὲ γεννηθέντα ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ τῆς παραμονῆς χρόνῳ ἔστωσαν δοῦλα Δεξίππας τῆς Ἀθανίου* (consecratricis). Foucart (mém. p. 25) de ea re separatim caueri necesse fuisse putat; sed tum ut saepius commemoretur exspectes, quare ego potius Curtio assentior.

Paramone uulgo usque ad finem in ipsa manumissione constitutum durabat,[1]) neque liberto ea solui cupienti alia

---

[1]) Legem prorsus singularem continet tit. W. F. 167, ubi paramone est octo annorum. Hic enim constituitur, ut, si libertus plus duos

ratio erat, nisi ut domino aliquo modo persuaderet ut se dimitteret. Interdum tamen ipsis uenditionis litteris liberto concessum esse, ut pecunia soluenda uel simili ratione paramone se liberaret, iam uidimus (p. 58). Tollendae autem paramones uariae erant formae; saepe inter patronum et libertum rem priuatim transactam esse crediderim; sed et publice eam tolli potuisse nonnulli tituli Delphici ostendunt. Ita in W. F. 86 post alius mancipii manumissionem patronus libertam paramone soluit his uerbis: *τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον εὐδόκησε Φίλων νοέων καὶ φρονέων καὶ ὑγιαίνων καὶ Λέαιναν ἀπολελυμέναν εἶμεν τᾶς παραμονᾶς καὶ ἐργασίας ἀπ' αὐτοςαυτοῦ, καθὼς ἐν τᾷ ὠνᾷ* (scilicet quae ante facta erat) *γέγραπται κτλ.* Similis est forma W. F. 254 (S. I. G. 450), nisi quod hic titulus tantum ipsam paramones solutionem continet, et quod pro ea trium minarum pretium persoluitur; eadem autem ancilla in n. 253 quinque minis uenierat ea lege, ut apud dominos donec uiuerent maneret; iam cum huius tituli annus sit a. Chr. n. 179, illius 170, post nouem annorum paramonen ancillam tres minas persoluisse apparet.

Sed et alia est ratio tollendae paramones, ut libertus iterum ueneat. Eius exempla sunt W. F. 81. 179. Hauss. 42. Hic igitur libertus quasi seruus sit iterum deo uenit, sed ut iam prorsus liber sit; priorem autem uenditionem tolli additur (Hauss. 42: *Ἁ δὲ προτεραία ὠνὰ ἁ γενομένα Σώσου τῷ Ἀπόλλωνι ἐπ' ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Θρασυκλέους καὶ τὰ ἐν τᾷ ὠνᾷ ποτιγεγραμμένα, ὥστε παραμεῖναι Σῶσον παρὰ Τέλωνα καὶ Κλητὼ ἇς κα ζώωντι, ἀτελὴς καὶ ἀρμένα ἔστω*). Hunc titulum quod nondum cognouerat Curtius, ceteros in quibus eadem res minus perspicue significatur non recte intellexit (Goett. Nachr. p. 140). Tota autem res ita accipienda est, ut primum uenditione priore sublata libertum rursus seruum fieri, tum eundem deo denuo uenire fictum sit.

Totam paramones rationem si respiciemus, illud, credo, primum occurret, ubi ad mortem patroni permansurus esset

---

menses aeger fuerit, expleto paramones tempore tam diu quam morbus durauerit ultra permaneat (*εἰ δὲ μαλακισθείη Σωτήριχος, ὃ μὴ γένοιτο, πλεῖον διμήνου, ἐπαποδότω τοῦ πλείονος χρόνου Σωτήριχος Ἀμύντᾳ καὶ προσπαραμεινάτω.*

libertus, paramonen manumissionis per testamentum factae instar saepe fuisse, cum et omnia seruilia officia liberto praestanda essent et patronus idem castigandi ius quod domino ante manumissionem fuisset saepe retineret. Tamen aliquod discrimen semper fuisse supra monui, neque etiam si grauissimae condiciones imponebantur, si quouis delicto libertas amittebatur, communi legum praesidio seruis denegato libertus priuari poterat. Interdum autem talem fuisse liberti apud priorem dominum manentis condicionem, ut a seruitute longe abhorreret et re uera quasi medius quidam inter eam et libertatem status fieret, ex iis quae supra attuli satis perspicuum est. Quae uero Foucart in libello illo saepe a me laudato de libidine dominorum tam graues condiciones libertis imponentium compluribus locis questus est, ea omnia speciosiora quam ueriora esse existimo. Libertate enim nullum maius beneficium a domino seruo concedi poterat; ubicumque honesta eius tribuendi causa erat, ex sola humanitate et beneuolentia domini pendebat; neque enim ulla ratio facile excogitari potest, cur homo liber quam seruiens utilior sit, praesertim cum quicquid pecuniae collegisset seruus domino ei adimere liceret, neque id pro libertate pretium accipere ullo modo cogeretur. Quae cum ita sint, seruum pro libertate sua non solum dignum pretium soluere, sed alia quoque officia post manumissionem praestare certe non iniquum erat. Accedit quod in manumissione Delphica non ut Athenis aliqua saltem erga patronos officia libertis legibus imponebantur, quo magis de iis priuatim caueri necesse esset. Porro quod multa ex iis quae seruis imponebantur nobis superbiae et libidinis plena uideri possunt, semper hoc tenendum est, eam rem tanto temporis spatio interiecto ab hominibus usus qui inter unumquemque dominum seruumque intercesserit ignaris plerumque omnino non posse diiudicari; uelut, ne alia proferam, ubicumque paramone ad mortem domini est, de huius libertique aetate nusquam fere quicquam comperimus, ut quam cuique liberto grauis fuerit haec condicio prorsus ignoremus. De incommodis seruitutis multa grauiter dici possunt; seruitute se-

mel instituta condiciones manumissionum cauillari inconsiderati hominis est.

Melius fecit idem Foucart, quod in his titulis quaecumque ad pretia pro manumissione persoluta pertinent diligenter perscrutatus est. Quod uero hoc eo consilio fecit, ut quanta illo tempore fuissent seruorum pretia illustraret, contra eius rationem haud pauca disputari possunt; sed ea omnia absoluisse mihi uidetur Büchsenschütz in libri qui inscribitur Besitz und Erwerb im griechischen Alterthume pag. 201. Ad ea quae ille disputauit unum addam: si quis numeris quos in pretiis significandis hi tituli praebeant ad seruorum pretia illustranda uti uelit, eum titulos in quibus pretia aut exigua aut permagna occurrant relinquere neque quicquam nisi quae pecuniae summae saepissime inueniantur quaerere debere.

Sed de manumissionis pretio si quaerimus, tales cautiones non sunt necessariae. Hoc igitur si in uniuersum computes, Delphis saeculo a. Chr. n. secundo inter tres et quinque minas erat. Ex 496 seruis deo uenditis non minus 369 tali pretio uenisse ostendit Foucart (p. 48). Huc accedunt tituli ab Haussoullierio editi, Foucartio nondum noti, quorum ratio eadem fere est (25 ex 34). Tamen in titulis ubi paramone sit uulgo haec ipsa pretia uel saltem non multo maiora inueniri animaduerti, ut, si recte computes, medium illud pretium aliquanto maius euadere ueri simile sit. Omnino pretium ex iis solis titulis, in quibus plena et ut ita dicam nuda manumissio inuenitur, rectius computaretur; sed huius rei diligentiorem rationem conficere non licuit. Porro nulla in his titulis minor summa comparet illa, quae est apud Curt. n. 33, ubi femina adulta, et apud W. F. n. 125, ubi uir adultus 20 stateribus (h. e. 40 drachmis) uenire dicitur. Nam quid sibi uelint illa, quae in W. F. 357 leguntur, ΣΣΣ nescio; seruum enim adultum tribus stateribus (h. e. sex drachmis) manumissum esse uix adducor ut credam. Cetera pretia solito minora, singularum minarum uel etiam infra, pleraque pro pueris puellisue paruis soluta sunt; tamen et adulti homines singulis minis ueneunt. — Maximum in his titulis pretium est uiginti minarum (Hauss. 45; idem

in tit. Tithorensi I, qui Delphicis multo recentior est; omnino in his pretia maiora sunt; cfr. Curt. anecd. p. 38). Interdum maioris pretii causam perspicere possumus, uelut in W. F. 177. 429, ubi artifices (τεχνῖτις αὐλητρίς, σκυτεύς) denis minis ueneunt; item in 213 seruus artificii nescio cuius peritus sex minis uenit ille quidem, sed eranum pendere, omnia artificii sui opera domino gratiis praestare, puerum eodem artificio erudire iubetur. — Denique inter nationem aut sexum serui et pretium nullam rationem intercedere uideri ostendit Foucart p. 50.

Ad originem seruorum manumissorum quod attinet, maiorem partem uernas fuisse, id quod iure exspectes, titulis comprobatur (Fouc. p. 46/7); nam ex 254, quorum origo nota est, 116 uernae sunt,[1]) et quorum de origine nihil scribatur plerosque eiusdem generis esse ueri simile est. Qui alibi nati sunt, maximam partem ex Asia aut Thracia oriundi sunt (ex Asia 56, e Thracia 36), scilicet quod maior pars seruorum inde exportabatur; tamen ipsa quoque Graecia haud spernendum numerum praebet (26); seruos autem Graeca natione saepius quam barbaros manumitti solitos esse ueri simile est. Sed de hac re ad seruitutem potius quam ad manumissionem illustrandam idonea uideatur Foucart l. l.

Quam diuulgatus fuerit mos seruorum Delphis manumittendorum, diligenter quaesiuit Curtius (Goett. Nachr. p. 170—75). Inter homines igitur Delphis seruos deo uendentes maiorem partem ipsorum Delphorum esse consentaneum est; sed tamen ciuitatum uicinarum homines hac manumissionis forma multum usos esse ex titulis nostris satis apparet. E quibus, ut par est, Phocenses et Locri Ozolae frequentissimi sunt, adeo ut ex solo oppido Amphissa amplius 40 manumissiones Delphis factae reperiantur. Porro haud pauci uenditores Aetolici, Dorici, Thessalici, Locrorum denique orientalium inueniuntur; semel aut bis Thebani, Thespienses, Achaei, Macedones, Athenienses; denique unus

[1]) Numeri sunt Foucartii, adiectis qui ex titulis Haussoullierii computantur.

Syracusanus (W. F. 433) et rex Pergami Attalus (W. F. 336; cfr. Curt. Goett. Nachr. p. 170). Uenditione igitur sacra Delphica etiam pro celebritate templi Apollinis populos uicinos satis frequenter usos esse apparet; qua in re monendum est, ciuitates quae saepissime compareant omnes fere circa annum a. Chr. n. 200 foederi Aetolorum subiectos fuisse. Itaque quod Boeoti, quamquam a Delphis minime longe aberant, inter uenditores perraro reperiuntur, nihil miri habet; nam illo tempore ad foedus Aetolorum non pertinebant; porro in plerisque oppidis Boeoticis aliam sacrae manumissionis formam in usu fuisse uidimus, qua scilicet incolae uti quam eiusdem rei causa Delphos proficisci malebant, sicut etiam sacerdotes eam propter quaestum inde perceptum quam maxime frequentari cupiebant. Hanc quoque causam fuisse puto, cur inter ciuitates Phocidis, quae cum Aetolis coniunctae erant, Stiridenses et Daulidenses rarissime appareant; nam ibi consecrationem usitatam fuisse nouimus. Illud magis mirum, quod inter ciuitates Locrenses tam saepe Amphissa occurrit; nam etiam Amphissae uenditiones sacras fieri solitas esse constat (Bull. corr. Hell. V, p. 451). Idem de Chalio ualet (cfr. C. I. G. 1607); sed utraque urbs Delphis prope uicina fuit. Contra Naupactii, qui longius aberant, suis ipsorum templis uti malebant; nam inter uenditores Delphicos raro (quater) occurrunt, et uenditionis sacrae morem ibi eodem tempore quo Delphis exstitisse nouimus (cfr. Weil, Mitth. des Dtsch. arch. Inst. IV, p. 28 sq.), quod de Amphissa et Chalio incertum est.

Iam uero disputatio nostra eo progressa est, ut de origine uenditionis sacrae dicendum uideatur. Itaque, ut quae ad rem pertineant breuiter comprehendamus: inde a fine saeculi ante Chr. n. tertii morem de quo agimus Delphis exstitisse nouimus; inter manumissores qui eo utantur praeter ipsos Delphos multos homines peregrinos, quorum ciuitates illo tempore omnes fere, sicut Delphi et ipsi, cum Aetolis foedere coniuncti essent, fuisse inuenimus; denique ceterae ciuitates, in quibus eundem morem in usu fuisse comperimus (sunt autem eae Naupactus, Amphissa, Chalium, Arsinoe, Phistyum, Tithorea), omnes ad idem foedus Aetolo-

rum pertinebant. Propter haec omnia Weilium uerum uidisse existimo, qui uenditionem sacram cum foedere Aetolico aliqua ratione coniunctam fuisse contendit (Mitth. l. l.). Sed cuiusmodi fuerit haec ratio dum explicare studet uir doctus, minus fortasse cautus fuit. Is enim ita existimare uidetur, tamquam sub finem saeculi a. Chr. n. tertii lege foederis Aetolici communi lata tota haec manumissionis forma instituta sit;[1]) quod mihi minus probatur. Primum enim quod inter titulos hanc manumissionis formam exhibentes nullus adhuc repertus est, qui anno a. Chr. n. 200 multo antiquior sit, inde nihil efficitur, cum hoc mero casu factum esse possit. Tum uero tota manumissionis sacrae forma ea est, ut eam subito lege creatam esse ueri prorsus dissimile sit; immo ubicumque rem per se simplicem tot ambagibus inuolutam et formulis a re et ueritate longe abhorrentibus quasi obscuratam geri uidemus, facere non possumus quin de longiore temporis spatio cogitemus, quo uis quae ab initio in illis formulis fuerit paulatim immutata sit. Eodem fert comparatio titulorum Boeoticorum, qui eiusdem rei similem formam exhibent, sed quam admodum antiquo tempore usitatam fuisse constet. Itaque uenditionem sacram sicut consecrationem a uera hierodulia originem duxisse existimo, Boeckhium, Curtium, Foucartium secutus, quibus omnibus idem placuit. — Potest porro quaeri, utrum unoquoque loco ipsa per se exstiterit, an primum in una aliqua ciuitate inuenta et aucta sit, deinde imitatione latius serpserit. Illud autem ideo minus ueri simile est, quod eadem paene titulorum forma ubique occurrit; quare morem illum Delphis primum ortum, inde foederis Aetolici tempore, cum propter commercia inter ciuitates eius participes instituta a multis

---

[1]) Mitth. IV, p. 28: „Da nun, wie sich aus dem Vorigen ergibt, die Freilassung in der Form des Scheinverkaufs beschränkt ist auf das eigentliche Aetolien und die während des 3. Jahrhunderts mit Aetolien vereinigten Theile von Lokris und Phokis, wird dieselbe auf die Gesetzgebung des aetolischen Bundes zurückgeführt werden mussen. Annähernd lässt sich auch ihre Entstehungszeit bestimmen . . . . .; beide Strategenjahre [Chalepos et Agetas II] gehören aber in das letzte Jahrzehnt des 3. Jahrhunderts."

etiam peregrinis hominibus adhiberi coeptus esset deque ea re fortasse leges quoque latae essent, in alias illius foederis ciuitates imitando translatum esse crediderim. Quae etsi omnia coniectura non certissima niti sentio, tamen rationes quas supra exposui quodam modo inter se diuersas, fines dico quibus ille mos circumscriptus erat et ipsam moris formam, aliam explicationem uix pati puto.

De singulis manumissionis formis quaecumque dicenda habui postquam ad finem persecutus sum, restat, ut earum comparationem breuiter instituam. Grauissimum igitur in ea re discrimen et quod latissime pateat hoc est, quod manumissiones aut aliquo modo publice fiunt aut totae priuatis inter dominum et seruum pactionibus transiguntur. In omnibus autem fere ciuitatibus, unde tituli ad manumissionem seruorum spectantes in lucem prodierunt, aut ipsam rem publicam per magistratus suos aut templum alicuius dei publice coli soliti per sacerdotes manumissioni interfuisse uidimus. In ceteris ciuitatibus, in quibus tales tituli non inuenti sunt, qua ratione manumissiones fieri solitae sint fere ignoramus, nisi quod Athenis rem publicam manumissiones seruorum omnino non curasse satis constat. Sed quamquam ex eo, quod in una aliqua ciuitate nulli manumissionum tituli eruti sunt, de eius in hac re institutis nihil efficitur, tamen monendum est, inter omnes ciuitates, in quibus publicam manumissionis formam exstitisse nouerimus, nullam inueniri, cuius incolae Ionicae stirpis sint. Quod si casu accidit, in tanta titulorum multitudine ac uarietate satis mirus casus est, praesertim cum una ciuitas Ionica cuius instituta nota sint priuatam manumissionis formam habuerit. Sed rem incertissimam longius persequi nolo.

Quod uero in tam multis ciuitatibus manumissiones publice fieri iubebantur, eius rei iusta causa non deerat. Nam cum in seruo uendendo, sicut in quauis alia re alienanda, simpliciter inter homines priuatos res contrahatur,

in seruo manumittendo etiam de rei publicae commodis quodam modo agitur. Hoc in manumissione Romana, qua qui antea seruus fuerat in ciuitatem transibat, satis perspicuum est; itaque Romae inde ab antiquissimo tempore manumissionem, quae quidem ad publicam manumissi condicionem aliquid ualitura esset, si uiuo domino fieret, more legibus instituto publice fieri necesse fuisse[1]) et pro seruo manumittendo uectigal persolutum esse, posteriore uero tempore ipsam manumittendi potestatem legibus circumscriptam esse uidemus. In manumissione Graeca quamquam ratio quae inter seruum et rem publicam intercedebat non tanto opere immutabatur, tamen cum seruus uulgo in eam condicionem transiret, ut ciuitatis, cuius ciuis erat dominus, inquilinus fieret, sine dubio ciuitatis intererat scire, quot et quales serui manumitterentur. Hoc autem breuibus manumissionum indicibus, qui ut conficerentur in Thessalia legibus constitutum fuisse uidimus, satis praestabatur, ut, si nihil aliud quaeras nisi quid rei publicae scire interfuerit, quae ad patroni libertique rationes pertinerent ex titulis publicis excludi et, quatenus non legibus in commune definita essent, ad priuatas inter ipsos pactiones reici debuisse appareat. Quae si more et ordine litteris consignatae uel testibus confirmatae erant, sine dubio sicut quasuis alias obligationes priuatim contractas iudicia ciuilia eas tutabantur. Ita titulis Thessalicis, qui re uera omnibus talibus pactionibus carent, quae in manumissione rei publicae partes esse debeant optime significari uidemus.

Sed in plerisque ciuitatibus Graecis praeter nudam manumissionis publice confirmatae significationem multa alia titulos manumissionum continuisse satis constat. Quod etiam ibi fit, ubi formam titulorum alioquin Thessalicis haud dissimilem inuenimus. Uelut Calymnae, ut optimo exemplo utar,[2]) indicibus qui a Thessalicis non multum abhorreant (uid. Newt. II, n. 306 d. 310. 311; cfr. huius disputationis p. 18

[1]) De manumissione per testamentum similiter disputari posse apparet; itaque in re minime obscura longior esse nolo.

[2]) Poteram et titulos Mantinenses afferre, quorum ratio omnino a Calymnaeis non multum abhorret.

sq.) intermixtos legimus plenioris formae titulos de paramone ceterisque rebus priuatis pacta continentes.[1]) Nec ut talia introducerent homines sensim adductos esse mirum est. Nam ubi semel ad manumissionem aliquis mos quo illa publice confirmaretur adiunctus erat, ibi in tabulas publicas eius rei causa confectas ea quoque, quae ad futuras inter patronum et libertum obligationes pertinerent, referri propterea utile erat, quod ut illae pactiones ratae essent melius caueri non poterat. Itaque sicut ipsa manumissionis confirmatio rei publicae causa instituta erat, ita quae postea eidem adiecta sunt ob patroni libertique commoda tuenda introducta esse existimo.

Iam uero in manumissione sacra longe alia uia et ex initio propemodum diuerso eodem peruentum est. Hanc enim ab origine rem inter hominem et deum priuatim contractam fuisse neque ei rem publicam omnino interfuisse, id quod ex ipsa eius natura et ratione exspectes, ex antiquissimis huius generis titulis, qui consecrationes Neptuno Taenario factas continent, satis apparet. Porro ex eadem rei natura sequebatur, ut aliqua saltem ex iis, quae in titulos Calymnaeos quasi iniuria irrepserunt, in titulos manumissiones sacras continentes iure et necessario referrentur. Nam in manumissione sacra cum seruus deo uel donatus uel uenditus traderetur, si is qui tradebat deum serui possessione aliquod tempus uel ex parte uel ex toto priuari uolebat, de ea re litteris quibus seruus tradebatur diserte caueri oportebat. Accedit quod ut hoc fieret maxime suadebat plena illa et absoluta libertas seruo ad templum manumisso, nisi cum domino aliter pactus esset, legibus concessa. Itaque tales pactiones ubicumque factae erant ab hoc titulorum genere abesse non poterant.

Sed manumissio ad templum facta etsi per se res priuata erat, tamen non pauca habebat, quare cum rebus publicis facile coniungeretur. Primum enim in templo fiebat, loco celebri omnibusque patenti; tum sacerdotes qui ei

---

[1]) Tamen etiam in breui indice n. 306 d paramones mentionem fieri monui p. 19.

interesse solebant, licet magistratus proprie dici non possint, tamen publica auctoritate non destituti erant; denique uniuersus deorum cultus, qui quidem legibus sancitus esset, inter res publicas habebatur. Quodsi praeterea meminerimus, quanti interfuerit rei publicae manumissiones seruorum cognoscere, nihil profecto miri habebit, quod in manumissione sacra praeter sacerdotes semper fere magistratus ciuitatis adesse uidemus. Uelut in titulis Orchomeniis polemarchi et senatores, in Chaeronensibus senatus, in Delphicis magistratus qui modo ἄρχοντες modo βουλευταί uocantur comparent; Tithoreae litteras uenditionis apud ipsum archontem eponymum deponi reperimus (uid. p. 39). Quin etiam quibusdam locis, uelut Elateae, rem eo sensim adductam esse demonstraui, ut, quae ab origine consecratio ad templum Aesculapii facta fuisset, ea manumissio publica in senatu facta euaderet, neque qualis res ab initio fuisset alia uestigia remanerent quam quae de multa deo cedenti constituta essent. Ceterum in tales titulos nihilo minus quae dominus et seruus de paramone priuatim pacti essent relata esse consentaneum est; cfr. Curt. anecd. n. 39 c. Itaque a diuerso initio rei priuatim contractae profecti ad formam manumisssionis ei, cuius origo publica fuit, simillimam peruenimus.

In duabus manumissionis sacrae formis, consecrationem dico et uenditionem, comparandis illud maxime quaerendum est, utra ex iis ipsam rem et ueritatem melius expresserit et complexa sit. Nam in utraque aliud fit, aliud fieri fingitur; quod autem fieri fingatur cum eo quod fiat quam maxime congruere utile est. Quod nusquam aeque atque in u e n d i t i o n e sacra euenit. Nam etsi in consecratione quoque paramonen, quia durante ea deus possessione sua carebat, nominari necesse erat, tamen quaecumque de pretio pro manumissione soluendo dominus et seruus pacti erant ob ipsam rei formam titulo quo manumissio continebatur exclusa erant. Contra in uenditione sacra non solum omnia illa quae de paramone constituebantur aeque necessario in titulos referebantur, sed pretii quoque mentio, cum ipsa uenditionis forma efflagitaretur, abesse nullo modo poterat. Ita hac forma effectum est, ut per fictam uenditionis speciem

omnes uerae manumissionis condiciones apertissime declararentur.

Denique quod ad ipsam iuris artem rationemque attinet, de uenditione sacra egregie disputauit Meier in recensione Curtii anecdotorum Delphicorum (Allg. Litteraturzeitung 1843, n. 232); cuius ipsa uerba nonnullis omissis h. l. afferam: „Was aber die freilassung durch verkauf an einen gott betrifft, so sprach für diese noch ein specieller grund.[1]) Diese hat nämlich die entschiedenste ähnlichkeit mit dem Römischen suis nummis emptus“[2]) etc. — „Was nun bei dem Römischen institut der schein-emptor war, das war bei dem Griechischen der gott;“ —. „Aber während man bei dem Römischen institut, wie die Römischen juristen selbst eingestanden, die augen zudrücken musste, um das geld eines sclaven als suos nummos ansehen und zwischen einem sclaven und dem schein-emptor ein contracts-verhältniss statuiren zu können. hat bei den Griechen der gott als ein wahrer deus ex machina ihnen über alle formale schwierigkeiten geholfen.“

[1]) Uellem hic paulo aliter locutus esset u. d.; nam Graecis, hominibus iuris scientiae minime curiosis, talia obuersata esse non crediderim.

[2]) Et hic enim specie uenditionis, sed homini factae, manumittebatur, itaque omni erga priorem dominum officio libertus soluebatur.

Anmeldelser.

J. A. Lyttkens och **F. A. Wulff**: Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent. Lund, Gleerup. 1885. XI + 351 + 115 S.

I den moderne lydvidenskabs historie er der få lande, ja man kunde fristes til at sige intet land, der har spillet så stor en rolle som Skandinavien eller rettere — da Danmarks andel er meget lille, altfor lille, i sammenligning med nabolandenes — som Sverrig-Norge. Prof. Joh. Storm har i forskellige skrifter, navnlig i sin Engelske Filologi kastet lys over mange punkter i de fleste europæiske sprogs lydlære og har nu sidst i *Norvegia* med mesterhånd behandlet et mere begrænset område, de norske dialekters fonetik; og i hans fodspor er flere dygtige disciple af ham trådt. I Sverrig har interessen mere udelukkende været henvendt på det nationale, særlig undersøgelsen af lydforholdene i landsmålene, og hvad svenske forfattere her har præsteret, står ved siden af eller over det bedste tilsvarende i udlandet. Det svenske rigsmåls lydlære, der tidligere bedst var behandlet af Noreen i den af ham og Schwartz udgivne, desværre ufuldendte grammatik (Svensk språklära, 1sta häftet 1881) og i Sweet's Sounds and Forms of Spoken Swedish[1]), har nu fået en ny og fyldig fremstilling i det skrift, her skal anmældes.

Efter en indledning med definitioner af sådanne fundamentale begreber som sprog, at tale, læse, sprogbrug, rigssprog o. dsl. gives en fremstilling af den almindelige lydlære med afbildninger af taleredskaberne, hvorpaa den egentlige svenske lydlære begynder med en fremstilling af de svenske selvlyd. Hver enkelt vokal beskrives for sig meget omhyggelig, og derpå følger lange lister over ord, hvori den findes; efterat de alle er gennemgåede, følger et afsnit om „själfljudens beteckning", hvor det ved hver enkelt vokallyd bemærkes, hvorledes den svenske ortografi betegner den i forskellige ord. Så kommer medlydene til behandling på samme måde, idet der dog för de enkelte medlyds beskrivelse er indskudt kapitler om medlydsforbindelser med nöjagtige tabeller over, hvilke medlyd der på svensk kan findes sammen foran og efter vokalen, om „ljudstafvelse" samt om medlydenes indvirk-

[1]) Trykt i Transact. of the Philol. Society 1877—79, ubetinget den bedste fremstilling af et talesprog, der overhovedet er givet af en udlænding.

ninger på hinanden. I slutningen af bogen findes endelig en selvlyds- og en medlydstabel, der har særlig interesse derved, at de i modsætning til selve bogen også omhandler ikke-svenske lyd. — Ved omtalen af bogen skal jeg deri afvige fra forfatternes orden, at jeg först omtaler det i bogen, der har interesse for lydvidenskaben i almindelighed, og först derefter gör nogle få bemærkninger om det specielt svenske.

Hvad da vokalerne angår, har forfatterne forladt det Bell-Sweetske system, skönt de (se fortalen s. IV) fra först af betragtede det som „det ypparsta tillgängliga system“, og i stedet, efterat dette spörgsmål „under åratal fördröjt arbetets utgifvande“, endelig bestemt sig til en ny opstilling, hvor tre række, væsentlig svarende til de tre arme i Wintelers system, optræder som hovedserier; til disse knytter sig biserier, på vokaltavlen to til hver hovedserie, medens det antydes, at en del lyd (udenfor svensk rigssprog) ikke kan få plads i disse, men kræver ansættelsen af yderligere serier. — I hver serie ansættes så trinnene 1—6, flere steder med mellemtrin, betegnede ved brøker. Medens der for den förste gruppes vedkommende — hovedserien går fra det lyse *a* i sv. *hatt*, fr. *patte* (ikke meget forskelligt fra vort danske *a* i *hat*, *patte*) gennem *æ*- og *e*-lydene til *i* — ikke er meget at bemærke, giver derimod flere ting i den anden anledning til tvivl. Som förste trin ansættes vokalen i eng. *earth*, *burn*, men paa denne lyd passer ikke den side 37 givne bestemmelse af seriernes natur, idet den derefter skulde have samme tungestilling som det oven omtalte a, og samme læbestilling som trin 1 i tredje serie, nemlig det dybe a (ɐ) i svensk *hat* (der sættes = det norske *a*, tysk *gabe*, fr. *pas*). På pladsen 2 sættes sv. *ört*, *örn* (lidt forskellig fra det danske *r*-påvirkede *ö* i *först*, *rönne*); 3=sv. *ömm*, *mjölk*, *smör*, fr. *seul*, *veuf*; $3^1/_2$ = ty. *götter*, langt på sv. i nogle enkelte ord, hvor det dog af mange erstattes af nabolyden *ö*: *lön*, *skön*, *gröt*, dansk *börn*[1]); 4 bliver *ö* i sv. *dö*, *öga*, fr. *peu*, *creüse*, ty. *schön*, *böse* (da. *ø*, *øse*). På 5te trin opføres fr. *lune*, *tulle*, *dure*, *eûmes*, *nue*, ty. *glück*, *hütte*; her forbavser det en, at den franske og den tyske lyd sættes lige, og at de (eller i alt fald den franske) ikke anbringes på den yderste (6te) plads, der lades helt åben; i en samtale med mig var den ene af forff., Dr. Wulff, tilböjelig til at sætte det danske *y* i *styg*, *fylde*, *syge*, *syner* på pladsen 6, men disse ansættelser står stadig for mig som tvivlsomme, navnlig den store forskel, der derved sættes mellem dansk *y* og fr. *u* (= forskellen mellem da. *i* i *si* og *e* i *se*). Derimod er det vist fuldkommen rigtigt, at det svenske *y* i *stygg*, *fynd*, *ny*, *yr* (og ? tysk *grüssen*) sættes i den „öfre biserie“, adskilt fra hovedserien ved, at læberne er

[1]) Det andet i vokaltavlen anførte da. exempel *ørn* er uheldigt, da det vel nok så ofte udtales med *ø* (4); bedre er *snöre*, *smöre*, *Sören*, *höne*.

„utrundade“, ɔ: at deres røde del er skudt frem, så at de næsten danner et rör (§ 100, 169). — Tredje hovedserie svarer nærmest til Wintelers (og Trautmanns) række fra det dybe *a* („u-basis“) til *u*, men idet de svenske forff. som karakteristika sætter „tungspetsen jämförelsevis konstant“ og „underkäken alt igenom låg .... tandöppningen således stor“, medens læberne derimod rundes mere og mere, har de, afvigende fra det sædvanlige, som yderpunkt (6) måttet sætte ikke *u*, men *ω*, sv. *o* i *bomm, bo*, medens *u* (det „europæiske“) bliver stillet i en biserie og der, mærkelig nok, på 4de trin, medens lyden dog ellers af alle anerkendes for at være „high“ (= 6). Flere tvivlsmål, sål. særlig med hensyn til danske lyds vurdering[1], skal jeg her ikke indlade mig på at omtale.

. Ved forff.s opstilling af konsonanterne må man særlig lægge mærke til den adskillelse, der ved frikativerne göres mellem a) konvexe (hopträngda) lyd, ved hvilke mellemrummet, hvor gnidningen foregår, bliver lille, idet det virksomme taleorgans mellemste del göres „kullrig och höjes uppåt“ — således f v, þ ð, de forskellige *ch*-lyd med de tilsvarende stemte (j; *γ* i dansk *age*) — og b) konkave (vidgade), ved hvilke mellemrummet på midten udvides (ved dannelsen af en rende) — således w (eng.), s z og š ž. Ved *l*-lydene (sidöppna) göres en lignende forskel, der dog her på grund af forholdenes natur kommer til at bero på noget andet („tungans sammanklämning“); det engelske *l* i *will* er konkavt i modsætning til det svenske, tyske og franske (samt danske) almindelige *l*. —

Både vokal- og konsonanttabellen indeholder mange fine og ny iagttagelser om forskellige sprogs lyd, men det må beklages, at der ikke i bogens text findes nogen nærmere gåen ind på eller beskrivelse af andre lyd end svenske. I visse tilfælde viser den plads, vedkommende exempel får i lydskemaet, tydelig nok, hvad meningen er — således ved det interessante forhold, at andaluserne erstatter *s* foran en læbelyd ved stemmeløst *m* (i ord som *mismo, huesped*), foran en tungespidslyd ved stemmeløst *n* (*misto, desde*) og foran en tungerygslyd ved stemmeløst *ŋ* (*riesgo, mescla*); men i andre tilfælde er dette ikke nok, således ikke, når der som exempler på þ nævnes dansk *hat, godt, sult*; folk, der ikke kender dansk udtale, må jo tro, at det er *t*, der her udtales som þ, medens meningen dog må være, at der efter *t* udtales et þ (altså er *t* „affricata“, ikke „aspirata“), og det må endda modificeres til, at den åndende afslutning undertiden (og kun in pausa) bliver så stærk, at den kan opfattes som þ.

---

[1]) Det er i det hele forbavsende, så svært svenske (og norske) fonetikere har ved at opfatte og gengive danske lyd — og desværre også omvendt! De særegne akcentforhold bidrager vel en del hertil

De fleste (eller alle) lydlærer går (måske efter en lydfysiologisk beskrivelse af lydene) gennemgående ud fra retskrivningen og giver mer eller mindre udtömmende lister over de ord, hvor det og det bogstav udtales således, og de andre, hvor det udtales anderledes; svarer en lyd og et bogstav (som f. x. sv. *i*) gennemgående til hinanden, gives der kun få exempler. Anderledes den foreliggende bog, der helt igennem stiller sig på det fonetiske standpunkt: lydene for sig uden hensyn til den mere tilfældige ortografi, og først i anden række „beteckningsläran". Ved hver enkelt lyd anføres lister, der så vidt muligt indeholder alle de ord, hvori lyden forekommer. Det er klart, at dette princip, konsekvent gennemført, må føre til mange gentagelser (et ord som *ofantlig* må sættes på 8 forskellige steder under hver af de lyd, det indeholder), og selv om forff. ikke går til de yderste konsekvenser i så henseende, idet de f. ex. henviser til ordbogen, hvor der er tale om ordenes begyndelseslyd, så går de dog vidt nok, så vidt, at man tit spörger sig selv, om ikke en lille henvisning kunde have sparet en i sig unyttig gentagelse. Et exempel[1]) vil oplyse dette: udtalen af ordet *konsärt* omtales på følgende steder: § 132: konsær·t eller kongsä·r [· angiver længde af den foregående lyd]; § 334: konsä·r, äfven konsæ˘t· [˘t = det supradentale *t*, der træder istdf. *rt*]; § 419: koŋsär, konsär el. -ä˘t; § 563 (uden bemærkning); § 659: konsär, (koŋsä·r el. konsæ˘t·)! Men vist er det, at disse udførlige lydlister, der er samlede med utrættelig flid, vil göre stor nytte, f. ex. for kommende dialektforskere; særlig påskönnelse fortjæner det, at vaklende udtale er opført i et omfang som ingensinde tidligere for noget sprog; i bøger om udtale er man jo ellers vant til, at hver forfatter kun kender eller i alt fald kun anerkender sin egen udtale, men sligt træffes ikke her, hverken med hensyn til de enkelte lyds dannelse eller deres anvendelse i enkelte ord eller m. h. t. akcentuering.

Akcentlæren, der udgör et hele for sig med særlig paginering, er ikke den mindst interessante del af værket. Forfatterne, af hvilke den ene, Dr. Wulff, allerede har vist sit skarpe øre for akcentforhold ved sit foredrag ved filologmødet i Kristiania 1881, har her givet en fortrinlig, klar og selvstændig fremstilling af de vanskelige svenske tryk- og tonforhold, og selv om måske ikke alle enkeltheder står lige fast — jeg skal blot nævne regnestykket, hvorved forff.s talformler 4: 1 og 3: 2 for de to akcentformer Hjal′mar og An′na („akc. nr. 1 og nr. 2", som Kock nu efter Verner kalder dem) temmelig kunstigt skal passe både for det „melodiske", det „dynamiske" og det „kvantitative" forholds vedkommende — så kan man dog trygt anbefale dette afsnit så vel som de øvrige til indgående studium.

---

[1]) Sml. også omtalen af *salat* §§ 129, 198, 355, 491, 647.

Til slutning skal jeg bemærke, at en billig kortfattet udgave indeholder alt det væsentlige af den egentlige lydlære, og at lignende udtog af de andre dele („beteckningsläran“ og „akcentläran“) stilles i udsigt.

København, i Decbr. 1885.

Otto Jespersen.

Eine Augustin fälschlich beilegte Homilia de sacrilegiis. Aus einer Einsiedeler Handschrift des achten Jahrhunderts herausgegeben und mit kritischen und sachlichen Anmerkungen, sowie mit einer Abhandlung begleitet von Dr. **C. P. Caspari**. Christiania, Dybwad. 1886. 73 s.

Den her udgivne homili fortjener stor opmærksomhed, særlig på grund af de interessante kulturhistoriske oplysninger, den indeholder, vedrørende den tidlige middelalder. Den er sikkert den betydeligste af de forskellige tekster, der tillader os at studere hin tids overtro, og den giver en desværre kortfattet, men dog ret indholdsrig udsigt over en stor del af de overtroiske fordomme og hedenske skikke, som kirken bekæmpede og efter bedste ævne stræbte at udrydde. „Homilia de sacrilegiis“ indeholder næmlig en række forbud mod ting, som det var usömmeligt at kristne gav sig af med. Det forbydes således, hvis man ikke vil „fidem et baptismum perdere“ og anses for „paganus“ og „sacrilegus“, at ofre til stene og træer, at rådspörge hekse, at tro på håndspåning, at tage varsler af torden, hundegøen, nysen o. s. v., at anvende trylleformularer (carmina, incantationes) for at fordrive krampe, feber, diarré, hovedpine, ligtorne; det forbydes at tro på heldige og uheldige dage, det forbydes ved nytårstid at tage varsler, at bringe spiseofre, at opføre fester (feclum [vitulum] et ceruulum et alias miserias vel lusa quæ in ipso die insipientes solent facere), og i februar må man ikke „hibernum expellere“. Det er også helligbrøde at helbrede med magiske ringe, at fordrive fostre, at „ryge“ djævelen ud eller forjage ham med stål og jærn o. s. v.

Teksten ledsages af „sachliche Anmerkungen“ (s. 17—41), i hvilke udg. har givet interessante prøver på sin omfattende belæsthed og store lærdom, idet han ved talrige parallelsteder hentede fra gamle kirkeforfattere i höj grad har hjulpet til den rette forståelse af de mange forskellige forbud; hist og her vilde dog sikkert en folklorist ex professo med lethed have kunnet give udførligere og mere forklarende oplysninger[1]).

---

[1]) Af mangel på plads må jeg her afholde mig fra tilföjelser; jeg skal blot henvise til S. Berger's bemærkninger i *Mélusine* III, 217 ff.

Bogens sidste del (s. 42—73) optages af seks mindre undersøgelser vedrørende homiliens indhold, form, sprog, affattelsestid, affattelsessted o. a. De sproglige ejendommeligheder findes sammenstillede s. 52—62; intet iagttagelsesværdigt er undgået udg., men hans forklaringer er ikke altid rigtige. Af mærkelige former skal følgende anføres: *ienuarias* (§ 17), *greue* (6), *Agustini, aguriatur* (17), *scultandum* (5), *scuriscere* (16), *sagrelecus* (7), *sternudationes* (27), *bergamena* (19), *spalmum* (15) for spasmum; *strias* (16), *auratum* (10), i begge er *g* udfaldet; *feclum* (17) for vitulum er påfaldende. I *cervunum* (21) foreligger vistnok en analogidannelse efter *apru(g)nus* (smlg. *caprunus* hos Anthimus). I *per sibelos* et *iubilos* (for iubila) foreligger en analogidannelse af samme art som dem, jeg har anført i „Adjektivernes könsböjning“ s. 45. Nominativsformer på *-as* (for *-æ*) er normale i vulgærlatin, hvad udg. efter bemærkningen s. 7, note 6 (sml. s. 14, note 7; s. 59, note 5) ikke synes at vide. Hvorfor antage, at der i „cervolo facientes“ står dat. for akk.? Caspari antager selv s. 58 akkusativer som luna, umbra etc., og på samme måde må naturligvis *cervolo* opfattes. Meget interessante er genitiverne *lunes* og *mercures* (for lunæ, mercurii sc. dies), analogidannelser efter *soles, martes, ioves* etc. Præpositionerne *in* og *cum* forekommer gentagne gange med akk. Mærkelig er den § 15 forekommende benævnelse *oculus pullinus*, der synes at have betydningen ligtorn, og hvormed altså kan sammenlignes sp. *ojo de pollo* og t. *Hühnerauge*.

Hvad vor homilis affattelse angår, har udg. tilstrækkelig godtgjort, at den ukendte forfatter har været en uvidende og skødesløs kompilator, der sikkert ikke har benyttet egne iagttagelser, men øst af ældre kilder og sammenblandet germanske og romanske skikke; enkelte spredte angivelser ligesom flere af de anførte sproglige ejendommeligheder kunde tyde på, at et sydligt romansk land (Provence, Spanien) var affattelsesstedet, men andre indicier taler for den nordlige del af det frankiske rige.

Hermed skal jeg på det bedste anbefale Caspari's mønsterværdige og indholdsrige nye bog til filologers og folkloristers opmærksomhed.

Kr. Nyrop.

Nogle ord til minde om Johan Nicolai Madvig.

Foredrag holdt i det filologisk-historiske samfund den 10de februar og den 10de marts 1887

af O. Siesbye.

(Hermed et portræt i fotogravure efter C. Blochs maleri.)

Vort samfunds højtærede bestyrelse har opfordret mig til at indlede vore forhandlinger iaar med nogle ord til minde om samfundets ældste og navnkundigste medlem, og jeg har lovet at efterkomme denne opfordring, skjønt med ikke ringe betænkelighed. Ikke længe før Madvigs død havde en af hans disciple i et værk over den danske litteratur, der er beregnet paa en større læserkreds end vort samfund tæller, givet en fremstilling af hans virksomhed som filolog i det hele, med en fyldigere redegjørelse for en enkelt side, hvis egentlige beskaffenhed og betydning maa ansees for mindst forstaaelig for de fleste. Dernæst er der efter hans død i to af vore mest udbredte aviser givet endnu større kredse lignende fremstillinger, ligeledes af to disciple, som desuden begge havde været hans embedsfæller, den ene i en lang række af aar; den ene fremstilling er kortere og holder sig navnlig til Madvig som filolog, den anden, udførligere tager ogsaa andre sider med. De ville indse, at jeg var noget betænkelig ved den opgave, der var stillet mig, efter at der allerede var sagt saa meget, som jeg i alt væsentligt kunde underskrive. Ganske vist: en udtømmende skildring og vurdering, jeg vil ikke sige af Madvigs offentlige virksomhed i hele dens omfang — som videnskabelig gransker og forfatter, som tilsynsmand ved undervisningen, som deltager i det politiske liv, men selv blot, hvad der i denne kreds maatte ligge nærmest, som filolog var der endnu ikke givet. Men om en saadan kan gives allerede nu, forekommer mig meget tvivlsomt. Hvorfor, troer jeg bedre at kunne udvikle senere; her vil jeg blot gjøre opmærksom paa, at Madvigs

nærmeste forgænger som præsident i videnskabernes selskab, A. S. Ørsted, havde været død i 24 aar, førend man fik en fremstilling af hans gjerning, og at efter dennes fremkomst tre jurister have forenet sig om at give en mere fyldig og dybtgaaende. Men selv om dette kan gjøres for Madvigs vedkommende allerede nu, er det vist, at jeg ikke er manden derfor. Jeg har derfor, idet jeg maatte indfri mit løfte, besluttet at give nogle bemærkninger om Madvig som videnskabsmand, især som filologisk docent og forfatter, mest bestemte for samfundets yngre medlemmer. Finde de ældre i det, jeg har at sige, noget der kan vække gamle erindringer hos dem, vil det glæde mig; noget haab om at sige noget for dem nyt tør jeg ikke nære. De rent biografiske data kan jeg vel ikke helt udelukke, men skal indskrænke dem saa meget som muligt.

Madvig blev student 1820 i en alder af lidt over 16 aar; efter dernæst at have taget den saakaldte anden examen, besluttede han at underkaste sig den 2 aar iforvejen omdannede examen for skolemænd, der almindeligt gik under navnet store philologicum, ved hvilken fagene vare latin, græsk, hebraisk, religion (i disse fag foretoges prøverne paa latin), fremdeles historie, geografi, filosofi og mathematik. Det var navnlig de to saakaldte klassiske sprog, der drog ham til sig; dog lagde han sig ogsaa med iver efter hebraisk, et sprog, hvis grammatiske og lexikalske detailer han naturligvis senere tildels glemte — ti fuldstændigt glemme noget een gang tilegnet kunde han næppe —[1]), mens han altid var glad ved at have lært det, ikke blot for dets litteraturs skyld, men ogsaa fordi han derved var kommen ind i en sprogæt, der er saa højst forskjellig fra vor. Der var fire unge mænd, alle dog noget ældre end Madvig, der sammen med ham forberedte sig til denne examen: Henrichsen, Elberling, Olsen og Rasmussen; den sidste døde ung, de tre første have indlagt sig ikke ringe fortjeneste, baade som forfattere og som skolemænd. Det er nogle meddelelser

[1]) Peder Hjort fortæller etsteds, at Madvig engang havde sagt: Hvor kan man egentligt glemme noget?

af Henrichsen, jeg skylder det, jeg nu skal fortælle om den akademiske undervisning paa den tid i de klassiske sprog.[1])

Der var ansat fire docenter, men den berømteste, Brøndsted, opholdt sig i udlandet; af de andre var Schow, som i sine yngre dage havde haft et vist navn, aldeles affældig; Thorlacius, der ved siden af de klassiske sprog, især latin, ogsaa drev nordisk filologi, gavnede heller ikke de studerende stort, da hans aandskræfter vare svækkede, og han vel talte latin meget flydende men tillige med mærkelige skødesløshedsfejl. Den eneste docent, hos hvem de filologiske studerende virkeligt lærte noget, var F. C. Petersen, hvis omhyggeligt udarbejdede forelæsninger og interpretationsøvelser angik den græske filologi i stort omfang (antiqviteter, mythologi, archæologi, litteraturhistorie, Hesiod, Pindar, tragikerne).

Under disse forhold vare de studerende mest henviste til at lære af udenlandske, navnlig tyske filologer, og der var netop paa den tid nok at lære. Fra omtrent midten af det attende aarhundrede var navnlig ved Heyne den tidligere mere spredte virksomhed paa enkelte omraader samlet til et hele, og i det attende aarhundredes sidste og det nittendes første aartier var der i flere retninger kommet noget helt nyt frem. Som den, der dels ved skrifter dels ved virsomhed som akademisk lærer har grundlagt den klassiske filologi i Tyskland i dette aarhundrede, betragtes i Tyskland selv Fr. Aug. Wolf, og Henrichsen fortæller, at de yngre her hjemme ivrigt studerede hans skrifter og betragtede hans paastande som orakler. I Madvigs første skrifter mærker man ogsaa denne anerkjendelse[2]), men senere kølnedes hans beundring stærkt, ja han kunde tale om Wolf med en vis indignation, ikke fordi han i flere punkter, f. ex. det saakaldte homeriske spørgsmaal, havde skilt sig fra ham, men fordi han ansaa ham for en højtbegavet mand der for tidligt havde slaaet sig til ro ved den een gang vundne berømmelse (navnlig

[1]) Se Indbydelsesskrift til Høitideligheden i Odense Cathedralskole 1843. I Illustreret Tidende 1871 findes en artikel om Henrichsen, jeg ogsaa kunde have benyttet, uden tvivl af Madvig, men hans navn staaer ikke under den.

[2]) Emend. p. 17.25 (vir summus). 49.95. De Ascon. p. 76.

i selve det nævnte spørgsmaal, idet han aldrig førte de i Prolegomena ad Homerum begyndte undersøgelser videre, skjønt han først døde 30 aar efter deres udgivelse), og i det hele letfærdigt traadte op med paastande, som han kun daarligt beviste eller endog kastede hen uden at forsøge noget bevis, og desuden havde vist en mindre smuk opførsel mod Heindorf, en filolog, Madvig satte meget højt. For den græske sprogkundskabs vedkommende var der i de nærmest foregaaende aartier begyndt en ny epoche ved Ph. Buttmanns behandling af den græske sproglære, især formlære, og den homeriske ordfortolkning, og ved G. Hermann, hvis første grammatiske og metriske skrifter allerede kom ud i slutningen af forrige aarhundrede; Madvigs forhold til ham vil jeg senere komme til at omtale nærmere. August Matthiä, der ikke har gjort epoche men var en særdeles flittig mand med et forstandigt omdømme, udgav sin græske sproglære første gang 1807; ham har Madvig baade jævnligt citeret og særligt udtalt sig med erkjendtlighed om i fortalen til sin græske ordføjningslære. Lobecks af lærdom næsten overfyldte arbejder plejede han at nævne med anerkjendelse, men de behandlede æmner laa ham i det hele fjernere. For et indtrængende studium af den attiske sprogbrug havde Immanuel Bekker begyndt at lægge en fast grundvold ved sine kritiske udgaver af Platon, Thukydid og talerne; for ham nærede Madvig en stor agtelse, som han ogsaa flere gange har udtalt i sine skrifter. Hvad der ellers paa den tid udrettedes for de enkelte græske forfatteres fortolkning, skal jeg ikke dvæle ved, men kun, da Madvig netop i sine studenteraar syslede ivrigt med Platon, minde om Heindorfs udgave og Schleiermachers oversættelse af hans dialoger. Men fremfor alle maa paa den græske filologis omraade nævnes August Böckh, der den gang allerede foruden mindre arbejder havde udgivet Pindar og Staatshaushaltung der Athener; i denne aandfulde mand, hos hvem sikker sprogkundskab var forenet med et omfattende og skarpt indtrængende blik paa oldtidslivet, saa Madvig utvivlsomt vort aarhundredes største klassiske filolog. Ogsaa Schömann og K. O. Müller, hvis stræben gik i en lignende ret-

ning, ydede han anerkjendelse. Paa den latinske sprogkundskabs omraade udrettedes der paa den tid ikke synderligt; kun Schneiders begyndelse til en udførlig latinsk grammatik bør jeg maaske nævne. Heller ikke er her paa textkritikens omraade noget navn, der kan stilles ved siden af Imm. Bekkers, hvorvel Lachmann allerede havde begyndt sin virksomhed; af exegetiske arbejder ved jeg kun at anføre Matthiäs udgave af nogle ciceronianske taler og Heindorfs af Horats's satirer, som Madvig satte megen pris paa; ellers maatte man i det hele ty til ældre arbejder som Heynes ingenlunde udmærkede udgave af Vergil. Derimod havde studiet af de romerske stats- og retsinstitutioner netop ved aarhundredets begyndelse faaet et stærkt opsving og var slaaet ind paa helt nye baner. F. C. Savignys Geschichte des römischen Rechts begyndte at udkomme 1815, Niebuhrs Römische Geschichte udkom første gang 1811—1812. I Savigny saa Madvig en af de granskere der i høj grad havde fremmet en rigtig historisk opfattelse af de romerske institutioner, og da han selv udgav sit værk om disse, beklagede han, at han ikke kunde sende det til Savigny. Om hans opfattelse af Niebuhr kommer jeg siden til at tale. Disse studier fik en støtte i uventede fund af oldtidsværker (Ciceros skrift De re publica 1822, Gaius's Institutiones fundet 1816, udgivet 1820, foruden flere mindre skrifter). Da mythologi og archæologi i det hele laa Madvig fjernere, skal jeg ikke dvæle ved den dertil hørende litteratur.

Efter denne digression vender jeg tilbage til Madvigs studiegang. Allerede 2 aar efter at han var bleven student, forsøgte han at løse en af universitetet stillet prisopgave: om hvorledes det af Verres indrettede kunstmuseum havde været ordnet, samt hvorvidt Cicero kunde ansees for skikket til at bedømme græske kunstværker. Han fik kun accessit for sin besvarelse; men det har vist været af betydning for hans studiers senere gang, at han saa tidligt kom ind netop paa denne opgave; som bekjendt var Cicero en af de oldtidsforfattere, han siden allermest gav sig af med. I februar 1825 underkastede han sig embedsexamen med karakteren

Laudabilis unanimo consensu og tog kort efter ogsaa den praktiske prøve; men hans hu stod ikke til skolegjerningen. Den 15de juli 1826 forsvarede han sin for magistergraden skrevne disputats „Emendationes in Ciceronis libros de legibus et Academica“, og den 26de august samme aar blev han ansat som docent og examinator i latinsk filologi under Thorlacius's fraværelse i udlandet; 1828 blev han fast lector, og 1829 ved Thorlacius's død professor i latinsk filologi. Madvig har selv mange aar efter udtalt en tvivl om hvorvidt han i en saa ung alder var skikket til en saadan stilling; vist er det at han ikke agtede at tage sig arbejdet let, ti allerede første gang anmeldte han foruden de to forelæsninger, der i vinterhalvaaret skulde holdes til den saakaldte anden examen, endda forelæsninger over Ciceros skrift De finibus bonorum et malorum, samt, hvis det ønskedes, latinske stiløvelser. En for et par aar siden afdød mand, der var bleven student 1826 og uden at høre til Madvigs nærmeste disciple nærede stor veneration for ham, har fortalt mig, at Madvig indledede sit første foredrag med en opfordring til de unge studerende til at være flittige, og endte den med de ord: „A me diligentia non deerit“. Og er noget løfte ved en saadan lejlighed blevet holdt, er det visselig dette: Madvig har, saa længe han overhovedet holdt forelæsninger, næppe nogensinde (bortseet fra et par udenlandsrejser, af hvilke i det mindste nogle ikke vare uden frugt for hans videnskabelige virksomhed) forsømt en forelæsning, undtagen hvor et andet offentligt hverv gjorde det nødvendigt, eller taget sig udarbejdelsen deraf let. Og han havde ikke saa lidt offentlig virksomhed ved siden af: for det første var der den gang med professoratet i latinsk filologi forbundet forpligtelsen til at skrive latinske programmer ved akademiske festligheder, en forpligtelse, der vist undertiden tyngede ham, men som han opfyldte med stor samvittighedsfuldhed. Først 1838 blev dette hverv mere ligeligt fordelt mellem alle professorer; i sit professorats første 10 aar maatte han skrive 23 latinske programmer, senere 1 latinsk og 8 danske. Sidst i november 1833 blev han desuden universitetsbibliothekar og var det til oktober 1848. I november 1848 blev han

minister, og maatte saa naturligvis helt standse sin akademiske lærergjerning; da han gjenoptog den i foraaret 1852, var han tillige undervisningsinspektør, en stilling, han først fratraadte 1874, og samtidigt hermed (paa en ganske kort tid nær) medlem af de lovgivende forsamlinger, en tid folketingsformand, senere 8 aar præsident i rigsraadet; men han lagde altid forelæsningstimerne saaledes, at forhandlingerne i rigsdagen eller rigsraadet ikke gjorde nogen forstyrrelse deri.

Omfanget af æmnerne for hans forelæsninger og øvelser var indtil 1848 noget mere begrænset, end han vist selv fandt det ønskeligt, og det i en dobbelt henseende. Han havde hidtil studeret den græske og den latinske litteratur lige ivrigt, eller maaske den græske lidt ivrigere; selv har han fortalt, at det kun var et tilfælde, der fik ham til at vælge Ciceros filosofiske skrifter og ikke Platons Love til gjenstand for en magisterdisputats.[1]) Nu maatte han saa godt som udelukkende holde sig til den latinske litteratur med dens bividenskaber, ikke blot fordi hans ansættelse lød derpaa, men fordi de to andre docenter, Brøndsted og Petersen, kun læste over græsk filologi. Først 1842 begyndte han, men endda kun sparsomt, at tage sig lidt større frihed, og læste nu foruden over latinsk filologi tillige over græsk syntax og enkelte prosaister; indtil den tid maatte han, som han selv siger, kun i stilhed dyrke den rigeste side af oldtiden, saa at hans afhandlinger ikke kunde vidne om fortrolighed med den græske fylde og ynde.[2]) Den anden indskrænkning laa, som ovenfor berørt, i den da bestaaende anden examen: der skulde hvert vinterhalvaar holdes en exegetisk forelæsning og en over antiqviteter eller litteraturhistorie. Foruden disse to discipliner læste han over filologiens encyklopædi, sprogets væsen i almindelighed, latinsk grammatik, samt metrik; til gjenstand for exegetiske forelæsninger og øvelser valgte han Ciceros taler og filosofiske skrifter, Lucretius, de romerske elegikere og satiredigtere, Livius og Tacitus. Ved sin tilbagekomst til universitetet (som professor i klassisk

---

[1]) Adv. Crit. I p. 2.

[2]) Opusc. II præf.

filologi) udtalte Madvig det haab, at, hvis oldtidens aandelige indhold nogensinde havde været hans eje, maatte det vel være det endnu trods den treaarige afbrydelse; og at det var saa, havde han lejlighed til at vise i en større udstrækning, idet han nu kunde medoptage den græske filologi i sine forelæsninger, i saa stort omfang han vilde. Han læste da over græske antiqviteter og litteraturhistorie, samt over forfattere i stort omfang (Sofokles, Euripides, Aristofanes, en enkelt gang Pindar, Thukydid, Platon, talerne, af senere Polyb og Plutarch); med hensyn til latinen opgav han litteraturhistorien, Lucretius og elegikerne, men optog paa den anden side nye forfattere, som Vergil, Ovid, og især Seneca. Madvigs forelæsninger udmærkede sig foruden ved den kundskabsfylde, han havde i saa høj grad, og hvor æmnet medførte det, den strænge systematiske behandling, ved stor klarhed og simplicitet; alle vidtløftige indledninger, der ikke tjente til virkeligt at lede tilhørerne ind paa æmnet, vare ham imod, ligesom alle overflødige citater eller litteraturangivelser, eller lang dvælen ved urigtige anskuelser, naar disse gjendrev sig selv saa snart den rette var meddelt. Den store detail, der i en disciplin som romerske antiqviteter ikke kunde undgaaes naar der skulde gives et fyldigt billede, blev altid meddelt saaledes, at det centrale fremhævedes. Man følte overalt, at her var en docent, der paa ethvert punkt selv havde undersøgt sagen og kunde indestaa for hvad han sagde; derved fik hans foredrag en egen karakter af tilforladelighed, som gav ogsaa det, der ikke var nyt, et vist nyhedens præg. Ved siden af forelæsninger lagde han megen vægt paa øvelser, baade mundtlige og skriftlige, en særegen art vare disputationsøvelser; selv har jeg desto værre aldrig deltaget i saadanne, og vilde meget ønske at nogen af deltagerne vilde give en udførligere skildring deraf. At hans forelæsninger i det hele have været af stor betydning ikke blot for filologer, men, saa længe anden examen bestod, for alle studerende, er der ingen tvivl om; et udtrykkeligt vidnesbyrd derom fra en enkelt mands side foreligger i følgende udtalelse af botanikeren Vaupell, der hørte ham 1841: „Madvigs forelæsninger over de romerske

antiqviteter, siger han, skaffede mig et blik paa de antike samfund og deres forhold til de moderne, som maa være en stor tilfredsstillelse for enhver, der i den lange skoletid har læst klassikerne og saaledes samlet mangfoldige kundskaber til oldtidens samfund, men endnu mangler den ledende ide, der skal bringe sammenhæng og forene de mange enkeltheder til et hele.“ [1])

Blandt Madvigs forelæsninger er der een, som jeg skal tillade mig at dvæle lidt længere ved, nemlig den over filologiens encyklopædi, eller rettere det første kapitel, i hvilket han udviklede den klassiske filologis væsen og opgave. Jeg vil forsøge at give en meddelelse om dens indhold efter mine optegnelser fra den tid, jeg hørte denne forelæsning. Det er vistnok 34 aar siden, men jeg troer ikke at hans opfattelse paa dette punkt væsentligt forandrede sig siden.

Man plejer jo at skjelne mellem filologiens sproglige og reale side. For Madvigs opfattelse dannede disse en uadskillelig enhed; han hævdede bestandigt paa den ene side filologien som sprogvidenskab, paa den anden side som hørende til historien, som efter sit væsen ens med denne, om end forskjellig fra den i fremtrædelsesformen. Filologien er, for at bruge hans egne ord ved filologmødet i Christiania, forskningen over og fremstillingen af svundne kulturperioder og kulturtilstande gjennem fortolkning af disse perioders og tilstandes efterladte mindesmærker, fremfor alt litteraturen, i hvilken fortolkning da sprogvidenskaben indtræder som det overvejende middel, medens denne viden tillige i folkenes sprog selv søger et stort vidnesbyrd om deres dannelse og kultur og om deres historiske sammenhæng med andre folk.[2]) Filologien opløser sig, efter de forskjellige kulturperioder og kulturtilstande der vælges til bearbejdelse, i flere filologier; blandt disse er den saakaldte klassiske. Dennes opgave satte Madvig i tilvejebringelsen af en alsidig, fyldig og selvstændig erkjendelse og beskuelse af Grækenlands og Roms tilværelse som et særeget trin i

[1]) Vaupell, De danske Skove s. IV.
[2]) Nordisk tidskrift 1881 s. 490.

menneskehedens historie; den gaaer ud paa at bevare oldtiden i dennes mindesmærker selv og derved vedligeholde en vigtig del af menneskehedens bevidsthed om sin egen udvikling. Den bliver altsaa selv den fuldstændige gamle historie i dennes fulde alsidighed, og ikke som beretning, men som beskuelse. Dens særkjende er autopsien, hvortil hører beskuelsen i selve de gamle sprog, hvorigjennem vi først faa billedet i alle dets fine nuancer. Berettigelsen til at behandle den græske og romerske oldtid under eet ligger i folkenes stammeslægtskab, parallele stilling i historien og gjensidige meddelelse. Men den stillede opgave frembyder en dobbelt vanskelighed, for det første med hensyn til tidsgrænsen: naar hører oldtiden op? Dette spørgsmaal er ikke let at besvare; der er jo overhovedet ingen skarp grænse mellem de historiske perioder. Men saa længe oldtidslivet ikke helt er uddød, saa længe det endnu kæmper med den frembrydende nyere tid, kan man ikke standse. Det er aabenbart, at den store tidsudstrækning gjør det umuligt for den enkelte filolog at omfatte det hele ligeligt; vi trænges hen til visse afsnit, hvor den antike ejendommelighed fremtræder concentreret og fyldig. En anden vanskelighed ligger i indholdets omfang. Vi træffe i oldtiden menneskelivet udviklet ikke i een enkelt retning, men fyldigt i alle, skjønt ikke ligeligt hos de to folk: alle de elementer, der samle sig i videnskab og kunst, træde stærkest frem hos Grækerne, evnen til at danne et statsliv stærkest hos Romerne. For nu at beskue oldtidens liv i alle retninger maa filologen medbringe et aabent blik for disse retninger; det for oldtiden ejendommelige kan kun fattes af den der har fattet det almindelige; man maa medbringe forudsætningerne for forstaaelsen fra sin egen tids dannelse. Den der kun vil være klassisk filolog bliver det ikke fuldstændigt. Kan nu hver enkelt filolog medbringe alsidige og klare forudsætninger nok til at forstaa det hele? Nej, her maa arbejdet deles; kun ved fleres bestræbelse vil et fuldstændigt billede kunne naaes. Men enhver filolog maa gribe det centrale i oldtiden, og dette er det, som i oldtiden mest bestemmer det almenmenneskelige

til en særegen form, nemlig dels det borgerligt-sædelige liv, dels det frie aandsliv, den ubevidste opfattelse af tilværelsen i religion og mythe, og den bevidste i videnskab og talens kunst; han maa altsaa dvæle ved de perioder, hvor disse sider kom til den fuldeste udvikling. Det saaledes for visse sider og perioder af oldtidslivet dannede billede kunne saa de enkelte filologer supplere ved bidrag fra andre sider og andre perioder, men her maa arbejdet deles. Den nødvendige forudsætning for saaledes at danne og udfylde billedet er den sproglige indsigt og fortolkende kunst; mangler denne, saa mangler grundlaget for den beskuelse der skal naaes. Hvad enhver filolog maa stræbe efter, er, ad rationel vej, altsaa gjennem reflexion, at komme til en omfattende og livlig sans og takt, der uden reflexion overskuer alle sprogets midler. Men da ogsaa de gamle sprog foreligge over et længere tidsrum, er her igjen noget der kan fordres ligeligt af alle filologer, nemlig tilegnelsen af sprogformen i litteraturens bedste og stærkest repræsenterede tid; derfra kan saa den enkelte se baade frem og tilbage og (i dialekterne) til siden, saa vidt hans specielle studier fordre det. Ligesom nu den historiske beskuelse fordrer lingvistisk indsigt, fremmes igjen denne ved hin: for at have den rette kundskab i de gamle sprog maa man kjende de gamles liv. Medens litteraturen og de andre mindesmærker, hvor oldtidens kultur meddeles gjennem sproget, indskrifterne, have det ejendommelige, at ordet kan afløses fra det materiale hvortil det er knyttet, og overføres andetsteds hen, haves der ved siden af dem som bekjendt en række andre mindesmærker, hvor ordet enten slet ikke findes eller dog spiller en underordnet rolle, medens deres betydning ligger enten i sammensmeltning af materiale og form (husgeraad) eller i formen alene (kunstværker). Disse mindesmærkers betydning satte Madvig i det vidnesbyrd, de indeholde om den livsorden hvori de brugtes, og den forestillingskreds hvoraf de udsprang; for de egentlige kunstværkers vedkommende tillige om den skjønhedssands og kunstneriske dygtighed der fremkaldte dem. Behandlingen af dette stof, archæologien, betragtede Madvig som en del af filologien, men som træ-

dende til side i sammenligning med behandlingen af litteraturen.

Idet filologien vil beskue oldtiden i dens ejendommelighed, gaaer den ud paa erkjendelsen af det antike. Men hvad det antike egentligt er, kan ikke forklares fyldigt førend man er trængt ind i selve oldtiden; i indledningen til dens studium kan det kun betegnes som det primitive: oldtiden begyndte kulturarbejdet forfra, vi have liggende forud for os en til bevidsthed kommen kultur. Denne oldtidens primitivitet betegnede Madvig som et faktum, ikke som en ros. Han advarede altid mod at betragte oldtiden som bedre end nutiden, en betragtning, som ikke var ganske sjelden paa den tid, i hvilken hans ungdoms dannelse falder; W. von Humboldt har saaledes udtalt, at han ved alle sine sprogstudier altid kom tilbage til den anskuelse, at det græske sprog og overhovedet den græske oldtid vedbliver at være det fortrinligste, menneskeaanden har frembragt. Lige saa lidt som Madvig erkjendte rigtigheden af hvad der tit er blevet sagt om de gamle sprogs fortrin for de moderne, lige saa lidt ansaa han den antike litteratur for en mønsterlitteratur, som det skulde være nutidens opgave at efterligne. Heller ikke i oldtidens statsformer saa han noget særligt fortrinligt, eller noget som det kunde være rigtigt at overføre paa nutiden, selv om en saadan overførelse var mulig. Den klassiske filologis berettigelse som led i nutidens dannelse fandt han deri, at den sætter os istand til at beskue den antike kultur som den primitive og fælles forudsætning for de specielle kulturer, hvori den antike har opløst sig, og den romerske sides endda særligt deri, at det var i den latinske form, at den antike kulturs indhold overførtes til den følgende tid.

Om end filologien efter sit begreb udgjør et hele, maa den dog som gjenstand for successiv tilegnelse og meddelelse sondres i visse afsnit, fremtræde som en række af discipliner. Men hvorledes dens indhold bedst fordeles, har der været meget forskjellige meninger om. Madvigs inddeling var simpel; han satte tre hovedafsnit: 1) Viden om de gamle sprog i deres hele omfang og benyttelse. 2) Viden om old-

tidsmindernes rigtige behandling, grundet paa deres tilblivelse og overleveringsmaade (kritik og hermeneutik), foruden epigrafik og numismatik som blot særlige anvendelser paa en vis art mindesmærker. 3) Viden om oldtidens kultur efter dens hovedretninger, altsaa en række realdiscipliner, nemlig a) Kundskab om oldtidens borgerligt-sædelige liv som skjæbne og tilstande, d. v. s. dels politisk historie med geografi som forudsætning, dels det der særligt kaldes antiqviteter. b) Kundskab om oldtidens frie aandsliv, der udvikler sig enten mere ubevidst som religion og mythe, eller mere bevidst som videnskab og talens kunst altsaa mythologi og litteraturhistorie. c) Kundskab om den bildende kunst. Af disse discipliner stemmede den sidste uden tvivl mindst med Madvigs aandelige disposition, og han har aldrig foredraget den. Naar han heller ikke foredrog mythologi, kan jeg i det mindste kun beklage det; ti jeg troer at han her vilde have ydet noget udmærket, navnlig ved at anvise de forskjellige faktorer, der have virket til mythernes dannelse og videre udvikling, deres relative ret, mens i almindelighed netop paa dette omraade meget forskjellige opfattelser gjøre sig ensidigt gjældende. Den disciplin der tiltalte ham allermindst var vist numismatiken; jeg har hørt fortælle, at, da han engang ex officio opponerede ved en doctordisputats af numismatisk indhold, sagde prof. Brøchner, der var tilstede som decanus, at det var den eneste gang, han havde fundet Madvig kedelig.

Hvor stor betydning end Madvigs forelæsninger have haft, har dog hans forfattervirksomhed haft om ikke en intensivere, saa en der har strakt sig baade over et videre rum, langt ud over Danmarks grænser, og tillige over en længere tid, det sidste allerede nu, og tør vi vel haabe, endnu en god stund. Idet jeg nu skal søge at give en udsigt over den, har jeg anseet det for rigtigst, med forbigaaelse af alt hvad der ligger udenfor filologien, ikke at følge en strængt chronologisk orden, men en combineret chronologisk-systematisk, idet jeg agter at gjennemgaa hans skrifter i fire rækker efter den tidsfølge, hvori det første i hver række fremkom: først de kritisk-exegetiske, saa de

litteraturhistoriske, dernæst dem der behandle oldtidsinstitutioner, endelig de sprogvidenskabelige.

Vi møde da først Madvigs magisterdisputats: „Emendationes in Ciceronis libros de legibus et Academica“ (1826). I fortalen retfærdiggjør han valget af æmnet med den bemærkning, at texten i Ciceros skrifter, især de filosofiske, endnu kun var mangelfuldt behandlet og fuld af fejl; og navnlig var der hos de sidste udgivere af de to bøger meget, han maatte dadle. Den letfærdighed, hvormed ukyndige udgivere havde drevet conjecturalkritik, havde hos adskillige fremkaldt den anskuelse, at man helt skulde holde inde dermed og vente alt af nye haandskrifter; herimod bemærker han, at netop paa den tid blev der til liden nytte draget meget frem af sene og slette haandskrifter; men selv om man fik alle haandskrifter af Cicero bragt for lyset og undersøgt, vilde der blive mange fejl tilbage, som kunde rettes ved en rimelig conjectur; vel ere haandskrifter af vigtighed, men de skulle ikke benyttes iflæng, der skal vælges mellem dem, og man skal benytte de bedste, der haves, med anvendelse af „ars conjectandi“; ved den vil det vise sig, at det der i haandskrifterne synes mest forvansket ofte kommer sandheden nærmere end det der seer rigtigt ud. Ved textkritiken gjælder det ikke om at finde hvad der nogenlunde kan forstaaes eller anbefaler sig ved et vist skin af elegance, men om hvad man „certiore quadam nota“ kan anse for det sande; ti (siger han med nogle ord af Matthiä): „Nulla gravior pestis his litteris inferri potest quam si, quid scribi potuerit, non quid scriptum fuerit, spectes“. De der kjende Madvig som textkritiker af hans senere arbejder ville se, hvorledes der allerede her findes ikke saa lidt af hvad han senere fremsatte og hævdede, navnlig om vigtigheden af at skjelne mellem haandskrifterne efter deres beskaffenhed, samt om det urigtige ved i textkritiken at søge det mulige eller i stilistisk henseende tiltalende istedetfor det faktiske. Ligeledes ville de gjenkjende ham i udtalelser som denne (p. 17): „Det er en lige saa væsentlig opgave for kritiken at forsvare den rigtige overlevering som ikke at forvanske texten“, samt i denne (p. 60): „Det er ubesindigt at udstøde en

hel række ord, som findes aldeles ens i alle haandskrifter og udgaver, og især er dette meningsløst, hvis man hverken kan forklare paa en rimelig maade, hvorfor de ere føjede til, eller paavise noget i dem, der kan ligne en afskrivers tilsætning". Hvad der ellers, troer jeg, ved en gjennemlæsning af bogen, aldeles bortseet fra de enkelte steders behandling, maa paatrænge sig læseren, er navnlig to ting: den store belæsthed ikke blot i Ciceros skrifter, men overhovedet i den antike, ogsaa græske litteratur, og den selvstændige optræden mod andre filologer. Den første har sat Madvig istand til at behandle under eet flere rækker af textfejl (saaledes galt forbundne eller adskilte ord og galt afdelte sætninger) og give enkelte grammatiske excurser (navnlig om to sætningers forbindelse som sideordnede, hvor man kunde vente en hoved- og en bisætning, fordi meningen ikke angaaer hver sætnings indhold for sig, men deres indbyrdes forhold). Den selvstændige optræden viser sig navnlig mod de to sidste udgivere, Görenz og Moser, overfor hvem de ældre, som Victorius, Manutius, Lambinus, Ernesti tages i forsvar; men selv mod en saa betydelig filolog som Bentley er der med al anerkjendelse af ham (vir eximius) rettet en bemærkning (p. 128). Dette skrift fremkaldte en recension i Heidelberger Jahrbücher; recensenten, der netop var en af de stærkt angrebne, nemlig Moser, tog Madvig det særligt ilde op, at han havde taget saa haardt fat paa saa mange filologer, især Görenz. Herpaa svarede Madvig kort, men tilstrækkeligt i sit næste skrift. Forøvrigt var Mosers langt navnkundigere lærer Fr. Creuzer heller ikke gaaet ram forbi, og Madvig har engang fortalt, at da biskop Münter, som altid tog sig af ham, vilde anbefale ham til Creuzer, gjorde anbefalingsskrivelsen ikke nogen god virkning.

Samme aar da Madvigs magisterdisputats udkom, begyndte Orelli sin bekjendte udgave af alle Ciceros skrifter; ved behandlingen af Academica og De legibus tog han hensyn til Madvigs bog, og til ham skrev Madvig saa 1828 sit bekjendte „Epistola" om texten i de to sidste bøger af talerne mod Verres. Efter en indledning om den i Kjøben-

havn opbevarede collation af et pariserhaandskrift, der har foranlediget skriftet, og nogle andre haandskriftspørgsmaal, vises der, hvilket udbytte hint haandskrift, tildels i forbindelse med andre af samme klasse, yder, idet det dels flere steder udelader ord der ogsaa i og for sig kunde vække betænkelighed, dels tit har en bedre ordstilling end den hidtil kjendte, dels endelig i andre henseender frembyder en renere text, hvorved det dog indprægtes, at man ikke skal følge de gode haandskrifter slavisk (ita tamen, ut ei auctoritati obtemperemus, ne serviamus). Medens der i det forrige skrift blot i almindelighed var talt om gode og daarlige haandskrifter, tales her om en dobbelt haandskriftfamilie, en betragtningsmaade, der vel ikke først var fremdraget af Madvig, men som han dog i en fortrinlig grad har gjort gjældende i sine senere arbejder. Ligesom før advares der ogsaa her imod at antage noget for uægte tilsætning, blot fordi man ikke forstaaer det; bedømmelsen af hvad der er senere tilføjelse, hvad ikke, beroer, foruden paa undersøgelse af det haandskriftlige grundlag, paa nøjagtigt kjendskab til Ciceros stil, navnlig hans ejendommelige ordstilling og periodebygning; men, bemærkes der: „Dette kan ikke indbefattes under regler, og ingen detailiagttagelse kan frembringe den „ars“, der helt beroer paa begavelse og judicium“ (p. 51). Et par ytringer skal jeg endnu meddele. Efter at have rettet en aabenbar grammatisk fejl ved hjælp af de bedste haandskrifter, siger han: „Paa hvor mange saadanne steder plage vi os ikke med at udfinde en eller anden forskruet forklaring? hvor skjældes der ikke undertiden ud paa folk, som paa dette gebet sætte mere pris paa fornuftigt ræsonnement end paa den gængse læsemaade paa et enkelt sted, og det skjønt denne læsemaade, der forsvares saa ivrigt, slet ikke findes i haandskrifterne?“ (p. 71). Et lille afsnit handler ogsaa her om steder, hvor ordene ere rigtigt overleverede, men galt fordelte i udgaverne; dette afsnit ender med denne naive tilstaaelse, der ret viser en videnskabsmands glæde ved hans gjerning: „Jeg har ladet mig henrive til denne digression ved den glæde, jeg føler, hver gang jeg troer at kunne bringe mening tilveje i

et forvansket sted og tillige give en sønderhakket og knudret stil den rette rhythme saa godt som uden at forandre noget i overleveringen“ (p. 96). Ogsaa i dette skrift findes der en stor mængde sproglige iagttagelser (f. ex. om utilstedeligheden af *et*, *ac*, *atque* ved sidste led i en opregning, om den definitive genitiv). Bogen fremkaldte et meget venligt svar fra Orelli (1830 foran en udgave af Ciceros Orator m. m.), ligesom Zumpt omtalte den med stor anerkjendelse i sin udgave af Verrinerne. Overhovedet var Zumpt en af de tyske filologer, der tidligst anerkjendte Madvig; saaledes sagde han allerede 1829 ved at anføre en conjectur af ham til et sted af Qvintilian: „ei viro mox fore auguror ut multum litteræ nostræ debeant“.

Den saaledes begyndte virksomhed fortsatte Madvig for det første i sine udgaver af Ciceros taler, hvoraf den første, som udkom 1830, paa mere end 600 steder afviger fra Orellis text, dels ved en omhyggelig benyttelse af det forhaanden værende i flere henseender utilfredsstillende apparat, dels ved skarpsindig conjectur; af de følgende udgaver ere navnlig 2den og 4de af betydning formedelst omhyggelig prøvelse af det i mellemtiden stærkt forøgede kritiske grundlag; men alle, selv den i udgiverens meget høje alder (1885) foranstaltede 7de, indeholde forbedringer. Af lignende art er udgaven af Ciceros Cato og Lælius.

Medens Madvig her gav hele texten, vendte han derimod i flere programmer, der angaa talerne for Sestius og 4 andre, tilbage til den tidligere fremgangsmaade, nemlig at give en række bidrag til textens fastsættelse paa enkelte steder, hvorved han støttede sig til en collation af et haandskrift i Paris, som en ven havde bragt hjem derfra. Her har han første gang forsøgt at give et slags genealogi af alle hidhørende haandskrifter. Det har senere vist sig, at den collation, han havde holdt sig til, var meget unøjagtig, og han har i den nye udgave af Opuscula ændret denne genealogi; men heldigvis beroede de fleste rettelsers værd ikke i sidste instans derpaa. Ved siden af Cicero gav han sig i sine programmer ogsaa af med Lucretius, for hvis vedkommende han gav stødet til den nøjagtige kritiske behandling, som

senere Lachmann og andre have gjennemført, og med Juvenal. Hos denne digter var det dog mere fortolkningen end kritiken, der sysselsatte ham, idet han skarpt dadlede de tidligere udgiveres mangel paa nøjagtig sprogkundskab og deraf følgende løshed og overfladiskhed, samt lyst til overalt at søge allusioner til fjerntliggende ting istedetfor at holde sig til hvad der laa i selve forfatterens ord.

Et værk hvori kritik og exegese virke sammen paa den mest harmoniske maade er udgaven af Ciceros skrift De finibus bonorum et malorum, der, allerede bebudet 1828[1]), først udkom 1839. I fortalen hertil er Madvigs betragtning af textkritikens opgave og midlerne hvorved denne løses fremsat klart og fyldigt. Opgaven er at restituere texten, som den er udgaaet fra forfatterens haand, uden hensyn til om formen i hvert enkelt tilfælde er den skjønneste, ja selv med den mulighed at han kan have udtrykt sin mening ucorrect, for ikke at tale om at selve hans tankegang kan have været uklar. Midlerne ere først og fremmest en nøjagtig undersøgelse af de forhaanden værende haandskrifter, hvortil kan komme citater i andre skrifter (eller allusioner og efterligninger); men da ofte et haandskrifts vidnesbyrd strider mod et andets (nogles mod andres), gjælder det om at udfinde, i hvad forhold de forskjellige haandskrifter staa til hinanden; her er det da at spørgsmaalet om haandskriftklasser og haandskriftfamilier opstaaer. Man maa søge at reducere vidnesbyrdene til saa faa som muligt, helst til eet enkelt haandskrift hvorfra alle vore stamme, hvilket naturligvis ikke falder sammen med forfatterens eget haandskrift, men kan være skilt derfra ved aarhundreders mellemrum. Er stamhaandskriftets læsemaade funden, og der ingen grund er til at tvivle om dens rigtighed, bliver den simpelthen at optage; men hyppigt kan der allerede der være indløbet fejl, enten blotte bogstavfejl eller udeladelse af ord eller vilkaarlige rettelser eller indskud. Her bliver saa brug for conjecturen, og ligesaa meget som en løs leg med conjecturer maa forkastes, lige saa urimeligt er det at vrage alle

[1]) Ep. ad Orell. p. 101.

conjecturer og ved de urimeligste midler at forklare en forvansket text. Men, som sagt, conjecturen maa bygges paa et sikkert grundlag, og det maa være bevist at der er en fejl, før man giver sig til at rette. (Dette indskærpede Madvig særligt ved spørgsmaal om uægte tilsætninger.) Det er fremdeles ikke nok istedetfor det gale at sætte noget andet, der i og for sig kan være rigtigt, men det maa paavises, hvorledes det gale kan være opstaaet af det rigtige. Til den rette udøvelse af conjecturalkritiken hører foruden begavelse og kundskaber en vis aandelig livlighed og oplagthed, hvorved man netop i det givne øjeblik ved et forvansket sted kan udfinde baade hvad der oprindeligt kan have staaet og hvorledes som sagt det gale kan være fremkommet heraf; tillige fordres der en vis resignation, idet man maa indse, at nogle fejl kan man rette fuldstændigt, ved andre kan man paavise den oprindelige texts beskaffenhed i det hele men ikke naa til selve forfatterens ord, andre maa man aldeles opgive. Om man retter faa eller mange steder i et skrift, er ligegyldigt, naar kun rettelserne ere sikre: „In arte quidquid prudenter fit, satis modeste fit".

Efter de udviklede grundsætninger har saa Madvig leveret Ciceros text med fuldstændig angivelse (saa vidt det da lod sig gjøre) af afvigelserne mellem sin recension og haandskriftgrundlaget; et hovedhaandskrift, som den gang kun var ufuldstændigt bekjendt, var blevet nøjere undersøgt, da bogen udkom anden gang 30 aar efter; som følge heraf og tillige af fortsat granskning, tildels af andre lærde, maatte adskillige enkeltheder ændres, men i hovedsagen er texten den samme. Til den med variantangivelse forsynede text knyttes saa en commentar, i hvilken den særligt kritiske del (redegjørelsen for textconstitutionen), den sproglige fortolkning og den reale gaa haand i haand med hinanden. Den reale er i hovedsagen efter indholdets medfør en opklaring af Ciceros forhold til de græske kilder, han har benyttet. Madvig viser her hvor fortrolig han var med den gamle filosofis historie, men tillige skinner det flere steder igjennem at han med den blot historiske viden forbandt interesse for selve de filosofiske problemer. Jeg kan ikke

7*

her gaa ind paa den rigdom af bidrag til oplysning af latinsk sprogbrug, baade i grammatisk og lexikalsk henseende, der indeholdes i commentaren og excurserne.

Den her med stort held gjennemførte kritiske methode anvendte Madvig (1860) i sine „Emendationes Livianæ“ paa Livius's romerske historie; det hele fremtræder som eet værk, men kan godt betragtes som fire, da hver af de opbevarede dekader har sit haandskriftlige apparat, der skulde prøves. (For den sidste dekade er apparatet meget simpelt, ti der er kun eet haandskrift; men dettes ganske ejendommelige beskaffenhed gjorde opgaven fra en anden side desto vanskeligere.) Den polemik mod tidligere udgivere, der allerede var begyndt i Madvigs foregaaende arbejder, er i disse to værker fortsat med en sjelden energi og skarphed, og man kan godt sige, at han har gjort det helt af med det navn, Görenz og Alschefski en gang havde som filologer. Til Emendationes Livianæ, der udkom to gange, slutter sig en udgave af selve Livius, bygget derpaa, men tillige paa gjennemgaaende benyttelse baade af ældre og nyere udgiveres værker.

Madvigs sidste arbejde paa dette omraade er „Adversaria Critica“, hvis to første bind udkom 1871—1873. Efter fire indledningskapitler af mere systematisk art (hvor der navnlig er samlet en hel række rettelser af et eget slags, nemlig egennavne der ved afskriverfejl ere gjorte ukjendelige) er her en overordentlig stor række baade græske og latinske forfatteres text behandlet, ganske vist ikke lige indtrængende for alles vedkommende, men der er adskillige for hvilke det her præsterede uden tvivl i fuldt maal kan sættes ved siden af Madvigs tidligere arbejder, f. ex. filosofen Seneca. Der er enkelte af disse forfattere, som Madvig kun kjendte tildels og kun havde læst flygtigt — noget, han ingenlunde lægger skjul paa, og det vil ikke være underligt, om lærde, der særligt have gjort dem til gjenstand for studium, her kunne finde endel at udsætte. Men det var ligesom den kritiske begavelse, nu uddannet gjennem saa mange aars øvelse, ikke tillod ham at læse en gammel forfatters text uden at forsøge paa at fjerne de anstød, han følte ved læs-

ningen, og det ogsaa ved værker, han selv satte meget ringe pris paa og egentligt kun læste som han siger „philologi et grammatici officio satisfaciens", f. ex. Ovids Ars amatoria eller Statius's Thebaide. Havde han i den fremrykkede alder, hvori han udarbejdede værket med bestandigt svagere synskraft, kunnet fordybe sig i Aristoteles, hvis hovedværker han ganske vist havde læst, men ikke saa tidligt eller indtrængende som Platons, vilde det uden tvivl have ydet ham selv mere tilfredsstillelse. Det parti, der vel i det hele er mindst vellykket og ogsaa mest har været gjenstand for en ublid, tit vistnok ubillig kritik, er behandlingen af digterne, især de dramatiske. Her kan det ikke nægtes at der ved siden af meget heldige rettelser er fremsat ikke blot mindre heldige forslag, men saadanne der indeholde fejl mod prosodi eller metrik. Madvig beklagede selv tit, at han for silde var kommen til at holde forelæsninger over de græske tragikere, og derfor ikke saaledes var trængt ind i deres sprogbrug, som han var det f. ex. i Ciceros eller Livius's. Over de latinske dramatikere holdt han aldrig forelæsning, og det studium, han i yngre dage havde gjort af Plautus og Terents mest i grammatisk øjemed, slog især for Plautus's vedkommende næppe til, da han, omtrent 70 aar gammel, gav sig til at læse komedierne paany for at give bidrag til kritisk behandling af texten; han følte det ogsaa selv og udtalte det inden han fremsatte de enkelte forslag. Men da han med al anerkjendelse af Ritschls fortjenester, som han ogsaa tidligere havde udtalt[1]), gjorde indsigelse imod det, han fandt at dadle i Ritschls hele methode, er det ikke til at undre sig over, at denne blev fortrydelig, om man end kunde ønske, at han havde givet sin uvillie luft i noget mindre hæftige udtryk, end han gjorde det.[2]) Som sagt, Madvig var her vel ikke paa sit egentlige omraade; men naar der er blevet talt om hans forsætlige ignorering af de sprogvidenskabelige forskninger med hensyn til archaisk latin[3]),

[1]) Se fortalen til 3die tyske udgave af den latinske sproglære.
[2]) Rheinisches Museum B. 31.
[3]) Bursian, Geschichte der classischen Philologie in Deutschland s. 947.

maa der nedlægges indsigelse. Madvig kan have overseet endel, maaske meget af hvad der fremkom i denne retning; endel kjendte han ganske vist uden at tage hensyn dertil, fordi de opstillede paastande forekom ham usikre; men om en forsætlig ignorering kunde der for en mand med hans til det sidste vedligeholdte erkjendelsestrang og fremfor alt med hans sandhedskjærlighed slet ikke være tale. En filolog der vel havde ret til at tale med om textkritik, nemlig Cobet, har fældet følgende dom om 1ste bind af Adversaria[1]: „En bog, jeg gjerne tager i haanden, er Madvigs Adversaria, i hvilken ‚sunt mala, sunt quædam mediocria, sunt bona plura', og i sandhed der er mer end gode textrettelser, der er udmærkede og aldeles indlysende, de latinske, saa vidt jeg kan se, alle, af de græske en ikke ringe del". Efter at have bemærket, at Madvig ikke havde noget rigt palæografisk apparat, ikke havde haft øvelse i at læse græske haandskrifter eller havde indgaaende kjendskab til de græske grammatikere (lutter mangler, Madvig selv vilde have anerkjendt), udtaler han sin beklagelse over, at Madvig ved at behandle de græske digtere havde givet visse lærde, der stod langt under ham, en altfor let kjøbt adgang til gjendrivelse og dadel; men han ender med disse ord: „Overalt hvor opgaven kan løses ved sund fornuft og rigtig dømmekraft, er han aldeles uforlignelig". — Da Madvig udgav dette værk, troede han vist selv at han ikke skulde komme til at skrive mere i den retning; men, som jeg før antydede, trangen var for stærk. Jeg gjemmer en lille billet fra ham fra 1877, hvor han meddeler nogle textrettelser til Appian; de have til overskrift: „Livstegn fra en blind mand, der ikke kan aflægge gamle vaner". I sit 80de aar afsluttede han saa denne virksomhed med 3die bind af Adversaria Critica.

Hvor høj en plads Madvig end selv indtog som kritiker og hvor højt han end satte andre udmærkede kritikere, saa var textkritiken for ham dog altid kun et middel, men ganske vist efter den maade, hvorpaa oldtidsskrifterne ere opbevarede, et nødvendigt middel til forstaaelsen af den an-

---

[1]) Variæ Lectiones, ed. 2 p. 403.

tike litteratur, først de enkelte værker, dernæst litteraturen i dens helhed i dens historiske udvikling. Som jeg før har omtalt, skjelnede han mellem det centrale i litteraturen, som alle filologer burde tilegne sig, og det mere periferiske. I overensstemmelse hermed var der næppe nogen af hovedperiodernes forfattere, han ikke havde læst, om end, som jeg ovenfor berørte, ikke alle lige indtrængende; af de øvrige læste han fuldstændigt og omhyggeligt de værker, der kunde tjene til oplysning af de sider af oldtidens kultur, han især studerede, f. ex. Strabons geografi, Plutarchs biografier, Dio Cassius's romerske historie, Diogenes's og Stobæos's meddelelser til filosofiens historie. Naar han derimod kun havde stiftet et hurtigt og ufuldstændigt bekjendtskab med de alexandrinske digtere eller den latinske sølvalders epikere, saaledes at han dog havde et klart billede af deres stilling i litteraturen, ansaa han det for tilstrækkeligt, og mente ikke at hans indsigt led noget væsentligt tab derved. Han udtalte tit, at de moderne litteraturer nu havde naaet et saadant omfang og havde en saadan betydning, at filologen i almindelighed ikke kunde lægge an paa at kjende den antike saa fuldstændigt, som det 17de og tildels endnu det 18de aarhundredes filologer kunde det. Og jeg troer paa ingen maade at hans forelæsninger over de to gamle litteraturers historie, som jeg ikke selv har hørt, have lidt under denne mangel, hvis det er en saadan. Desto værre ere disse forelæsninger ikke udgivne; men over enkeltheder har han leveret monografier, af hvilke een efter mit skjøn er noget af det allerfortrinligste, han har skrevet. Jeg mener hans bog „De Q. Asconii Pediani et aliorum veterum interpretum in Ciceronis orationes commentariis“, som han 1828 forsvarede for doctorgraden. Baiter kaldte den „aureolus libellus“ [1]; nu læses den vist kun af faa, fordi de resultater, Madvig i den naaede til, ere saa sikre og almindeligt anerkjendte, at de ere gaaede over i de almindelige fremstillinger af den latinske litteraturhistorie. Men gangen i skriftet er saa simpel,

[1]) Cic. ed. Orelli V, 2 p. 1.

bevisførelsen saa slaaende, at jeg har anseet det for rigtigt at give en lille udsigt derover. For dem, der ikke vide det, vil jeg blot bemærke, at Asconius Pedianus var en i det første aarhundrede e. Chr. levende forfatter, under hvis navn vi have commentarer dels til Ciceros taler mod Verres, dels til fem andre.

Efter en indledning om vigtigheden af at studere de gamle commentatorer, navnlig naar deres levetid ikke falder meget langt fra de forfatteres, de have fortolket, behandler Madvig først Asconius's levned, og giver dernæst en udsigt over hvad der hidtil var gjort for den kritiske behandling af de commentarer, der gik under hans navn. Disse to afsnit have nu mindre interesse, navnlig det andet, da vi have faaet en paa et sikkert grundlag bygget udgave. Dernæst behandles, og dette er bogens hovedafsnit, selve commentarernes indhold; først gjennemgaaes de der dreje sig om andre taler end Verrinerne. I disse henvender forfatteren sig til sine sønner, for hvem han har skrevet dem; han citerer længere sammenhængende stykker af talerne, undertiden med større mellemrum, i hvilke der ikke var nogen vanskelighed. Fortolkningen er væsentligt af historisk indhold og vidner om en i stor detail gaaende kundskab til datidens historie, bygget paa kildestudium (baade af forfattere og dokumenter), med benyttelse af andre historiske forfattere. Af statsindretninger oplyses kun hvad der paa Asconius's tid var forandret. Der er ingen rhetoriske eller grammatiske bemærkninger. Kort sagt: alt er som det kunde ventes af en forfatter der omtrent midt i det første aarhundrede e. Chr. skrev commentarer til Ciceros taler. Fremstillingen er jævn, kortfattet, og uden overflødige prydelser; i flere detailer stemmer sprogbrugen med sølvalderens. Allerede tidligere filologer havde nu fundet væsentlige fejl i de commentarer der gik under Asconius's navn, og undret sig over at en i det hele saa kyndig mand kunde begaa slige bommerter; Manutius havde saaledes ved et sted i commentaren udraabt: „Non semper vigilas, Asconi“; for at forklare dem havde man antaget interpolationer. Ingen havde bemærket at alle fejlene netop fandtes i commentaren til Verrinerne, indtil Niebuhr,

men ganske kort, a. 1816 udtalte at denne commentar ikke var af Asconius. Denne udtalelse, der var forbleven saa godt som upaaagtet, er det nu at Madvig ved en udførlig bevisførelse bekræfter og sætter udenfor al tvivl. Commentaren til Verrinerne er ikke henvendt til bestemte personer; Ciceros text gjennemgaaes paragraf for paragraf, undertiden ord for ord, fortolkningen er væsentligt rhetorisk og grammatisk, sysler med forklaring af lette ord og sætninger (f. ex. *detrimento esse*, *usu venire*, *iste* som betegnende Verres), er fuld af misforstaaelser og taabelige indfald, f. ex. etymologier, saasom at *alacer* kunde komme af *lacer* (den hvis sanser ikke ere ødelagte), *astutus* ἀπὸ τοῦ ἄστεος. Hvor historiske detailer og statsindretninger omtales, er der de besynderligste fejl. Forfatteren er imidlertid aldeles uskyldig i den fejltagelse, man har begaaet ved at kalde ham Asconius; ti han taler flere steder om Ciceros tid som en langt tilbage liggende, og et enkelt sted sees det at han har været christen, idet han forklarer Ciceros ord: *Ita mihi deos velim propitios* saaledes: *Genus iuris iurandi id est, quod dicimus*: *Tantum mihi divinitas faveat.* Hans sprog tyder paa kejserdømmets seneste tid, formodentligt har han levet kort før det vestromerske riges undergang. At hans commentarer saa længe have gaaet under et galt navn, skyldes vel kun den omstændighed, at den første udgiver, Fr. Poggio, fandt begge samlinger i eet bind og udgav dem sammen. Tilsidst behandles nogle andre nylig af A. Mai udgivne scholier til andre taler af Cicero, ligeledes fra en sen tid, men dog ikke af samme beskaffenhed som de til Verrinerne. Foruden de sproghistoriske bidrag, hvorpaa dette skrift er rigt, indeholder det ogsaa nogle til behandlingen af de romerske statsindretninger, navnlig om *judices quæstionis.*

Aaret efter at dette skrift var udkommet, skrev Madvig sit første universitetsprogram, til hvilket der kun levnedes ham grumme lidt tid: det var egentligt Thorlacius der skulde skrive det, men han blev pludseligt syg, og Madvig maatte overtage hans hverv. Det har i æmnet en tilsyneladende lighed med skriftet om Asconius, for saa vidt ogsaa

her en forfatter hensættes til en ganske anden litteraturperiode end den, man havde givet ham plads i; men ligheden er kun tilsyneladende. Mens nemlig forfatteren til commentaren over Verrinerne har været et ganske vist temmelig uvidende menneske, men aldeles uskyldig i at man har identificeret ham med Asconius, er der her tale om et faa aar iforvejen fundet og udgivet skrift af en vis Apulejus, som blev antaget for at tilhøre det 6te aarhundrede og syntes at indeholde en hel skat af berigelser til den latinske litteraturhistorie; Madvig viser, at det er et plumpt bedrageri af en eller anden forfatter i det 15de aarhundrede.

Endnu en gang kom Madvig til at behandle et lignende æmne, idet han 1857 paaviste, at et da nyligt fundet historisk skrift, eller rettere brudstykker af et skrift, af en hidtil ubekjendt forfatter Granius Licinianus ikke, som de første udgivere havde ment, skrev sig fra den første kejsertid, men tilhørte en langt senere tid, formodentligt det 3die eller 4de aarhundrede, og at den berigelse for den romerske historie, der kunde uddrages deraf, var saare ringe.

Naar Madvig saaledes flere gange har maattet sætte en forfatter eller et skrift længere ned i tiden, saa har han paa den anden side vist sig meget conservativ lige overfor saadanne forkastelser af traditionen, der forekom ham ugrundede. Af den romerske digter Attius, der virkede i det andet førchristelige aarhundredes anden halvdel, anføres der hos senere forfattere adskillige brudstykker af et værk ved navn Didascalica, d. v. s. om den dramatiske poesi og dens historie. Det kunde nu synes underligt, at en saadan lærd gjenstand var bleven behandlet i en saa tidlig periode af den romerske litteratur, da vi hos Grækerne ikke finde noget tilsvarende førend i den alexandrinske tid, tidligst i ethvert tilfælde spor dertil hos Aristoteles. En tysk lærd Fr. Osann havde derfor ment, at Attius slet ikke havde skrevet noget saadant værk, men at dets forfatter var en i republikens sidste dage levende grammatiker Ateius, og for at forsvare denne paastand søgt at skaffe alle de steder af vejen, hvor Attius nævnes som dets forfatter, snart ved læmpelige snart ved voldsomme midler. I et program fra 1831 har nu

Madvig paa den mest slaaende maade gjendrevet Osanns paastand, og vist at Attius virkelig havde forfattet hint skrift. Æmnet kan synes ubetydeligt, da der handles om nogle faa brudstykker; men Madvig har behandlet det fra et videre synspunkt, idet han paapeger en væsentlig forskjel mellem den græske og latinske litteratur. Hos Grækerne ere de forskjellige stilarter opstaaede paa national basis, langsomt og successivt, her er derfor tale om en primitiv litteraturperiode; hos Romerne kvaltes de primitive nationale spirer ved bekjendtskabet med den i alle retninger uddannede, fuldmodne græske litteratur, og derfor kom litteraturgrene hurtigt op hos dem, der hos Grækerne nødvendigvis skød sent frem. Allerede Livius Andronicus overførte jo baade eposet og tragedien og komedien paa romersk grund, saa at det slet ikke bliver underligt, at der allerede omtrent 100 aar efter gjordes forsøg med litteraturhistoriske skrifter, og Madvig paaviser flere lignende fænomener fra samme tid, f. ex. at satiredigteren Lucilius behandlede orthografiske spørgsmaal.

Et mønster paa afvisning af hvad man har kaldt hyperkritik, mens det kun er mangel paa kritik, findes i fortalen til 2den udgave af Ciceros taler, hvor Madvig tilbageviser de forsøg der den gang vare gjorte, ogsaa af Orelli, paa at erklære de tre sidste catilinariske taler for uægte. Med hensyn til de 4 taler efter Ciceros tilbagekomst, som Markland og Wolf havde erklæret for uægte, delte han længe denne anskuelse; senere blev han vaklende og udtalte, at talernes text var daarligt overleveret, men at baade angribere og forsvarere, istedetfor at søge et sikkert grundlag, havde ladet sig nøje med at tage texten som den forelaa i Gruterus's ukritiske udgave, at derfor meget var angrebet og forsvaret som blot tilhørte senere afskrivere, og at Wolf overhovedet havde taget hele sagen altfor let. Saaledes udtalte han sig 1842 uden dog endnu at betegne talerne som ægte[1]); siden, da det fornødne kritiske grundlag var tilvejebragt, erklærede han bestemt at de vare ægte, ganske vist

[1]) Opusc. II. p. 53. 339.

daarlige taler, som tit maa forekomme vor smag anstødelige, men forfattede af Cicero.[1]) Længst vedblev han vel, for at dvæle endnu et øjeblik ved Cicero, at tvivle om de ligeledes af Markland forkastede breve til Brutus, men ogsaa ved dem kom han 1884 til den anskuelse at de ere ægte.[2])

Overhovedet indskærpede han altid, at den saakaldte højere kritiks opgave lige saa vel som den laveres er af historisk, ikke af æsthetisk art; den retning i kritiken, der efter et subjectivt skjøn forkaster enten hele værker, især digterværker, eller dele deraf, var han i højeste grad en modstander af; han har baade skriftligt og mundtligt udtalt sig skarpt mod Hofman-Peerlkamps sønderlemmelse af Horats og andre lignende forsøg baade ved græske og romerske digte. Vor smag, der er fjernet fra oldtidens gjennem flere aarhundreder, kunde han ikke anerkjende som dommer over hvad der paa Perikles's eller Augusts tid ansaaes for skjønt, endsige over hvad der er ægte. Hvor han derimod i sprogform eller i hele tankegangen fandt gyldig grund til at afvige fra traditionen, der gjorde han det, og hvor en kort paavisning forekom ham tilstrækkelig, fritog han sig selv for vidtløftig bevisførelse; saaledes har han, ubekymret om de forsøg, man har gjort paa at vise en genetisk udvikling af Tacitus's stil fra Dialogus de oratoribus til de historiske værker, simpelthen sagt: „Dialogum de oratoribus Taciti esse neque credidi unquam nec credam, ingenio, proposito dicendique genere ab illo remotissimum".[3]) Jeg tør ikke opholde Dem med en fremstilling af hans opfattelse af det saakaldte homeriske spørgsmaal, men vil blot tilføje een bemærkning. Madvig havde meget imod detailerede undersøgelser af antike forfatteres fødselsaar, dødsaar eller lignende biografiske enkeltheder, især naar der var tale om forfattere hvis værker ikke mere haves. Hvad han ansaa for vigtigt, var at faa forfatternes stilling i litteraturen i det hele, deres forhold til den samtidige historie og kulturforhold klaret. Jeg husker, at han engang ved en skriveøvelse, hvor han havde

[1]) Adv. Crit. II p. 211.
[2]) ibd. III p. 197.
[3]) ibd. II p. 570.

stillet som opgave „De Anacreonte et poesi Anacreontea“, var meget misfornøjet med, at nogle af deltagerne udtrykkeligt havde angivet Anakreons fødselsaar. Hvor det var af vigtighed for et værks fortolkning at vide bestemt, naar det var skrevet (f. ex. ved de fleste af Ciceros taler), vilde han naturligvis have det med; men saadanne undersøgelser som de stadigt tilbagevendende om ordenen af Demosthenes's olynthiske taler o. lign. vare ham imod, saa snart han ved undersøgelse af overleveringen var kommen til den anskuelse, at den ikke frembød et tilstrækkeligt grundlag for et sikkert resultat. Han betragtede med mistillid den masse afhandlinger om slige ting, der stadigt komme frem som disputatser eller i programmer og tidskrifter, og kunde udtale sig herom som overhovedet om filologernes polygrafi med en vis tør spot, som naar han siger: „Quot poterant etiam nunc de illo Platonis et hoc Horatii loco programmatum paginæ impleri! Potuisse dixi? Poterunt; ne desperes“.[1])

Medens Madvig ikke kom til at udgive nogen sammenhængende fremstilling af den græske eller latinske litteraturs historie, har han derimod, hvad der uden tvivl vil være Dem alle bekjendt, leveret et udførligt værk over den romerske stats forfatning og forvaltning. Det udkom først et par aar efter at han, 75 aar gammel, var traadt tilbage fra den akademiske lærervirksomhed; men som jeg før har meddelt, allerede 1826 havde han holdt forelæsninger over skriftets gjenstand, og senere jævnligt gjentaget dem, ligesom han havde behandlet enkeltheder deraf i en række programmer, først et i et noget tungt sprog skrevet om et sted i Ciceros skrift De re publica, der angaaer den romerske ridderstand, dernæst „De iure et condicione coloniarum populi Romani“, og „De tribunis ærariis“; til disse paa latin skrevne kom senere to danske: „Om Befalingsmændene og Forfremmelsesvilkaarene i den romerske Hær, betragtede i deres Sammenhæng med Standsforholdene hos Romerne i det Hele“ (1864), samt „Bemærkninger om enkelte Punkter af den romerske Strafferetspleie i Republikens Tid“ (1879).

---

1) Adv. Crit. I p. 102 n.

Fra sine barndomsforhold medbragte han, som han selv har bemærket, en tidligt vakt interesse for een enkelt men en meget vigtig side af det romerske statsliv, nemlig retslivet og dets former, som de fremtraadte i en vistnok meget indskrænket kreds[1]); hans fader var nemlig byskriver i Svaneke. Han føjer til, at denne interesse ikke savnede næring under hans ikke-juridiske videnskabelige og embedsvirksomhed; desuden er det vel rimeligt, at hans deltagelse i de offentlige debatter og hans administrative virksomhed som undervisningsinspektør ikke har været uden betydning med hensyn til et indblik i forretningslivets detail, som ogsaa kunde komme hans opfattelse af den antike statsforvaltning tilgode; men at hans grundbetragtning af oldtidens statsforhold var dannet og befæstet ikke faa aar førend hin deltagelse begyndte, derom vidne ikke blot flere almindeligere betragtninger i de monografier, han udgav før 1848, men ogsaa hans i almindelighed vist kun lidet bekjendte 1840 udgivne program: „Blik paa Oldtidens Statsforfatninger med Hensyn til Udviklingen af Monarchiet og en omfattende Statsorganisme“. Han var kommen til denne grundbetragtning saa vel som til sin opfattelse af enkelthederne navnlig af de romerske statsforhold ved et omfattende og dybtgaaende studium af den herhen hørende antike litteratur og indskrifter, et studium, han fortsatte ogsaa efter udgivelsen af sit hovedværk paa dette omraade, idet han stadigt gjorde sig bekjendt med de nye indskrifter der bleve udgivne, og herved ligesom ved forfatterlæsningen havde opmærksomheden henvendt paa ethvert nok saa lille træk, der kunde udfylde eller modificere det billede, han havde givet i sin haandbog. Men han havde tillige fra begyndelsen af sat sig grundigt ind i den moderne litteratur paa dette omraade, fra de ældre arbejder af Manutius og Sigonius (for blot at nævne et par hovedforfattere), indtil dem der, som før bemærket, i hans ungdom virkede saa stærkt til at give denne videnskab et helt forandret udseende, af Savigny og Niebuhr samt disses efterfølgere. Ogsaa den nyere litteratur vedblev

[1]) Universitetets indbydelsesskrift ved kongens fødselsdag 1879 s. 2.

han at følge med, skjønt ikke til det sidste i hele dens omfang, idet dels hans syn hindrede ham deri, dels hans tanke rettede sig paa andre gjenstande, og han desuden efter sit eget helt igjennem autoptiske studium ikke ventede synderligt stort udbytte af andres arbejder.

Men medens Madvig saaledes læste og benyttede den moderne litteratur og taknemmeligt udtalte hvad han skyldte andre, iagttog han bestandigt en selvstændig holdning lige overfor dem. Det vil navnlig her være af interesse at se hvorledes han stillede sig til Niebuhr. Jeg har allerede omtalt, at han i sit værk om Asconius optog og gjennemførte en af Niebuhr fremsat paastand, mens han gjendrev en anden: Niebuhr havde ment at commentaren til Verrinerne og de af Mai kort tid iforvejen udgivne scholier havde samme forfatter, Madvig ansaa dem for at tilhøre to forskjellige forfattere. Hverken enigheden eller uenigheden berørte jo her noget principspørgsmaal; til en udtalelse herom kom det i Madvigs afhandling om colonierne. Madvig udtaler her, at Niebuhr navnlig har indlagt sig to fortjenester, den ene, at han havde opfattet de gamle forfatteres, især Dionysios's og Livius's maade at skrive historie rigtigere end det hidtil var skeet, og derved vist hvor nødvendig en fri kritisk undersøgelse af den romerske oldtid var, den anden, at han fordrede fuldstændige og klare, indbyrdes overensstemmende og naturlige forestillinger om de gamle institutioner; han anerkjender hans mangesidige lærdom og store combinationsevne. Hvad han har at udsætte paa Niebuhr, er ikke, at han drev kritiken for vidt, men snarere, at han ikke drev den vidt nok, navnlig mod sig selv; han siger nemlig, at Niebuhr af lyst til at opstille et harmonisk og symmetrisk billede undertiden har taget det usikre for sikkert og overseet hvad der kunde stride mod hans opfattelse, at han af og til har opbygget en temmelig stor bygning paa en altfor svag grundvold, som naar han mente at den ældste romerske historie havde været opbevaret i et episk digt, at han til støtte for sine meninger undertiden fortolkede de gamle forfatteres vidnesbyrd urigtigt, og efter omstændighederne snart roste snart dadlede samme forfatters (navnlig

Dionysios's) historiske paalidelighed, og at hans i og for sig rosværdige iver efter ogsaa at benytte mindre bekjendte forfattere tilsidst bragte ham til en overdreven og forkert benyttelse af dem. At Madvig i mange enkeltheder stemmede overens med Niebuhr, om end med modificationer, siger han selv. Hans dom om manden i det hele, som jeg blot har villet referere, vedblev senere væsentligt at være den samme, kun, troer jeg, efterhaanden noget strængere.

Inden jeg gaaer over til at omtale hovedværket, vil jeg kun bemærke, at, hvorvel de forudgaaende monografiers resultater ere optagne heri, er det dog langtfra, at de derved have mistet noget af deres værd, da bevisførelsen for disse resultater i detailen maa søges i dem, om den end i sine hovedtræk ogsaa findes hist. Navnlig vil jeg fremhæve afhandlingerne om colonierne og om befalingsmændene i den romerske hær, og af den første igjen eet punkt. Alle, der nu i skolen lære noget om de romerske statsindretninger, faa det vel indpræntet, at de romerske borgere der sendtes ud som colonister beholdt deres borgerret, med mindre læreren anseer dette for saa indlysende, at han slet ikke omtaler det; men at det var saa, har først Madvig bragt til fuldstændig sikkerhed; de ældre forfattere havde enten nægtet det eller anseet det for usikkert.

I fortalen til hovedværket siger Madvig, at han vilde give et, saa vidt kildernes beskaffenhed og hans evner tillod det, sammenhængende, sandt, ved indre klarhed og overskuelighed tanken tilfredsstillende billede af den romerske statsforfatning og de romerske offentlige indretninger efter deres væsen og historiske udvikling; hovedopgaven er fremstillingen af den egentlige antike romerstat i republikens tid og af det dertil sig sluttende efterliv i kejsertiden indtil det tredie aarhundrede, mens den følgende tids indretninger kun medtages som et afsluttende tillæg, der henviser til middelalderen. En prøvelse af kildernes beskaffenhed var det, Niebuhr havde begyndt, men, som vi have seet, ikke paa en maade der tilfredsstillede Madvig. Han siger selv, at han tilegnede sig Niebuhrs frihed i betragtningen af den ældre romerske historie, men søgte at sikre og begrænse den ved

en roligere, alsidigere og forsigtigere prøvelse af overleveringens grundlag og beskaffenhed. Kilderne til vor kundskab om Roms statsforhold flyde som bekjendt ikke i samme omfang for de forskjellige tidsaldre. For tiden mellem Sulla og republikens undergang have vi en samtidig litteratur, der, hvad der end kan være at udsætte paa de enkelte forfatteres upartiskhed eller nøjagtighed, giver et alsidigt og fyldigt billede af de forskjellige sider af det offentlige liv, folkeforsamlinger, senatsforhandlinger, retspleje, provinsbestyrelse og krigsvæsen; vi have her kilder i ordets egentligste forstand at øse af. For en enkelt periode af det forudgaaende lange tidsrum have vi en samtidig forfatters beretning, der vel ikke var Romer, men stod i forbindelse med højtstaaende Romere og havde en klar opfattelse af institutioner, og Polybs værk, navnlig hans 6te bog, er en meget rig kundskabskilde. Men hvor ganske anderledes seer det ikke ud med de store tidsrum der gaa forud for hans tid, og med det mellem ham og Sulla. Hovedforfatteren for den ældre tid er Livius, og af hans værk mangler som bekjendt ikke blot hele partiet mellem 293 og 219, men ogsaa hele slutningen fra aar 167 af. For denne mangel kunde man maaske vente en erstatning deri, at vi for den allerældste tid, hvor de senere institutioners udspring maa søges, kongetiden og republikens første tid, ogsaa have en meget udførlig fremstilling af Dionysios fra Halikarnas, men det er, hvad allerede andre have udtalt i almindelighed[1]), men Madvig paaviste i det enkelte, sikkert, at ikke blot hans fortællinger om begivenheder men ogsaa hans meddelelser om institutioner ere meget upaalidelige: hele den græske skolerhetoriks forkerthed afspejler sig i hans værk. For de perioder, hvor Livius's værk mangler, yde heller ikke de andre græske forfattere stor erstatning, hverken Appian eller Plutarch.

Hvad nu selve Livius angaaer, da viser han vel langt større maadehold i detailskildringen af de ældste dunkle

[1]) Se de i fortalen til Cobets Observationes in Dion. Hal. anførte ytringer af Reiske. Zumpt siger i fortalen til sine Annales: Actum esset de omni historia, si ex ejusmodi scriptoribus solis esset discenda.

tider end Dionysios (han fortæller saaledes kongehistorien i een bog, Dionysios i fire), ligesom han heller ikke forsætligt har opdigtet noget til fordel for en vis forudfattet mening (som naar Dionysios, der mente at Romerne havde faaet alt fra Grækerne, lader Romulus og Remus faa undervisning i græsk litteratur og vaabenbrug); hans stilling som Romer har fremdeles bevirket, at han ikke som de græske forfattere var udsat for at indblande uromerske forestillinger, og at hans terminologi er fastere end deres. Men alligevel er ogsaa han, hvad Madvig i tilslutning til Niebuhr og andre, men vistnok skarpere, har eftervist, ikke nogen paalidelig fører: han skrev for at give sine landsmænd en til den tids litterære krav svarende fremstilling af hele den romerske historie, men uden at have gjort de fornødne forstudier. Han har benyttet sine forgængeres arbejder, men uden bestemt forestilling om, hvad paalidelighed der kunde tillægges dem: hvor han fandt forskjellige fremstillinger af begivenhederne i samme aar, giver han flere steder først en udførlig fortælling, støttet paa en af hans kilder, men tilføjer saa kort, at andre havde en hel anden beretning; kort sagt, skjønt han undertiden giver sig skin af kritik, mangler han den aldeles. Han dadler stærkt en af sine forgængere, Valerius fra Antium, fordi han overdrev med hensyn til tal; men selv har han flere steder urimeligt høje talangivelser, formodentligt netop tagne fra Valerius, fra hvem overhovedet hans detailerede udmaling af mange ting i en fjerntliggende tid efter Madvigs mening væsentligt skriver sig. Hvor han har fulgt Polyb, den eneste af hans kilder, vi nu have, har han undertiden misforstaaet ham. Han forvexler navne og personer, fortæller samme ting to gange, indskyder bagefter bemærkninger der skulde være anbragte tidligere. I chronologien er der tit forvirring. Hans partiskhed for Romerne træder flere steder stærkt frem. Hvad navnlig statsindretningerne angaaer, har han dels vel ikke haft synderlig interesse for dem, dels tit ikke forstaaet de ældre paa hans tid forsvundne; hans behandling af dem er derfor flygtig og overfladisk, som naar han ved at omtale den liciniske lov glemmer at den *ager*, her tales om, er *ager publicus*.

Medens nu Madvig fremhæver alle disse mangler hos Livius, der naturligvis mest træde frem i værkets første bøger, har han tillige vist, hvad der tjener til undskyldning i det mindste for endel af dem. For det første var en kritisk behandling af historien og navnlig af den hele romerske historie paa den tid et overordentligt vanskeligt, for een enkelt mand uoverkommeligt arbejde. Man havde ikke nogen fast og overalt gjældende tidsregning, ikke som nu chronologiske tabeller, ingen let haandterlige bøger til at slaa op i, registre, landkort el. desl. Desuden fordrede vistnok den almindelige smag paa Augusts tid netop en fremstilling, hvor det i traditionen optagne indhold gjengaves i en elegant form; og det var paa hans tid, da Rom fra en lille by var voxet op til hovedstaden i et verdensrige, overordentligt vanskeligt at sætte sig ind ikke blot i de alleræ ldste tiders vilkaar og tilstande, men selv i nærmere liggende, naar politiske forhold eller institutioner, der den gang havde spillet en stor rolle, vare forsvundne. Ikke blot den saakaldte *civitas sine suffragio* var paa Livius's tid uforstaaelig, men forbundsfællekrigen (overhovedet, som Madvig plejede at udhæve, et hovedvendepunkt i Roms historie) maatte gjøre det vanskeligt at opfatte forskjellen mellem Italiens beboeres politiske stilling i en ældre tid. Hertil kommer, at den antike historieskrivning overhovedet ikke kjender til nogen egentlig forfatningshistorie, idet den væsentligt gaaer ud paa fremstilling af personlige og individuelle handlinger og søger at faa de almindeligere folkebevægelser ind derunder. Man havde jo i det hele ikke nogen klar forestilling om visse gamle institutioners langsomme og successive udvikling, men vilde have alt henført til bestemte individer, som Lykurg, Romulus, Numa. Medens dette og mere forklarer og undskylder Livius's mangler, gjør det dem naturligvis ikke mindre. Ligesom nu for republikens tid vore kilders omfang og værd er meget forskjelligt, gjælder det samme ogsaa for kejsertiden, hvilket det vil være overflødigt at paavise i det enkelte; kun maa det anføres, at for tiden efter Hadrian ere kilderne i det hele meget tarvelige; men fra denne tid kunne vi her se bort.

For den foregaaende tid har Madvig fremstillet det som hensigtsmæssigt, ved undersøgelsen af de romerske statsforhold at gaa ud fra de tider, for hvilke kilderne gjøre det muligt at danne sig et fast og bestemt udpræget billede, og dermed forbinde den tilbagegaaende betragtning af forudsætningerne i den ældre forfatning under en besindig prøvelse af det overleverede efter vidnesbyrdenes og vidnernes beskaffenhed og vel forstaaet historisk analogi. (Naturligvis tænkes ved den tilbagegaaende betragtning netop kun paa undersøgelsens, ikke paa fremstillingens art.)

At prøvelsen af traditionen ikke blot maa føre til at forkaste og rette endel, men ogsaa til at supplere, har Madvig bestemt udtalt, men han har overalt ved at fremhæve hvad der er overleveret, med angivelse af kildestederne, sat læseren istand til at kontrolere sin fremstilling. Hypotheser kunne naturligvis ikke undgaaes; men for løse hypotheser har han, som han selv siger, stræbt at holde sig fri, og overalt skjelnet mellem det der med sikkerhed kan vides, det der kan ansees for sandsynligt, og det hvorved vi maa tilstaa vor uvidenhed; han har opkastet de spørgsmaal, hvortil hvert punkt gav anledning, men tillige ligefrem angivet, hvor der fattes midler til en sikker eller rimelig besvarelse. Det er den samme resignation, som Madvig ansaa for nødvendig ved textkritiken; og i det hele er jo den historiske forsknings maal og midler beslægtede med dennes; begge gaa ud paa at finde det der har været, gjennem en prøvelse af det der er overleveret.

Et par exempler paa den omtalte resignation maa det være mig tilladt at anføre. Det er almindeligt bekjendt, at der i den ældre romerske historie ved siden af de to store hovedbestanddele af befolkningen, patriciere og plebejere, fremtræder en tredie klasse, de saakaldte clienter, en lavere befolkning, der havde borgerret men stod i et slags livegenskabsforhold til patricierne. Efter decemvirernes tid omtales de slet ikke; det spørgsmaal ligger da nær: hvor ere de blevne af? Ja derpaa lyder Madvigs svar: Clienterne frigjorde sig og gik, vi vide ikke hvorledes, over til *plebs*. Den til Servius Tullius henførte inddeling af folket

i klasser og over 190 centurier, efter hvilken afstemningen paa centuriatcomitierne fandt sted, var, som vi vide af de gamle forfatteres vidnesbyrd, helt ophævet i den senere tid, idet der da afstemtes efter en ejendommelig combination af klasse- og centurie- og tribusinddeling. Naar og hvorledes var nu denne indgribende forandring foregaaet? Den maa, siger Madvig, være skeet ved en eller et par hovedforandringer; den maa være foregaaet inden den anden puniske krig, under hvilken den nye inddeling omtales som bestaaende; men videre siger han ikke, fordi bestemte vidnesbyrd mangle, og han afviser Niebuhrs forsøg paa at henføre den til et bestemt aar. Disse exempler maa være nok; enhver, der har læst værket i dets helhed eller et større afsnit deraf, vil vide, hvor tit vendinger forekomme som: herom vides intet, til at angive dette savne vi paalidelige midler, dette punkt er uklart, her opstaa tvivl og spørgsmaal som vi maa lade ubesvarede, o. dsl.

Men, som ovenfor sagt, der er ogsaa punkter, hvor Madvig griber rettende og supplerende ind i overleveringen. For nu ikke at tale om hans udvikling af grundforholdet mellem patriciere og plebejere eller hans lære om *ager publicus*, hvor, hvad han selv siger, allerede Niebuhr havde vist vej, vil jeg blot minde om hans fremstilling af *civitas sine suffragio*, og lidt udførligere omtale hvad han lærer om senatorcensus i republikens ældre tid. En udtrykkelig angivelse om at der var en saadan, findes først ved overgangen til monarchiet, og man har paastaaet at den aldeles ikke havde fundet sted i ældre tid, hvorved man dels har støttet sig til de bekjendte fortællinger om fattige senatorer fra republikens første tid indtil Regulus, dels til en ytring af den ældre Plinius, at fra den tid, da man havde begyndt at vælge senatorer og dommere efter formueshensyn, og formue var det der mest ansaaes for en pryd for embedsmænd og hærførere, var det gaaet tilbage med sædeligheden. Madvig derimod hævder at der fra gammel tid maa have været en senatorcensus; han støtter dette for det første paa, at romerstatens timokratiske karakter viser sig allerede fra gammel tid af i klasseinddelingen, og at vi ikke i hele

republikens historie finde nogen ny lovforanstaltning der gaaer i timokratisk retning; men dernæst have vi en udtrykkelig beretning om, at senatorerne stemte i riddercenturierne, og en riddercensus vide vi bestemt var ældgammel, fremdeles om at erhverv ved haandværk, industri og handel var senatorerne forbudt, idet de vare henviste til at leve af indtægten af deres ejendomme; endelig blev det i den anden puniske krigs tid paalagt de borgere, der ejede en formue af over 50,000 *asses*, at stille slaver til tjeneste paa flaaden, antallet forskjelligt efter formuens størrelse, højst 7, men senatorerne 8. Der er altsaa ingen grund til at tvivle om, at der til alle tider hos senatorerne krævedes en grundejendom af en vis værdi, der kunde sikre deres existens. Men nu fortællingerne om senatorernes fattigdom og Plinius's vidnesbyrd? Det sidste er i grunden slet intet, idet det beroer paa en hos sølvalderens forfattere overhovedet, især hos Plinius, hyppig tilbøjelighed til at fremstille den ældre tid som særligt fri for den ærbødighed for rigdom, der herskede paa deres egen. Og hvad senatorernes fattigdom angaaer, bero fortællingerne derom dels paa misforstaaelse, idet man har forvexlet begravelse paa offentlig bekostning som æresbevisning med trang dertil af fattigdom, dels paa en senere tids rhetoriske udmaling af jævnhed og tarvelighed som fattigdom, idet man tillige tog sin egen tids rigdom som maalestok. Idet Madvig altsaa hævder, at senatorcensus er lige saa gammel som hele den timokratiske samfundsordning i Rom, opstiller han tillige en anden dermed nøje sammenhængende sætning, at der ogsaa har været fordret en vis formue for at opnaa de højere embeder, ikke blot i den tid da man ikke kunde blive senator uden at have beklædt qvæsturen, men ogsaa tidligere, hvorvel der ingen bestemte vidnesbyrd haves derfor, og en ytring hos Tacitus, af samme art som den før nævnte af Plinius, udtrykkeligt taler derimod; han opstiller alligevel denne sætning i kraft af romerstatens strængt conservative fastholden af det timokratiske princip. Bestemt at fastsætte summen kunde ikke falde ham ind, saa lidt som at angive aarstallet for en eller anden lov naar der ikke er meddelt noget derom;

men hvor der er tale om en med romerstatens karakter stemmende institution, der fremsætter og hævder han en anskuelse ikke blot uden udtrykkeligt vidnesbyrd i kilderne, men selv mod et saadant, naar kildernes beskaffenhed overhovedet opfordrer til tvivl om deres paalidelighed, som i det omtalte tilfælde naar sølvaldernes forfattere af misfornøjelse med deres tid lade sig henrive til en uhistorisk lovprisning af fortiden.[1])

Jeg vil anføre endnu et exempel, hvor med hensyn til et enkelt individs sociale stilling vidnesbyrd staaer mod vidnesbyrd. I den før nævnte afhandling om den romerske hærs befalingsmænd er det mod en tidligere gængs opfattelse bevist, at der i republikens tid var en med hele den timokratiske forfatning sammenhængende meget skarp adskillelse mellem underofficerspersonalet og de højere officerer, saa at navnlig under lovlige tilstande en menig soldat ikke efter at være bleven centurion kunde avancere til krigstribun, end sige højere op, idet man for at naa denne stilling maatte være romersk ridder. Men nu fortælles der om Marius, der som bekjendt var consul 7 gange, hos Seneca, Plinius og Juvenal, at han havde begyndt sin krigstjeneste som menig infanterist. Paa den anden side siger Vellejus udtrykkeligt at han var af ridderstand, Plutarch fortæller at han ved en mønstring fremtraadte med hest og mulæsel i god stand, hvilket tyder paa ridderen, og Diodor siger at han ved en vis lejlighed blev overseet af andre officerer, fordi man mente at han havde været *publicanus*, atter et kjendetegn paa ridderen. Naar nu Madvig foretrækker disse tre forfatteres vidnesbyrd for hines, er det ikke fordi de ere historikere (ti alle tre have de begaaet betydelige fejl), men fordi deres fortælling har hele den romerske forfatnings analogi for sig.

Hvis Madvig istedetfor det foreliggende strængt systematiske værk havde villet skrive en romersk historie, hvor

---

[1]) Naar jeg har dvælet saa længe ved spørgsmaalet om census for senatorer og embedsmænd, er det ogsaa af den grund, at Mommsen har udtalt lige den modsatte anskuelse; se Römisches Staatsrecht 1 S. 400 (1ste Ausg.).

de forskjellige institutioners begyndelse og senere ændringer bleve omtalte efterhaanden som de fremkom, og med angivelse af den maade hvorpaa dette i ethvert tilfælde skete, de handlende personers motiver, de forudgaaende forhandlinger o. lign., vilde han uden tvivl være kommen til at give en meget tør og mager fremstilling, i det mindste for de første fem aarhundreders vedkommende. Ti de detailerede fremstillinger, vi finde hos de gamle forfattere, ikke blot af krigsbegivenheder, men ogsaa af den indre historie, navnlig de lange taler, ansaa han i det hele for senere udmalinger, hvorved der, som han plejede at sige, var sat kød paa et skelet; disse udmalinger maatte han have udeladt, og en kritik af dem i det enkelte vilde han efter sin betragtning af det hele næppe have anseet for nødvendig; sætte noget andet istedetfor vilde han naturligvis ikke; men derved vilde den detail, der efter en berømt historikers bemærkning udgjør historiens sjæl[1]), være kommen til at mangle; kun skelettet var blevet tilbage. Nu har han ved at vælge den systematiske form og omtale den historiske udvikling for hvert enkelt punkts vedkommende, hvorved hin detail ikke fordres, frembragt et værk hvoraf navnlig den første del utvivlsomt maa forekomme enhver, der har interesse for gjenstanden, tiltrækkende som et overalt paa selvstændig iagttagelse bygget, med stor conseqvens gjennemført billede af romerstatens forfatning; med hensyn til den anden del, hvor forvaltningen i det enkelte skildres, kan man, skjønt den ganske har de samme udmærkede egenskaber, ikke vente at den helt igjennem skal tiltale alle lige meget; ti det er ikke vist, at den samme læser i lige grad har interesse for retsvæsen og krigsvæsen eller for cultus og finansvæsen. — En sammenligning mellem Madvigs og Mommsens behandling af samme æmner skal jeg alene af den grund ikke indlade mig paa, at Mommsen endnu lever og ikke har afsluttet sit værk; forøvrigt har Madvig selv i fortalen til den tyske udgave udtalt sig om

---

[1]) Am. Thierry: Récits de l'histoire Romaine au V siècle (1860 p. X): Les détails sont l'âme de l'histoire.

forholdet mellem de to værker i det hele, og flere steder i bogen selv om enkeltheder.

At et værk som det omtalte ikke kunde skrives uden stor interesse for selve gjenstanden, er indlysende; men da Madvig ogsaa optraadte som activ politiker og havde ord for at være conservativ, ligger det spørgsmaal nær, om værket ogsaa er skrevet med sympathi for den i saa høj grad conservative stat og forfatning. Jeg troer ikke, at dette spørgsmaal kan besvares med et ubetinget ja. Madvig saa i romerstaten og romerriget, for at bruge hans eget ord, et stort fænomen; han mente, at romerfolket med kraft og dygtighed under elementære former havde samlet et stort rige og derved bragt nødvendigheden af en ny skikkelse til gjennembrud, og ansaa det for en taknemmelighedsgjæld at bringe det til bevidsthed, hvad det havde virket.[1]) Men dette er noget andet end sympathi, en følelse, Madvig overhovedet vist ikke har haft for nogen antik statsform. Jeg vil nu her ikke tale om, hvad han altid fremhævede, at den antike frihed var kjøbt med slaveriet; aldeles bortseet herfra, var der i alle de enkelte staters forfatninger, om ikke paa deres første trin, saa i deres udvikling, og navnlig paa den tid hvor de for os fremtræde fyldigst, noget hvormed han ikke kunde sympathisere. Ganske vist tiltalte den romerske opfatning af individets forhold til staten ham mere end den spartanske, hvor „staten paa det fuldstændigste og strængeste gjennemførte den enkelte borgers underkastelse og ophævede eller helt udelukkede privatlivet, men hvor saa ogsaa individerne, der ikke maatte udvikle sig alsidigt, reve sig løs og søgte erstatning i herredømme og magt og snart ogsaa i materielle goder og rigdomme“ [2]), mens derimod i Rom staten vel holdt individet under stræng disciplin, men paa den anden side værnede om dets ret og anerkjendte dets krav paa denne rets beskyttelse i person og paa ejendom.[3]) Paa den anden side tiltalte vel ogsaa

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 5.
[2]) Smstds. s. 10.
[3]) Smstds. s. 12.

den nævnte strænge disciplin ham mere end den egenraadighed og mangel paa lydighed, der karakteriserede Athenæerne, da demokratiet begyndte at udarte[1]); men den aristokratiske forfatning formaaede jo heller ikke at holde udartningen borte, og Madvig betragtede vist ikke bestikkelsen ved valgene, ophidselsen af pøbelen ved lejede bander eller misbrugen af de nedarvede former[2]) med større sympathi end Athenæernes forfængelige glæde ved at sidde i folkeforsamlingen og høre sig smigrede og fatte beslutninger uden at bekymre sig synderligt om deres udførelse.[1]) Det er muligt, at han, naar der skulde vælges mellem to onder, foretrak det romerske timokrati for den raa opfatning af ligheden, der i Athen viste sig overfladisk i besættelsen af embeder ved lodkastning[1]); men at den timokratiske statsordning i og for sig skulde have haft hans sympathi, vil næppe nogen tro, der har kjendt ham, og han selv har flere steder forvaret sig mod en saadan antagelse.[3])

I de græske forbundsforhold før den makedoniske tid fandt han hos lederne en idelig mistroisk paapassen og et irriterende lunefuldt overmod, der maatte spore de ringere stillede til løsrivelse, saa meget mere som de vare af samme folk og stamme som de mægtigere; i modsætning hertil maatte han vistnok i det tilsvarende romerske forhold anerkjende den store fasthed og conseqvens, hvormed, naar først det enkelte folks underkastelse var afgjort, det hele behandledes ligeligt og i de indre forhold overlodes til sig selv, naar det roligt bøjede sig for dén utvivlsomme overmagt.[4]) Men den romerske provinsbestyrelses forkastelighed, navnlig i republikens sidste tid, har han selv skildret med stærke træk; jeg behøver her ved en saa almindelig bekjendt gjenstand ikke at gjengive hans skildring i det enkelte, hellere vil jeg anføre følgende ord, der give en vejledning til opfattelse af hans betragtning af statsforholdenes historie

---

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 9.
[2]) Den romerske Stats Forfatning 1 s. 225.
[3]) „Med det gjennemførte timokrati kunne vi ikke let forsone os." Univ. indbydelsesskr. 1864 s. 65. Jfr. Den rom. Stats Forf. 2 s. II.
[4]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 11.

i det hele: „Den ulykke, der træffer den romerske provinsverden, følger saa aldeles af det antike statsbegreb, at det er højst forkert at dadle Romerne for provinsforholdets dannelse i det hele, saa meget man end ved de enkelte krige og erobringer seer Romerne give efter for fristelser, som rigtignok aldrig i den grad have været til for noget andet .folk, og saa dybt man maa ynkes over folkenes fornedrelse og over megen vold og uret, der efterhaanden fulgte af formens ufuldkommenhed.“ [1])

At forstaa oldtidens politiske historie, opfatte de enkelte fænomener i deres sammenhæng indbyrdes og med den hele antike kultur, det var den opgave, han havde sat sig; han saa naturligvis lyssiderne saa vel som skyggesiderne, men idet han forsøgte at forstaa disse saa vel som hine, kom han derved til fra et videnskabeligt standpunkt at dømme skyggesiderne mildere, end han fra et rent menneskeligt kunde gjøre; baade sympathi og antipathi maatte her træde til side. Med hensyn til det romerske kejserdømme, for at ende disse betragtninger hermed, har han vist, hvorledes den gamle stat, hvor al personlig deltagelse i statslivet var knyttet til byen Rom, stod magtesløs foran den opgave, forbundsfællekrigen havde stillet den, at indarbejde det nye borgerskab i den allerede iforvejen i sin virksomhed forstyrrede organisme, og hvorledes monarchiet maatte komme og blive modtaget med velvillie af en befolkning, der var træt af borgerkrigens elendighed, og navnlig af provinsbeboerne; men nogen sympathi for det, enten som det opstod eller som det udviklede sig, nærede han ikke, snarere en dyb medlidenhed med de slægter der maatte bære dets aag. For saa vidt Romerne havde løst en større politisk opgave end Grækerne, efterladt Europa former for riger og i forbindelse dermed en under indflydelse af et stort riges trang og erfaring uddannet privatret[2]), maatte han ganske vist fra denne side stille dem højere end Grækerne, der kun havde bragt det til dannelsen

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 17.
[2]) Smstds. s. 23.

af elementærrepubliker, og mens de havde vist Persernes angreb tilbage, bukkede under for Makedonerne.[1]) Men havde Madvig end baade en uddannet sans for statslivet og en dyb overbevisning om dets betydning for menneskeheden, saa var staten dog ikke det højeste for ham. Den aandige fylde og bevægelighed, det rige og alsidige livsindhold hos Grækerne[1]) satte han vist lige saa højt, om han end i sin omtale af den græske kultur undertiden var noget kølig — uden tvivl navnlig af uvillie over en uhistorisk beundring af den græske oldtid som menneskehedens bedste tid, som jeg før har omtalt.

Det kunde vel se ud, som om Madvigs sprogvidenskabelige arbejder burde være omtalte allerførst, da sprogkundskab jo (ikke blot efter hans opfattelse) er den nødvendige forudsætning baade for textkritik og for grundig tilegnelse af litteraturen og benyttelse af denne til historiske undersøgelser. Naar jeg dog har valgt at omtale denne række af hans skrifter sidst, da er det, som ovenfor sagt, fordi de første af dem fremkom senere end de første i de andre rækker. Men her er endnu een ting at tage i betragtning. Det er jo meget muligt, dels at man kan have en sikker og fin sprogkundskab, saa at man ikke misforstaaer noget sted hos en forfatter og udleder gale slutninger deraf, dels at man kan være en udmærket textkritiker, uden at man derfor kan opstille en eneste grammatisk regel, fremdeles er det jo muligt, at man kan opstille en enkelt eller flere saadanne, men ikke kan samle dem til et systematisk hele, og endelig kan man ogsaa have denne evne, uden at man fra behandlingen af eet sprog eller en række sprog, maaske en hel sprogklasse, har vendt sig til betragtninger over sprogets væsen i almindelighed, den for alle sprog fælles men af de forskjellige folk og paa de forskjellige udviklingstrin forskjelligt løste opgave. Men Madvig har, som vel alle mine tilhørere vide, ikke blot meddelt en række detailiagttagelser over latinsk og græsk sprogbrug, men givet systematiske fremstillinger af den latinske sprog-

---

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 12.

lære i dens helhed og den græske ordføjningslære, og desuden, hvad der maaske ikke er saa almindeligt bekjendt, i en række af afhandlinger givet bidrag til løsningen af det mere omfattende problem, sprogets liv og væsen i almindelighed. Selv satte han en videnskabelig betragtning heraf overordentligt højt, baade i og for sig og som middel til en paalidelig og sikker opfattelse af de enkelte sprog; men det kan jo ikke nægtes, at disse arbejder ligge udenfor den egentlige klassiske filologis omraade, saa at der ogsaa heri er en grund til at omtale dem sidst.

De skrifter, hvori Madvig har nedlagt sine bidrag til det nævnte problems løsning, ere: en i videnskabernes selskab 1835 foredragen afhandling: „Om Kjønnene i Sprogene, især i Sanskrit, Latin og Græsk“, samt 4 universitetsprogrammer; de findes alle samlede, i enkeltheder undertiden omarbejdede i hans „Kleine philologische Schriften“. Som den meddelte titel viser, havde Madvig ogsaa lagt sig efter sanskrit; og for en mand med hans begavelse netop som sprogforsker og tillige med hans trang til omfattende betragtning af de videnskabelige problemer, han overhovedet syslede med, var det næppe muligt helt at forblive ubekjendt med et sprog, der indtager en saa betydelig plads mellem de indoeuropæiske; i en senere periode lagde han sig ogsaa efter russisk for at lære den slaviske udformning af vor sprogæts grundtype at kjende. Ganske vist trængte han ikke ind i disse sprog, heller ikke i oldnordisk (hvad han flere steder har beklaget), eller i hebraisk, som i de to saakaldte klassiske; ti ved disse saa vel som ved de moderne, der ligge os nærmest, var det ham om at gjøre at opnaa den umiddelbare sikkerhed og takt i forstaaelsen, hvorved han kunde tilegne sig litteraturen og derigjennem igjen folkenes kultur og aandsliv; ved de andre vilde han netop kun naa hen til en opfattelse af sprogets væsen i almindelighed, om hvilken han mente, at den først da kunde blive sand og fri (— han brugte gjerne udtrykket frigjørende om et sammenlignende sprogstudiums virkning —), naar betragteren ikke var bunden til enkelte sprog eller sprogklasser, ja selv sprogætter som de to hidtil nævnte. Han har derfor ogsaa

baade i den nævnte afhandling og i de senere undertiden henvist til analogier i chinesisk eller andre fjerntliggende sprog, naturligvis altid med stor varsomhed, da han her var aldeles afhængig af andres angivelser; han har selv udtalt, at han ikke ansaa sig for selvstændig besidder af et rigt og mangfoldigt comparativt stof.[1])

En stræben efter en almindeligere sprogvidenskabelig betragtning var nu, da Madvig foredrog afhandlingen om kjønnet i sprogene, ikke noget nyt, men den maade hvorpaa man hidtil havde behandlet opgaven tilfredsstillede ham ikke. Man havde nemlig, for saa vidt man ikke blot lod sig nøje med en materialsamling til sammenligning mellem forskjellige sprog, søgt noget i sprogene, som ikke ligger i dem, dels et slags logik, idet man f. ex. mente at se de logiske domme, inddelte efter modaliteten, i verbernes modi, dels et slags speculativ filosofi, idet man troede at finde oplysninger om tingenes væsen og forhold eller folkenes verdensanskuelser nedlagte i sprogformer; man havde betragtet de formrigeste sprog som fuldkomnere end de formfattigere; man havde snart opfattet sproget som en kunstbygning, der var frembragt med klar bevidsthed om det der skulde betegnes, snart som et væsen der med en forunderlig skaberkraft udviklede sig selv af ordrødder. Det er mod disse og flere gængse forestillinger at Madvig opponerer baade i afhandlingen om kjønnet og senere; ti de vedblev at holde sig længe efter den tid da denne fremkom, og have vist ikke tabt sig endnu. Maaske endnu mere end i sine andre skrifter træder Madvig i disse polemisk op, og det ikke blot mod mindre betydelige forfattere, hvis navne nu ere saa godt som glemte, men mod meget berømte mænd, hvis virksomhed han selv tildels satte meget højt og udtaler sig om med anerkjendelse, som Wilh. v. Humboldt, A. W. Schlegel, Jac. Grimm, K. O. Müller, G. Curtius, af vore egne N. M. Petersen.

Men han lader sig ikke nøje med at afvise de forestillinger, han ansaa for vrange; samtidigt med at gjendrive

[1]) Universitetets indbydelsesskrift af 1856 s. 6.

dem (og han ansaa det netop for vigtigt, ikke blot at afvise men med dialektisk skarphed at modbevise det gale) har han selv opstillet en række positive betragtninger, alle udgaaende fra een grundtanke: at sprogets opgave er at være meddelelsesmiddel imellem fornuftvæsener, og at det fra sin første oprindelse og gjennem hele sin udvikling er et værk af den menneskelige aand, udgaaet fra og bestandig baaret af en trang til meddelelse paa den ene side og til forstaaelse paa den anden. Det gamle spørgsmaal: om sproget er blevet til ifølge naturen eller ved sætten (φύσει ἢ θέσει), besvares saaledes, at begge sider komme til deres ret: sproget er opstaaet ved en saadan sætten som laa i den menneskelige naturs væsen.

Maaske vil det synes underligt, at Madvig, der ved spørgsmaal henhørende til staternes eller litteraturens historie saa bestemt holdt paa at gaa ud fra det historisk givne og med den største varsomhed behandle de perioder hvor traditionen svigter, at han her har givet sig i kast med et forud for al tradition liggende fænomen som sprogets oprindelse; men han har selv udtrykkeligt sagt, at her er et punkt, hvor en detaileret udmalen af hvad der ligger foran al historie aldeles ikke hører hjemme, men hvor dog grundtrækket af acten og derved dens mulighed maa angives.[1])

Hans tankegang her er omtrent følgende: Menneskenaturen kræver meddelelse, og som stof til at danne et meddelelsesmiddel frembyder lyden sig naturligt, fordi den frembringes af mennesket selv, uafhængig af ydre redskab eller erhvervet færdighed, og i sin opfatning er underkastet de færreste betingelser, og fordi den, ogsaa før der er tale om sprog, fremkaldes som en naturlig reaction mod ydre indtryk og virkning af sanselig fornemmelse, fordi den kan nedsættes til et blot tegn, og fordi den alene kan lade forestillingerne træde adskilte og dog forenede frem i eet moment. Naar altsaa et individ i samværen med flere havde modtaget et stærkt indtryk af et sanseligt fænomen, som

[1]) Indbydelsesskrift af 1842 s. 9.

vakte hans opmærksomhed, kom han naturligt til at gjengive dette indtryk gjennem en lyd, og derved tillige henlede de andres opmærksomhed paa fænomenet og hos dem vække den forestilling, det havde fremkaldt hos ham selv. Idet nu det samme subject i en tid, der var fattig paa forestillinger og bestemte ytringsformer, havde en tilbøjelighed til at vende tilbage til samme lyd, blev denne ogsaa fælles for andre ved at gjentages som besvarelse og ved den paa livets daværende trin særligt virksomme efterlignelsesdrift; saaledes dannede der sig en for flere fælles tilknytning imellem denne bestemte lyd og den forestilling der havde fremkaldt den; den samme lyd blev gjentaget og forstaaet af andre og fremkaldte den samme forestilling. Lydene beroede altsaa fra begyndelsen af paa det indtryk, et vist fænomen havde gjort paa et enkelt individ under en vis stemning; paa grund af stemningens forskjellighed kunde det samme indtryk have fremkaldt helt andre lyde; men de een gang brugte fastholdtes, løsreves fra stemningens umiddelbarhed, og sattes som tegn paa en forestilling, uafhængigt af det første indtryk; ved denne sætten bleve lydene til ord. I det færdige sprog er der ikke noget i en naturlov begrundet forhold mellem lyd og betydning; al tale om lydsymbolik afviser Madvig bestemt. Den mulighed, der paa det første trin havde været for andre lyd som betegnelse for samme indtryk eller for samme lyd som betegnelse for andre indtryk, forsvinder naar lydene ere satte som tegn; den enkelte kan i det fuldendte sprog ikke ophæve eller unddrage sig den forstaaelse, tegnet nu har faaet; sprogets benyttelse beroer paa vedtægt. Der er hidtil talt om sproget; sprogdannelsen kan imidlertid godt være begyndt paa flere steder, og Madvig finder det efter de resultater, den historiske sprogforskning hidtil har naaet, rimeligt at antage dette. De første lyddannende indtryk udgik fra sanselige gjenstande, men idet menneskene hævede sig fra betragtning af disse til forestillinger om det ikke-sanselige, overførtes de forhaanden værende ord herpaa, idet man beholdt det sanseliges analogi og billeder, noget der, ligesom overhovedet sprogdannelsen, foregik meget langsomt.

Al forskning over sammenhængen mellem ordenes betydning, selv i de mest udviklede sprog, fører til at opfatte den til det sanselige knyttede forestilling som den første. Sprogdannelsen blev naturligvis ikke staaende ved udtryk for de enkelte forestillinger; den væsentlige opgave var at fremstille disse enkeltforestillingers forbindelser til anskuelser hvori det forestillende væsen bevægede sig, for at anskuelserne paa samme maade som enkeltforestillingerne kunde opfattes og efterdannes, eller med andre udtryk: opgaven var af ord at danne sætninger. Men jeg vil ikke prøve paa at følge Madvigs fremstilling af dette sprogdannelsens trin eller af de derpaa følgende i det enkelte; jeg er bange for at det ikke er lykkedes mig at gjengive det hidtil meddelte tilfredsstillende; indholdets vanskelighed maa tjene til min undskyldning.

Jeg skal nu forsøge mere frit at gjengive enkelte punkter af Madvigs hele sprogbetragtning. Der er et fænomen hvorpaa han stadigt henledede opmærksomheden, at der i sprogene benyttes forskjellige midler til at naa det samme maal, og at det samme middel kan anvendes til at naa forskjellige maal; og dette kan iagttages baade ved at sammenligne forskjellige sprog, og ved at betragte det samme sprog til forskjellige tider, ja selv det samme sprog paa een tid. Betragte vi den maade hvorpaa de forskjellige tider udtrykkes paa græsk, finde vi reduplication anvendt i stor udstrækning ved dannelse af perfectstammer, langt sparsommere ved præsensstammer, endelig i den homeriske sprogform ved aoristdannelser. Til betegnelse af det fortidige bruges regelmæssigt dels en foran sat stavelse, dels vocalforlængelse, dog saaledes at visse verber af fonetiske grunde maa undvære begge dele, og i den ældste tid viser sig her i det hele vaklen. Se vi særligt paa aorist, da kan der næppe i tidsbetydning paavises nogen forskjel mellem *ἐποίησα*, *ἔλιπον* og *ἔγνων*, mens maaden hvorpaa disse ord ere dannede er forskjellig; i passiv indtræder en hel ny formation, men svarende til alle tre active: *ἐποιήθην*, *ἐλείφθην*, *ἐγνώσθην*. Paa den anden side betyder *νομίζω Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* jeg troer at Sokrates har gjort det, *βούλομαι Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* jeg

vil at Sokrates s k a l gjøre det, mens *εἰκός ἐστι Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* baade kan betyde: det er rimeligt at han h a r gjort det, og at han v i l gjøre det; ganske den samme form er anvendt helt forskjelligt. Og ligesaa betyder *νομίζω Σωκράτη τοῦτ᾽ ἂν ποιῆσαι* baade: jeg troer at Sokrates (under en vis forudsætning) vilde have gjort det, og at han nok vil være tilbøjelig til at gjøre det. Vende vi saa fra græsken blikket hen paa latin, se vi, at reduplicationen kun bruges i ringe udstrækning, og mere i sprogets ældre periode end senere, samt at tempusdannelse ved et præfix af en enkelt vocal eller vocalforlængelse aldeles ikke kjendes. Og dog udtrykte Romerne det fortidige lige saa fuldt ved *scribebam* og *scripsi* som Grækerne ved *ἔγραφον* og *ἔγραψα*. Men betragtningen af *scripsi* fører os et skridt videre; ti som bekjendt svarer det ogsaa til *γέγραφα*: hvad Grækerne brugte tre former til, udtrykke Romerne ved to. Omskrivningen ved participier, der paa latin spiller saa stor en rolle, er meget indskrænket paa græsk, mens omvendt det saa vigtige ord *ἂν* ikke har noget tilsvarende enkelt ord paa latin, og dog er det vistnok muligt at gjengive enhver af de vendinger, hvor det findes, ogsaa der. Se vi et øjeblik ind til en anden sprogæt, da finde vi paa hebraisk kjønsbøjningen, der i vore sprog er indskrænket til nomina og pronomina, ogsaa anvendt i verberne: han har skrevet hedder כָּתַב, hun har skrevet כָּתְבָה, men rigtignok uden conseqvens; ti jeg har skrevet hedder ens for begge kjøn כָּתַבְתִּי. Sammenhængsforholdet mellem to substantiver udtrykkes der ganske anderledes end hos os; et hus hedder בַּיִת, men herrens hus בֵּית אֲדֹנָי, hvilket ordret oversat vilde være husherre (hŭs, forskjelligt fra hūs). Det vil være let at forøge de nævnte exempler med flere; man tænke f. ex. paa vor dobbelte passivdannelse med snart større snart mindre modification i betydningen, mens man paa tysk kun kjender omskrevne former, men saa igjen det passivdannende verbum i en anden forbindelse bruges til at betegne futurum, eller paa hvorledes det latinske *scripsi* paa fransk snart hedder *j'écrivis*,

snart *j'ai écrit*, eller paa brugen af *être* som hjælpeverbum dels til at danne passiv, dels ved reflexive verber ganske i betydning af *avoir*. Vi komme til det resultat, at det hele system af grammatikalske midler, hvis skikkelse og brug det er en af sproglærens opgaver at fremstille, aldeles ikke beroer paa nogen logisk nødvendighed; dets omfang er jo ogsaa meget forskjelligt i de forskjellige sprog; det er fremkommet uden reflexion over det maal der skulde naaes, idet man har grebet et eller andet middel der tilbød sig, f. ex. lydskifte, præfixer, undertiden flere midler i forening, mens man lige saa godt kunde have grebet og tildels i samme sprog har grebet andre; det en gang brugte middel holder sig undertiden gjennem mange tidsaldre, og gaaer i andre tilfælde helt eller delvis af brug; den samme forms betydningsomfang indskrænkes eller udvides. Hvor lidt her er tale om logisk conseqvens, kan sees ved et blik paa de indoeuropæiske sprogs casussystem. Det største antal casus, vi træffe, er (foruden vocativ) syv; disse findes paa sanskrit alle i en enkelt klasse nomina i singularis, ellers smelte i dette tal genitiv og ablativ sammen; i dualis derimod danne instrumentalis, dativ og abl. een form, mens gen. og locativ smelte sammen; i pluralis endelig ere kun dativ og ablativ sammensmeltede, de øvrige holdes ude fra hinanden. Jeg behøver ikke at dvæle ved de andre sprog af samme æt; komme vi til vort eget, have vi som bekjendt kun to casus i substantiver, og i pronominerne levninger af en tredie. Og hvor lidt selv genitiv, som baade vi og Englænderne have beholdt, er nødvendig, viser fransken; betegnelsen ved *de* er ligesaa tydelig som den ved et efterhængt *s*. Naar vi sammenligne det nuværende dansk med oldnordisk, er der unægteligt foregaaet et tab af bøjningsformer; dette ere nu mange tilbøjelige til at betragte som en forringelse af sproget, mens andre, der ikke kjende oldnordisk, komme til samme beklagelse ved sammenligning f. ex. med tysk eller for verbernes vedkommende fransk eller endelig et af de to klassiske sprog, navnlig latin, der fra gammel tid har faaet ord for at være et særligt logisk sprog, skjønt det kun seer maadeligt ud med logiken i et sprog hvor *cave cadas* og

cave ne cadas betyde ganske det samme, ligesom *dici non potest quin hoc ita sit* og *negari non potest quin hoc ita sit.*

Mod hele denne gængse betragtning af formrigdom som et fortrin ved et sprog er Madvig traadt meget bestemt op; enhver vurdering af det ene sprogs fortrin for det andet, der skulde bygges herpaa, har han bestemt afvist. Naar vi sige: jeg gav drengen bogen, udtrykke vi vor mening ligesaa tydeligt, som naar en Tysker siger: ich gab dem knaben das buch, og selv Tyskerne maa jo bruge *uns* og *euch* baade som accusativ og som dativ. Brugen af selvstændige ord (som hjælpeverber, adverbier og præpositioner), ordstillingen, men fremfor alt den nødvendige forudsætning for sproget overhovedet, den hørendes trang og villie til forstaaelse samt hensyn til sammenhængen, erstatter fuldkomment de manglende bøjningsformer. Vi have ikke Grækernes og Romernes forskjel mellem datid og egentlig fortid; men for ikke at tale om at denne i mange tilfælde synes at forsvinde, have vi ikke i vendinger som: jeg sad og skrev, da min broder bankede paa døren, eller: jeg var ved at overveje hvad der skulde gjøres, men blev forstyrret ved et uventet besøg, have vi ikke her lige saa gode udtryk for den imperfecte handling som de med deres *scribebam* og *ἐσκόπουν*? Hvad særligt hjælpeordene angaaer, har Madvig fremhævet, at selv de formrige sprog jo ingenlunde kunne undvære dem og tit bruge dem overflødigt, hvor en enkelt casus var nok: man siger *Romam proficisci*, men *in Italiam*, man siger *scribere magna cura* og *cum magna cura*; man har en enkelt form for det active perfectum, men maa lade sig nøje med en sammensat for det passive, osv.

At det ene sprog skulde være mere logisk end det andet, navnlig de formrige mere end de formløse, benægtede Madvig bestemt; „den skarpeste tænkning (for at bruge hans egne ord) lader sit indhold lige saa let og uhindret, hvad grammatiken angaaer, henstrømme gjennem engelsk, det europæiske sprog, der viser den største simpelhed i form, som igjennem det relativt formrige tyske eller det græske“; men deraf følger ikke, at han ansaa logiken for at være

sprogvidenskaben, særligt syntaxen, hvor man jo især maatte søge det logiske, uvedkommende. Tvertimod. Mens han bestemt hævdede, at de grammatikalske betegnelser ere dannede uden reflexion, hævdede han ligesaa bestemt, at iagttagelsen, opfattelsen og fremstillingen af deres brug er en opgave der kun kan løses ved en udviklet abstractionsevne og skarp logisk sans; det er i vor behandling af grammatiken, ikke i selve dennes indhold, at logiken har hjemme; her kræves skarpe og nøjagtige definitioner, men dette kræves jo ogsaa i andre videnskaber. Skal f. ex. den latinske conjunctivs brug fremstilles, maa naturligvis de forskjellige ved iagttagelse fundne anvendelser sondres og deres indbyrdes sammenhæng paavises, saa vidt det er muligt. Conjunctivens oprindelige function har vel været at betegne den ved verbet udtrykte tilstand eller handling som ikke virkelig, som gjenstand for et ønske eller som noget der muligvis kan indtræde; om den optative eller potentiale brug paa latin ere sammensmeltede til den ene modus, vi nu kalde conjunctiv, eller kun een af dem er oprindelig, kan her være ligegyldigt. Med denne oprindelige brug stemmer nu meget vel, at conjunctiven i den periode af sprogudviklingen, da bisætninger dannedes, blev brugt i hypothetiske betingelsessætninger, hensigtssætninger, samt gjenstandssætninger ved verber som *efficere*, *petere*, *timere*, *prohibere* o. lign.; maaske kunde man endda forklare conjunctiven i *nemo est qui hoc dicat* som potential; men i følgesætninger, efter *cum*, og i flere tilfælde kunne vi kun forstaa den som opstaaet ved en overførelse fra en art sætninger, hvor den oprindeligt havde hjemme, til en anden, formedelst en ingenlunde stræng logisk men i en vis ydre lighed begrundet analogi. Hvilken rolle overhovedet analogifølelsen har spillet i sprogenes udvikling, har Madvig flere steder udviklet.

Idet han nu forkastede al tanke om en saakaldet almindelig grammatik, stillede han til fremstillingen af de enkelte sprogs syntax det krav at vise, hvorledes den almindelige opgave er løst netop ved hjælp af dette sprogs midler; enhver syntax maa være formsyntax, men til formerne hører

foruden bøjningssystemet ogsaa ordstillingen. Syntaxen falder naturligt i tre hovedafsnit: læren om de enkelte ords forbindelse til en sætning (dels i congruensforhold dels i styrelsesforhold), læren om sætningens eget forhold for anskuelsen (tempus- og moduslære), samt læren om ordstillingen; men de forskjellige afsnits omfang bliver naturligvis forskjelligt i de forskjellige sprog; i en dansk syntax bliver casuslæren mindre men ordstillingslæren større end i en græsk. Det der skal beskrives er sprogbrugen med angivelse af dens chronologiske differenser, sondring mellem det hyppigere og sjeldnere, det alle stilarter tilhørende og det for en enkelt særegne, det der kan udledes af sprogets egen bygning, og det der skyldes fremmed paavirkning; de enkelte regler skulle gives med den størst mulige skarphed, men tillige med stadigt hensyn til den vaklen der under sprogets udvikling altid indtræder paa eet eller flere punkter.

At den færdige sprogbrug ikke kan fejle, er en sætning, Madvig bestemt hævdede: en form eller construction der for 100 aar siden var rigtig kan nu være gal, og en der nu er gal kan maaske om 100 aar være rigtig; ti sproget er, som et værk af menneskeaanden, dennes almindelige love underkastet, derfor foranderligt, dog saaledes at der altid, og navnlig naar litteraturen har naaet et vist omfang, er et stort omraade hvor den er fast.

Med hensyn til sit eget modersmaal var Madvig, hvor brugen er vaklende, conservativ; han indrømmede f. ex., at talbøjningen i verberne er ved at tabe sig, og kunde saa meget mindre heri se noget slemt, som han altid gjorde opmærksom paa, at denne bøjning i og for sig er en luxus, idet en forestillingsmodification, der vedkommer subjectet, er overført til prædicatet, hvor den ikke har hjemme; naar vi sige: mændene rejse, er det jo slet ikke meningen, at de foretage flere rejser. Men for sit eget vedkommende fastholdt han talbøjningen, og han syntes ikke om, at man i skoleundervisningen tillod disciple at forsømme den eller vel endog befalede det. Han betragtede det som en slem fejl at sige: jeg er bleven overdraget en forretning, og om

jeg ikke husker fejl, har han fortalt mig, at han som minister søgte at faa slige vendinger fjernede fra den officielle stil; men med henblik paa græsk og engelsk sprogbrug nægtede han ikke, at det ogsaa paa dansk kunde blive det almindelige og dermed det rigtige.

Det samme grundsyn, som bestemte Madvigs opfattelse af de grammatiske fænomener, havde han med hensyn til det lexikalske. At den til det sanselige knyttede betydning overalt er den første, gik han, som før bemærket, bestemt ud fra; men overgangen fra denne til de ikke-sanselige betydninger er atter her ikke bunden til bestemte regler, men ideassociationens frie spil viser sig paa mange maader, uden at man bagefter altid kan paavise, ad hvilke veje der er gaaet frem; hvorfor saaledes Grækerne have gjort mellemgulvet til sæde for det aandelige, kunne vi ikke sige, og heller ikke, hvorledes Romerne fra forestillingen om at samle (*cogere*) ere komne til forestillingen om at tænke (*cogitare*); ti at vi nu tale om at samle forestillingerne, beviser ikke, at Romerne netop ere gaaede samme vej. Hvorledes der ud fra den utvivlsomt samme grundbetydning kan naaes til helt forskjellige afledede, kan tydeligt sees ved betragtning f. ex. af ἄγω og *ago*: det græske verbum har bl. a. betydningen agter, skatter, som er det latinske aldeles fremmed, derimod betyder dette bl. a. forhandler, en betydning, det græske slet ikke har. Omvendt kunne verber, hvis grundbetydning er aldeles forskjellig, i afledede betydninger træffe sammen, som naar baade *ducere* (føre), *pendere* (veje) og *putare* (rense) faa betydningen at vurdere, baade ἡγεῖσθαι (anføre) og νομίζειν (have for skik) at mene. Navnlig ved sammensatte ord og ordforbindelser er der en stor mulighed for forskjellige, ja helt modsatte betydninger. En ingenlunde udygtig filolog, Stürenburg, havde opstillet den sætning, at latin særligt skulde være et sprog hvor ingen tvetydighed er mulig. Mod denne besynderlige paastand traadte Madvig skarpt op; et meget interessant bidrag til at vise dens urimelighed er hans udvikling af de forskjellige maader hvorpaa *tanti est* bruges. Især træder, hvad Madvig i en særskilt lille afhandling har bemærket, det aldeles uberegnelige frem i præpositionernes betydnings-

bevægelse. *Πρό* og *pro* ere utvivlsomt beslægtede, men mens Grækerne sige *τρισὶν ἔτεσι πρὸ τοῦ πολέμου*, vilde *triennio pro bello* have været en grov fejl, og omvendt vilde ingen Græker have forstaaet, hvis en Romer oversatte *abeunt pro victis* ved *ἀπέρχονται πρὸ νενικημένων*. Her ledede samme etymologiske udgangspunkt til forskjellig anvendelse i det enkelte; omvendt have to i oprindelse saa forskjellige ord som *περί* og *de* faaet samme betydning, naar det hedder *περί τινος λέγειν* og *de re loqui*, og ganske det samme forhold viser sig, naar vi sige: tale om noget, mens det paa tysk hedder: von etwas sprechen.

Mens nu Madvig med stor interesse undersøgte ordenes betydningsbevægelser hvor det med sikkerhed lader sig gjøre (jeg skal endnu blot henvise til hans bemærkninger om forholdet mellem *stare* og visse former af *être*), advarede han derimod stærkt mod den opfattelse af etymologiens betydning, at den rette forstaaelse af hvert enkelt ord beroer paa kundskab til dets oprindelse. Det nu existerende ords sandhed laa for ham i den betydning eller det hele betydningsomfang, det har for de levende brugeres bevidsthed, ligesom dets sandhed paa et tidligere trin af sprogets historie i den betydning eller det betydningsomfang, det den gang havde, og paa samme maade i de gamle sprog. Til forstaaelsen af det danske ord *enten* bidrager det (for at tage et af ham selv benyttet exempel) slet ikke, at man ved at det kommer af *annat tveggja*, og kan forfølge alle udviklingstrinene derfra til dets nuværende form; derimod faaer etymologien af dette enkelte ord sin betydning i den hele række af enkeltheder, hvoraf det nordiske sprogs udvikling fremgaaer. Det etymologisk-historiske sprogstudiums betydning satte han overhovedet væsentligt dels deri, at det forsyner den almindelige sprogbetragtning med klare exempler og beviser i det enkelte paa sprogenes udviklingsgang og aandsarbejdet deri, dels deri, at det paaviser sprogenes og derved folkenes sammenhæng i det store og det enkelte, fremdeles deri, at det aabner og sikrer forstaaelsen af hvad der er skrevet i den gamle sprogform,

og gjør alle de historiske minder og tegn tydelige, der ligge i det sproglige, f. ex. ved stednavne. Med hensyn til bearbejdelsen af det nuværende sprog derimod tillagde han det en begrænset vigtighed: hvor det gjælder at udfinde og fastsætte betydningen af ord og former, der kan en paalidelig kundskab om oprindelsen give en nyttig antydning under søgningen og samlingen af brugens adspredte elementer og kan, naar udviklingen ikke har fjernet sig altfor meget fra oprindelsen, give det udfundne et vist holdepunkt for erindringen; men betydningen selv maa findes i og af brugen. Hvor dernæst betydning og skikkelse endnu vakler, der har oprindelsen og den tidligere brug en ret til selvstændigt at veje med i afgjørelsen.[1]) Madvig var meget langt fra at tro, at den historisk-etymologiske sprogforskning nu havde naaet de resultater der overhovedet kunne naaes; han har tvertimod bestemt udtalt, at den stadigt maa vedligeholdes og udvides; at derimod sprogvidenskabens opgave skulde være løst med den, at navnlig, som Jac. Grimm mente, syntaxen skulde ligge halvt udenfor grammatiken, det var en anskuelse, han bestemt polemiserede imod. „Ingen historisk-etymologisk forskning, siger han, kan træde istedenfor den systematiske, forstandsmæssige fremstilling af formernes og overhovedet betegnelsernes brug, der, naar et virkeligt og sandt indhold skal gives, kræver abstractionsevne og logisk klarhed. Det er en meget nærmere liggende del af den franske grammatiks gjerning at beskrive brugen af den givne form af conditionnel end at undersøge, hvor interessant endog denne undersøgelse fra en anden side er, om det franske futurum (og dermed tillige conditionnel) er opstaaet af agglutination af *ai* til infinitiven.“ [2]) For de rent fonetiske undersøgelser, der ere af saa stor betydning for den historiske sprogforskning, havde han ingen synderlig interesse; det var ganske vist en ensidighed; men at han skulde have villet hæmme de i den retning gaaende studier, som jeg har hørt udtale, maa jeg paa det bestemteste nægte.

[1]) Universitetets indbydelsesskrift af 1857 s. 39—40.

[2]) Smstds. s. 41.

Men jeg tør ikke dvæle længere ved Madvigs almindelige sprogbetragtning; kun een bemærkning maa jeg endnu tilføje. Mens han afviste enhver tale om nogle sprog som mere logiske end andre eller saadannne anskuelser, som at eet sprog efter sin grammatiske bygning var mere anlagt for en mod det ideale, et andet for en mod det materielle rettet tænkning og lignende, saa han derimod i den tilstand, hvori et sprog til en given tid befandt sig, et vidnesbyrd om, at der var arbejdet mere eller mindre i og med sproget, at der havde været større eller mindre aandelig bevægelse hos folket, og en bekvemhed for fremtidigt arbejde. Fra dette synspunkt stillede han ganske vist det græske sprog højt, fordi man gjennem dets syntax kan skjønne, at i det ringeste mange af Grækerne vare i stand til at bevæge sig i store og sammensatte forestillingsgrupper, af dets metrik, at de havde en i sanseligt skjønne og mangfoldige rhythmiske former indklædt poesi, og af ordforraadet og de enkelte ords betydningsforraad kan mærke, at ikke blot forhandlinger som de, Demosthenes førte, men ogsaa som de, for hvilke Platon og Aristoteles stode i spidsen, have fundet sted hos dem, at alle aandslivets egne ere gjennemvandrede af dem. Men han føjer til, at ogsaa hans eget sprog, uden savn af casusendelser o. dsl., indtager en plads i rækken af de sprog, hvori der har været arbejdet og fremdeles kan arbejdes mangfoldigt i aandens højere tjeneste.[1])

Om Madvigs arbejder paa de to gamle sprogs specielle omraade kan jeg fatte mig kort. Som forarbejder til den latinske sproglære, skjønt skrevne før Madvig tænkte paa at udgive en saadan, maa nævnes to latinske programmer, af hvilke navnlig det første „De formarum quarundam verbi Latini natura et usu“ er meget vigtigt; det viser tilstrækkeligt, at Madvig, om end syntaxen væsentligt interesserede ham, dog ogsaa tillagde selve formernes rigtige forklaring stor betydning. Saa vel i den latinske grammatik som i den græske syntax var det hans hensigt at give skolebøger,

[1]) Universitetets indbydelsesskr. 1857 s. 88 ff.

i hvilke den klassiske litteraturperiodes sprogbrug lægges til grund for fremstillingen; selv har han siden erkjendt at de begge vare for omfattende til dette brug, og givet et udtog af den første; den anden lod han beholde den oprindelige størrelse, men udtaler i fortalen til den sidste tyske udgave, at den egentligt mere passer for filologer og lærere end for disciple. Forøvrigt vilde hele anlæget være blevet det samme, hvis begge fra begyndelsen vare skrevne kun i et videnskabeligt øjemed; men naturligvis vilde der dels være blevet taget mere med, dels den dogmatiske form vel for en del være veget for en mere ræsonnerende behandling. Baade da den latinske grammatik udkom og senere er det blevet bebrejdet Madvig, at han ikke havde taget mere hensyn til den historiske sprogforsknings resultater, men f. ex. beholdt de gamle 5 bøjningsmaader for substantiverne og 4 for verberne. Han har i nogle bemærkninger, der udkom kort efter selve bogen, gjort rede for dennes plan i det hele og i mange enkeltheder, og bl. a. afvist ogsaa hin anke. At den latinske bøjning baade i nomina og verber er udgaaet fra to grundbøjningsmaader, anerkjendte han og har udtalt det i selve grammatiken; men i den historiske udvikling var sproget kommet ud over den oprindelige tohed, og det var det historisk udviklede sprog hvis bygning han vilde fremstille. Forøvrigt vil man paa flere steder finde den historiske sprogforsknings resultater benyttede, men med varsomhed. Den græske syntax, hvis gjenstand var langt mindre bearbejdet, indeholder uden tvivl mere nyt og ejendommeligt end den latinske; ogsaa den ledsagede Madvig med en særskilt lille bog, hvori han med stor lærdom har behandlet mange enkelte punkter, ikke uden skarp polemik navnlig mod G. Hermann. Allerede i Madvigs ældre skrifter var hans misfornøjelse med denne filolog glimtvis traadt frem[1]), men her samt i hans program om den antike metrik og i Adversaria Critica viser den sig i sin fulde styrke. Han betragtede Hermann som en meget begavet mand, der i sin første forfatterperiode i sin betragtning af sproglige

[1]) Ep. ad Orell. p. 77. Ann. ad Cic. Finn. III § 49.

fænomener i almindelighed var kommen ind paa en vrang retning, som han siden ikke kunde komme bort fra, og som, hvad særligt textkritiken angaaer, snart misbrugte sin begavelse til at opstille de vilkaarligste conjecturer, snart igjen paa en spidsfindig maade forsvarede fejl i overleveringen. Desuden beklagede han den maade, hvorpaa Hermanns udtalelser bleve benyttede som orakelsprog af filologer af meget underordnet betydning, f. ex. af Bähr i udgaven af Herodot, hvor et „Tu vide sis Hermannum ad Vigerum" eller lignende udtryk anvendes som et universalmiddel. Traadte Madvig saaledes strængt op imod en af Tysklands navnkundigste filologer, fandt han paa den anden side lejlighed til at udtale sin anerkjendelse af en mindre berømt men udmærket dygtig, i sit fædreland paa grund af en vis særhed og stridsindethed vistnok endel tilsidesat lærd, K. W. Krüger. Dem, der vel ville anerkjende Madvigs videnskabelige berettigelse til at forfatte fremstillinger af de gamle sprogs syntax, men mene at hans bøger ikke egne sig til skolebrug, kunde jeg have lyst til at svare med Krügers ord: „Eine grammatik die statt eines lehrers blosz einen abfragenden mitschüler voraussetzt ist eine schülergrammatik, keine schulgrammatik". Maaske er jeg for resten ikke istand til at dømme aldeles upartisk om bøger, efter hvilke jeg er bleven undervist lige fra den tid da de kom ud, og som jeg siden stadigt har brugt og endnu bruger ved undervisning og selvstudium. Jeg vil derfor endnu kun tilføje dette, at enhver, der stræber efter en rationel opfattelse af vort eget sprog i dets nuværende skikkelse, vil finde megen vejledning dertil i disse bøger, baade hvor de gamle sprogs bygning stemmer med vort og hvor der er forskjel.

Til Madvigs grammatiske arbejder slutter sig hans fremstilling af den antike metrik. Ogsaa her bevæger han sig for en del polemisk, ikke blot, som før bemærket, mod G. Hermann, men ogsaa mod dennes berømte modstander Böckh. Men gjenstanden selv ligger mig for fjernt til at jeg skulde forsøge at give et uddrag af dette skrift, og det er overhovedet paatide at jeg slutter denne udsigt over Madvigs filologiske forfattervirksomhed. En lille række skrifter endnu kommer jeg om lidt til at berøre.

Mange af de tilstedeværende ville uden tvivl mindes den smukke fest, hvormed det første nordiske filologmøde sluttedes 1876. I den tale hvori Madvig takkede for den ære, der var vist ham i ord og sang, sagde han: „Jeg har ikke brudt nye veje, ikke skabt nogen ny videnskab“. Og den klassiske filologi var jo visselig en gammel videnskab, og han var, som vi have seet, vel bekjendt med den i dens tidligere udvikling; overalt greb han ind hvor der var arbejdet før. Ogsaa den almindelige sprogvidenskab var jo — om man vil, meget gammel, da allerede Indere og Grækere havde syslet med den, fra en anden side seet meget ung, men heller ikke her har Madvig frembragt nogen ny videnskab. Selv betragtede han det som sin fortjeneste, at han havde arbejdet paa at bringe klarhed og forstand og methode der hvor han skulde arbejde, at han havde stræbt med tankens klarhed at erkjende, hvad der laa til grund for alle de fænomener hvormed han syslede i deres enkeltheder. Men medens han saaledes ikke vilde regnes mellem dem der havde brudt nye veje, nægtede han ikke — og det vilde jo have været en underlig falsk beskedenhed at nægte det —, at han i det enkelte havde udtalt meget nyt og ejendommeligt, og det ikke blot paa den almindelige sprogvidenskabs omraade, hvor det maatte være lettere, men ogsaa for den saa længe dyrkede klassiske filologis vedkommende. Stoffet var her i det hele et givet, og de berigelser, det har faaet i hans levetid, skyldes ikke ham; der er ikke noget værk i den antike litteratur eller nogen indskrift som han har opdaget. Bearbejdet var stoffet ogsaa for det meste iforvejen; naar han saa dog har kunnet bringe saa meget nyt frem, saa skyldes det naturligvis først den ham medfødte genialitet, men dernæst ligger hans egen fortjeneste deri, at han tog stoffet op til ny bearbejdelse; ti, som han selv ved en anden langt betydningsfuldere fest har sagt, „Bearbejdelse er prøvelse, og prøvelse fører til vanskeligheder og vækker tvivl, der nødvendig fører ud over det givne“.[1] Madvig har ikke fra begyndelsen af lagt an paa at

[1]) Beretning om Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest s. 34.

være original eller sige noget nyt; han har, overalt byggende paa det givne grundlag, søgt at komme til sandhedens erkjendelse, og han har arbejdet herpaa uden at trættes af vanskelighederne og uden at svækkes af tvivlene. Derved at han fordybede sig i stoffet, at han under al sin benyttelse af andres arbejder overalt vilde se selv, at han modtog primitive indtryk, er det at han har vundet nyt syn paa saa meget. En autoptisk opfattelse af oldtiden var det, han selv stræbte efter at naa og bringe sine disciple til. Hvis man nu ved autopsi tænker paa en skuen med det legemlige øje, da var jo ganske vist hans personlige kjendskab til de to lande, hvis oldtid sysselsatte ham saa stærkt, meget begrænset: til Grækenland kom han aldrig, til Italien først i en fremrykket alder, da han mere fik det billede af landet bestyrket og udfyldt, som han havde vundet ved studier, end han modtog et helt nyt; han levede under sit ophold der ganske vist mere i det moderne liv end han fordybede sig i det gamle Roms topografi. Det var langtfra saa, at han vragede denne art af autopsi; men det var ikke den, han først og fremmest søgte. Selv haandskrifter, hvis betydning for restitutionen af den gamle litteratur han saa stærkt fremhævede, kjendte han mest paa anden haand; i Kjøbenhavn er der ingen rigdom paa gode haandskrifter af græske og latinske forfattere; da han forberedte udgivelsen af Ciceros bøger De finibus, maatte han lade collationer foretage i udlandet, men var ellers ved textkritiken for det meste henvist til at se med andres øjne; wienerhaandskriftet til den sidste pentade af Livius er, om jeg ikke husker fejl, det eneste betydeligere, han selv og endda kun tildels har undersøgt. Den autopsi, han arbejdede for, var aandens autopsi, tankens umiddelbare syslen med sin gjenstand, tilegnelsens inderlighed; og fordi han altid havde stræbt efter den, kunde han, 77 aar gammel, skrive: „Halvblindhed svække haandens sikkerhed, men ikke forestillingens klarhed, hvis denne ellers er tilstede“.[1])

Det er blevet sagt om Madvig, at hans liv gik hen med

[1]) Jule-Roser 1881 s. 11.

at uddrage slutninger paa grundlag af detail-undersøgelser.[1]) Udtrykket synes mig noget stærkt; men vist er det at han har anstillet mange detail-undersøgelser, tit over gjenstande, han selv betegnede som smaalige, men disse undersøgelser sigtede overalt til en totalerkjendelse; selv hans behandling af meget specielle punkter læser man ikke let uden at tanken drages hen til mere omfattende synspunkter. Han vidste en stor mængde detail, ogsaa udenfor sit særlige fags vedkommende; formedelst hans sjeldne hukommelse var der naturligvis enkeltheder derimellem, som ikke assimileredes med hans hele aandelige eje; men den overvejende mængde beherskede han saaledes, at den traadte i den sammenhængende erkjendelses tjeneste. Han bestræbte sig altid for at anbringe enhver speciel notice paa en saadan plads, at den ikke stod løsreven, men bidrog til at oplyse den almindelige tanke, han vilde fremsætte. I hans haandexemplar af den latinske grammatik, hvori han til det sidste vedblev at gjøre eller, da hans syn var helt svækket, lade gjøre optegnelser, findes flere steder en eller anden bemærkning gjort med den tilføjelse: hvor anbringes det og det? Hvor meget han end skattede viden, var dog tankens arbejde, der af viden frembringer videnskab, hovedsagen for ham.

Naar han under sin prøvelse af det overleverede kom til en anden opfattelse end hans forgængere, var det en trang for ham, bestemt at udtale sin uoverensstemmelse, og han gjorde det ingenlunde altid i den mildeste form, navnlig lige overfor saadanne forfattere, hos hvem han mente at finde hule og opstyltede udviklinger uden spor af bevis, frasesmykte vrængebilleder af dybsindigheden.[2]) Det kan ikke være andet end at han ved sine af alle conventionelle hensyn ubundne, aldeles uforbeholdne udtalelser om endnu levende, tildels fremragende videnskabsmænd tit har stødt maaske ikke saa meget dem selv som deres disciple og landsmænd. Selv havde han ikke isinde at saare nogen, og efter sin

[1]) Nutiden 1886 s. 111.
[2]) Universitetets indbydelsesskr. af 1867 s. 28. Kleine philol. Schr. s. VII.

egen forsikring har han drejet og vendt paa mangt et udtryk, og tænkt om ikke det samme kunde siges mildere og dog blive forstaaet; men det vilde ikke gaa. Imidlertid medfører netop denne ejendommelighed ved hans forfattervirksomhed en særegen vanskelighed for en fyldestgjørende vurdering af hans betydning som videnskabsmand, og det var det, jeg havde for øje, da jeg i indledningen sagde at en saadan vurdering næppe kunde gives for det første. Det forekommer mig, at de lærde, han er traadt op imod, jeg mener ikke de nu helt glemte, men de berømte, hvis betydning han selv anerkjendte, have et krav paa, at det bliver undersøgt, om han ikke undertiden, ufrivillig er kommen til at gjøre dem uret; men en saadan undersøgelse kræver lang tid. For resten har han jo heller ikke været sparsom med anerkjendende omtale; men denne fremtraadte tit i en stereotyp form, der noget svækker dens virkning, som „Hauptius, vir præstantissimus“, „der treffliche Müller“ o. lign.; dog mangler det heller ikke paa mere fyldige udtalelser.

Naar en forfatter er kommen til at rokke ved eller helt omstøde saa mange paastande som Madvig, og derimellem tit netop saadanne, der vare almindeligt antagne og havde et berømt navn at støtte sig til, ligger det spørgsmaal nær, om de af ham selv opstillede tør vente et langt liv. Om nogle af dem tør det vist siges ubetinget: Ingen vil vistnok i fremtiden paastaa, at Asconius har forfattet commentaren til Verrinerne, eller at de romerske colonister mistede deres borgerret, og af hans conjecturer er der vist mangfoldige der stadigt ville hævde deres plads. Sikkert er det, at hans textkritiske methode mere og mere er trængt igjennem, og at de af ham fremsatte anskuelser om sprogets væsen ogsaa ere blevne udtalte af andre, der uafhængigt af ham synes at være komne til samme resultat; han glædede sig ved paa dette punkt at finde sig i overensstemmelse med Whitney og Lotze. Men at alle de af ham fremsatte anskuelser skulde staa urokkede, vilde det være en forunderlig naivitet eller nationalforfængelighed at tro. Selv skjelnede han jo altid strængt mellem det visse og det blot sandsynlige;

selv har han i nye udgaver af sine bøger tit ændret enkeltheder, naar den fortsatte prøvelse fremkaldte tvivl hos ham om deres rigtighed, og han har ikke blot paa et senere standpunkt rettet steder i de gamle texter, som han før havde anseet for rigtigt overleverede, men ogsaa taget ændringsforslag tilbage eller indsat andres istedetfor sine egne. Hans kritik var lige saa vel rettet mod hans egne som mod andres anskuelser. Men de mangfoldige tvivl, som dels overleveringens ufuldstændighed dels den fortsatte granskning maatte vække om mange enkeltheder, medførte ikke for ham nogen tvivl om videnskaben i dens helhed. „De til et vist omraade indskrænkede historiske tvivl af tydelig tilfældig anledning ængste og forstyrre ikke den videnskabelige bevidsthed i betragtning af den hele gjenstand", har han sagt med hensyn til den antike metrik[1]), og paa samme maade har han udtalt at tilliden til den almindelige sprogbetragtnings rigtighed ikke forstyrres derved, at hele store ætter af sprog endnu ere utilstrækkeligt eller slet ikke kjendte og beskrevne.[2]) Gjennem det uafbrudte tankearbejde var han kommen til en sikker tro paa sin videnskabs realitet i det store, hvor mange tvivl der end blev tilbage i det enkelte. Men den almindelige erkjendelse trænger til at befæstes, og af de tvivlsomme punkter er der dog vel altid nogle som kunne klares; derfor vedblev han at studere, at indsamle ny viden, fornye den gamle, og bearbejde baade den gamle og nye. Havde det været ham om berømmelse at gjøre, kunde han for længe siden have slaaet sig til ro paa de vundne laurbær. Han havde tidligt vundet anerkjendelse ogsaa i udlandet: 1836 blev han medlem af Berliner-akademiet, og da Oehlenschläger 1844 i München talte med Fr. Thiersch, sagde denne om Madvig: „Der ist unser gröszter Lateiner".

Men Madvig var ikke blot klassisk filolog. Allerede hans almindelige sprogvidenskabelige betragtninger gaa jo

[1]) Universitetets indbydelsesskrift 1867 s. 5.
[2]) Nordisk Tidskrift 1881 s. 486.

ud over den klassiske filologis grænser, og hans tanker vendte sig ogsaa paa andre omraader ud over denne. Der var tider i hans liv, har han selv sagt, da han ønskede at sige den helt farvel for at overlade sig til andre tankeretninger, men han blev tro mod det valg, han havde gjort i sin ungdom, pligttro som han overhovedet var. Heldigvis var hans begavelse saa stor, at han dog fik tid til ogsaa at tilfredsstille den videre gaaende trang. Jeg vil ikke dvæle nærmere ved, at han i en fremrykket alder begyndte at sætte sig ind i den højere mathematik, og at han fulgte med naturvidenskabens fremskridt; væsentligt var det dog menneskeaanden og menneskelivet der fængslede hans tanke. Han vedblev at følge den historiske litteratur, og navnlig læste han i den senere tid gjerne saadanne skrifter, hvor mere eller mindre fremragende personligheder i den nyere tid selv havde givet bidrag til deres tids historie, men over de mange individuelle træk glemte han heller ikke her det hele, folkenes og staternes skjæbner, den ene tidsalders forhold til den anden. Og ved siden af historien fordybede han sig i spørgsmaalene om menneskets forhold til tilværelsens inderste grund og ophav. Ogsaa her, ligesom i sin specielle videnskab, var han vel bekjendt med hvad tidligere tænkere havde udtalt, men han bevarede sin frihed ogsaa her; hvad han selv har sagt om Poul Møller: „Han havde ladet sin tanke selvstændig følge saavel den græske som den tyske filosofiske speculation, men skolemæssig havde han ikke givet sig i tugt“ [1]), det gjælder ogsaa om ham; istedetfor tysk kunne vi gjerne sætte europæisk, ti han fulgte ogsaa med den franske og engelske filosofi. Hans filosofiske studier gaa meget langt tilbage i tiden, og i skrifter fra en vis periode af hans forfattervirksomhed vil man i udtryksmaaden træffe paavirkning af Hegel, hvem han ogsaa selv flere steder nævner, idet han snart slutter sig til, snart opponerer mod hans anskuelser. Han vidste at der her, endnu mere end paa de særskilte videnskabers

---

[1]) Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Cultur s. 24.

omraade, er grænser for erkjendelsen, som ikke kunne overskrides, men han troede paa menneskeaandens ret til at grunde over de højeste problemer, og var der end de filosofer, hos hvem han kun fandt lidt eller intet der tilfredsstillede ham, saa var der andre, jeg troer især Kant, som han nærede en stor veneration for, og det er ikke mange aar siden han fandt lejlighed til at udtale denne følelse mod Spinoza. Hans egne filosofiske anskuelser foreligge ikke for en større læserkreds; kun fra een side, der staaer i nøje forbindelse med filologien, har han udtalt dem. Idet han i sproget saa et meddelelsesmiddel mellem fornuftvæsener, saa han det tillige som det medium, hvorigjennem individet knytter sig som medlem sammen med slægten som fornuftslægt[1]), og han ledede derved til at undersøge den rolle, de forskjellige sprog spille ved kulturens udbredelse. Og idet han fremdeles i sproget fandt folkepersonlighedens grænse og sammenhold, og han selv hørte til et folk, hvis sprog er lidet udbredt og hvis nærmeste stammefrænders er ligesaa, maatte han spørge sig selv, hvad betydning disse sprog og disse folk have for verdensudviklingen i det hele. Det er betragtninger af denne art, han har forfulgt i nogle smaa men tankevægtige skrifter: „Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Cultur“, „Om Begrebet og Betydningen af Folkeejendommeligheden“, „Om de smaa Folks Stilling og Vilkaar i det almindelige Aandsliv og Kulturbevægelsen“. At denne stilling ikke kunde blive en saadan som de store folks, saa han vel, men han fandt ikke deri noget mistrøstende; han mente, at ethvert folk, der med dygtighed og kraft greb ind i det store fælles kulturarbejde, ogsaa turde nære haab om et fortsat liv. Al tale om nogetsomhelst folk, ogsaa det, han selv tilhørte, som et af forsynet særligt begunstiget, var ham imod; men opgivelse af nationalitet og sprog var det lige saa fuldt; til et virkeligt og fyldigt menneskeliv hørte efter hans opfattelse netop nationaliteten med. Ligesom de to andre store sproggranskere,

[1]) Universitetets indbydelsesskrift 1842 s. 5.

Danmark har haft i vort aarhundrede, Rask og Westergaard, elskede han sit fædreland inderligt; han elskede det, ikke fordi han fandt det bedre end andre eller dets sprog fortrinligere; men fordi han elskede landet som sit fædreland, glædede han sig over, at ogsaa det havde ydet sit bidrag til menneskeslægtens udvikling, og at dets sprog tilfredsstiller tankens og følelsens trang, at det er livskraftigt og modtageligt for højere udvikling. Han vidste, at i tidernes løb nationaliteter ere forsvundne, tildels knuste ved vold fra de mægtigeres side, at dette brutalitetens værk fortsættes endnu den dag idag, men han troede næppe, at det bestandigt skulde være saa. Han ansaa det ganske vist for rimeligt, at sprogdannelsen er udgaaet fra forskjellige punkter, og jeg troer ikke, at han fandt noget urimeligt i den tanke, at ogsaa menneskeslægten er fremkommen paa forskjellige steder, at vi ikke nedstamme fra eet par. Men at menneskeslægten, hvorledes dens første oprindelse end har været, dog er een, det var hans faste overbevisning, og det glædede ham, at denne tanke efterhaanden fandt udbredelse; han haabede, at den skulde finde det endnu mere og virke kraftigere i fremtiden. Det er ikke fra Grækenland, at denne tanke skriver sig, om end græske vise i en senere tid have haft den; den er udtalt tidligere i Palæstina, og det er i religionsformer udgaaede herfra, at den er kommen til Europa; kan det antages, at den vil naa over hele jorden netop knyttet til disse former? Jeg skal meddele uden nogen commentar, hvad Madvig skrev derom til mig i januar 1874: „Der er en betragtning, der i den senere tid beskæftiger mig endel, over menneskeslægtens slægtsbevidstheds udvidelse og opklaring, hvori vi ere komne saa langt ud over Grækerne; men hvorledes kunne, for blot at berøre det ydre omfang, forestillinger, der ere fødte under en snæver horizont, undgaa at sprænges i kampen under den uhyre udvidede? Hvorledes kan det, der samler sig om Sinai og Bethlehem, livskraftigt og fyldigt gjøre sig gjældende, naar hele jorden skal omspændes?“

Fra disse betragtninger (— drømme kunde han undertiden kalde det —) over en fjern tid, da nationerne leve i fred med hinanden, vendte hans sind sig dog med anerkjendelse af virkelighedens krav til den nuværende tid med dens kampe. Kun faa have vist følt den smerte som han, da 1864 hans fædreland sønderlemmedes; men han varetog sin gjerning som ellers og arbejdet gav ham styrke til at holde sindet oppe; han ølte sandheden af det gamle ord, der er sat over Rasks grav: Den som arbejder gaaer ikke til grunde. Han var dengang ifærd med udgivelsen af den sidste pentade af Livius; der var netop her en stor masse detailerede undersøgelser og overvejelser at foretage; men ingen vil enten i textens behandling eller i den redegjørelse herfor der gaaer forud kunne paavise, at den sorg der tyngede hans sind skulde have svækket hans aandelige syn; kun i de ord der slutte fortalen udtalte han sine følelser kort og simpelt i det fremmede tungemaal: „Satis verborum de pusillis rebus tristissimo tempore“. Ogsaa i de senere aar var han tit forstemt ved tanken om sit fædrelands skjæbne, men, som sagt, arbejdet holdt ham oppe, og ved siden deraf et i en sjelden grad kjærligt familieliv og omgang med venner og disciple. Af hans ungdoms venner vare de allerfleste gaaede bort, og han havde overlevet mangfoldige af sine disciple; men han omfattede ogsaa de yngre og yngste blandt de endnu levende med kjærlighed. Nogen egentlig skole kan man næppe med rette sige at han har stiftet; men han har, hvad der i det mindste forekommer mig bedre, haft en stor kreds af disciple, af hvilke nogle nærmest holdt sig til de fag, han havde foredraget, andre fulgte andre retninger, men vistnok ingen uden taknemmelighed og hengivenhed for deres gamle lærer. Fra hans karakter laa det fjernt at forlange en slavisk betræden af de samme veje, han var gaaet; han glædede sig ved de yngres stræben og virken ogsaa i aandens andre sfærer Da vort samfund blev stiftet, troer jeg, at han i førstningen nærede nogen betænkelighed ved at træde ind; han var bange for at virke trykkende ved sin stilling og sit navn. Men det varede ikke længe før han lod sig optage som medlem, og der er

næppe nogen der har følt sig trykket ved den milde gamle mands nærværelse; han kom her gjerne, fulgte forhandlingerne med opmærksomhed og interesse, og gav ogsaa gjerne sit bidrag til dem. Det vil være et godt varsel for vor fremtidige virksomhed, naar hans minde plejes og hædres her: „Et retsindigt menneskes ihukommelse er til velsignelse.“

Anmeldelser.

The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, translated into English prose. Published and distributed chiefly gratis by **Protap Chandra Roy**. Calcutta 1883 fgg.

Mahābhārata er som bekendt et kæmpemæssigt Sanskritepos om en blodig kamp mellem to nær beslægtede grene af én af de berömteste kongeslægter i den Indiske sagnhistorie, med en mængde indskudte episoder af fortællende og didaktisk indhold, så at det udgör en slags meget uordentlig encyclopædi. Den har søgt at samle alt, hvad der var overleveret af sagn og alle slags oplysninger i populær form, som man vilde have opbevaret. Den er det magasin, hvoraf næsten hele den populære Indiske literatur i middelalderen og den nyere tid har øst sit stof, og betragtes endnu af Inderne som én af deres helligste bøger. Det er næppe for meget sagt, at ingen bog kan måle sig med den i vigtighed for den Indiske literatur- og kulturhistorie. Ikke desto mindre er den behandlet forholdsvís meget lidt af de Indiske filologer, væsentlig på grund af dens forfærdelige udstrækning og uorden; den indeholder 200,000 verslinjer (8 gange så meget som Homer), hvor alt muligt er rodet imellem hinanden i et uoverskueligt chaos. En oversættelse er derfor dobbelt nødvendig, déls for at ikke-specialister kunne göre sig bekendte dermed, déls for at lette overblikket for fagmændene og skaffe dem en foreløbig orientering. Et sådant foretagende er imidlertid overordentlig langvarigt og bekosteligt (den oversættelse, som er genstand for denne anmeldelse, er beregnet at ville medtage 200,000 kroner), og der hører ikke ringe mod til at indlade sig derpå. Kun ét forsøg på at oversætte værket i et Europæisk sprog er bragt i udførelse, nemlig af Franskmanden Hippolyte Fauche; men hans oversættelse er sörgelig mislykket og blev på halvvejen stanset ved oversætterens død. Protap Chandra Roy's arbejde står uendelig höjt over Fauche's. Men förend jeg går over til nærmere at omtale oversættelsen selv, skal jeg sige et par ord om forfatteren og hans dristige foretagende; thi hans arbejde har, foruden den alt omtalte, en ganske særlig og enestående interesse.

Protap Chandra Roy er en troende Hindu, af livsstilling boghandler. Efter nogle års anstrengende og ihærdigt arbejde var han så heldig at tjene så meget, at han kunde have trukket sig tilbage og levet af sine penge. Han havde imidlertid fra

sin første ungdom drömt om at göre Indiens store religionsbøger almindelig tilgængelige for sine landsmænd, i det håb, at man derved kunde modarbejde tidens tiltagende skepticisme og irreligiøsitet. Denne plan besluttede han at bringe til udførelse nu, da hans stilling var oeconomisk sikkret. Han begyndte med at besörge en Bengálì-udgave af Mahābhārata, som først solgtes for en billig betaling (ca. 82 kroner); men da mange, som ønskede at få den, alligevel vare ude af stand til at købe den, og han ingen mere havde at sörge for, da han havde fået sin eneste datter gift og lagt så meget til side, som netop var tilstrækkeligt for ham selv til at leve af, uddelte han restoplaget gratis. Dette bragte ham kun skuffelse, da de, som havde fået exemplarer forærende, gave sig til at sælge dem i boghandelen. Han lod sig dog ikke afskrække; kun indså han, at der måtte øves control med uddelingen. Han stiftede et selskab til gratis uddeling af det gamle Indiens store religionsbøger (Datavya Bharata Karyalya) og satte en subscription i gang for at skaffe midler dertil, og hans appel til hans landsmænd var ikke forgæves. Da selskabet havde bestået i 7 år (1883), havde det uddélt eller var i færd med at uddele gratis 13.783,500 trykte ark (3 udgaver af Mahābhārata, 1 af Harivaṁça, 1 af Rāmāyaṇa) ɔ: 18000 exemplarer. Efter disse for Indien bestemte udgaver besluttede han at foranstalte den her omhandlede Engelske oversættelse af Mahābhārata og uddele den gratis i Indien, Europa og America, for at lette Europæerne og navnlig Englænderne adgangen til at göre sig bekendte med deres Indiske brødres åndelige arv fra fortiden og derved fremkalde en dybere forståelse og större tilnærmelse imellem dem. Der vil hertil, som ovenfor sagt, medgå omtrent 200,000 kroner. Den trykkes i 1250 exemplarer, hvoraf 800 uddeles til Indiere og til Europæiske og Americanske lærde; 200 holdes i reserve for at erstatte, hvad der går tabt ved transporten; resten, 250 exemplarer, skal betales med 50 rupi'er (omtrent 100 kroner) i Indien og 65 rupi'er udenfor Indien, forsendelsesomkostningerne iberegnede; dog kan prisen, i tilfælde af bevíslig trang, nedsættes til henholdsvís 12 og 25 rupi'er. Disse 250 exemplarer er det eneste af, hvad selskabet udgiver, som ikke uddeles fuldstændig gratis; de, som tage exemplarer til den nævnte betaling, betragtes dog ikke som købere, men som bidragydere til Bharata Karyalya. Foretagendet har så stor en interesse for videnskaben, at det fortjener at støttes på enhver måde; navnlig burde vore bibliotheker skynde sig at gribe lejligheden til at komme i besiddelse af exemplarer; heller ikke privatmænd ville fortryde at have anskaffet et værk, der, foruden sit poétiske værd i de fortællende partier af bogen, har den endnu höjere adkomst til at omfattes med interesse, at det er den vigtigste religionsbog for 200 millioner mennesker.

Oversættelsen er gjort med omhu; den er let læselig, men holder sig dog tro til originalen, og der göres intet forsøg på

at tilsløre ting, som må støde en Europæisk smag. Grundlaget er Calcuttaudgaven; men også de 2 andre trykte udgaver ere lejlighedsvís benyttede og håndskrifter efterséte ved vanskeligere steder; desuden har oversætteren rådført sig med Europæiske lærde; navnlig synes Max Müller at have omfattet foretagendet med levende interesse. Det kan ikke være andet, end at der er steder, hvor der kan være forskellige meninger om den rette forståelse, navnlig når man ikke er sikker på nöjagtig at have den samme text; oversætteren har nemlig ikke angivet, hvor han er afvegen fra Calcuttaudgaven.[1]) En lille anke er det, at egennavnenes skrivemåde ikke er fuldkommen konsekvent; navnlig i begyndelsen er den aldeles regelløs; senere bliver den betydelig stabilere. Tilföjelsen af nogle oplysende noter vilde for lægmænd være af stor betydning; de kunde f. ex. gives i et anhang som et slags glossar.

Protap Chandra Roy's så usædvanlig opoffrende og patriotiske foretagende har vundet fortjent anerkendelse og er blevet overordentlig rosende omtalt i en mængde tidsskrifter, så vel i Indien som i Europa og America. Hidtil er omtrent 1/4 af værket udkommet. Måtte det lykkes ham at få sit ædle og for kendskabet til Indien så vigtige arbejde fuldført, som det er begyndt!

S. Sörensen.

Grundriss der romanischen Philologie unter Mitwirkung von fünfundzwanzig Fachgenossen herausgegeben von **Gustav Gröber**. 1. Lieferung. Mit 4 Tafeln. Strassburg, Karl Trübner. 1886.

Det er nu akkurat 50 år siden, at Diez udgav første del af *Grammatik der romanischen Sprachen* (I—III, Bonn 1836—38), et arbejde, der jo så at sige grundlagde det metodiske komparative studium af de romanske sprog. En forøget og i mange væsentlige punkter omarbejdet udgave udkom 1856—60, og allerede en halv snes år efter (1870—73) blev denne udgave igen afløst af en tredje, der også indeholder en del ændringer, som dog ikke altid er forbedringer. En fjerde og en femte udgave

[1]) Hans inddeling af 1ste bog i 236 kapitler stemmer ikke med nogen af udgaverne; i 2den bog har han samme kapiteltal som Bombayerudgaven (81).

fulgte efter med korte mellemrum (1875—77 og 1882), men er i virkeligheden intet andet end ordrette aftryk af tredje, da „der altmeister“ dengang var død. Det er derfor ganske naturligt, at dette arbejde ikke længer tilfredsstiller fuldt ud på alle punkter; den romanske filologi har i de sidste årtier gjort så betydelige fremskridt, at mange af de resultater, Diez var kommet til — dette gælder særlig fonetiken og morfologien — nu må anses for forældede og forladte standpunkter. Man misforstå mig ikke; Diez's grammatik er og vil altid vedblive at være et storslået arbejde, lige imponerende ved de nye, geniale synspunkter og ved det rige og fortræffeligt ordnede stof, et arbejde, hvor der stadig er ny belæring at hente, og hvis store, almindelige synspunkter står urokkelige; men mange detailspørgsmål vil videnskaben nu besvare anderledes end Diez, og en mængde enkeltheder, som han ikke havde fundet plads til, gøres nu til genstand for udførlig videnskabelig diskussion.

For at bøde på disse mangler og for samtidig at præcisere videnskabens nuværende standpunkt begyndte G. Körting for et par år siden udgivelsen af en *Encyklopaedie und Methodologie der romanischen Philologie* (I—II, Heilbronn 1884). Dette værk er — på grund af forfatterens lange sygdom — endnu ufuldendt, og jeg skal derfor heller ikke her udtale nogen dom over det, da det tilmed er den afsluttende og vigtigste del („die roman. Einzelphilologien“), der mangler;[1]) — men at skrive den på en tilfredsstillende måde ligger sikkert over en enkelt mands kræfter. Dette har sikkert også været indlysende for Gröber, siden han for at give et „grundrids af den romanske filologi“ har anset det for rigtigst at dele arbejdet, og det er derfor i samarbejde med dygtige romanister, at han er skredet til at udgive det værk, hvis første løfterige hæfte nu foreligger.

Værket skal omfatte en propaideutisk del, en metodologisk del, en real del og desuden et tillæg, hvori grænsevidenskaberne behandles af Scheffer-Boichorst (politisk historie), A. Schultz (kulturhistorie), Jacobsthal (musik) og Janitschek (kunst). Den reale del bliver naturligvis den vigtigste, den skal omfatte en udsigt over de romanske landes oprindelige beboeres sprog og fremmedelementerne i de rom. sprog forfattet af E. Windisch, G. Gerland, W. Deecke, W. Meyer, F. Kluge, Ch. Seybold og Gaster; herefter skal følge de romanske sprog i „enkeltbehandlinger“ af Gröber, d'Ovidio (italiensk), Tiktin (rumænsk), Gartner (ræto-rom.), Suchier (gallo-rom.), Morel-Fatio (katalansk), Baist (spansk), Cornu (portugisisk) og Schuchardt

---

[1]) Efter at ovenstående er skrevet, er værkets tredje og sidste del udgivet. Jeg skal også her henlede opmærksomheden på et senere udkommet, nærmest bibliografisk repertorium: *Die romanische Philologie. Ein Grundriss von* Fr. Neumann. Leipzig 1886.

(kreolo-rom.), metrik og stilistik behandles af E. Stengel, og de forskellige landes litteraturhistorie af Gröber (senere latinsk litt. og Frankrig), Bartsch (Provence), Morel-Fatio (Katalonien), Baist (Spanien), Braga (Portugal), Torraca (Italien), Gaster (Rumænien), Decurtins (ræto-rom. litt.).

Som man ser, er programmet for dette store foretagende særdeles lovende og mangesidigt, og medarbejdernes navne borger for en ligeså omhyggelig som sagkyndig behandling; der er vel heller ingen tvivl om, at Gröber's „Grundriss“ vil blive af den største betydning for den romanske filologi og virke inciterende og befrugtende på mange områder. Det hele monumentale værk vil komme til at omfatte omtr. 100 tættrykte ark i stort oktav og skal efter bestemmelsen være færdigt om halvandet år. Til det foreliggende første hefte skal jeg knytte nogle enkelte bemærkninger.

Den propaideutiske del, der skyldes Gröber, omfatter en udsigt over den romanske filologis historie (s. 1—139) og den romanske filologis opgave (s. 140—154). Det første afsnit er absolut det heldigste og indeholder et forbausende rigt stof, som det tit må have kostet overordentligt meget arbejde at få samlet, især da forarbejder for de ældre perioders vedkommende næsten fuldstændigt manglede. Så meget mere velkomment må det hele afsnit siges at være. Jeg håber senere at kunne gå nærmere ind på enkelthederne i det, idag blot et par tilføjelser. S. 37: Her burde den bekendte novellist Restif de la Bretonne være omtalt i anledning af hans ortografiske reformforslag (det er ret mærkeligt, at denne mand også er glemt af Didot i hans „Histoire de la réforme orthographique“); som prøver på hans skrivemåde kan følgende eksempler tjene: *dâs* (dans), *īportū* (importun), *òiso* (oiseau), *vûte* (voûte), *grhe* (grille), *ôtur* (autour), *xeval* (cheval).[1] S. 53: Den rumænske forsker hedder *Schinkai* ikke Sinkay. S. 55: César Oudin's *Grammaire espagnolle expliquée en françois* fortjente at omtales her; mit eksemplar, der er „augmentée par Antoine Oudin,“ er trykt i Paris 1659. S. 64: Medens Michel's, Jubinal's og Lacroix's missioner rundt i Europa for at opsøge franske håndskrifter nævnes, er Geffroy's mission til de skandinaviske lande glemt, skønt G.'s *Notices et extraits des manuscrits concernant l'histoire ou la littérature de la France qui sont conservés en Suède, Danemark et Norvége* (Paris 1855) dog må antages at være ret bekendt. S. 89. Af tidligere rumænske arbejder bør ikke glemmes *Băgărĭ de seamă asupra kanoanelor gramăticestĭ de B. Jordake Goleskul* (Bucurestĭ 1840, 4to). S. 93: Er ikke G. her for streng i sin dom mod Langensiepen og for mild mod Mahn?

---

[1]) Se nærmere *Les contemporaines mêlées* p. p. Assezat. Paris 1875. S. 254—55.

S. 106: Ved siden af Hasdeu, den eneste der anføres som repræsentant for romanske studier i Rumænien, savnes bl. a. Tocilescu, udgiveren af *Rivista pentru Istorie, Archeologie și Filologie.* Iøvrigt er her som næsten overalt i bogen oplysningerne om Rumænien temmelig mangelfulde. S. 106, l. 2 f. n.: Hvad betyder årstallet 1875 anbragt i parentes ved omtalen af Kbhvns. universitet? S. 111: Quicherat's *Histoire du costume* fortjente dog også at omtales ved siden af de anførte tyske bøger, og hvorfor særlig nævne Livet's udgave af Les précieuses ridicules og ikke Larroumet's (Paris 1885)? S. 115: Ved siden af Böhmer bør Darmesteter nævnes, da han jo ligeså tidligt som B. opdagede forskellen i det ældste fransk mellem *e* i ord som *evesque, dette* og i *belle, perd* (se *Romania* VII, 632). S. 120: Blandt forfattere af dialektordbøger burde Axel Romdahl være medtaget. S. 135: Saintsbury's bog *A short story of French literature* (Oxford 1882) er glemt. S. 138: Gilliéron er ikke den første der har vist vejen til en rationel, kritisk behandling af folkeviser; den første er Svend Grundtvig, og man kan vel her særlig henvise til hans mesterlige lille studie over „Elveskud" (Kbhvn 1881).

De skandinaviske lande er blevet noget stedmoderligt behandlede i indledningen; ganske vist har de ikke bidraget så overmåde meget til de romanske studiers fremme, men der er dog i ethvert tilfælde præsteret mere arbejde, end Gröber synes at ane. Jeg skal holde mig til tiden før 1859; af danske navne anføres kun Abrahams[1]), Brøndsted og Rothe. Dette er ubilligt. Allerede 1824 udgav Rasmus Rask en *Spansk Sproglære efter en ny Plan,* og et par år efter *Italiænsk Formlære* (1827); nogle *Samlinger til fransk Sproglære* er optaget i hans „Samlede Afhandlinger" (III, 305—82), og blandt hans efterladte papirer[2]) findes et *Udkast til en Portugisisk Sproglære* (Ny kgl. saml., no 149, c, 40) og nogle *Optegnelser om Gammel-Spansk* (ib. no 149, c, 39). I 1830 drøftede H. F. J. Estrup *Den rette Udtale af Bogstavet C i det latinske Sprog* og *Ordligheder mellem det danske og det italienske Sprog* (optrykte i hans „Samlede Skrifter" III, 498—512). Dette sidste æmne er også blevet behandlet af pastor C. Clausson i hans *Fortegnelse over oprindelig danske Ord, under Læsning samlede af Spansk, Portugisisk, Italiensk og Fransk* (Vejle 1831).

I 1841 udgav Meisling *Grundtrækkene af den spanske Grammatik,* og første udgave af Abrahams's *Fransk Sproglære til Skolebrug* er fra 1845. Et par år efter forsvarede Fistaine sin disputas om *Principia nomina neolatina formandi declinandique*

---

[1]) Gröber omtaler kun hans håndskriftkatalog og disputas men ikke hans udgave af Balthasar Castiglione (1848).

[2]) Nogle uddrag af disse papirer agter jeg at udgive til Rask-jubilæet.

(1848). Af litteraturhistoriske afhandlinger kan anføres J. L. Heiberg's disputas *De poëseos dramaticæ genere hispanico, præsertim de Petro Calderone de la Barca* (1817), Meisling's indledning til hans oversættelse af Gozzi's *Dramatiske Æventyr* (1821), Paludan-Müller's *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent især m. H. t. Bogen om Fyrsten* (1839), Grimur Thomsen's afhandling *Om den nyfranske Poesi* (1843), L. A. Rothe's *Undersøgelser om Holger Danske* (1847), Louise Westergaard's forsøg på at skildre *Den franske Tragedies national-poetiske Charakteer* (1853) og endelig P. L. Møller's prisafhandling *Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark* (1858). Af oversættelser er også forskellige at anføre, f. eks. Cervantes's Don Quijote og Fortællinger overs. af Ch. D. Biehl (1776—77, 1780—81), Straparola's æventyr overs. af J. C. Riise (1818), Gozzi's dramatiske æventyr og maskekomedier overs. af Meisling (1821, 1825), Camoëns's Lusiade overs. af H. Lundbye (1830), ikke at tale om ældre arbejder som Arrøbo's Hexaëmeron (bearbejdelse efter Dubartas), Søren Terkelsen's Astrea (efter Honoré d'Urfé) osv. Arbejder af mere almindeligt, historisk og kulturhistorisk indhold som Estrup's *Bemærkninger paa en Reise i Normandiet i Efteraaret 1819* („Samlede Skrifter" III, 1—125), Clauswitz, *Skildringer og Reiseoptrin fra Tyrkiet* (heri en del iagttagelser fra Rumænien; trykt i C. Molbech's tidsskrift II, 1828, s. 102 ff.), Schiern's *Den italiske (romanske) Folkestamme* (Europas Folkestammer I, 168—373) o. a. bør heller ikke glemmes. Af danske forskere efter 1859 nævnes kun G. Brandes, T. Sundby, V. Thomsen og anm.; også her er naturligvis flere navne at tilføje; hvorfor nævnes f. eks. ikke C. Rosenberg, hvis disputas, *Rolandskvadet* (1860), netop i den senere tid har tiltrukket sig fremmede romanisters opmærksomhed? Men jeg skal ikke fortsætte med yderligere bibliografiske notitser. Flere af de anførte bøger har jo nu kun historisk interesse[1]) og må nærmest betegnes som dillettantmæssige forsøg, men de viser dog tydeligt, at det her hjemme ikke helt har manglet på interesse for romanske studier. Jeg skal henstille til svenske kollegaer at supplere Gröber's ligeledes mangelfulde oplysninger om svenske arbejder.

Værkets anden afdeling omhandler *den romanske filologis kilder, og deres behandling*. De skriftlige kilder er behandlet (s. 155—96) af den bekendte palæograf Wilhelm Schum, der kort og præcist har givet en fremstilling af skriftens udvikling fra den tidlige middelalder til renaissancen og hertil knyttet endel bemærkninger om dokumenters og andre håndskrifters ud-

---

[1]) Om studiet af de nyere sprog i tiden før 1800 skal jeg henvise til N. M. Petersen, *Den danske literaturs historie*[2] III, 270—271, IV, 218, V b, 84.

seende, datering. sprog, indbinding osv., om anbringelse af segl og underskrift, om chartæ excisæ og meget andet. Til yderligere vejledning er dette afsnit ledsaget af 4 autograferede tavler, der giver en sammenhængende udsigt over de enkelte bogstavers udvikling såvel i epigrafisk som i palæografisk anvendelse. Hvor velkomne disse tavler end er, vilde det sikkert have været mere praktisk at give reproduktioner af bestemt daterede hss. fra de forskellige romanske lande; ti det kan ikke nægtes, at bogstaver og abreviaturer tager sig temmelig forskelligt ud, eftersom man ser dem i sammenhængende skrift eller, som på Schum's tavler, adskilte og i alfabetisk rækkefølge. Med de tekniske hjælpemidler, der nu står til vor rådighed, er sådanne reproduktioner ikke overdrevent dyre, og man kunde jo som prøve nøjes med et par linjer af hvert hs.[1]). Iøvrigt skal jeg kun bemærke, at Schum burde have benyttet Monaci's samling faksimiler[2]) der jo er udgivet særlig til brug for romanister og derfor indeholder en del af de ældste romanske sprogmindesmærker, således det s. 166 omtalte Casseler-glossar (pl. VII—XI) og de s. 170 behandlede Florentinerfragmenter af „Alexander“ (pl. XII—XIII).

De mundtlige kilder behandles (s. 197—208) af G. Gröber; mod dette afsnit kan man anføre den anke, at det er for kortfattet. G.'s sammentrængte prægnante stil, der i den bibliografiske oversigt var på sin rette plads, passer her så dårligt til æmnet; det er ganske vist lykkedes ham på et ringe antal sider at sammenstille en del faktiske oplysninger om romansk folkelitteratur, betragtet såvel fra en sproglig som litterær side (dialektstudier, folklore), og om denne litteraturs alder, forekomst, betydning, osv., men det er sket på overskuelighedens og klarhedens bekostning, stoffet er sammenhobet, men ikke altid godt sammenarbejdet, og det hele virker trættende ved den tunge form. Hvor velgørende vilde ikke en lille smule fransk esprit have været her! Gaston Paris burde have skrevet dette afsnit. Man kan også anke over, at G. i sine angivelser væsentlig holder sig til Frankrig og Italien, men lader de andre lande ude af betragtning, hvilket naturligvis er mindre heldigt. S. 201 siges således, at egentlige folkesangere endnu kun findes i Italien („cantastorie“, „Rinaldi“); dette er ukorrekt, de findes også i Rumænien („lăutarĭ“), hvorom jeg for nylig har givet

[1]) Jeg benytter leiligheden til at henlede opmærksomheden på Lecoy de la Marche, *Les manuscrits et la miniature* (Paris s. a.), en dygtig bog, der udmærker sig ved sine gode afbildninger og store prisbillighed.

[2]) *Facsimili di antichi manoscritti per uso delle scuole di filologia neolatina*, pubblicati da Ernesto Monaci. Fasc. I—II. Roma 1881, 1883.

oplysninger i *Romania* (XIV, 154)[1]). S. 201 omtales også de italienske *maggi* (folkelige skuespil, der opføres om sommeren); men hvorfor tages her ikke hensyn til de ulige vigtigere repræsentanter for det folkelige „dramma parlante“, jeg mener de forskellige gejstlige skuespil (*rappresentazioni sacre*), der endnu stadigt opføres i Syditalien og er de sidste rester af middelalderens mysterier og mirakler?[2]) — Til s. 201, l. 2 f. n. bemærker jeg, at aviser skrevne i dialekt foruden i Frankrig og Italien[3]) også findes i Schweiz, f. eks. *Fögl d'Engiadina*, der trykkes i Samedan (Samaden) ved Inn.

I det andet afsnit af den metodiske del gives dernæst en fremstilling af kildernes behandling; her har først G. Gröber og dernæst Adolf Tobler ordet. Gröber påviser „den sprogvidenskabelige forsknings metode og opgave“ (s. 209—250) gennem en sammenlignende karakteristik af den empiriske, den historiske og den genetiske sprogforskning, det hele oplyst ved en mængde velvalgte og interessante eksempler. Overhovedet må det siges, at afsnittet som helhed i høj grad fortjener opmærksomhed; det er affattet i en klar og præcis form, er desuden overordentlig mangesidigt og rigt på fine og nye bemærkninger; ikke blot romanister men enhver, der giver sig af med sproglige undersøgelser, vil her finde noget at lære og tænke over. At man hist og her i enkelte detailspørgsmål kan være af en anden mening end G., er i og for sig naturligt og kan aldeles ikke svække eller forandre det gunstige indtryk af helheden. Alle vil således sikkert godkende G.'s opfattelse af subjonctif's anvendelse i en sætning som *qu'il vienne*, når han siger, at den er „ein Hauptsatz nur auf dem Papier, nicht aber in der

---

[1]) Anm. skal her tilføje, at han selv har haft lejlighed til i en kro nord for Pitesti at høre en *lăutar* foredrage flere gamle ballader.

[2]) Se nærmere Pitré's forskellige arbejder, som for nyligt er blevet plagieret af Th. Trede, *Das geistliche Schauspiel in Süditalien*. Berlin 1885.

[3]) Til fuldstændig belysning af det interessante, men (trods mange forsøg) endnu ikke rationelt behandlede spørgsmål om det virkelige forhold mellem det litterære sprog og dialekterne i Italien vilde også høre en redegørelse for, i hvilken udstrækning de forskellige dialekter anvendes som skriftsprog. Som et beskedent bidrag hertil skal jeg meddele en fortegnelse over de dialektblade, som jeg er blevet opmærksom på i Italien, og hvoraf jeg ejer en lille samling: i Udine udkommer *Florean dal Palazz* (friaulisk dialekt), i Venedig *L'ombra de Sior Antonio Rioba* (navnet på en gammel folkelig figur) og *Barababao* („Bussemanden“, anvender også rigssproget), i Bologna *Ehi! ch'al scusa* („Med forlov“), i Florens *La chiacchiera* („Sladresøsteren“), i Neapel *San Carlino* og *Cola Capasso* (navnet på en neapolitansk folkedigter † 1745). Nogle af disse blade er humoristiske, andre alvorlige; de er alle enten dag- eller ugeblade; flyveblade har jeg udelukket. Muligvis vil en anden, der har været i flere ital. byer end jeg, kunne suplere min fortegnelse.

gesprochenen Rede; hier vielmehr ein Nebensatz, abhängig nicht zwar von einem Zeitwort, wohl aber vom Affekt, der in Geberde und Gestus zum Hörenden spricht. Der französische Subjonctif ist daher ausschliesslich Modus des abhängigen Satzes" (s. 214). Men når han dernæst fortsætter: „Er ist immer auch nur eines Sinnes, Gegensatz des Indikativs" turde dette, i det mindste for det moderne sprogs vedkommende, være noget tvivlsomt. Dels kan jo her undertiden subj. og indik. anvendes aldeles i flæng (smlg. „c'est le mieux que vous *puissiez* faire" og „voilà le meilleur éloge qu'on *peut* faire d'un livre"), dels er subjonctifs anvendelse i flere tilfælde kun begrundet i en analogidannelse; lydlig overensstemmelse (*fut, fût* etc.) kan vel også have bidraget til, at forskellen er blevet noget udjævnet. Dog skal jeg ikke komme ind på flere enkeltheder, men kun tilføje, at de bibliografiske angivelser ikke altid er fuldstændige eller heldige; på s. 213 omtales kun Wiggers men ikke P. Förster, *Spanische Sprachlehre* (Berlin 1880), ligeledes tages der intet hensyn til Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache* (Wien 1864; en ny bearbejdelse af Isopescul er udkommet i Czernowitz 1882); s. 217 er glemt Vieira, *Grande diccionario portuguez* (I—V, Porto 1871—75) osv. S. 245 forklares gfr. *setmedi* rigtig som en folkeetymologisk form for *samedi (sabbati dies)*, i modsætning til K. Hofmann, der mener, at ordets oprindelse er at søge i *septima dies* (Rom. For. II, 355).

A. Tobler gør tilsidst rede for „den filologiske forsknings metodik" (p. 251—280) gennem en karakteristik af tekstkritik, litterær kritik og hermeneutik; dette sidste afsnit er, som alt, hvad der kommer fra den berømte sprogforskers hånd, smukt ordnet og indholdsrigt og vidner om hans alsidige kundskaber, men det er vel et spørgsmål, om mange andre end netop hans landsmænd vil have tålmodighed nok til at arbejde sig igennem alle disse almindelige betragtninger; jeg fatter i det hele taget ikke nytten af al den systematiserende og rubricerende metodik.

Det er med en varm tak til Gröber for det betydelige arbejde han her har præsteret, at jeg slutter denne foreløbige anmeldelse; såsnart den næste levering er udkommet, håber jeg at kunne gøre udførligt rede såvel for den som for endel punkter i indledningen, jeg denne gang ikke har kunnet få plads til at omtale. Hermed være Gröber's *Grundriss* på det bedste anbefalet medforskeres opmærksomhed. [1])

Kbhvn, i juni 1886.

Kr. Nyrop.

---

[1]) Af trykfejl har jeg kun noteret følgende: s. 16,3 l. Calepino; s. 21,16 l. Tory; s. 41,42 l. Bréquigny; s. 63,43 l. Du Guesclin; s. 67,35 l. Talbot; s. 76,20 l. Jasmin; s. 109,17 Norwegen l. Schweden; s. 109,5 l. A. Morel-Fatio; s. 137,22 l. Consiglieri; s. 173,6 l. Sainte; s. 224,30 l. S. 187.

Bemærkninger til nogle Steder i Horats's Breve.

Af F. C. C. Birch.

Efter to Foredrag i det philologisk-historiske Samfund.

. . . . De Bemærkninger, jeg nu skal have den Ære at forelægge Dem, ville med Hensyn til Resultaterne ikke indeholde synderlig Andet, end hvad jeg i tidligere Dage plejede at meddele mine Disciple ved Gjennemgangen af de paagjældende Steder. Adskillige af dem ere før fremsatte af Andre; men da de ikke have fundet Vej til de almindelige Skoleudgaver, medtager jeg dem for at henlede Opmærksomheden paa dem og mulig skaffe dem Indpas hos os.

I, 1, 4 fgg.:

Veianius armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agro,
Ne populum extrema toties exoret arena.

Overensstemmende med Scholiasternes Bemærkninger ved den sidst anførte Verslinie forstaa de allerfleste nyere Fortolkere Udtrykket populum exoret om den udtjente, men efter Opfordring gjenoptrædende Gladiators Bøn til Publicum om fornyet Fritagelse for at kjæmpe paa Arenaen. Der fremkommer herved den allerede i sig selv noget paafaldende Tankeforbindelse mellem Hoved- og Bisætningen: Veianius har taget Afsked fra Fægteskolen og lever ubemærket paa Landet for ikke saa ofte at skulle trygle Publicum om ny Afsked. Af et Sted hos Svetonius (Tib. 7: rudiariis quoque quibusdam revocatis auctoramento centenum millium) ses rigtignok, at rudiarii undtagelsesvis ved meget store Fester (ved den omtalte Lejlighed Tibers Mindefester for August og Drusus) kunde opfordres af Festgiveren til mod en høj Betaling at optræde igjen ved Kamplegene; men netop naar Veianius har været rudiarius, altsaa har faaet sin Afsked in optima forma — hvad Ordene armis

Digitized by Google

Herculis ad postem fixis og i V. 2 donatum iam rude om Horats selv gjøre sandsynligt —, er der ingen Rimelighed for, at han var forpligtet til at efterkomme Opfordringen, endnu mindre for, at han, naar han havde efterkommet den, behøvede at bede Publicum — det maatte da i alt Fald snarere være Festgiveren eller lanista — om ny Afsked og gjentage saadan Bøn, hver Gang han var optraadt paa ny. Hertil kommer, at Hovedpunktet i Sammenligningen mellem Horats og Veianius ved den anførte Forklaring næsten ganske gaar tabt. Begge ere nemlig saaledes stillede, at de ved at fortsætte deres tidligere Virksomhed, hvortil de ikke længer have Lyst eller Kræfter, udsætte sig for Ydmygelse og Spot hos det Publicum, der forhen skjænkede dem sit Bifald, og den samme Fare anskueliggjøres kun yderligere under et nyt Billede, idet Horats i de tre næstfølgende Vers lader Fornuftens Stemme i hans Indre atter og atter tilraade ham itide at fraspænde sin aldrende Digterhest, at den ikke tilsidst skal snuble og blive til Spot ved sin Hiven. Men at skulle bede Publicum om en ny Afsked kan just ikke anses for den værste Ydmygelse, der kan times en udtjent Fægter, som selv ønsker en saadan. Jeg tvivler nu ikke om, at Misforstaaelsen af populum exoret er foranlediget ved det tilføjede toties, der med Hensyn til Anvendelsen paa Horats unægtelig frembyder nogen Vanskelighed, ligesom det ogsaa har vakt nogen Mistanke hos mig om en deri stikkende Forskrivning. Saalænge der imidlertid ikke foreligger en nogenlunde sikker Rettelse, mener jeg, at Stedet maa forstaas saaledes: Veianius har trukket sig tilbage fra Kamplegene og gjemt sig paa Landet for ikke at udsætte sig for saa ofte, som det allerede er hændet ham, og, dersom han forbliver i Tjenesten, rimeligvis ogsaa fremdeles vil hænde ham, at ligge under for sin Modstander og derfor maatte trygle Publicum om Naade d. e. om at beholde Livet. Af de faa Fortolkere, der have fulgt denne Opfatning, have blandt de ældre Turnebus og Lambin antaget Veianius for en fejg Gladiator, der oftere besejret kun paa Folkets Forbøn har beholdt Livet og endelig er bleven afskediget, og i en tildels lig-

nende Retning gaar en af de nyeste Udgivere, Hermann Schütz, der mener, at Veianius har været vel ikke en fejg, dog heller ikke en tapper, men kun en tilstrækkelig prøvet (satis spectatus) Gladiator, som efter at være bleven gammel og kjed af Professionen er deserteret fra Fægteskolen og har skjult sig et Sted paa Landet, hvorfra man ved enkelte burleske Forestillinger har hentet ham tilbage for at tjene Publicum til Moro og Spot. Men ligesom det romerske Publicum næppe vilde flere Gange have benaadet en være sig fejg eller af sin Tjeneste kjed og træt Gladiator, saaledes er det ogsaa kun lidet rimeligt, at Horats med Hensyn til den paatænkte Afslutning af sin Virksomhed som lyrisk Digter skulde paaberaabe sig en fra Fægteskolen undvegen Gladiators Exempel. Veianius maa vistnok tænkes som en i sine yngre Dage dygtig og yndet Fægter, men som — hvis ellers toties er rigtigt — i en mere fremrykket Alder oftere har havt det Uheld at blive besejret og derfor maattet ty til Publicums Naade, indtil han søgte og fik Afsked.

I, 1, 59 fgg.:

At pueri ludentes „Rex eris“, aiunt,
„Si recte facies“. Hic murus aeneus esto:
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Den sidste halvanden Linie udelod Wieland i sin Oversættelse, fordi han mente, at Ordene Hic murus ...... culpa vare altfor højtravende for Drengenes Sang under deres Leg. Ogsaa af de øvrige Udgivere have enkelte nyere — Meineke, Lehrs, Ribbeck — betegnet dem som uægte; de fleste anse dem imidlertid for ægte, men opfatte dem ikke som Del af Drengenes Sang, men som Horats's egne Ord, i hvilke han, som Lembcke bemærker, „udtaler sin Bekræftelse af Børnesangens Lære“. Men det kan sikkert paa ingen Maade antages, at Digteren, umiddelbart før han opfordrer sin Læser til selv at sige, hvem af de to der har Ret, den store Hob, der i Samklang med den Rosciske Lov sætter Pengene, eller Drengene, der i deres

Sang sætte Dyden som det Højeste i Livet, skulde foregribe hans Dom ved selv i meget prægnante Udtryk at erklære den ene Anskuelse for den rigtige. Vistnok ere de omhandlede Ord ikke virkelig forekomne i Drengenes nenia, saaledes som de foregaaende „Rex eris, si recte facies“, men da Digteren for at benytte disse til sit Øjemed maatte underlægge dem en anden og dybere Betydning end den, hvori de vare mente i Sangen, har han efter Stykkets øvrige Formning maattet lægge Drengene selv de dertil benyttede Ord i Munden. Citationstegnet, hvis saadant bruges, bør derfor ikke sættes efter facies, men efter culpa. I fuld Overensstemmelse hermed har andet Led i den første af de strax derpaa følgende disjunctive Spørgesætninger, an puerorum nenia, quæ regnum recte facientibus offert, et maribus Curiis et decantata Camillis — hvor forresten decantata vel næppe, som Lembcke har gjengivet det, betyder „som Heltene i de gode gamle Dage sang i deres Barndom“, men vel snarere „som Heltene plejede at synge“ ɔ: havde gjort til deres Valgsprog, til Leveregel — tydelig Hensyn til de først anførte Ord af Børnesangen, derimod samme Led i den anden Spørgesætning, an qui fortunæ te responsare superbæ liberum et erectum præsens hortatur et aptat, til Sangens sidste Stykke, den af Digteren i Drengenes Navn tilføjede Udlægning.

I, 2, 65 fgg.:

venaticus, ex quo
Tempore cervinam pellem latravit in aula,
Militat in silvis catulus.

Relativsætningen forklare alle mig bekjendte Fortolkere om Benyttelsen af en udstoppet Hjort til Jagthundens Dressering. Men cervinam pellem betyder kun et Hjorteskind slet og ret, og Dresseringen betegnes først ved militat i Hovedsætningen. Meningen er: „Fra den Stund af at den unge Jagthund ved at gjø ad Hjorteskindet i Jægerens Gaard har røbet, at Jagtdriften er vaagnet i den, følger

den med paa Jagten i Skoven." Denne Forklaring skylder jeg min tidligere kjære Medlærer, Dr. Pingel, med hvis Tilladelse den her meddeles.

I, 6, 5 fgg.:

Quid censes munera terræ,
Quid maris extremos Arabas ditantis et Indos,
Ludicra quid, plausus et amici dona Quiritis,
Quo spectanda modo, quo sensu credis et ore?

Saaledes skrives Stedet i Almindelighed, med Skilletegn efter Indos og det sidste quid. Maris hører da ligesom terræ til munera, og ved ludicra forstaar man ludi publici, hvorved der imidlertid møder den Betænkelighed, at Ordet i denne Betydning ellers kun forekommer i Enkelttallet. Og bortset herfra bliver ogsaa Forholdet mellem ludicra og de to følgende Substantiver noget uklart, idet her ikke foreligger en Opregning af tre sideordnede Ord, i hvilket Tilfælde et mellem de to sidste vilde være udsædvanligt, og paa den anden Side heller ikke Sammenstillingen af Forlystelsessyge (ludicra) med Higen efter Folkegunst (plausus) og Æresposter (amici dona Quiritis) som beslægtede Lidenskaber synes ret passende. Jeg tvivler derfor ikke om Rigtigheden af den af Madvig (Advers. crit. II p. 62) og Luc. Müller (Lect. Hor. 703) foreslaaede og derefter af Hirschfelder — men hverken af Lembcke, Krüger eller Schütz — i Texten optagne Forandring af Tegnsætningen i V. 6 og 7, idet de sætte Komma, ikke som ovenfor efter Indos og det sidste quid, men efter ludicra, der, nærmere bestemt ved maris, betyder „Legetøj, Bijouterier", som Perler, Koraller, Konchylier o. d.

I, 7, 34 fgg.:

Hac ego si compellor imagine, cuncta resigno;
Nec somnum plebis laudo satur altilium nec
Otia divitiis Arabum liberrima muto.

Sætningen Nec somnum plebis laudo satur altilium forklarer Lembcke — omtrent ligesom Doederlein

— saaledes: „jeg vil ikke, som Folk stundom pleje, midt i Vellevnet føre affekteret Snak om „Fattigdommens Lykke; jeg veed ret godt, hvad en sorgfri Stilling er værd“. Men satur altilium betyder ikke „midt i Vellevnet“; idet Horats her kalder sig „mæt“ af lækkre Spiser, vil han allermindst dermed sige, at han endnu sætter Pris paa saadanne eller overhovedet paa Vellevnet, hvad der ogsaa vilde være i Strid baade med hans umiddelbart foran udtalte Beredvillighed til ifølge Væselens Raad til Ræven „macra cavum repetes artum, quem macra subisti“ at give Afkald paa alle Mæcenas's Velgjerninger og med hvad han kort efter (V. 39) siger, at han med Glæde kan give Mæcenas hans Gaver tilbage. Langt bedre stemmende saavel med de anførte Yttringer som med Tankegangen paa det her omhandlede Sted er den almindelige, af Orelli, Krüger og Schütz fulgte Forklaring: „Hverken priser jeg den Fattiges Søvn (blot da), naar jeg er mæt af lækkre Spiser“ ɔ: min Anprisning af den Fattiges Søvn er oprigtig ment, ikke et tomt Mundsvejr. Men det er næppe tilladt at indsmugle den i „blot da“ liggende Indskrænkning, og paa den anden Side give Ordene uden denne ingen rimelig, i alt Fald ingen i den foreliggende Sammenhæng passende Mening. Jeg har derfor en stærk Formodning om, at der er en Fejl tilstede i Texten, og da navnlig at Nec er en Forskrivning for Nč ɔ: Nunc (jfr. Cic. de or. I, 249, hvor Haandskrifternes non uden Tvivl efter Schütz's Conjectur bør rettes til nunc, og Sen. ad Marciam de consol. 8, 2, hvor det ambrosianske Haandskrift i Stedet for nunc ligeledes synes at have havt non, s. Gertz). At Horats betoner, at han nu, i Modsætning til hans yngre Dage, har faaet nok af det rige Bords Glæder og priser den Fattiges sunde og rolige Søvn, stemmer baade med hans foregaaende Ord til Mæcenas (V. 25 fg.): Quodsi me noles usquam discedere, reddes forte latus cet. og med de efterfølgende (V. 44 fg.): mihi iam non regia Roma, sed vacuum Tibur placet. Om lignende Forhold bruger han nunc i 1, 10: Nunc itaque et versus et cetera ludicra

pono, strax efterat han (V. 4) har sagt: non eadem est ætas, non mens.

I, 7, 94 fg.

Quod te per Genium dextramque deosque penates
Obsecro et obtestor, vitæ me redde priori.

Om quod i Begyndelsen af den første Linie bemærke Fortolkerne, at det er = διότι, propter quod, og i Analogi med dets Brug foran si, nisi og enkelte andre Bisætnings-Conjunctioner antyder Tankens Sammenhæng med det Foregaaende. Men den saaledes paaberaabte Sprogbrug (Madv. Gr. § 396) har vistnok Intetsomhelst at gjøre med dette Sted, hvor quod ligesom paa de af Fortolkerne anførte Parallelsteder (Verg. Æn. 2, 141: Quod te per superos .... oro, miserere laborum tantorum og 6, 363: Quod te per cœli iucundum lumen .... oro, eripe me his malis) er tilføjet Verbet som Indholdsaccusativ (jfr. te hoc obsecrat, Cic. p. Quinctio 31 extr. og illud te obtestor Verg. Æn. 12, 819) og forøvrigt henviser til den følgende imperativiske Hovedsætning. Samme Art Henvisning finde vi jo i den staaende Formular Quod bonum faustum felixque sit med følgende Imperativ i Hovedsætningen (jfr. „Hvad jeg vilde sige, glem ikke").

I, 10, 1 fgg.:

Urbis amatorem Fuscum salvere iubemus
Ruris amatores: hac in re scilicet una
Multum dissimiles, at cetera pæne gemelli
Fraternis animis quicquid negat alter, et alter,
Annuimus pariter: vetuli notique columbi
Tu nidum servas, ego laudo ruris amoeni
Rivos et musco circumlita saxa nemusque.

Den her givne Interpunction (Kolon efter amatores i V. 2 og efter pariter i V. 5, derimod intet Skilletegn efter columbi i s. V.) har jeg stadig fulgt ved min tidligere Skole-

undervisning. Schütz har i sin Kommentar omhyggelig begrundet den, og den findes nu foruden i hans Text ogsaa i Doederleins og Hirschfelders, derimod ikke i Ritters, Krügers eller Lembckes. Til med Hitzig, A. Nauck og L. Müller at forkaste Ordene quicquid negat alter, et alter, annuimus pariter, hvor det første Led selvfølgelig er — negamus pariter, finder jeg lige saa lidt som Schütz nogensomhelst Grund.

I, 12, 21 fgg.:
Verum seu pisces seu porrum et cæpe trucidas,
Utere Pompeio Grospho cet.

I det Væsenlige overensstemmende med den almindelige, fra Torrentius stammende Forklaring af Ordene seu pisces . . . . trucidas bemærker Lembcke, at Meningen er „hvad du saa lever af", og at der i trucidas „ligger en Spøg med Empedokles's Lære om Sjælenes Vandring gjennem Dyr og Planter, hvorefter det altsaa var et Mord, hvad enten man nærede sig af dyrisk eller af Planteføde". Empedokles havde nu rigtignok i sit Digt om Naturen fortalt om sig selv, at han oprindelig havde været en Gud, men paa Grund af et i Hidsighed begaaet Mord var bleven udstødt fra Himlen og derefter afvexlende havde været Plante, Fisk, Fugl og endelig Menneske, for derpaa efter tilendebragt Soning og Renselse som en af Menneskehedens Velgjørere atter at gaa over til Guderne; men forøvrigt var han ingenlunde Tilhænger af Pythagoras og hans Lære om Sjælevandringen. At heller ikke Horats i de to nærmest foregaaende Linier, hvor han omtaler Empedokles, har tænkt paa Fictionen om hans Sjælevandring, men paa hans langt vigtigere Lære om φιλία og νεῖκος som Tilværelsens Principer, fremgaar tydelig nok af Udtrykket rerum concordia discors i V. 19. Desuden vilde den formentlige Spøg først faa nogen rigtig Betydning, dersom Iccius, til hvem Brevet er skrevet, saaledes som Orelli og de senere Bearbejdere af hans mindre Udgave have antaget, selv var Pythagoræer og troede paa Sjælevandringen, idet Horats da drillende

lod ham høre, at han, hvad enten han nærede sig af Fisk eller af Purrer og Løg, syndede mod sin egen Tro og Lære; men heraf findes intetsomhelst Spor; tvertimod er han her i V. 15—20 fremstillet som Naturphilosoph, i Oden til ham I, 29, 13 fgg. som Sokratiker og Stoiker. Schütz forkaster vel med Rette Tanken om, at her skulde være sigtet til Sjælevandringen som „spidsfindig", men slutter sig forresten til den almindelige Opfatning af Stedet: „Lev som du vil, tag kun venlig mod Grosphus", idet han tildels i Overensstemmelse med Scholiasternes Forklaring „sive laute sive parce vivis" bemærker, at pisces altid er et noget bedre Næringsmiddel end porrum og cæpe, hvori han gjenfinder de i V. 7 nævnte herbæ, og derfor mener, at trucidas er et fra Hverdagssproget laant Udtryk, svarende til det tydske „vertilgen" (paa Dansk vilde han maaske kalde det „gjøre Kaal paa"). I sproglig Henseende er vel næppe noget herimod at indvende. Spørgsmaalet er kun, om Hensigten med den Massacre, som Iccius saaledes forudsættes at anrette paa Fisk og Kjøkkenurter, skal antages alene at være den, at de skulle tjene ham selv til Spise og at han dermed vil forsyne sit eget daglige Bord. Denne Mening deles i alt Fald ikke af en anden nyere Fortolker — hvis Navn jeg imidlertid ikke længere erindrer —, der vil have trucidas oversat ved „anatomerer" eller „dissekerer" og Sætningen forstaaet om Iccius's zoologiske og botaniske Studier. Af saadanne findes der dog hverken andensteds her i Brevet eller i Oden til ham nogensomhelst Antydning. Hellere vil jeg sætte Ordene i Forbindelse med, hvad der umiddelbart foran Opregningen af de forskjellige naturphilosophiske Problemer, der beskjæftige Iccius, siges om ham i V. 14, at han nemlig samtidigt med sublimia curare færdes inter tantam scabiem et contagia lucri og derefter forstaa dem om en eller anden til Landhusholdningen hørende grovere Gjerning, hvoraf han er optagen paa den Tid, Brevet er skrevet, uden at man dog behøver at tænke sig den udført af ham personlig. Jeg har derfor Intet at indvende imod Ritters Forklaring: „hvad enten du sønderlemmer Fisk for at salte dem eller Purrer for at ud-

presse Saften (der anvendtes som Lægemiddel) eller Løg for at sylte dem"; men han fejler utvivlsomt, naar han søger Beviset for dens Rigtighed i Ordene utere Grospho, der kun kunne betyde „knyt G. til dig" eller „tag dig venlig af G.", men ikke, som han mener, „benutze die Dienste des Grosphus", hvad der maatte hedde utere Grospho ministro eller utere Grosphi opera, ligesom det ogsaa vilde være en underlig Anbefaling for den romerske Ridder og i alt Fald tidligere Godsejer Grosphus at opfordre Iccius til at anbringe ham, selv som Opsynsmand, ved Saltekarret eller Syltekjedlen. En bedre Støtte for Forklaringen afgive Brevets Slutningsord: aurea fruges Italiæ pleno defundit Copia cornu, ved hvilke der naturligst tænkes paa Efteraaret eller Høsten, altsaa netop den almindelige Tid til Saltning og Syltning.

I, 13, 6, fgg.:

Si te forte meæ gravis uret sarcina chartæ,
Abjicito potius, quam, quo perferre juberis,
Clitellas ferus impingas Asinæque paternum
Cognomen vertas in risum et fabula fias.

Clitellas i V. 8 er aabenbart et spøgefuldt Udtryk for sarcina, Pakken med Digtene, i V. 6, idet Digteren tiltaler Vinius Asella som den, der i god Overensstemmelse med sit Binavn her udfører et Æsels Tjeneste. Bemærkningen kunde synes overflødig; men endnu i Orellis sidste, to Gange reviderede mindre Udgave hedder det — mirabile dictu —: „clitellas muli vel asini tui, quibus sarcina illigata est atque inde solvenda".

I, 13, 11 fgg.:

Victor propositi simul ac perveneris illuc,
Sic positum servabis onus, ne forte sub ala
Fasciculum portes librorum ut rusticus agnum.

Comment. Cruqu. bemærker ved sic positum: δεικτικῶς, en Forklaring, som jeg næppe vilde behøve at betegne som

uantagelig, naar ikke Lembcke havde taget den for god. — Bentley anfører, at sic føjet til positum, ligesom oftere det græske οὕτω, har Betydningen af en vis Ligegyldighed eller Utilbøjelighed til at forandre Stilling, altsaa — temere, sans façon, slet hen, uden videre, idet han til Sammenligning anfører Sat. I, 2, 106: Leporem venator ut alta in nive sectetur, positum sic tangere nolit, hvor leporem positum sic — l. p. in medio betegner den skudte Hare, som henligger ubevogtet paa et Sted, hvor Enhver, der finder for godt, kan tilegne sig den, og Verg. Æn. 2, 644, hvor Anchises, der ikke vil lade sig bære bort fra sin Bolig, siger: Sic o sic positum adfati discedite corpus, „siger mig Farvel, som jeg her ligger, og fjerner Eder saa". Herefter skulde Meningen af Ordene sic positum servabis onus vel være: „Lad din Byrde blive liggende i samme Stilling, som den i Forvejen har havt"; men det synes lidet rimeligt at paalægge Vinius, naar han endelig har naaet sin tunge Vandrings Maal, endnu længer at bære den indpakkede Bogrulle i den Stilling, i hvilken han har baaret den paa Vejen, nemlig — hvad der tydelig fremgaar af Udtrykkene gravis sarcina uret i V. 6 og clitellas ferus impingas i Sammenligningen med Æselet V. 8 — paa Skulderen eller Ryggen. De øvrige mig bekjendte Fortolkere give alle i det Væsenlige den Forklaring, der indeholdes i Orellis Omskrivning: sic pones et, quum posueris, etiam sic servabis, ne cet., hvor da ne er at forstaa — ut non. Som Bevissted i sidstnævnte Henseende anfører man A. P. 152, hvor det hedder om Homer: atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet, primo ne medium, medio ne discrepet imum. Men ita, ne og sic, ne betyde her ikke „saaledes, at ikke", men „kun forsaavidt, at ikke" (Madv. Gr. § 402 Anm.: „med den Forsigtighed og Indskrænkning"), idet Meningen er: Naar han opdigter Noget og blander Digt med Virkelighed, sørger han dog for, at Midten ikke er i Strid med Begyndelsen, Slutningen ikke med Midten. Og i anden Betydning kan sic, ne ikke bruges. Fejlene i de tre foranførte Forklaringer have uden Tvivl deres første Grund i, at man har forbundet sic, der

alene hører til servabis, med positum. Men positum onus betyder den (fra Skulderen eller Ryggen) aftagne Byrde (jfr. ponere sarcinam, vestem, arma). Meningen af de overskrevne Linier bliver altsaa: „Saasnart du har naaet dit Bestemmelsessted (Augusts Bolig), skal du, efter at have aftaget din Byrde, endnu holde den tilbage (ɔ: ikke strax overrække den), men dog vogte dig for, at du ikke kommer til at bære den under Armen som Bonden sit Lam". Forresten har Bentley med Grund antaget, at Martial har havt et Par Udtryk i dette Brev (servabis i V. 12 og si poscet i V. 3) for Øje, naar han Epigr. V, 6 paalægger Parthenius, der skal overbringe Domitian et Hefte af hans Digte:

Nec porrexeris ista, sed teneto
Sic, tamquam nihil offeras agasque.
Si novi dominum novem sororum,
Ultro purpureum petet libellum.

I, 13, 16 fgg.:
Ne vulgo narres te sudavisse ferendo
Carmina, quæ possint oculos auresque morari
Cæsaris; oratus multa prece nitere porro.

Istedenfor ne i V. 16 eller, som enkelte Udgaver have, nec, mener jeg, at der med Bentley bør læses neu, der findes i et Par ældre og adskillige yngre Haandskrifter (S. Keller og Holder). Men hvad enten man læser ne eller neu, bør Sætningen ikke forstaas som et Forbud, da et saadant kun hos ældre Digtere og selv hos dem sjeldent udtrykkes ved ne med anden Person af Præsens Conjunctiv (Madv. Gr. 341 A 1), ej heller med Schütz, der læser ne, som afhængig af oratus (sc. a me), men som negativ Hensigtssætning med Komma istedenfor det større Skilletegn efter Cæsaris: „Og forat du ikke skal fortælle (ɔ: lade dig friste til at fortælle) . . . . . . saa stræb videre fremad, om ogsaa man beder dig meget (nl. om at fortælle, hvad du har i din Pakke, og til hvem du skal bringe den).

I, 17, 1 fgg.:

Quamvis, Scæva, satis per te tibi consulis et scis,
Quo tandem pacto deceat majoribus uti,
Disce, docendus adhuc quæ censet amiculus cet.

Tandem i V. 2 er jeg tilbøjelig til at anse for at være forskrevet, da dette Adverbium næppe kan bruges i indirecte Spørgesætninger, uden hvor disse ere styrede af et Ord med nægtende eller spørgende Betydning. Her vilde det ikke blot, som Lembcke mener, antyde, at Sagen ofte har været, men at den i Almindelighed er Gjenstand for Spørgsmaal og Tvivl, hvad der formentlig vilde være i Strid med Betydningen af det styrende Verbum scis. Horkel (Anal. Hor. 129 sqq.) synes mig paa en heldig Maade at rette Fejlen ved istedenfor tandem at ville læse tenuem, hvilken Læsemaade derefter er optagen af Meineke, Ribbeck og Doederlein, medens derimod Lehrs ikke har betænkt sig paa at erklære hele Verset for uægte og i Slutningen af det foregaaende Vers istedenfor et scis læse ipse.

I, 17, 33 fgg.:

Res gerere et captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Jovis et cælestia tentat;
Principibus placuisse viris non ultima laus est.
Non cuivis homini contingit adire Corinthum.
Sedit, qui timuit, ne non succederet: esto.
Quid? qui pervenit, fecitne viriliter? Atqui
Hic est aut nusquam, quod quærimus. Hic onus horret
Ut parvis animis et parvo corpore maius,
Hic subit et perfert.

Der kan næppe være Tvivl om, at adire Corinthum i V. 36 ligesom succederet i den næstfølgende Linie er at forstaa om principibus placuisse viris i V. 35 og ikke, som Lehrs mener, om res gerere cet. i V. 33, hvorom det vilde være overflødigt at bemærke, at det ikke er hver

Mands Sag, efterat der allerede er sagt, at det attingit solium Jovis et cælestia tentat. — Orellis Omskrivning af Udtrykket Esto i V. 37: Quid curamus hominem ignavum? . . . si propter inertiam cessaverimus, digni sane erimus, qui contemnamur giver Verset en Betydning, der umulig kan forliges med, hvad der er sagt i V. 10: nec vixit male, qui natus moriensque fefellit. I esto, à la bonne heure, godt, lad gaa, ligger tvertimod en Indrømmelse af, at den, der holder sig tilbage fra Omgang med de Store, har en relativ Berettigelse dertil, naar han mangler Mod og Energi til at stille sig i det rette Forhold til dem. — I V. 39 forklarer man i Almindelighed det første Hic ved in faciendo viriliter, idet man alene henfører det til fecitne viriliter? i den foregaaende Linie, medens dog de strax efter følgende Ord Hic onus horret, ... hic subit et perfert burde have vist, at det lige saa meget er at henføre til sedit, qui timuit cet. Meningen er: „Hvad det væsenlig kommer an paa, er, om man som den, qui sedit, mangler, eller som den, qui pervenit, besidder Mod og Villiekraft (virtus) til at underkaste sig de Vanskeligheder og Farer, som Omgangen med de Store fører med sig“.

I, 17, 43 fgg.:

Coram rege suo de paupertate tacentes
Plus poscente ferent; distat, sumasne pudenter
An rapias: atqui rerum caput hoc erat, hic fons.
„Indotata mihi soror est, paupercula mater,
Et fundus nec vendibilis nec pascere firmus“,
Qui dicit, clamat: „Victum date“. Succinit alter:
„Et mihi dividuo findetur munere quadra“.
Sed tacitus pasci si posset corvus, haberet
Plus dapis et rixæ multo minus invidiæque.

Ved atqui rerum caput hoc erat, hic fons i V. 45 bemærker Comment. Cruqu.: ut scias, quomodo petas

i. e. in hoc vertitur ars illa, de qua agimus, ut nihil aut pudenter poscamus. I det Væsenlige overensstemmende hermed vil Lembcke ligesom Th. Schmid have Imperfectet erat forstaaet som Betegnelse for, hvad der skulde (burde) være sket, og angiver derefter som Sætningens Tankeindhold: „det er altsaa ikke Klientforholdet, der er foragteligt, men de slette og trællesindede Klienter". Disse Forklaringer bero dog sikkert paa en Misforstaaelse. Erat bør, som Orelli, Krüger, Schütz og maaske flere rigtig have set, henføres til, hvad der i V. 11 og 12 sagdes om Hensigten med at søge Omgang med de Store: „Si prodesse tuis paulloque benignius ipsum te tractare voles, accedes siccus ad unctum"; hoc og hic vise tilbage paa ferent i V. 44, idet distat, sumasne pudenter an rapias kun er en parenthetisk indskudt Bemærkning. Meningen er altsaa: „Og dette (ferre, „høste Fordel") var jo dog (efter hvad jeg ovenfor sagde) Hovedhensigten med og Kilden (Bevæggrunden) til Alt, hvad du med Hensyn til dette Forhold foretager".

I V. 49 forklarer man Futuret findetur som Udtryk for „Forventningen og derved her den ubeskedne Bøn". Men som Object for succinit, „stemmer i", i den foregaaende Linie ventedes dog snarere en til victum date svarende directe Bøn. Forsaavidt vilde enkelte Haandskrifters Læsemaade findatur være at foretrække. Men paa den anden Side synes saavel den foregaaende i Almindelighed udtalte Sætning de paupertate tacentes plus poscente ferent som ogsaa den efter V. 49 ved sed tilknyttede Bemærkning om Ravnen: tacitus si pasci posset, haberet plus dapis at kræve et udtrykkeligt Udsagn om, at den første Betlers ordrige og højrøstede Bøn kun vil have til Følge, at han faar mindre, end han vilde have faaet, hvis han havde tiet. Doederlein, til hvem senere Keller, Ribbeck og Schütz have sluttet sig, har nu bragt den rigtige Mening for Dagen uden nogen anden Textforandring, end at han sætter Udraabstegn efter mihi. Den anden Betler stemmer i: Et mihi! nl. victum date,

hvorefter Horats tilføjer: „Brødet vil da blive flækket, idet Gaven deles“ (saa at hver kun faar det halve).

I, 18, 15 fgg.:

Alter rixatur de lana sæpe caprina,
Propugnat nugis armatus: „Scilicet ut non
Sit mihi prima fides et, vere quod placet, ut non
Acriter elatrem? pretium ætas altera sordet“.

Saaledes Orelli, Krüger, Lembcke og vel de fleste nyere Udgivere. Af de forskjellige Rettelser, der ere forsøgte for at fjerne det stødende Asyndeton i de to første Linier mellem rixatur og propugnat, synes mig enten Bentleys af Th. Schmid optagne Tilføjelse af et i Enden af det første Vers eller Withofs af Keller billigede Conjectur pro pugno for propugnat at fortjene Fortrinet for de øvrige. Ingen af dem anser jeg dog for sikker, medens jeg paa den anden Side ikke tvivler om Tilstedeværelsen af en Fejl i den almindelige Text (hvor forresten nugis næppe, som Krüger og Lembcke mene, er at forbinde som Dativ med propugnat, men som Ablativ med armatus). — Den næstfølgende Sætning Scilicet ut non cet. forklares i Almindelighed (efter Madv. Gr. 304 Anm.) som Spørgsmaal om det Utænkelige („Skulde man ikke først og fremmest tro mig?“), men der savnes da en Forbindelse mellem denne og den følgende Sætning pretium ætas altera sordet. Jeg foretrækker derfor med enkelte ældre og nyere Udgivere istedenfor Spørgsmaalstegn at sætte Komma efter elatrem, saa at ut non bliver at tage i Betydningen „paa den Maade, under den Betingelse, at ikke“ og Stedet i sin Helhed at oversætte omtrent saaledes: „Ja naar man ikke vil tro mig fremfor nogen anden, og naar jeg ikke maa udtale fra Leveren, hvad der er min sande Mening, saa blæser jeg ad Tilbudet om et andet Liv som Betaling“. Vel er denne Betydning af ut non indskrænket til de Tilfælde, hvor det er afhængigt af en negativ Hovedsætning (Madv. Gr. 2. Udg. 355 Anm. 4), men en saadan er efter Scholiernes

rigtige Forklaring „Altera vita non est tanti, ut taceam" ogsaa her tilstede i Begrebet af sordet.

I, 18, 22 fgg.:

Gloria quem supra vires et vestit et ungit,
Quem tenet argenti sitis importuna famesque,
Quem paupertatis pudor et fuga, dives amicus
Sæpe decem vitiis instructior odit et horret.

I Modsætning til de øvrige Fortolkere (ogsaa Lembcke i Indholdsangivelsen), der forstaa argenti i V. 22 om Penge, forstaar Doederlein det om Sølvtøj, Kunstsager af Sølv o. l. Rigtigheden af denne Opfatning fremgaar saavel af den foregaaende og efterfølgende Linie, hvori Klienten advares henholdsvis mod Forfængelighed i Klæder og mod ikke at ville være sin Fattigdom bekjendt, begge Steder altsaa mod Lysten ikke til at være, men til at synes rig, som ogsaa af den rige Velynders strax efter følgende Ord:

meæ — contendere noli —
Stultitiam patiuntur opes; tibi parvula res est.
Arta decet sanum comitem toga; desine mecum
Certare.

I, 18, 37 fgg.:

Arcanum neque tu scrutaberis illius unquam,
Commissumque teges et vino tortus et ira.

Ira betegner ikke, som Orelli, Krüger og Lembcke forklare det, Lollius's Ærgrelse eller Hævnsyge, naar han engang tror sig fornærmet af sin Velynder; tortus ira sc. tua vilde daarligt stemme med tortus vino sc. a percontatoribus, hvortil kommer, at Digteren efter denne Opfatning vilde tilføje Lollius's Charakter en grov Fornærmelse. Det er utvivlsomt at forstaa om deres Vrede, der, naar de forgjæves have anvendt lempeligere Midler (vinum), ved Trudsler eller Vold ville afpresse Klienten den ham af Patronen betroede Hemmelighed.

I, 18, 96 fgg.:
Inter cuncta leges et percontabere doctos,
Qua ratione queas traducere leniter ævum,
Num te semper inops agitet vexetque cupido,
Num pavor et rerum mediocriter utilium spes,
Virtutem doctrina paret naturane donet.

Agitet vexetque i V. 98 kan ikke, som Kjær oversætter det, betyde „skal pine og plage“ eller, som Orelli omskriver det: „agitare debeat“. Paa den anden Side er det lidet rimeligt, at Horats skulde opfordre Lollius til at forelægge de Vise Spørgsmaalet om sin egen Sindstilstand, om han stadig plages af umættelig Begjær o. s. v. — et Spørgsmaal, han i Kraft af γνῶθι σαυτόν snarere maatte forelægge sig selv. Jeg mener derfor, at der i Stedet for den almindelige, rigtignok paa de allerfleste Haandskrifter støttede Læsemaade Num baade i V. 98 og 99 bør med Lambin, Cruquius, Bentley og flere læses Ne, saa at Spørgeformen i V. 97 først gjenoptages med V. 100: Virtutem doctrina paret naturane donet.

II, 1, 28 fgg.:
Si, quia Græcorum sunt antiquissima quæque
Scripta vel optima, Romani pensantur eadem
Scriptores trutina, non est, quod multa loquamur;
Nil intra est olea, nil extra est in nuce duri;
Venimus ad summum fortunæ; pingimus atque
Psallimus et luctamur Achivis doctius unctis.

Sætningen Nil intra est olea, nil extra est in nuce duri i V. 31 anse nogle Fortolkere — af de nyere Orelli og Schütz — for en ordsproglignende Sentents, der jevnlig skal have tjent til Exempel paa en bekjendt logisk Fejlslutning. Meningen af de fire først anførte Linier skulde derefter være: „Naar man, fordi hos Grækerne netop de ældste Skrifter ere de bedste, vil veje de romerske Skri-

benter paa samme Vægtskaal, begaar man i Grunden samme Fejl, som naar man, fordi Olivenen og Nødden begge ere Frugter, hvoraf der presses Olie, deraf vil slutte, at hvadsomhelst der kan udsiges om den ene af disse Frugter, ogsaa gjælder om den anden". Men man kommer herved i Forlegenhed med de næstfølgende to Linier. Thi hvor fejlagtig Slutningen end er, berettiger dog end ikke den videst førte Consequents af den til den Paastand, at Romerne endnu paa Horats's Tid ogsaa i Maleri, Musik og Athletik endog skulde overgaa Grækerne. For at slippe igjennem dette logiske Skjær har man nu enten i Forbindelse med den foran anførte Forklaring eller — som Krüger og Lembcke — uafhængigt af den villet have Sætningen forstaaet som et almindeligt Mundheld om en hvilkensomhelst urimelig Paastand („manifesta negare" er Porphyrios Udtryk), saa at der f. Ex. lige saa godt kunde have staaet: „saa er hvidt sort og sort hvidt". Man har imidlertid intet andet Sted kunnet paavise et saadant Mundheld, hvor netop Benægtelsen af det haarde som haardt skulde være brugt som almindeligt Udtryk for det urimelige, og selv bortset herfra forekommer det mig, at Horats, ihvorvel han forudskikker „saa kunne vi fatte os i Korthed", dog har gjort altfor kort Proces, idet Sætningen saaledes forstaaet ikke indeholder nogensomhelst Antydning af, hvorfor Slutningen fra Grækerne til Romerne just er saa urimelig. To af de nyere Forfattere, Doederlein og Ribbeck, have nu heller ikke villet tage denne sidste Forklaring for god, men hvad de have sat i Stedet, er rigtignok efter mit Skjøn endnu uheldigere end det, de forkaste. Doederlein sætter Spørgsmaalstegn saavel efter duri i V. 31 som efter unctis i 33 og tænker sig saa det første Spørgsmaal besvaret med „Jo visselig", det andet med „Nej langtfra"; men allerede Spørgeformen i og for sig stemmer kun daarligt med det foregaaende non est, quod multa loquamur; Ribbeck vil med sædvanlig Vilkaarlighed have Versene 32 og 33 henflyttede mellem 107 og 108; men da der umiddelbart foran 107 har været Tale om den romerske Folkecharakters overvejende Retning mod det nyttige og lucrative,

kunne de ingenlunde siges derved at være komne paa deres rette Plads. De mig bekjendte Fortolkere fejle nu, saavidt jeg skjønner, alle deri, at de intet Hensyn have taget til den overførte Betydning af durus, der, hvor Talen er om Litteratur eller Kunst, bruges som Betegnelse for det formløse, raa og plumpe, altsaa netop det, som Horats, der ved Siden af ingenium altid kræver doctrina og ars, allermest dadlede hos de ældre Forfattere, og som bragte ham til i det Hele at undervurdere deres Frembringelser ligesaa meget, som hans Modstandere, de æsthetiske Chauvinister, overvurderede dem. I denne Betydning bruger han ogsaa det tilsvarende Adverbium allerede lidt nedenfor, V. 66, hvor han netop med Hensyn til Bedømmelsen af de gamle romerske Digtere erklærer sig enig med den, der „pleraque dure dicere credit eos“, og medens han (Sat. I, 4, 8) erkjender, at hans Forgænger som Satiriker, Lucilius, var facetus og emunctæ naris, tilføjer han dog som Dadel, at han var durus componere versus, ligesom det ogsaa væsenlig var dette samme „haarde“, der gav ham Anledning til hans gjentagne Klage over de romerske Digteres endnu paa hans Tid almindelige Ulyst til at udslette (litura, V. 167) og bruge Filen (limæ labor et mora, A. P. 291). I god Overensstemmelse med disse Udtalelser siger han nu her, at naar man, fordi de ældste græske Skrifter tillige ere de ypperste, vejer de romerske Skribenter paa samme Vægtskaal — og eo ipso paastaar, at der intet „haardt“ findes hos dem —, saa kan man ligesaa gjerne kort og godt sige, at der overhovedet ikke gives noget „haardt“ under Solen, ikke indvendig i Olivenen, ikke udenom paa Nødden. Og med hine Kunstdommere for Øje, der ingensomhelst Fejl vilde se hos de gamle og tillagde dem charakteristiske Egenskaber, der netop udelukkede durum, der f. Ex. erklærede Livius Andronicus's Digte for emendata et exactis minimum distantia (V. 71 fg.), der atter og atter fortalte, at Romernes ældste, for Horats's Samtid næppe forstaaelige skriftlige Mindesmærker vare dicterede af selve Muserne paa Albanerbjerget (V. 23 fgg. og 86), der kaldte Pacuvius „den kunstforstandige Gamle“

(docti senis famam aufert, V. 56), lode Terents vincere arte (V. 59) og saaledes næsten syntes at regne det i Virkeligheden haarde ɔ: uskjønne og formløse, blot fordi det var gammeldags, for en Dyd, — med dem for Øje fortsætter han derefter ironiserende og med en god Del bevidst Overdrivelse: „saa have vi“ — hos hvem i Modsætning til Grækernes Formalisme vestigia ruris endnu ere kjendelige — „naaet Højdepunktet af Lykke, saa male og musicere og brydes vi jo mere kunstforstandigt (doctius) end de salvede Achiver“.

II, 1, 50 fgg.:

Ennius et sapiens et fortis et alter Homerus,
Ut critici dicunt, leviter curare videtur,
Quo promissa cadant et somnia Pythagorea.

„Ennius, der ifølge vore Æsthetikeres Dom baade er sindrig og djærv og en anden Homer, bekymrer sig øjensynligt kun lidet om, hvorledes det gaar med Opfyldelsen af hans Løfter og pythagoreiske Drømme“. Düntzer udtaler sig om dette Sted saaledes: „Horaz, der mit dem Lobe des Ennius beginnt, fällt unwillkürlich in einen Tadel des alten Dichters, der im Gedichte selbst seinen Homer rein vergessen zu haben scheine“. Ogsaa flere andre Fortolkere synes at forstaa enten hele den første Linie eller dog Ordene et sapiens et fortis som Udtryk for Horats's oprigtige Anerkjendelse af Ennius's Fortrin; Schütz bemærker udtrykkelig ved de sidstnævnte Ord, at de ere sagte „ohne Spott“. Denne Opfatning er dog altfor meget i Strid med Sammenhængen saavel med det Foregaaende og Efterfølgende i Almindelighed, hvor Horats bekæmper Kritikernes og Publicums Overvurdering af de gamle Digtere, som ogsaa med selve Sætningens Prædicat; Horats kan ikke uden Selvmodsigelse i sit eget Navn kalde Ennius baade sapiens i Tanker og fortis i sin Stil med det samme han dadler ham, fordi han i sit Digt rent har glemt sit i Indledningen under Form af en Drøm givne Løfte om at skulle blive for den latinske Litteratur, hvad Homer havde været for den

græske. Enten, og, som jeg mener, helst maa derfor Ordene ut critici dicunt henføres ikke alene til alter Homerus men ogsaa til sapiens og fortis eller — hvad der med Hensyn til Meningen ikke er meget forskjelligt derfra — de sidstnævnte Betegnelser forstaas, som Bentley vil, om den store Hobs (volgi, V. 63) Dom om Ennius, hvilken Horats er lige saa langt fra at ville underskrive uden Forbehold som dens nedenfor (V. 56) spotvis anførte Charakteristik af Pacuvius som doctus senex eller af Accius som altus. Ogsaa Prædicatet leviter curare videtur cet. har været Gjenstand for megen vrang Tydning. Orelli omskriver efter Porphyrion Sætningen saaledes: „Adeo præstans ergo est poëta, ut prorsus securus esse possit de suorum promissorum eventu, quæ nunc magis, quam fortasse ipse sperarat, impleta sunt", og omtrent ligesaa Lembcke: „leviter curare] behøver ikke at være meget bekymret for (thi hans Alder er jo nok til at sikre ham udødelig Ære)". I Stedet for „securus esse possit" burde Orelli i alt Fald hellere have skrevet „securus esse potuerit" (sc. in carmine suo componendo) og Lembcke i Stedet for „behøver ikke" hellere „behøvede ikke" eller „havde ikke behøvet" (nl. under Udarbejdelsen af sit Digt); dog er denne Bemærkning for saa vidt overflødig, som leviter curare videtur lige saa lidt kan have den ene som den anden af de anførte Betydninger. Udsagnet indeholder tydelig nok en i Form af bidende Spot indklædt Dadel, og Lambin har aldeles rigtigt og klart udtrykt Meningen ved sin Omskrivning: „ita negligenter scribit, ut videatur oblitus esse, quid de se promiserit ac somniarit: dicebat autem, se somniasse ex Pythagoræ sententia, animam Homeri in corpus suum immigrasse, ex quo se optimum poëtam extitisse versusque Homericis similes conscribere". De førstnævnte Fortolkeres Fejlsyn er maaske foranlediget ved, at de — hvad der i og for sig er fuldkommen rigtigt — have henført Ordene adeo sanctum est vetus omne poëma i V. 54 ikke blot til, hvad der umiddelbart foran siges om Nævius, men ogsaa til den her omhandlede Udtalelse om Ennius. Rigtignok skulde denne for at være logisk correct have været formuleret om-

trent saaledes: Ennius, etsi leviter curare videtur . . . . . . et sapiens et fortis et alter Homerus est, ut critici dicunt. Nu maa Ordene adeo sanctum est cet. nødvendigvis henføres ikke til Prædicatet, men til de til Subjectet Ennius føjede Attributer.

Spanske Smaating.

Af E. Gigas.

---

1. „El No“.

Berøringspunkterne mellem J. L. Heibergs Digtning og Spaniernes ældre Litteratur ere som bekjendt talrige nok, og der er da i og for sig ikke noget Forunderligt i at møde en hidtil upaaagtet Indvirkning af spansk Drama i en af hans ypperste Vaudeviller, omend det ikke er Calderon eller nogen anden af det 17de Aarhundredes klassiske Romantikere, der har forsynet den danske Digter med et Motiv ved denne Leilighed.

At Hovedmotivet i „Nei“ ikke er Heibergs egen Opfindelse, har allerede været bragt paa Bane tidligere, idet „Fædrelandet“ for 21de Oktober 1868 indeholdt en Feuilleton, hvori hans Stykke sammenstilles med et lille tydsk Enakts-Lystspil i rimede Vers af Gustav von Barnekow, med Titlen „Nein“, opført i Dresden og Prag 1825 og altsaa 10 Aar ældre end den danske Vaudeville. Barnekows Stykke duer ikke synderlig; men det har Nei-Motivet, idet en Fader befaler sin Datter i hans Fraværelse at sige Nei og ikke Andet end Nei til Enhver, der maatte indfinde sig, deriblandt da ogsaa den af hende begunstigede Elsker. Hvor langt Tydskeren staaer tilbage for Heiberg, sees af, at han slet ikke begrunder dette Indfald, ja ikke engang giver Tilskuerne den fornødne Underretning i Tide, saa at de i den første Scene mellem de to Unge ikke kunne begribe, hvad det evindelige Nei skal betyde, og ligesaa kluntet bærer han sig ad i det Følgende, da Publikum har faaet den gamle Herres Grille at vide, medens Elskeren paa sin Side aner Sammenhængen saa klart, at han kan forme sin Tale saaledes, at den unge Piges Nei for ham maa blive som Ja.

Motivet synes imidlertid ikke at være tydsk, men spansk. Vist er det, at imellem den Mængde muntre Smaastykker, som Don Ramon de la Cruz (1731—1795) skrev under Navn af Saineter, findes ogsaa et med den Titel, som staaer over denne lille Artikel [1]. Personerne i Sainetèn ere Don Alejandro (Elskeren), to gamle Søskende, deres Nièce og D. Alejandro's Tjener, Roque. Sidstnævnte har paa egen Haand, blot for at tjene sin Herre, absenteret sig fra ham og skaffet sig Indpas som Tyende i Lauras Onkels Hus; der seer man den gamle Jomfru Paca skjændes dygtig med sin Broder Juan, eftersom han vil have den unge Pige snart gift, medens hun ikke vil vide af noget Kjæresteri mellem Nièсen og hvilkensomhelst ung Herre. For at sætte sin Krig igjennem lader hun Roque, hvem hun blindt stoler paa, holde Vagt ved Husets Døre; men Laura, en Ingénue i Lighed med Molière's Agnès, faaer streng Befaling af hende til at svare enhver ung Kavaleer, der kommer til hende med ømme Talemaader: No, ikke Andet end bestandig No! At Laura stadig har Alejandro i Tankerne, er hun ufrivillig kommen til at røbe ved et Ark Papir, hvorpaa hun atter og atter har gjentaget hans Navn. Da Tante Paca er borte, lister den unge Mand sig ind, idet Roque har lukket op for ham, og i den paafølgende Samtale gjør Svaret „No“ ham i Begyndelsen fortvivlet, men snart passer det saa fortræffelig til hans Spørgsmaal, som han vel kan ønske sig. Den korte Scene, der altsaa er at jævnføre med den sidste mellem Hammer og Sophie i Heibergs „Nei“, lyder saaledes:

Alejandro. ¡Hermosa Laura!
Laura. (¡Ay de mí!) No, no (¡Ay de mí!)
A. ¡Prenda mia idolatrada!
¿Llegó la hora por fin
de vernos? Díme ¿no iguala
tu placer al mio?
L. No.

[1] R. de la Cruz, Sainetes, udgivne ved Durán, Madrid 1843, I, S. 255 ff.

A. (¡Qué es lo que escucho! ¡Mal haya
la voz de Roque, que así
engañó mis esperanzas!)
Abreme tu corazon,
mi bien: ¿no apruebas la llama
que enciende mis ojos?
L. No.
A. ¿Y deseas que me vaya
de tu vista?
L. No, no, no.
A. ¡De gozo no cabe el alma
en el pecho! ¿Te ofendieras
de que en una de tus blancas
manos jurase mi eterna
fidelidad?
L. No.
A. Pues daca,
y á tus piés rendido juro . . .

Her forstyrres Samtalen imidlertid af Tanten, som jager Alejandro paa Døren. Resten er en anden Intrige: Roque optræder nemlig som en Marquis, der er forelsket i Tanten; hun række ham sin Haand og erklærer, at Nièce nu kan gjøre, hvad hun vil. Naturligvis underskrive hun og Alejandro strax deres Ægteskabskontrakt; men Tante Paca bliver ude af sig selv ved at faae Sandheden at vide angaaende den foregivne adelige Beiler og slutter med at spørge Tilskuerne, om ingen af dem vil have hende.

Umiddelbart er Motivet dog vistnok ikke naaet fra La Cruz til Heiberg; thi Saineten er ikke trykt i den 1786—91 udkomne Udgave af den spanske Digters dramatiske Skrifter, men derimod i den før citerede Samling fra 1843. Skulde Heiberg have kjendt den i 1835, maa det have været i en Enkeltudgave, hvad der ikke er rimeligt paa Grund af disses Sjeldenhed.

2. Sancho og hans Graae.

I den Fortegnelse over Ordsprog, der forekomme i „Don Quijote“, hvilken optager det Meste af 6te Bind af

J. M. Sbarbi's „Refranero general español" (Madrid 1876), anføres ogsaa (P. 270): „Allá va Sancho con su rocin" med den Tilføielse, at vel staaer det ikke udtrykkelig i Cervantes' Roman, men man har det „implícitamente" i forskjellige Udsagn om Sancho Panza's og hans Æsels Uadskillelighed (2den Dels 34te og 35te Kap.). Og — siger han — man kan være vis paa, at disse Yttringer have foranlediget, at Ordsproget blev til. Men heri tager Sbarbi ganske feil, paa samme Maade som naar han for et andet bekjendt Ordsprogs Vedkommende holder paa Formen „Al buen callar llaman Sancho" istedenfor „sancho" (ɔ: sanctum), hvilken Læsemaades Urigtighed A. Morel Fatio har tilstrækkelig godtgjort i „Romania"s 11te Bind (1882), S. 114 ff.

Den lærde og omhyggelige Commentator Clemencin har i sine Anmærkninger til „Don Quijote" Intet, der tyder paa, at han har lagt Mærke til Sammenhængen mellem Ordsproget og de paagjældende Steder hos Cervantes. Han fremkommer kun med en temmelig flau og pedantisk Bemærkning, i Anledning af 2den Dels 34te Kapitel, om Modsigelsen mellem Fortællingens foregivne Ælde og mauriske Oprindelse paa den ene Side og den Omstændighed, at nylig indtrufne Begivenheder komme paa Tale. „Naar Cide Hamete (Cervantes' fingerede mauriske Hjemmelsmand) siger, at han altid har seet Sancho og Æslet sammen, saa har han jo ikke blot været fra la Mancha, men ogsaa Sancho's Samtidige og fra hans Egn". Clemencin formoder da en skjult Allusion, saaledes som de spanske Fortolkere gjerne gjøre det, nemlig at Cervantes ved Cide Hamete hentyder til en eller anden manchansk Uven, der ansaaes for at have Maurerblod i sine Aarer og altsaa ikke at være Det, som enhver Spanier dengang satte sin Stolthed i at være, d. v. s. „cristiano viejo". — Noget Mere finde vi hos John Bowle, hvis Udgave af „Don Quijote" med Noter er fra 1781. Ved Kap. 35 i 2den Del citerer han ligefrem Ordsproget „Allá va Sancho con su rocino" tilligemed den Forklaring, som Covarrubias giver af det i „Tesoro de la lengua castellana" (udkom 1611): „man siger, at denne Sancho var en Spasmager, der havde en lille Hest, som han altid førte med

sig, hvor han saa kom hen; vi anvende dette Ordsprog, naar to Venner til Stadighed ere i Følge med hinanden", — slg. vor Talemaade: at være som to røde Køer.

Skjøndt Covarrubias' Anekdote utvivlsomt er af den Slags, der laves efter et Ordsprogs Tilblivelse for at forklare det, burde dog den Kjendsgjerning, at Bowle anfører Ordsproget efter ham, have bragt Sbarbi til at tvivle om, at det stammer fra Cervantes' Sancho. Seer man nu efter i de ældre spanske Ordsprogsamlinger, træffer man først den med Cervantes samtidige César Oudins „Refranes ó Proverbios castellanos traducidos en lengua francesa" (Paris 1605) med disse tre enstydige Ordsprog:

Topado ha Pedro con su compañero. Pierre a rencontré son compagnon.

Topado ha Sancho con su rocin. Sancho a rencontré son roussin.

Topó el Breton con su compañon. Le Breton a rencontré son compagnon.

Lidt længere tilbage i Tiden see vi „Topado ha Sancho con su rocin" benyttet af Komediedigteren Lope de Rueda i „Comedia de los engaños" (1556) — Rueda, hvis Optræden som Forfatter og Skuespiller hørte til Cervantes' Barndomserindringer. Det er i Stykkets 3die Akt, 5te Scene, at den gamle Virginio — som har faaet Nys om, at hans Datter Lelia er flygtet fra sit Kloster, forklædt i Mandsdragt — seer Broderen Fabricio komme, hvem han forlængst har anseet for død, men nu paa Grund af Ligheden med Lelia antager for denne[1]), og udbryder: „Hvad kunne vi ønske mere? Sancho har truffet sin Hest!" Morsomt nok oversætter M. Rapp dette Sted saaledes: „Freund Sancho [Cervantes' „Sancho amigo"] hat seine Mähre gefunden", saa at man kan mærke, at han netop har havt Don Quijote's Vaabendrager i Tankerne[2]). Samtidig med Ruedas Komedie

---

[1]) Æmnet er, som det sees, det samme som i Shakespeare's „Helligtrekongers Aften".

[2]) Rapp, Spanisches Theater, I (1868), S. 271.

stødе vi paa den store Ordsprogsamling af Hernan Nuñez, der almindeligvis gaaer under Navnet „Refranes del Comendador griego“ [1]), udgiven første Gang 1555 og ofte siden; den meddeler ogsaa Ordsproget under Formen „Topado ha Sancho con su rocin“, men ikke „Allá va S.“ osv. De faa endnu ældre Samlinger have ikke været mig tilgængelige. undtagen Marquien af Santillana's (fra 1496), der kun har det synonyme „Topó el Breton con su compañon“; thi J. Hallers Optryk af en Stump af Pedro Vallés' „Libro de Refranes“ (i „Altspanische Sprichwörter“, Regensburg 1883) giver ikke noget ordentligt Begreb om, hvad denne Samling indeholder.

Efter Cervantes forekommer Ordsproget bl. A. i Martin Caro y Cejudo's „Refranes y modos de hablar castellanos“ (1675), hvor der siges om det, at det ikke blot anvendes om „to Alen af eet Stykke“, f. Ex. en daarlig Lærer og en ligesaa daarlig Discipel, men ogsaa om at træffe paa sin Ligemand i Kamp. Det spanske Akademis Ordbog forklarer i sin første og udførligste Udgave [2]) Talemaaden „Encontrar Sancho con su rocin“ saaledes: „Frase con que se replica que alguno halló otro semejante á él, ú de su génio, ú que le entendiesse sus modáles, y se las impugnasse“; den sammenstilles med det latinske „Fabullus in Fannium incidit“. Men om Ordsproget „Allá va Sancho“ osv. er der en egen Artikel, hvori det hedder, at det bruges om to Perlevenner, der aldrig ere fra hinanden; derhos anføres den lille Fortælling fra Covarrubias' Tesoro om den historiske Sancho, og der citeres den latinske Talemaade „Perca sequens sepiam“. Cervantes tales der Intet om.

Mon vi nu ikke kunne vende Sbarbi's Gisning om og sige: Don Quijote's Forfatter er ikke Ordsprogets Ophavsmand ved sin Skildring af Kammeraterne Sancho og Æslet. men det gamle Ordsprog har derimod givet ham Impulsen til Skildringen af det udødelige Vennepar. Analogier hertil ere ikke vanskelige at finde. Saaledes f. Ex. Anven-

---

[1]) Slg. Don Quijote, II, 34.
[2]) Madrid 1726—39, s. v. rocin.

delsen af just det Ordsprog, som Morel Fatio har gjort til Gjenstand for en Undersøgelse (se ovenfor); Don Quijote's Efterligning af Sagnhelten Diego Pérez de Vargas Machuca med Egekniplen (I, 8); endvidere Lægen „Dr. Pedro Recio de Agüero fra Tirteafuera", over hvis Hjemstavns Navn der laves Ordspil (II, 47), og Beskrivelsen af det natlige Ligtog til Segovia (I, 19), der efter den almindelige Mening er paavirket af Overførelsen af Helgenen San Juan de la Cruz' Levninger til denne By i Aaret 1591. Noget Lignende er det, at spanske Dramatikere have digtet hele Stykker over et Ordsprog, saaledes Tirso de Molina's „Averigüelo Vargas", „Don Gil de las calzas verdes" (Ordsproget „Estoy como perro con vejiga, que siempre hay un Gil qui me persiga" benyttes som Motiv og citeres) og „Al buen callar llaman Sancho" (ogsaa med Titel „El Celoso prudente"), Moreto's „El lindo Don Diego" (Talemaaden er nemlig ældre end Komedien) samt Lope de Vega's „No son todos ruiseñores", underfr.: los que cantan entre las flores.

Der er imidlertid den Vanskelighed, at Ordsproget taler om Sancho's „rocin", medens Don Quijote's Vaabendrager ikke eiede et saadant Ridedyr. „Rocin" eller „rocino", hvilket Ords Etymologi endnu er usikker[1]), betyder i det ældre Sprog noget saa Fint som en Ganger (f. Ex. i Romancen om Lanzarote), paa Cervantes' Tid en Arbeidshest, Plovhest, eller i Almindelighed en simpel og daarlig udseende Hest, — men dog altid en Hest. Rocinante var rocin, førend den forfremmedes til Stridshest. Derimod benævnes Sancho Panza's kjære Langøre ofte med et Navn, som ellers bliver Heste tildel, nok saa hyppig som Æsler, nemlig „rucio", den Graae; og især i 2den Del forekommer det næsten som Æslets Egennavn. Hvor stor Pris Digteren i det hele lader Sancho sætte paa den firbenede Ven, og hvor vigtig en Rolle „el Rucio" spiller i Fortællingen, er jo bekjendt nok; men her skal blot anføres et enkelt Bevissted, fordi Ordet rocino staaer der. Sancho siger

---

[1]) Slg. Diez, etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, 4de Udg. ved Scheler, s. v. rozza.

(II. 31) til Hertugindens Dueña, at han elsker sit Æsel saa høit, at han ikke vilde bytte det bort for Lanzarote's Ganger. Naar det dreier sig om et saa ualmindeligt Æsel, tør man vel nok troe, at Cervantes, da han digtede det rørende inderlige Forhold mellem den Graae og dens Herre, har tænkt paa Ordsprogets Sancho og hans Hest.

3. En uovervindelig Vanskelighed for Oversættere.

Et Digterværk som „Don Quijote", hvori Stilen har saa uhyre Meget at betyde, er egentlig uoversætteligt. De mange Smaafinesser, det Farvespil og Clairobscur, som for den dannede Spanier fremkalder en saa stor Del af Nydelsen af Cervantes' Mesterværk, maa for Størstedelen forsvinde ved Overførelsen i et fremmed Sprog. Men Factum er, at Bogen har fundet Oversættere i Mængde ligefra Digterens egen til vor Tid. Disse — her tales om de gode iblandt dem — have da maattet gaae een af to Veie: enten have de givet Afkald paa korrekt Gjengivelse af Enkelthederne, men idethele søgt at fastslaae en Sprogtone, der skulde gjenkalde Originalens, og paa de enkelte Punkter erstattet Cervantes' Indfald med mere eller mindre heldige Surrogater af indenlandsk Herkomst; eller de have stræbt at vise sig som kyndige Fortolkere, hvis filologiske Lærdom af og til lægger sig for Dagen ved Anmærkninger, hvori Textens ordret oversatte, men lidet forstaaelige Vittigheder og Hentydninger blive forklarede. Til den første Art henhører f. Ex. Smollets, til den anden L. Braunfels' i sin Slags ypperlige Oversættelse.

Strax i Begyndelsen af Romanens 1ste Kapitel træffer man paa et Sted, der kan tjene som slaaende Exempel paa „la intraducibilidad del Quijote" [1]. Naar man seer, hvormeget Oversætterne have døiet med disse faa Ord, misforstaaet og opgivet Ævret, og saa tænker paa, at slige haarde Nødder findes der i Hobetal i Bogen, maa man dobbelt be-

---

[1]) Udtryk, benyttet af J. M. Sbarbi, som har skrevet en hel Bog om dette Æmne, nemlig 6te Del af Refranero general español.

undre Cervantes, fordi hans Værk endnu i Oversættelse kan gjøre den Virkning, som det gjør. I Beskrivelsen af Heltens tarvelige Levemaade ude i den lille By i la Mancha, før han drog ud paa sit mindeværdige Tog, hedder det bl. A., at om Lørdagen pleiede han at spise Noget, som kaldes „duelos y quebrantos". En fintmærkende spansk Læser — naturligvis en saadan, som er i Besiddelse af den behørige Dannelse — vil her paa samme Tid have Følelsen af noget Fattigt og Ynkeligt ganske i Almindelighed beslægtet med doler, gjøre ondt, føle Smerte, og quebrantar, slaae istykker, svække, volde Kummer, og den erfaringsmæssige Bevidsthed om, at saaledes hed i gamle Dage en virkelig Ret Mad i la Mancha, tillavet af alskens Affald, utvivlsomt ingen synderlig substantiel eller velsmagende Spise. Pellicers Forklaring i hans Udgave af Romanen[1]) er denne. I visse Egne af la Mancha pleiede Faarehyrderne om Lørdagen at aflevere de Dyr af Hjorden, som i Ugens Løb vare døde eller komne til Skade; deres Kjød blev saa røget, men af Hovedet, Fødderne og Knoklerne lavedes Suppe, hvorpaa disse Dele spistes kogte. Suppe og Kjød med Urter var og er den daglige Middagsspise i Spanien, den saakaldte „olla", „puchero" eller „cocido"; men der var da den Forskjel paa Lørdags-Olla'en og den, som man fik de andre Dage, at paa Ugens sidste Dag turde man ikke spise saa solid Kost som ellers. Til Minde om Kong Alfons den 8des Seir over Maurerne ved las Navas de Tolosa i Aaret 1212 var der nemlig paabudt en Halvfaste[2]), som først ophævedes 1748 af Pave Benedikt den 14de[3]). Benævnelsen „duelos" skulde hentyde til den Ærgrelse, som de paagjældende Faars Eier følte over, at de vare omkomne for ham, og „quebrantos" til de itubrudte Knokler (Pellicer). Imidlertid har A. Puigblanch, bekjendt som Forfatter til en

[1]) Madrid 1797.

[2]) Clemencin i hans Udg. af Don Quijote, I, Madrid 1833 (Anmærkning til dette Sted).

[3]) Diccionario de la Acad. esp., s. v. duelo (de nyere Udgaver). Der tilføies den latinske Forklaring: „cibi genus ex pecudum fragmentis et ossibus fractis".

Inkvisitionshistorie, hævdet[1]), at den famøse Ret Mad oprindelig hed „dejos y quebrantos“, idet det første Ord betyder det Samme som „despojos“, Levninger, specielt Indvoldene, men „quebrantos“ de sønderbrudte Ben. Paa Grund af den dobbelte Betydning af „quebrantos“ menes det saa, at Folkevittigheden — eller maaskee Cervantes — har forandret dejos til duelos. Denne Forklaring synes nu at være fulgt i Almindelighed, og som sideordnede Exempler anføres „azotes y galeras“, ɔ: Pisk og Galeistraf, om en daarlig Fortæring, men „la merced de Dios“, ɔ: Guds Gave, om Æggekage med Flæsk og Honning, fordi den er saa nærende.

Vi ville nu see, hvad Oversætterne[2]) have faaet ud af Navnet, og finde da med Forundring, at den tidligste engelske Oversætter, Shelton (1620), gjengiver det ved „collops and eggs“ og Franskmændene Oudin og Rosset (1625) ved „des oeufs et du lard“, medens Franciosini i sin italienske Oversættelse (1622) har noget Lignende: „uova con carne secca“. Senere hen i det 17de Aarhundrede træffe vi rigtignok hos Hollænderen Lambert v. d. Bosch (1657) en saa fri Gjengivelse som „een Stockvisch“, men den anonyme tydske Oversættelse fra 1682 har „Eyer mit Speck auf Spannische Manier“, den franske fra 1681 ligeledes „des oeufs au lard à la manière d'Espagne“, og Filleau de St. Martin (omtr. 1700) har det Samme. Denne omtrentlige Enstemmighed igjennem et længere Tidsrum forklares ved den utvivlsomme Kjendsgjerning, at den spanske Fortolkning dengang selv har lagt denne tilsyneladende rimelige Betydning i Navnet; thi i det spanske Akademis Ordbog, 1ste Udgave, III (1732), s. v. duelo, hedder det: „saaledes kalder man i la Mancha Æggekage med Faarehjerner[3]). Lat. Ex ovis cerebrique medulla frixus obiculus“. Hertil slutter Bowle sig ogsaa i Anmærkningerne til Don-Quijote-

[1]) Opúsculos gramático-satíricos, II, London 1832 (citerede i Sbarbi's Refran. gen. esp., VI, 26).

[2]) Der existerer en hel Del flere Oversættelser end de her citerede, men kun disse have været mig tilgængelige.

[3]) Sesos, endnu en yndet Spise i Spanien.

Udgaven af 1781. Naturligvis sætter Ordbogens Forklaring sit Spor i den følgende Tid: Bertuch (1775) har „Eier auf Speck“, Soltau (1800) „Eierkuchen“ og Florian (omtr. 1790) „des oeufs frits“. En Særstilling indtage de engelske Oversættere i forrige Aarhundrede, der slet ikke ville lade Don Quijote faae nogen Mad om Lørdagen, idet de oversætte de to Ord ordret; Smollet (1755) f. Ex. siger, at hans Føde paa den Dag kun var „gripes and grumblings“ (Kummer og Ærgrelse, tillige: Mavepine og Knurren i Maven), medens Jarvis (1742) har „pains and breakings“ uden yderligere Forklaring og allerede Motteux (1712, ny Udgave ved Lockhart 1822) gjengav Ordene ved „griefs and groans“. En mere ideologisk Gjengivelse forsøgte den danske Jfr. Charlotte Dorothea Biehl (1775), men hun kom ikke rigtig heldig derfra: „Smalhans var Kjøkkenmester om Lørdagen ligesom de andre Dage“ er jo temmelig flaut. Heldigere i denne Retning er Tieck (1799) med „arme Ritter“, som han har bibeholdt i den omarbeidede Udgave fra 1830; ogsaa Schaldemoses „Plukkemad“ (1829) kan til Nød gaae an, skjøndt det snarest gjengiver „salpicon“, der ifølge Cervantes var Heltens sædvanlige Aftensmad. Derimod er det komisk, naar Svenskeren Stjernstolpe (1818) taler om, at den spanske Adelsmand spiste „ölsoppa“ om Lørdagen. Lidt ind i vort Aarhundrede kan man mærke, at Pellicers og Clemencins Kommentarer ere blevne Oversætterne velbekjendte, thi L. Viardot (1836) har „des abattis de bétail“. Den tydske Oversættelse, indledet af H. Heine, der udkom 1837 med Benyttelse af Viardot's franske, holder sig imidlertid endnu til Tiecks „arme Ritter“, med en tilføiet Forklaring, der svarer til den, som de danske Kogebøger give af denne Ret. Endelig er der L. Braunfels (1885) med „jämmerliche Knochenreste“ — en fyldestgjørende Omskrivning, men ingen virkelig Oversættelse, simpelt hen fordi en saadan ikke kan gives.

Bidrag till grekisk etymologi och formlära.

Af Karl Ferdinand Johansson.

---

1. Gr. Ὄλυμπος och besläktade ord.

Bezzenberger har (BB. IV, 334 f.) förklarat förhållandet mellan de båda namnen Ὄλυμπος och Ὄσσα så, att de skulle vara s. k. 'kortnamn', båda utgångna från ett *Ὀλϝοσσον (sc. ὄρος)[1]. Beträffande Ὄσσα är jag fullständigt af samma mening. Det är likaledes troligt, att det postulerade adj. *Ὀλϝο-οσσον är en bildning på -*i̯o* af samma stam som Ὀλυμπο- d. v. s. * *Olunqo-*. Dock synes mig Ὄλυμπος icke kunna anses som ett 'kortnamn' af *Ὀλϝοοσσον, utan representerar just den fulla, men icke med -*i̯o* utbildade stammen * *Olunqo-*. Att adj. *Ὀλϝοοσσον ligger till grund för det tessaliske stadsnamnet Ὀλοοσσών (*B* 739, jfr Bursian Geogr. I, 42 anm. 1; 55 anm. 3), anser jag sannolikt liksom Bezzenberger. Själf förklarar han: „was *Ὀλϝοοσσον bedeutete, kann ich nicht sagen". Härtill vill jag anknyta följande visserligen djärfva, men i sig själf, som mig synes, möjliga tydning af namnet.

Här vil jag genast antyda, att jag ansätter det förutsatta adjektivet som *Ὀλοϝοσσον icke som *Ὀλϝοοσσον, något som kommer att visa sig under den följande framställningen.

Hvad kan nu stadsnamnet Ὀλοοσσών betyda? Af Bursians uppgift (Geogr. I p. 55), att det i närheten af det nuvarande *Elassóna* eller *Alassóna* (jfr Λόσσονος hos Procopius De æd. IV, 4) finnes en brant höjd, „welche offenbar die Akropolis der alten stadt war", framgår åtminstone det, att det ej kan vara otänkbart att förutsätta en benämning ungefär som 'bergstad' eller något dylikt (jfr namnen Ἀκρόπολις, Ἄκραι o. s. v.). Och om min följande framställning

---

[1]) Den äldre härledningen af namnet Ὄλυμπος ur λάμπω (Curtius Et.[5] 265, Vaniček Wb. 836, Henry Etude sur l'Analogie p. 98) kan knappast på grund af de olika befintliga dialektiska formerna upprätthållas.

är antaglig, så öfverensstämmer denna förmodan troligen med värkliga förhållandet.

Som bekant, fans det förutom det berömda tessaliska Ὄλυμπος, gudarnes boning, äfven andra berg med samma namn. Så kan man af det nuvarande namnet *Elimbo* (ett berg i Attika) sluta, att det i forntiden haft namnt Ὄλυμπος (Bursian Geogr. I, 356 f.); vidare fans det ett Ὄλυμπος i Lakonien (Bursian II, 116; 135), ett i Arkadien (ib. II, 184; 235), ett i Elis (ib. II, 273; 287), ett på Euboia (något som man kan sluta af ett derstädes ännu idag befintligt bergsnamn *Elimbos*, Bursian II, 397; 701; 417; 420; 422), likaså i Epirus vid Nikaia; dessutom finnas berg med detta namn i Mysien, Lykien, Galatien, Lydien, Jonien (vid Smyrna), på Kreta, Pankhaia och Cypern och möjligen annorstädes (jfr Benseler Wörterb. d. gr. eigenn. under Ὄλυμπος).

Nu kunde man visserligen påstå, att de anförda bergen helt och hållet eller delvis blifvit benämnda efter det tessaliska berget, vare sig att från Tessalien utvandrade stammar för vissa berg i de trakter, der de nedsatte sig, användt namn från deras förra boningsplats (något som man antagit för namnen Ὄλυμπος och Ὄσσα i Elis), eller att det tessaliska bergsnamnets stora rykte gifvit anledning till uppkallande af andra berg med samma namn. Jag finner det dock naturligare att i Ὄλυμπος söka en betydelse, som kunde vara egnad till benämning ungefär för hvarje bergshöjd, d. v. s. betydelse af *berg* par préférence, en förmodan, som just göres sannolik af den omständigheten, at nästan hvarje landskap har haft ett Ὄλυμπος att uppvisa. Jag tror derför, att vi i Ὄλυμπος har att söka en stam med den allmänna betydelsen *berg, sten, klippa* o. d.

Om vi närmare undersöka namnet Ὀλοοσσών, så framgår, att det knappast kan förklaras ur andra former än * Ὀλοι̯ο-χι̯ων, * Ὀλοσο-χι̯ων eller * Ὀλοϝο-χι̯ων. Jag väljer den sista formen såsom den enda antagliga, dels emedan vi på grund af det tidiga försvinnandet af spiranterna ι och σ (mellan vokaler) annars måste vänta oss en kontraherad form, dels emedan jämförelsen med Ὄλυμπος gör den sannolikare. Vi måste derför ansätta det första ledet som * *olou̯o-*. Af denna

form äro flera afljudsstadier tänkbara. Ur en stam * *ol-u-* förklaras *Ὄλ-υ-μπος*[1]); ur * *ol-u̯-* kunde t. ex. uppstå en form * *Olu̯onqo-*, hvaraf ett jon. * *Οὔλομπος*; genom kontamination af ett *Ὄλυμπος* och ett * *Οὔλομπος* uppstod sannolikt det jon. *Οὔλυμπος* (jfr Wackernagel KZ. XXV, 261), som direkt motsvaras af ett möjligen en gång befintligt dor. *Ὤλυμπος*.

Rörande suffixet vill jag icke göra något bestämdt påstående, t. ex. huruvida det skulle sammanhänga med s. *-añc-*, l. *-inquo-*, gr. *-απο-*, lit. *-inka-*, germ. *-inga-*, *-unga-* eller icke. Blott det vill jag framhålla, att jag i ett annat indoeuropeiskt språk tror mig kunna påvisa ett ord af samma stam bildadt med samma suffix (se nedan).

Närmast behandla vi det första elementet. Uppställdt i sin schematiska form * *$(a_x)l(a_x)$u̯(a_x)* tror jag, att det måste delas * *a_xla_x-u̯a_x* samt likställas med ett element * *a_xla_x-i̯a_x*, d. v. s. som *u-* och *i*-stammar t. ex. * *elo-u̯-*, * *ole-u̯-* och * *elo-i̯-*, * *ole-i̯-* eller såsom tematiska stammar i allmänhet * *el-u̯o-*, * *ol-u̯e-*, * *el-i̯o-*, * *ol-i̯e-*, eller * *(o)le-u̯o-*, * *(o)lo-u̯e-* och * *(o)le-i̯o-*, * *(o)lo-i̯e-* och naturligen genom reduktionsafljud deraf uppkomna kortare former. Anser man nu, att t. ex. genomböjda *u-* och *i*-stammar på det sättet uppstått ur enskilda kasusformer, att dessa helt och hållet eller delvis såsom temata (l. stammar) lagts till grund för andra kasus, och att derigenom total eller partiel heteroklisi uppstått (se en uppsats af mig i BB. XIV), så har man i denna antydan en förklaring af orsaken till, att parallela *u-* och *i*-stammar kunna uppträda bredvid hvarandra, i detta fall * *a_xla_x-u̯(a_x)* och * *a_xla_x-i̯(a_x)*.

Är det sagda riktigt, kunna vi vänta att någonstädes finna stammar så väl utan *u̯-* som utan *i̯*-suffix. En sådan form anser jag mig finna i lit. *ůlà* 'felsen' (jfr *ůlė̃tas* 'felsig', *ůlìngas* 'felsig', *ůlìnis* 'von felsen, steinern', *ůlů̃tas* 'felsig' Kurschat Wb. p. 480), lett. *ohla* 'kiesel, kleiner stein', som hvarken låta förklara sig ur * *ŏlu̯a-* eller ur *ŏli̯a*. I *ůlà* o. s. v. ha vi med afseende på den ur * *a_xla_x-* uppkomna stamformen den första af de s. k. balansafljudsformer, som

---

[1]) Det s. k. äoliska *Ὄλυμπος* är en fiktion, jfr Meister Diall. I, 53 n.

jag schematiskt annorstädes sökt belysa nämligen * *ol-* (* $\bar{a}_x l$-) (: * $a_x la_x$- : $l\bar{a}_x$-; jfr förf. De derivatis verbis contractis linguæ græcæ quæstiones, Upsala 1886 p. 92 ff. och BB. XIII och XIV). De öfriga formerna * *olo-* (jfr * ὀλο-ϝο-) och * *lō-* (* $l\bar{a}_x$-) kunna vi vänta att finna annorstädes (se nedan).

Det frågas nu, om ord och former hörande till den ena eller andra stammen låta sig anträffas.

Till den med *u̯* utbildade stammen för jag med Bezzenberger (BB. II, 271) och Fick (BB. II, 188, jfr äfven O. Weise BB. VI, 117 f., G. Meyer Gr. Gr.[2] § 168) det grekiska ordet λᾶας, λᾶς 'stein, felsen', mäst poetiskt[1]). Angående detta ords bildning och flexion se under 2.

Förutsatt att λᾶας på rimligt sätt kan förklaras genom antagande af kortare afljudsformer, kunna vi vänta oss att någonstädes återfinna den normalt vokaliserade rotformen. Denna vinner intet stöd i den troligen med orätt antagna doriska formen λεύς, som är en fiktion (se nedan), men deremot i λεύω (< * λεύ-σ-ω, jfr dock Solmsen, KZ. XXIX, 94), λευσ-τός, λεύ-σ-τήρ, λευ-σ-μός, λεύ-σ-ιμος, κραταίλεως 'hartsteinig, -felsig'[2]).

Jag skall nu vidare anföra några ord och former, som antingen med säkerhet eller med större eller mindre sannolikhet kunna antagas sammanhänga med stammen i λᾶας, λᾶς. Först och främst hör hit λάϊγξ (λάιγγες· λίθοι ὑπὸ ὕδατος λελιασμένοι. ἔνιοι φάραγγες, ἄλλοι χάλικες, μικροὶ λίθοι Hes.) hos Homer ε 433, ζ 59. Detta ord måste anses bildadt i grekisk tid medels det till deminutivsuffix utvecklade -(ι)γξ[3]); ty det kan först då hafva uppkommit, när stamformen λᾶ- (på det af mig nedan beskrifna sättet) måste anses ha uppstått, så

---

[1]) De äldre sammanställningarne kan man se hos Vaniček Wb. p. 232, Ebeling Lexic. Hom. under λᾶας, O. Weise BB. VI, 114. I allmänhet för man det till s *grāvan*; detta ord måste man dock helt och hållet skilja från λᾶας och antingen med Bugge KZ. XIX, 432 föra det till fisl. *klé* eller med Windisch Kuhn's und Schleicher's Beitr. VIII, 430 (jfr Stokes BB. XI, 91) till g. *qairnus*, fir. *bró* o. s. v.

[2]) Möjligen hör hit också λεωπετρία, jfr Lobeck Path. I, 201.

[3]) Jfr ord sådana som φύσιγξ, φόρμιγξ, σύριγξ, (σ)μήριγξ, στήριγξ o. s. v. (ang. aksentueringen jfr Chandler Gr. Acc. 177).

vida man icke hos Homer skulle kunna läsa *λαύιγξ* l. dyl. I hvarje fall kan intet omedelbart sammanhang — annat än hvad rör själfva stammen — statueras mellan *λάιγξ* och fir. *lia*, såsom Stokes antager (BB. XI, 86).

Endast i förbigående har jag att nämna följande med stammen i *λᾶς* sammansatta ord, nämligen de lat. *lau-tumiæ*, *lau-tumius* (ungef. gr. *λα-τομία*), som naturligen äro grekiska lånord (se O. Weise Die gr. lehnw. im. Lat. p. 31; 310; jfr Müller Festus p. 117).

Ehuru egentligen afseende att först till slut anföra de möjligen till ifrågavarande stam hörande ord, som blifvit utbildade med afledningssuffix, vill jag dock här anföra några, som till utseendet mera tyckas sammanhänga med vissa deklinationsstammar. Först och främst sådana, som tyckas förutsätta en deklinationsstam på *-r*, således * *lau̯(a_x)-r-*. Hit kan man, fastän det måste anses oafgjordt, ställa följande glossor: *λαῦ-ρο-ν· [τὴν δάφνην]· ἡ μέταλλον ἀργύρου παρὰ Ἀθηναίοις* Hes. och *Λαύρεια· τὰ Ἀθήνησι χρύσεια (?) μέταλλα λεγόμενα* Hes. och namnen *Λαύριον*, *Λαύρειον* (se Benseler under *Λαύριον*), berget med de bekanta silfvergrufvorna i södra delen af Attika. Dessa ord kunna helt naturligt sammanhållas med *λᾶς*; men man måste också medge en annan möjlighet, nämligen att det närmast till grund för *λαύριον* o. s. v. liggande ordet vore *λαύρη* 'strasse, gang' (d. v. s. ungefär '*Strassberg*', i hvilket öppningar och gångar förekomma). En annan fråga är då, om det homeriska *λαύρη* 'gässchen, gasse, strasse' bör sammanställas med *λᾶς*, som Vaniček gjort (Wb. p. 1240). Troligen är detta förslag att förkasta, och i stället bör man med Bezzenberger (BB. IV, 332) likställa det med l. *lûra* 'öffnung, öffnung eines schlauches' (jfr Fick Wb. II, 224); jfr föröfrigt följande glossa: *λαύρα· ῥύμη δι' ἧς ὁ λαὸς εἰσέρχεται· ἡ φλόξ· οἱ δὲ τόπους πρὸς ὑποχώρησιν ἀνειμένους· οἱ δὲ ἀμφόδια· οἱ δὲ στενωπούς· καὶ δίοδοι* Hes.[1]) — Till den nu afhandlade stammen * *lau̯(a_x)-r-*

[1]) I denna glossa låter i synnerhet öfversättningen *ἡ φλόξ* främmande. Äro möjligen två ord med formen *λαύρα* sammanblandade och är *λαύρα· φλόξ*, att jämföra med lat. *lūror*, *lūridus* 'blassgelb' o. s. v.? Eller har man för dessa senare ord att statuera ett tema **ghele-u̯-*, hvaraf a) l. *hel-vo-*, b) **ghle-u̯-* och **ghlū-* > *lū-?* (jfr dock Osthoff

kunde man gissningsvis föra ett hittils oförklaradt ord, jag menar (πέτρας) λαρτίας (CD. 181, 98; andra mer eller mindre säkra citat för detta ord kan man se hos Kumanudes Συναγωγὴ λεξ. ἀθησ. p. 201). Jag antager som en möjlighet, att detta ord är att härleda ur *r*-stammen **lau̯(ax)-r-*, ty λαρ- kan antingen hafva uppstått ur dor. *λᾱϝερ- eller *λᾱϝαρ- (∠ **lau̯-r̥-*) eller ur att.-jon. *λᾰϝερ- (jfr namnet Λαέρ-της?), och sammanställningen πέτρας λαρτίας vore endast att förstå som ett förtydligande af det i båda orden liggande begreppet af *sten, klippa* (jfr nedan λᾶς πέτρη). Äfven kunde man förmoda, att stadsnamnet Λάρισ(σ)α vore uppkommet ur **lau̯(ax)-r-*; kanske var det egentligen namnet på akropolis, en förmodan, som vinner något i sannolikhet, om man betänker, att ἡ κρεμαστὴ Λάρισα, 'eine am abhange eines der vorberge des Othrys gelegene stadt' Λάρισα, kanske just var benämdt efter berget (jfr Bursian I, 82). Och Λάρισ(σ)α var såväl namn på ett berg i Argolis (Bursian II, 40 f.; 49 ff.) som på ett kastell i Akhaia (Bursian II, 321); jfr äfven bergsnamnet Λαρύσιον i Lakonien (Bursian II, 144). Λαρύσιον skulle man kunna tolka ur **lau̯r̥-ti̯o-* (jfr v. Bradke ZDMG. XL, 347 ff.); det vore i så fall också möjligt, att Λάρισ(σ)α kan ha uppkommit ur samma grundform genom någon slags vokalassimilation i st. f. *Λάρυσ(σ)α. I hvarje fall är ordet en bildning af samma art som πότνια, ὄργυια, θυῖα o. s. v. (jfr Wheeler Der gr. nom.-acc. p. 111; 115; Prellwitz GGA. 1886 p. 767).

Den hittills behandlade *r*-stammen skulle man kunna tro sig återfinna i de italiska namnen *Laurentum* och *Lauro-Lāvinium* (jfr λαῦρον ofvan o. s. v.). Denna gissning skulle möjligen vinna i sannolikhet, i fall man finge antaga, att just i den senare delen af namnet *Lauro-Lāvinium* äfvensom i namnet *Lāvinium* funnes en med *r*-stammen enligt det vanliga bruket växlande eller korresponderande *n*-stam (jfr l. *jecur: jecinis* o. s. v.) Man kunde då antaga, att *Lauro-Lāvinium* vore af samma slags förtydligande tavtologiska hopställningar som möjligen πέτρας λαρτίας (se ofvan),

---

MU. IV, 322). — I den lilla editionen af Hes. säges, att λαύρα· φλόξ skall anses tyda på ett ursprungligt λάβρα.

lapides lausiæ, λᾶς πέτρη o. s. v. (se nedan). Nu har man enligt min mening värkligen skäl att på italiskt gebit antaga en *n*-stam, nämligen i det italienska *lavagna* 'stein'. Detta ord knappast behöfver eller kan, såsom vanligen antages (se Diez Wb. II[3], 41), vara lånadt från något af de germanska språken. Möjligt är, att till grund för det substrat * *lavania*, hvarur *lavagna* uppstått, bör läggas en ursprunglig med *r*-stammen korresponderande *n*-stam *$la_x\underset{\circ}{u}(a_x)$-*n*-.

Sannolikheten af de sista antagandena styrkas också af den omständigheten, att vi af samma grundelement med tämlig säkerhet nödgas antaga tillvaron af en *s*-stam (*$la\underset{\circ}{u}(a_x)$-*s*-). Förutom i gr. λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ[1]) o. s. v. finna vi denna *s*-stam troligen på annat håll. I den s. k. *lex metalli Vipascensis* förekommer: „*quive lapides lausiæ expeditæ in lapicædi*[*nis erunt*“ 54 (se Bücheler Wölfflins archiv II, 605 ff.). Bücheler framställer *lausiæ* såsom synonymt med *lapides*, hvad jag tror är riktigt; och äfven för honom gäller ordet såsom rotbesläktadt med λᾶς. Men han har knappast rätt, när han fortsätter: „ableitung mit den gleichen bildungssilben wie lat. *minutiæ*, *nuptiæ*, *noxiæ* u. s. w.“, dock är den rigtiga tydningen ännu icke funnen. Antagligen är det ett galliskt-norditaliskt ord, som i sig innehåller det i keltiska språken ytterst vanliga suffixet -*sio*- (Zeuss-Ebel Gr. C. p. 785 f., jfr Thurneysen Keltorom. p. 17). Ett till grund för detta *lausiæ* nära liggande ord tyckes efter dess uppträdande i de romanska dialekterna att dömma ha varit mycket utbredt. Det för de olika dialekternas former till grund liggande substratet har måst vara * *lausa* 'stein' (se Gröber Wölfflins archiv III, 510, jfr äfven Schuchardt Gröbers Zeitschr. VI, 424, Thurneysen Keltorom. p. 66). Härstamma nu de nämda orden från keltiska språkstammen, så måste de gälla som utvidningar af en ursprunglig *s*-stam (Thurneysen Keltorom. p. 52), och vi hade som nedan nämdt ett motstycke till λευ-σ- i λευ-σ-τός o. s. v.

De nu behandlade tre grundstammarne * $la_x\underset{\circ}{u}(a_x)$-*r*- * $la_x\underset{\circ}{u}(a_x)$-*n*- och * $la_x\underset{\circ}{u}(a_x)$-*s*- (som enligt min mening äro att härleda ur ursprungliga s. k. kasusformer) skulle kunna

[1]) Såvidt nämligen σ icke inkommet genom analogi.

anses jämförliga med t. ex. de tre stammarne s. *ahar*, *ahan* och *ahas* o. s. v. (jfr s. *ušas-* : *ušar-*, αἰές : αἰέν o. s. v.).

Några möjligen med λᾶς sammanhängande dunkla glossor skola här anföras, utan att jag kan göra något försök att tolka dem. Särskildt svår är λέαδα· ἡ ἐξοχὴ τῶν πετρῶν, Hes., hvartill M. Schmidt i noten tilfogar: „λε. δα cod., λέαδα Mus., qui literam expunxit. Infra λέδδα· ἡ ἐξοχὴ τῶν πτερνῶν. Δειράδα. ἐξοχὴν non ausim componere. Πέδδα — πέζα?" Möjligtvis gömmar sig i denna glossa en kärna, som hänger tillsammans med stammen i λᾶς; något säkert kan derur dock ej vinnas. Det redan nämnda λεωπετρία · λίθος λεῖος Hes. jfr [λιοπέτριον · λίθος λεῖος] och i noten: „immo λειοπέτριον", kan stå för ursprungligt *λεϝω-, men bör kanske sammanhållas med λὶς πέτρη o. s. v., hur det än må vara att tolka (jfr dock Baunack Studien I, 1 p. 35). Glossan λειηνος. λιθοπυργία, i noten: „λαΐνους πύργους Eur. Tr. 5 cfr. λάϊνον · πύργος λίθινος" erbjuder knappast något material för vår undersökning[1]).

Hittills ha vi blott haft att göra med stamformerna *(o)le-u̯-* och *(o)la-u̯-*. Ett *olo-u̯-* med rotens fullare tvåstafviga form finna vi enligt min mening i *Ὀλο-ϝο-σσών. Den första beståndsdelen leder mig öfver till en annan grupp af ord. Från betydelsen *sten* är öfvergång til betydelsen af en viss metall eller en metall hvilken som hälst mycket lätt. Vi äro sålunda berättigade att med Bezzenberger (BB. II, 271) hitföra de af J. Schmidt (Voc. II, 146) sammanställda orden: lit. *alvas*, lett. *alwa* 'zinn', fpr. *alwis* 'blei', fbg., serb., slov., russ., čech. *olovo* 'blei', pol. *ołów*, nsorb. *wołoj*. Detta gifver också anledning till den förmodan, att äfven det mht. *lôt*, ndl. *lood*, ags., engl. *lead* (jfr äfven mht. *loeten*, *loetec* o. s. v.) äro att föra hit (jfr Bezzenberger a. st.). Dessa ord förutsätta en germansk grundform **lauđa-*. Denna form är, hvad suffixet vidkommer, enligt min mening att

---

1) Ännu osäkrare är den hesykhiska glossan [λιώδης. λιθόλευστος], hvartill M. Schmidt i noten: „Imo λεώλης vel λειώλης." λεώλης åter glosseras med τελείως; ἐξώλης (jfr Baunack Studien I, 1 p. 34 f

återföra på en indoeuropeisk form *$la\underset{\smile}{u}$-dho- eller *$lo\underset{\smile}{u}$-dho-[1]). Detta är en *u*-form af *olo-, utbildad med samma suffix och på samma sätt ungefär, som den nedan afhandlade *i*-formationen af samma ursprungliga bas blifvit gr. λί-θος (afljudande med ett *$la_x\underset{\smile}{i}$-dho-).

Jag har härmed kommit till den med *i*-suffix utbildade stammen. Tydligast visar sig *i*-formationen i fs. *leia*, mht. *leie, lei*, nht. *lei, leie* 'fels, stein' (i *Lorelei*, jfr Kluge Wb. 199). Två gånger mötes hos Homer ordet λίς och då i sammanhang med πέτρη (μ 64; 79). På båda ställena har denna kombination betydelse af en *otillgänglig klippa* i allmänhet; 79 πέτρη γὰρ λίς ἐστι, περιξεστῇ εἰκυῖα synes visserligen förklara denna *otillgänglighet* derigenom, att klippan säges vara *glatt* o. d. Genom denna omständighet och genom möjligen i forntiden skedd association till λεῖος, λισσός 'glatt'

[1]) Möjligen kunde man här äfven tänka på s. *lōhá*, såsom adj. 'rötlich, kupfern, eisern', såsom subst. 'rotes metall, kupfer', senare 'eisen' och 'metall' öfverhufvud (förutom andra betydelser). Som bekant, utvecklade sig de indoeur. liquidæ i skr. på följande sätt: $l_1 > l$ (liksom i de europ. språken), l_2 (r_2) > *r* (i de europ. språken och armeniskan *l*), *r* > *r* (liksom i de öfriga språken). I skr. kunde *r* (uppkommet af *r* eller l_2 [r_2]) senare (dock väl blott dialektiskt) bli *l* (jfr. Brugmann Grundriss p. 210). Jag vill härmed icke förkasta den af Fick (Wb I, 200 f. o. s. v.) och Schrader (Sprachvergl. u. Urgesch. p. 267; 271; 294; 297) o. a. förordade sammanställningen med den s. k. roten *(e)reudh (s. *rudhi-ra*, ἐρυθ-ρός, ἔρευθ-ος, l. *ruber* o. s. v.), hvaraf l. *raudus*. *rodus*, *rūdus* (jfr Festus 265, 4; 22), fbg. *ruda*, fisl. *rauði* o. s. v. Men man kunde vara böjd för att tro, att i s. *lōhá* vore två olika ord sammanfallna, näml. ar. * *raudha*- och * *laudha*-. Denna förmodan kunde möjligen erhålla ett stöd i den omständigheten, att *lōhá* senare får den allmänna betydelsen af 'metall' och 'eisen' (kanske med föranledning af de båda ordens sammanfall i ljudligt hänseende), och att, under det så väl *rōhita* som *lōhita* betyder *koppar* o. d., det dock inte finnes något spår deraf, att ett *rōha* skulle betyda *koppar* eller *metall* öfverhufvud. Det i *lōha* uppträdande *h* (vare sig ur * *lōdha*- eller * *rōdha*-) måste förklaras med tillhjälp af de principier v. Bradke ZDMG. XL 655 ff.) framstält. — Det fornsvenska *lodh*, nysv. *lod* i olika betydelser (Rydqvist Sv. Språkets lagar VI, 273; 385) liksom fsv. verbet *lödha*, nsv. *löda* äro lånord från mlt. (se Tamm Fonetiska kännetecken på lånord i nysv. riksspr. p. 59).

har man kommit derhän att i λίς se ett adj. med betydelsen *glatt*. Men bortsedt derifrån, at vi ingenstädes märka vare sig en *t*-stam, såsom t. ex. i λιτό-ς eller en *u̯*-stam såsom t. ex. i l. *lē-vi-s*, λεῖος < (**lēu̯i(i̯)o-* eller **lĕi̯-u̯o-*, jfr W. Schulze KZ. XXVIII, 266 n. 1)[1]) — blott nom. λίς förekommer — så är dock i och för sig den omständigheten öfverraskande, att detta adj. — hvars form dertill icke förefaller särdeles vanlig — blott förekommer i förbindelse med πέτρη. Det tyckes snarare, som om vi äro berättigade att i λίς just se ett gammalt substantiv. Och om vi i kombinationen λὶς πέτρη vilja söka en betydelse som *glatt* (eller *brant*) *klippa*, — en fordran, som dock ej är alldeles oeftergiflig — så kan just λίς själf betyda det och har fått πέτρη blott som appositivt förtydligande. Hele kombinationen kan vara mycket gammal. Den uppstod på en tid, då λίς så att säga började försvinna som appellativ och πέτρη tillades för att uppfriska den appellativiska betydelsen, alldeles som t. *windhund*, *windspiel* (mht. *wintbracke*, *wintspiel*) äro förtydlingar af ett mht., fht. *wint* 'windspiel'; jfr nysv. *gärdsgård*, *fiskljuse* (se förf. BB. XIII, 118), sv. *lindorm* (t. *lindwurm*), sv. *fargalt*, t. *diebstahl*, möjligen också *lapides lausiæ*, πέτρας λαρτίας, l. *Lauro-Lavinium* ofvan (föröfrigt jfr Kluge Wb. p. 375; Nyrop Sprogets vilde skud p. 69 f.). Dessutom kan man betänka, om dock icke just det appositiva πέτρη egentligen (d. v. s. här dock blott relativt) är ett adjektiv med en adjektivisk betydelse, som såsom sådant dött ut, men hvaraf i nämnda kombination en svag efterklang ljuder. Just den Fick-ska etymologien (BB. III, 166), hvarpå jag icke tviflar (jfr l. *triquetrus* o. s. v.) tyckes tala derför. Möjligen möter oss i grekiskan själf ett spår af det adjektiviska bruket i dubbelformerna πέτρος och πέτρα. Det er nu fullt möjligt, att λίς värkligen har kommit till betydelsen *glatt klippa*, vare sig genom så småningom skeende betydelsedifferentiering eller genom folketymologisk anslutning till orden λεῖος, λισσός, λιτός. I hvarje fall är då för-

[1]) Ordet λίς 'glatt' gälde för de gamle grammatici såsom ἄκλιτον, se t. ex. Herodianus (Lentz) II, 697, 30 f., der föröfrigt λίς förklaras med ὁμαλή.

hållandet alldeles det samma, som när λίθαξ glosseras med ὀλισθερὰ πέτρα, ἢ τραχεῖα, ψωρά hos Hesykhios; d. v. s. λίθαξ hade just antagit den betydelse, som man kan förmoda för λίς. Föröfrigt klingar glossan λίθακι πέτρῃ · τῇ τραχείᾳ · ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος icke olika kombinationen λὶς πέτρη: betyder λίθαξ ὀλισθερὰ πέτρα, så betyder sannolikt äfven λὶς det samma; och λίθαξ är ju dock ett af λίθος afledt substantiv. Äfven i denna glossa synes πέτρα mer böra uppfattas som adj. Att λὶς dock äfven i forntiden har blifvit uppfattadt som substantiv, kunde man möjligtvis sluta af en glossa i Et. M. p. 513, 30, i fall man der finge antaga λίς · λίθος (jfr Lobeck Paral. 86)[1]).

Jag tror mig alltså hafva gjort något så när sannolikt, att λὶς är et substantiv med den ursprungliga betydelsen *klippa, sten* o. dyl. Jag fattar sålunda λίς som ett s. k. rotnomen af *i*-stammen liksom λᾶς (ist. f. *λαυς)' af *u*-stammen (se nedan); och λίς förhåller sig till fs. *leia* o. s. v. som *λαυς till gr. *λαϝα i Λᾶ, Λᾶς, Λάας (se nedan). Föröfrigt förhåller sig λίς till fs. *leia* som s. *dhīs, nadīs* o. s. v., gr. κίς, πόλῖς, -ις (gen. -ιδος): s. *dēvī*, gr. -ια. Jag tror mig äfven i grekiskan ha funnit en form motsvarande fs. *leia*, gr. subst. -ια. Hos Hes. förekommer nämligen en glossa λεάς · τὰς ἀπὸ τῶν ἱστῶν κρεμαννυμένας ἄκρας[2]). Sannolikt menas dermed *väfstenarne*

[1]) Af Lobeck är detta ställe såväl oriktigt som ofullständigt citeradt. Notisen lyder hos Gaisford: Κίσηρις: Τὸ κισήριον, παρὰ τὸ κινεῖσθαι ἐν τῷ σαίρειν. ἢ ὅτι κίσηλις ἦν (Sturz-Sylburg blott: κίσηλις ἦν) · καὶ κατὰ μεταβολὴν τοῦ λ εἰς ρ κίσηρις παρὰ (St.-S. ἢ παρὰ) τὸ κὶς καὶ το λίς, ὁ ὑπὸ κιὸς λίς (St.-S.: ὑποκιὸς λίς) · λίθος γάρ ἐστιν διαβεβρωμένος (St.-S.: ἐκ-) · κὶς γὰρ θηρίον ἐστὶν ἐσθίον πυροὺς καὶ κριθάς. Bortsedt från den absurda tydningen κίσηρις παρὰ τὸ κὶς καὶ τὸ λίς, ὁ ὑπὸ κιὸς λίς, så ligger i denna glossa möjligtvis en bekräftelse af min åsikt, att λίς är subst. Vid det antagandet, att λίς skall betyda glatt, blir förklaringen ὁ ὑπὸ κιὸς λὶς · λίθος γάρ ἐστιν διαβεβρωμένος oförståelig; men som texten nu är, kan λίς ej häller vara subst. (något som St.-S. och Lobeck tyckas vilja hafva antydt genom skrifningen ὑποκιος λίς). Jag förmodar, att notisen bör hafva haft ungefär följande lydelse: ὁ ὑπὸ κιὸς λὶς ἐκ- (l. δια-) βεβρωμένη · λίθος γάρ ἐστιν δια- (l. ἐκ-) βεβρωμένος o. s. v. Om så är, måste λίς (= **klippa**, **sten** l. möjligtvis *glatt sten* l. dyl.) hafva varit uppfattadt som substantiv.

[2]) Jfr Pollux 7, 10: λεῖα n. pl.; Et. M. 558, 57: λία f.; Aristot. De gen. anim. 5, [7]: λαιάς; se föröfr. Thes. λεῖα, λία.

(l. *pondera*). Härmed är framför allt att jämföra samma betydelse hos det nord. ordet *klé* (se Bugge KZ. XIX, 432), som naturligtvis icke med Bugge är att sammanställa med λᾶς eller λέα. Till grund för detta ord ligger nu en stam **lei̯ă*, som oafsedt rotvokalen täcker sig med fs. *leia* 'stein'[1]).

Liksom λᾶς (d. v. s. *λαυς) förhåller sig till **ol(o)u̯(o)-*, så förhåller sig λίς till **ol(o)i̯(o)*. Denna stam kunde man möjligen återfinna som ὀλοι- (afljudande med *ὀλει-, *ὀλι-) i ὀλοίτροχος[2]) (Herod. VIII, 52, Xenoph. Anab. IV, 2, 3, jfr Theocr. XXII, 49) och ὀλοοί-τροχος (Hom. Ν, 137; Herod. V, 92, 2). Jag medgifver gärna, att om ὀλοοί-τροχος måste gälla som den ursprungligare formen, så kan det formelt lika så väl tydas ur *ὀλοϝοί-τροχος. Men är detta icke nödvändigt — d. v. s. om ὀλοοί-τροχος beror på episk diektasis — och är just en dylik stam- l. kasus-form af *ὀλ(ο)ϝο- en smula påfallande, så kunde man deri se den atematiska kvalitativt afljudande stamformen ὀλοι-. I hvarje fall synes det mig naturligare att i detta ord söka ett sammansättningsled med betydelsen *sten*, *klippa* (hela sammansättningen ungef. *stenrullare*, jfr *rullsten*) än med Pott (I², 781; II¹, 638; jfr äfven Roediger De græc. compos. Leipz. 1866 p. 76; Knös De digammo Hom. p. 70 ff.; Brugmann C. St. VII, 334 f.[3])) deri se en stam *ϝολϝο- (jfr l. *volvo*). De metriska ställena (— — ἦρχε δ' ἄρ Ἕκτωρ | ἀντικρὺ μεμαώς, ὀλοοίτροχος ὣς ἀπὸ πέτρης Ν 137; Λάβδα κύει, τίξει δ' ὀλοοίτροχον · ἐν δὲ πεσεῖται | ... Herod. V, 92, 2; ἕστασαν ἠύτε πέτραι ὀλοίτροχοι, οὕστε κυλίνδω | ... Theocr. XXII, 49), lika så litet som den varianta skrifningen ὁλ(ο)οίτροχος tala för antagandet af ursprungligt digamma. Såvidt skrifningen med spir. asp. härstammar från gammal tid, torde den vara

---

[1]) Grundform är **laia* (jfr Kögel P.-B. B. IX, 543).

[2]) Hvarpå doc. Persson har gjort mig uppmärksam.

[3]) De öfriga mera nämnvärda tydningarne kan man se hos Vaniček Wb. p. 917; angående förklaringen af ὀλ(ο)οι- såsom lokativ se de anförda ställena och G. Meyer C. St. V, 94; VI, 384 och derstädes anförd litteratur; jfr äfven Gr. Gr.² § 350 och K. Zacher Zur gr. nominalcomp., Breslau 1886 p. 41, som försvarar den af mig begagnade vanliga accentueringen samt anger, att enligt Schol. Il. 13, 137 Komanos och Ptolemaios Askalonites paroxytonerade ordet.

att tillskrifva folketymologiska invärkningar (t. ex. af ὅλος). Huru än ὀλ(ο)οι- är at tolka — ur *olo-i̯- eller ur *olo-u̯-oi̯-, så blir dock för mig det påståendet sannolikt, att detta sammansättningsled har betydelse af *sten*, *klippa* o. dyl. samt sålunda sammanhänger med ofvan behandlade ord.

Vi komma nu till några med olika afledningssuffix bildade ord, som tyckas höra till den behandlade ordgruppen.

En *k*-utbildning af *i*-stammen möter i fir. *ail* gen. *ailech*, som enligt Windisch (P.-B. B. IV, 211) är att tolka ur en grundform **ali̯aka-*, enligt Stokes (BB. XI, 85) ur ett **ali-k-s* (jfr **dariks* = l. *larix*, fir. *dair*); jfr bret. *lec'h*, som Thurneysen (Keltoroman. p. 66) återför på en stam **l̆iacc-*, samt kymr. *llêch*, gael. *leac* 'stein, fels'. Från en (*k*- eller) *q*-formation af *u̯*-stammen härstammar gr. *'Ολοϝο-κi̯ων > 'Ολοοσσών[1]). — Nu är det en redan indoeuropeisk företeelse, att nasaler kunna 'infigeras' — det lemnas här oafgjordt, hvarpå denna infigering beror (jfr Brugmann Grundriss p. 190 f.) — och vi behöfva sålunda icke undra, om förutom ett **olou̯-o-q-* äfven ett **ol(o)u-nq-* > Ὄλυμπος förekommer.

Nu frågas, om det icke någonstädes i de indoeuropeiska språken ges en form, som tillnärmelsevis stämmer tillsammans med **(o)l(o)u̯(o)-nqo-*. Enligt min mening är fir. *lia* gen. *liac* 'stein' (jfr Zeuss-Ebel Gr. C. p. 67; 173; 259 ff. o. s. v.) en sådan form. Stokes (BB. XI, 86) återför detta ord på en stam **livanks*. Men så vida den första stafvelsen i iriskan har varit obetonad, skulle vokalismen kunna förklaras på olika sätt. Jag skulle hällre vilja föreslå en urkeltisk grundform **(o)lĕvonq(o)-s*. Vore denna grundform någorlunda

---

[1]) Endast som en mycket osäker möjlighet vill jag framhålla, att bergnamnet Λασίων (ὄρος Bursian II, 306) är att föra hit och på en grundform **lau̯aki̯o-* > *λα(ϝ)ασ(σ)ο-: **lau̯akii̯o-* > *λα(ϝ)ακιο- och genom kontamination *λα(ϝ)ασιο-; Λάσαν · τὴν Λάρισαν Hes. — möjligen okså ΛΑΣΑΙΟΙΣ (SGD. 345, 19) skulle till nöds kunna stå för **lau̯aki̯a-*, såvidt Λάσα ej är att anse som ett slags 'kortnamn'. — Λύκτος (> Λύττος, den vanligaste formen på de kretiska inskrifterna) kunde anses innehålla samma stam, jfr Λύττοι · οἱ ὑψηλοὶ τόποι Hes.

riktigt konstruerad, så finnes ingen mera betydande skilnad mellan de grundformer, som måste förutsättas för Ὄλυμπος och *lia*, annat än med hänsyn till rotstafvelsens afljud. Denna skilnad förklaras enkelt genom antagande af *balans*-afljudet **ŏl(o)-u̯-*: **(o)lŏ-u̯-*, **(o)lĕ-u̯-* (för *lēu̯-* talar möjligen κραταίλεως < **lēu̯o-*, ehuru det äfven kan vara att härleda ur **leu̯ōs*).

Andra utvidgningar t. ex. med *dh*-suffix af *u*-stammen, ieu. **la$_x$u̯-dho-* > t. *lot*, af *i*-stammen ieu. ** l(a$_x$)i̯-dho-* > λίθος hafva ofvan blifvit nämnda (föröfrigt jfr Bezzenberger BB. II, 271).

Ändtligen skulle man kunna vara böjd att i λε-πάς (jfr Lobeck Path. Prol. 19 n, 1; 455; 443) och l. *lapis*, jfr Λαπίθαι ('bergbebyggarne'?) se en annan utvidgning af det enkla elementet **a$_x$la$_x$-* (jfr Fick Wb. II, 218), i synnerhet om bergsnamnet *Al-pes* kunde föras hit; det vore då att fatta som en balansafljudsform till *la-pis*. Denna senare förmodan är dock högst osäker; ty *Al-pes* är med god rätt tolkadt som keltiskt lånord (jfr Thurneysen Keltoroman. p. 9). Man kunde dock betänka, om icke just de keltiska orden, som ju latinet skulle ha att tacka för namnet *Alpes*, nämligen *Albion*, ir. *Alba*, *Alpa* (såsom namn för Skottland par préférence), jfr Ἄλβια, Ἄλπια, Ἄλπεις (Thurneysen a. st.) äro att sammanhålla med vår stam (omöjligen **al-q-*).

2. Om λᾶας, λᾶς 'sten, klippa'.

Jag har öfvan redogjort för den ordfamilj, med hvilken λᾶς efter all sannolikhet etymologiskt sammanhänger. Jag antydde der, att λᾶς troligen har utgått från den med *u* utbildade stammen. Emedan detta ords bildning och flexion hittills blifvit föga klarlagd, vill jag här något närmare redogöra derför. De homeriska formerna (se Kühner I, 400; Ebeling Lex. Hom. under λᾶας) äro n. λᾶας, g. λᾶος, d. λᾶι, a. λᾶαν, du. λᾶε, pl. λάων, λάεσσι; hos senare diktare a. λᾶα (Callim. fr. 104), λάεσι. Föröfrigt är den attiska flexionen följande: λᾶς (λᾶας), λᾶος, λᾶι, λᾶν (λᾶαν), λᾶε, λάοιν, λᾶες, λάων, λᾶσι, λᾶας. Hesykhios har glossorna λᾶαν· λίθον och λᾶας· λίθος.

πέτρα, ἡ πέτρος. Hos Herodianos (Lentz) I, 109, 6 (τὸ δὲ λᾶος παρὰ Σοφοκλεῖ „ἐπ' ἄκρου λάου“ [Oed. Col. 195] ἀπὸ γενικῆς τῆς λᾶος „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς“ [*M* 462] εἰς εὐθεῖαν μετεποιήθη) omnämnes den sofokleiska gen. λάου, på grund af hvilken kan konstrueras en nom. λᾶος. Dindorf, Meineke, Schneidewin hafva ändrat detta λάου till λᾶος (jfr Lobeck Paral. p. 173; äfven Et. M. 552, 44).

Huru låter nu det långa α förklara sig? Med afseende på Homer skulle man möjligen kunna säga, att det är en äolisk form, hvarför man hade att ansätta en urgr. stam *λᾱϝ-. Dermed har man dock icke kommit särdeles långt; ty *λᾱϝ- skulle som bekant i attiskan uppträda under formen *λη(ϝ)-, och man hade då att vänta en flexion som vid ναῦς[1]. Den enda möjligheten att likställa ett attiskt λαϝ- med ett i den joniske Homer från äoliskan inkommet λαϝ- är, om man antager, att det första blott vore ett poetiskt i attiskan från Homer öfvertaget lånord. Detta antagande har dock i sig föga sannolikhet, och jag tror, att såväl det homeriska som attiska λᾶας, λᾶς kan förklaras på annat sätt.

Om nom. λᾶας säger Herodianos I, 59, 10: τὸ μέντοι μέγας καὶ λᾶας „λᾶας ἀναιδής“ (*Δ* 521) συστέλλοντα τὸ α ὅμως βαρύνονται, ἐπειδὴ οὐ διὰ τοῦ δος κλίνονται. Af ungefär samma innehåll äro de kortare notiserna I, 525, 29 och II, 7, 26, jfr 326, 16, som ingenting annat innehålla än den anmärkningen, att af barytonerade ord på -ας μέγας och λᾶας hafva kort -ας; likaså i II, 616, 22 f., hvarest han, sedan han omnämnt, att nom. propr. Λάας flekteras annorlunda, fortfar sålunda: τὸ δὲ λᾶας τὸ προσηγορικὸν καὶ τὸ μέγας ἐπίθετον καὶ συνεσταλμένον ἔχει τὸ α καὶ διὰ καθαροῦ ος κλίνονται, οἷον ὁ λᾶας τοῦ λάαος, καὶ κατὰ κρᾶσιν τῶν δύο αα εἰς ἓν μακρὸν τοῦ λᾶος, „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς“ (*M* 462), jfr äfven II, 649, 22 ff., hvarefter 617, 1 kommer en torr och värdelös förklaring, hvarför τὸ λᾶας τὸ προσηγορικὸν καὶ τὸ μέγας τὸ

---

[1]) Solmsens förklaring (KZ. XXIX, 94) träffar knappast det riktiga. Hans antagande, att de med hvarandra afljudande formerna * *lēu-* (som ätminstone ej är att sluta ur den troligen oriktiga sammanställningen med lit. *révà*) och * *lău-*, skulle blifvit utjämnade till * *lāu-* (λᾱϝ-), har för mig ingenting öfvertygande.

ἐπίθετον συνεσταλμένον ἔχει τὸ ᾱ. De öfriga ställena rörande λᾶας (633, 24; 635, 33 o. s. v.) innehålla egentligen ingenting annat än att λᾶας i gen. icke har -δος. Ur denna nom. λᾶας tror han sig nu böra förklara gen. λάαος, hvaraf λᾶος (I, 408, 26; II, 314, 11, jfr ofvan) och söker i grundformen λάαος orsaken, hvarför λᾶος är barytonerad (jfr II, 649, 22 ff.[1]); II, 83, 29); äfven Wheeler Gr. nom. acc. p. 17 antager för förklaringen af λᾶος en grundform λάαος. Utöfver denna förklaring af ordets stambildning och flexion har man hittills icke kommit. Kühner t. ex. ansätter roten som λαϝ- och tillfogar „d. Nom. hat an die Wurzel α angesetzt." Brugmann (C. St. IV, 154, 35) förklarar det långa α genom ersättningsförlängning, hvad han naturligtvis nu mera icke håller på, så mycket mer som det hos Homer förekommande (*B* 585) sannolikt hithörande stadsnamnet ack. Λάαν uppvisar kort α[2]). Det långa α måste ha ett annat ursprung.

Skulle man sluta af den nominativiska formen λᾶας, så vore den närmast liggande möjligheten att antaga, att den vore en *s*-stam. Detta antangende kunde erhålla ett skenbart stöd i afledningarne λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ, λευσ-μός (Aesch. Eum. 180), λεύ-σ-ιμος (jfr Solmsen K. Z. XXIX, 94) och möjligtvis κραταί-λεως, så till vida som det har en stor likhet med adj. (af κέρας) på -κερως (δίκερως o. s. v., i joniskan enligt Herodianos ὑψικέρης, jfr G. Meyer Gr. Gr.[2] § 321). De förstnämda orden kunna lätt hafva erhållit sitt σ genom analogi från andra verbalstammar på -ευ-σ-, jfr öfverhufvudtaget den vanliga företeelsen af ett σ i afledningen (se Osthoff K. Z. XXIII, 313 ff.; J. Schmidt K. Z. XXVII, 313 f., Brugmann ib. 589 ff., äfven som Leskien C. St. II, 67 ff.);

---

1) Notisen hos Herodianos II, 649, 23: τὸ δὲ προσηγορικὸν λᾶας συνεσταλμένον ἔχον τὸ ᾱ οἷον „λᾶας ἀναιδής", κλίνεται διὰ καθαροῦ τοῦ ος, οἷον λᾶας λάαος, ὃ κατὰ κρᾶσιν τῶν δύο αα εἰς ἓν μακρὸν γίνεται λᾶος „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς" (*M* 462) är, som synes, ingenting annat än den under II, 616, 22 f. anförda; jfr föröfrigt Et. M. 552, 56; 558, 16, äfven som 552, 30 f. Andra gramatikerställen rörande stammen och betoningen i λᾶας, λᾶς äro t. ex. Choerob. 454, 6 (Gaisf.), Joh. Alex. Τον. παρ. 19, 1 (Dind.).

2) G. Meyer berör ej ens böjningen af λᾶας, λᾶς.

men äfven om σ i de nämnda orden kan anses tämligen ursprungligt (jfr ofvan), så bevisa de ingenting för antagande af en *s*-stam i λᾶς. Och κραταίλεως kan i och för sig ingenting bevisa (jfr de båda antydda möjligheter till förklaring ofvan). Å andra sidan talar såväl genus — ὁ eller ἡ — som framför allt den faktiska flexionen helt och hållet emot ett sådant antagande. Detta bevisas af följande. Först och främst synes man böra antaga en grekisk stam med ϝ. En urgrekisk nom. skulle då af en *s*-stam heta *λαϝας, gen. *λαϝασος o. s. v. Jämför man nu t. ex. gen. (af κρέας) κρέως o. s. v., så måste man, alldenstund σ har försvunnit tidigare än ϝ, vänta en gen. *λαϝως > *λαως o. s. v. En *s*-stam kan sålunda icke läggas til grund för flexionen. Såväl de homeriska som attiska formerna fordra en annan tydning.

Jag antager, att den urgrekiska formen af detta ord var *λαῦς; deraf gen. *λαϝός, dat. *λαϝί, ack. *λάϝαν (enligt J. Schmidt K. Z. XXVII, 283, jfr äfven Bezzenberger BB. VII, 74) såsom antevokalisk form ur *λαϝm̥. Vill man öfversätta Homer till äoliskan, så kunde man alltså snarare skrifva λαῦς, λαῦος, λαῦι, λαῦαν o. s. v. till följd af den vanliga diftongiseringen af ϝ efter kort vokal (Meister Diall. I, 93 ff.; 109 ff.; G. Meyer Gr. Gr.[2] § 239) än med Fick skrifva λᾶϋς, λᾶϝος, λᾶϝι, λᾶϋν (t. ex. ι 537, ν 163) o. s. v. Det är dylika former, som hos Homer ersatts med jon.-attiska former. I dessa dialekter uppstodo först formerna *λαυς, *λαος, *λαι, λααν o. s. v., bland hvilka *λααν tidigast kontraherades till λᾶν. Härefter nyskapades en nom. λᾶς. Sedan införde man λᾶ- såsom stamform i hela paradigmet; äfven cirkumflexen förblef fast på samma ställe, emedan λᾶ-, införd både i nom. och ack., tänktes såsom en specifik stam (jfr härmed Göttling Allgem. Lehre vom Gr. Acc. p. 245; Wheeler Gr. nom. acc. p. 17) λᾶς, λᾶος, λᾶι, λᾶν och till och med λᾶα (Callim. frg. 104). Detta λᾶα, som naturligtvis kan vara en tidig formation, gaf, kontaminerad med λᾶν, en ack. λᾶαν, efter hvilken en nom. λᾶας analogice uppstod. Detta λᾶας kunde mycket lätt hafva blifvit indfördt i de attiska och joniska redaktionerna af Homer i st. f. de äldre och ursprungligare formerna. Eller också kunna λᾶας och

λᾶαν, något som ej är att förtiga, genom rent ytlig diektasis uppkommit för att utfylla metern (jfr Cavallin N. Tidskr. f. fil., n. r., VI, 283 n. 4). Blott poetiskt ord som det var, kunde dessa former lätt användas just i en med konst skapad form hos senare och attiska diktare.

Mitt ansättande af en ursprunglig ack. *λαϝαν och nom. *λαυς kunde möjligtvis erhålla ett stöd i ett par inskriftsformer, om de nämligen vore någorlunda säkra. Dessa former äro (λ)αῦαν (CD. 34), såsom Baunack Rh. Mus. XXXVIII, 296 föreslår (κὶ λαῦαν i st. f. κεαῦαν) och λῶαν[1]) (CD. 37) såsom Foucart (hos Le Bas Voy. arch. II n. 162 a, expl. p. 79) och Baunack a. st. skrifva, eller λόαν, såsom Cauer skrifver, jfr dock Add. 34 och 37 (se Müllensiefen De titulorum laconicorum dialecto, Diss. phil. Argent. VI p. 31). Dessa former kunna visserligen, äfven om de äro riktiga, icke representera den ursprungliga ack.-formen *λάϝαν, men kunna dock vara framgångna ur en analogice från en lakonisk nominativ *λαύς[2]) förallmänligad stam λαυ-. Nu får dock ej den möjligheten uteslutas, att de nämnda doriska ackusativformerna äro nyskapningar af arkaiserande skrifvare.

Den sofokleiska formen λάου är redan ofvan omnämd (jfr äfven Et. M. p. 552, 57). I kretiskan är den tematiska flexionen den ensam gällande: λάο gen. Gort. X, 36, λά[ο] XI, 12 (se Baunack Inschr. v. Gort. p. 69 f.). Det kan dock sättas i fråga, om Baunack har rätt i att skrifva λᾶος och icke λάος, emedan ett långt α i kretiskan knappast har kunnat uppkomma på det ofvan beskrifna sättet; och att antaga en stam med annat qvantitativt afljud är icke särdeles tilltalande.

---

[1]) Månne αυ > ω i senare lakonskan? (jfr Müllensiefen nedan anf. arbete n. 58, 10, hvarest ὡτῶ förekommer = αὐτοῦ).

[2]) En dorisk nom. λεύς, som varit antagen, finnes ej. Det enda hvarpå antagandet af en sådan nominativform skulle stöda sig, är läsarten λεὺς καππώτας hos Pausanias III, 22, 1. Detta är en onödig och oriktig konjektur af Sylburg (jfr Lobeck Paral. 92) i st. f. handskrifternas riktiga läsart Ζεὺς καππώτας (enligt Danielsson, jfr Bursian Geogr. II, 145).

Den till grund för de anförda formerna liggande stammen är, tror jag, att ansätta som **lă̆-u̯-* eller möjligtvis **lə-u̯-* (**l̥u-*), d. v. s. en svag form af stammen **(aₓ)laₓu̯(aₓ)-*, m. a. o. ett rotnomen ungefär som s. *bhū-s* o. s. v. Den enda skilnaden är, att i **ləu̯-s lə-* blifvit *λα-* och icke *-əu̯-* till *ū*. Derför kunde man möjligen med skäl antaga afljudsgraden **lă-u̯-* (**lă-u̯-* förhåller sig ungefär till **lə-u̯-* som den med *-ā* afljudande formen *-ă* i den ieu. *ā*-deklinationen förhåller sig till *-i* <**-ə* i neutr. pl.). Ett urgr. **λαυς, λευ-σ-*[1]) förhåller sig till ett **λυ-ς* (s. **rū-* eller **lū-*) som t. ex. *λαύρα*, *λευρός* (jfr Bugge Sv. Landsm. IV, 2, 116) förhåller sig till l. *lūra* o. s. v.

Med säkerhet måste följande namn sammanhållas med *λᾶς*. Först och främst ett stadsnamn *Λάας* (Et. M. 552 30 f., i allmänhet se Benseler under *Λᾶ, Λᾶς, Λάας*) *B* 585 (jfr Steph. Byz. 404, 5 och Herodianos I, 404, 25) i Lakonien. Detta namn förutsätter med nödvändighet en grundform **λαϝα-ς* efter den vokaliska deklinationen[2]). Nu uppträder samma namn äfven under följande former: *Λᾶς* gen. *Λᾶς* och *Λᾶ* (jfr Herod. II, 635, 24; II, 648, 20, hvarest tillfogas: *τοῦτο δὲ καὶ ποταμὸν καὶ λίθον καὶ πόλιν σημαίνει*; se äfven I, 394, 14), d. *Λαΐ* och *Λᾷ*, ack. *Λᾶν*; som stadsnamn äfven f. *Λᾶ*. *Λάας* och *Λᾶς* förekomma äfven som personnamn. Alla dessa former äro metaplastiskt bildade efter *ā*-deklinationen och förutsätta en ieu. grundform **lău̯a-*.

Det är enligt min mening antagligt, att denna grundform **lau̯a-* (> **λαϝα-ς*) förhåller sig till **lau̯-s* (> **λαυς, λᾶς*) som *πρέσβα* förhåller sig till *πρέσ-βυ-ς* eller som s. *madhū-s* till *madhú-s*, *tanū-s* till *tanú-s* o. s. v. (se Whitney Ind. Gr. § 355 c) eller som nomina på s. *-ī* gr. *-ια* till s. *i-s*, gr. *-ι-ς*

---

1) Se *λεύω, λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ*, de normalt afljudande formerna, ofvan.

2) Hos Herod. II, 649, 13 (i hufvudsak lika med II, 317, 5) förekommer följande karakteristiska förklaring: *καὶ τὸ μὲν Λάας τὸ κύριον Δωρικὴν κρᾶσιν πέπονθεν. ἡ γὰρ Λάαος γενικὴ τρισυλλάβως μετάγεται εἰς εὐθεῖαν καὶ γίνεται ὁ Λάαος ὥσπερ ὁ Κάππαδοξ τοῦ Καππάδοκος καὶ ὁ Καππάδοκος καὶ κατὰ κρᾶσιν δωρικὴν τοῦ ᾱ καὶ ō εἰς ᾱ μακρὸν γίνεται Λάας ὥσπερ Πτερέλαος Πτερέλας καὶ Μενέλαος Μενέλας ὡς παρ' Εὐριπίδῃ ἐν Ἀνδρομάχῃ* (486) *τοῦ στρατηλάτα Μενέλας. οὕτως ὁ Λάας τοῦ Λάα „Λάα περὶ λίθων γλυφῆς“* (*οὗτος λιθογλύφος ἦν*).

(gen. -ιος o. s. v.) eller -ι-ς (gen. -ιδος), jfr λεῖα: ληΐς, fs. *leia* gr. λία: λίς (ofvan) o. s. v. (angående πρίσβα se Bezzenberger BB. VII, 73, jfr Prellwitz De dialecto thessalica p. 30[1])).

3. Gr. ἀλίβας och besläktade ord.

Ordet ἀλίβας förekommer på följande ställen: Soph. frgm. 751; ἔνεροι καὶ ἀλίβαντες Plat. Rep. III, 387 c (Schol. διὰ τὴν λιβάδος ἀμεθεξίαν); Plat. Symp. VIII, 10, 3 (förbund. med σκελετός; båda namnen sägas hämtade från ξηρασία); Callim. frgm. 88 skall enl. Et. M. οἶνος ἀλίβας betyda *ättika* (jfr Lobeck Paral. 80 n. 5). Härtill sluta sig följande glossor hos Hes.: ἀλίβας · νεκρός. ἢ βροῦχος. ἢ ποταμός. ἢ ὄρος[2]); ἀλίβαντες · οἱ νεκροί. διὰ τὸ ξηροὶ εἶναι, καὶ οἷον ὑγρασίαν τινὰ μὴ ἔχειν. Ordet betyder sålunda 'den döde, νεκρός'. Andra förklaringar af ordet än de redan antydda antika har jag ingenstädes funnit.

Först och främst fattar jag ordet som en s. k. 'participial'-bildning på *-nt-* af en *a*-stam (eller -bas) *(*a*)*liga*-. Denna stam kan antingen ha fungerat som verbalstam, i hvilket fall den ifrågavarande bildningen kan förliknas med στάς, φάς, τλάς, l. *stans*, *infans*, *præ-gnans*, ἀ-κάμας, ἀ-δάμας, namn på -δαμας (t. ex. Ἀλκιδάμας o. s. v.), τάλας (urspr. **təla-nt-*, jfr τάλαντον), namnet Τάρας, ὑπερκύδαντας (Ἀχαιούς Hom.) o. s. v.; eller den kan hafva blifvit uppfattad företrädesvis

---

[1]) Ehuru vid sidan om det egentliga ämnet tillåter jag mig att här tillfoga den bemärkningen, att jag anser ags. *cû*, fisl. *ký-r* böra återföras på en ieu. grundform * *gū-* som förhåller sig til *-gŭ-* aldeles s. *madhū-s* : *madhú-s* o. s. v. (jfr Paul P.-B.B VII, 155), och således icke anser skäl att antaga J. Schmidts förklaring KZ. XXV, 17; XXVI, 9 f. (jfr Mahlow Die lang. voc. p. 61), emedan svårligen den ags. formen *cû* kan förstås med antagande af Schmidts teori.

[2]) Härtil fogar M. Schmidt i noten: „Lemma mihi ἀλίβας [καὶ ἀλιβάς ex margine] fuisse videtur, cfr. gl. præccedentem. Pro βροῦχος conicio βρῦτος, qua de significatione cfr. Lobeck Aglaophamos p. 878. De fluvio ap. inferos cfr. E. M 550, 33, Bekk. 376, 21, Eustath. 1679, 32. Ὄρος qui in ὄξος mutatum iverunt ope E. M. 63, 51 Orion. 30, 14, Choerob. p. 1315, Bekk. alii refutantur ab ipso Hes. s. v. Ἀλίβας, qua de cfr. scite disputantem Ellendtium Lex. Soph. I p. 68 sq.“

som nominalstam, i hvilket fall en jämförelse med följande bildningar lätt gifver sig: Βίας (: βία), Τόλμας (: τόλμα), Φόρβας (: φόρβα), χάρμας (ἀκαμαντο-χάρμαν vok. hos Pind.: χάρμα) eller ännu närmare ἱμάς (: s. *sīmā*, jfr ἱμάω o. s. v.) o. a. former (jfr Fick Gr. Personn. LIII ff.). Det måste dock bemärkas, att ett strängt skiljande mellan nominal- och verbalstam ganska ofta knappt är genomförbart.

Vi hafva sålunda att statuera en bas **(a)liga-*. Denna torde först och främst sammanhänga med lit. *ligà* 'krankheit'. Med detta *ligà* har nu Bezzenberger (BB. IV, 332 f.) sammanstält såväl λοιγός som ὀλίγος, en sammanställning, som jag anser för riktig. Jag finner sålunda i ἀλίβας en grundbetydelse ungefär som 'den förderfvade, förintade, förstörda', (jfr ἀ-δάμας 'okufvad' som ger en anledning att sluta, att ett δάμας kan ha betydt 'kufvad, betvungen') o. d. alldeles som t. ex. νεκρός är en 'participial'-bildning på *-ro* af roten eller basen **neke* (s. *naçyati*, l. *nec-em* o. s. v.)[1]. Som rot har man att statuera *(a)leig̯-* med och utan *u*-affektion hos *g*.

Denna rot tror jag mig vidare finna i de germanska språken, nämligen i orden för t. *leiche*, sv. *lik* o. s. v. nämligen mht. *lîch*, *lîche*, 'leib, körper' l. 'zu begrabender toter, leiche', fht. *lîh* gen. *lîhhes* 'leib, fleisch', ags. *lîc* 'leib, körper, leiche', g. *leik* 'fleisch, leib, leichnam', fisl. *lík* 'körper, leiche'; föröfrigt mht. *lîchname*, fht. *lîhhinamo* (< **lîhhin-hamo*), *lîhhamo*, mht. *lîchame*, ags. *lîchoma*, fisl. *líkamr*, *líkami* (< urg. **lîk-hama-*, se Kluge Wb. p. 200). Den germanska ordgruppen har alltså två olika betydelser: 1) 'leib, körper' (och 'fleisch'), 2) 'leiche'. Huru låta nu dessa båda betydelser förena sig med hvarandra? Mig synes utvecklingen från *död kropp* till *kött* och *kropp* i allmänhet förr vara att förorda än den motsatta vägen. Jag tror sålunda, att detta ord **(a)leig̯o-*, **(a)loig̯e-*, **(a)lige-*, *-a-* närmast i det ieu. urspr. haft betydelse af *död kropp*. Betydelseutveck-

[1]) Jfr *ro*-bildningar sådana som δῶ-ρον, l. ξη-ρός, λάβρος, ἐλεύθε-ρος, it. *louf-ro*, **leif-ro* se Danielsson Zur altit. wortforsch. u. formenl. p. 51).

lingen från *död kropp* till *kött* är ju lätt förståelig, d. v. s. köttet fattades företrädesvis som den döda kroppen. Likaså kunde lätt den förallmänligande betydelsen *kropp* utveckla sig ur *död kropp*. Blott sålunda kan jag förstå de liktidiga betydelserna *kött*, *kropp* och *lik* i de germ. språken. — Den germanska neutrala formen **lîka*(*m*) tyckes häntyda på en s. k. participialbildning; ursprungligen var sålunda betydelsen ungefär 'det förintade, dödade o. s. v.', eller abstrakt ungef. 'död, fördärf'. En träffande parallel för den här antagne betydelseutvecklingen *det dödade*, *fördärfvade*: *död kropp*: *kött* erbjuda fn. *slátr* eg. 'slag l. det slagna', sedan väl 'död kropp' och till sist 'kött' äfven som sv. dial. *fårfall* (af *falla*), som betyder *det dödade fåret*, *den döda fårkroppen*, *fårköttet*[1]).

I sammanhang härmed vill jag i korthet anmärka, att några nordiska ord möjligen kunna sammanställas med de nu behandlade orden, nämligen sv. *lik-torn*, d. *ligtorn*, n. äfven *liktaarn* (lt. *lik-dorn*), n. dial. *lik-taa*. Antagligen hafva flera folketymologiska invärkningar gjort sig gällande vid bildandet af de olika dialekternas ord; men sannolikt är, att den första delen sammanhänger med *lik* o. s. v., möjligen under betydelse af *kött* eller *dött kött* o. d. Huru vida ett sv. dialektiskt *likkna ner* 'digna ned' (hos Rietz p. 404) på något sätt bör härledas ur den ursprungliga verbal-stammen (*a*)*lig*- ofvan, vill jag ej afgöra.

Kanske är det förhastadt, men man kunde dock förmoda att i *(a_x)*le*- (jfr i synnerhet l. *ab-olē-re*, *lē-tum*) gömmer sig samma enkla element, som vi återfinna med olika afledningssuffix i: *(a_x)*leu̯*- (ὄλλυμι < *ὄλ-ν-υ-μι, l. *lues*, lit. *liáutis*, fisl. *lýja*), *(a_x)*lei̯*- i utbildningar just som vårt *(a_x)*lei̯-g*- o. s. v. (jfr Danielsson Zur altit. wortf. u. formenl. p. 49).

4. Gr. *κεῖνος*, *ἐκεῖνος*, *κῆνος*.

G. Meyer har (Gr. Gr.[2] § 434) visat, att man, för κεῖνος, ἐκεῖνος knappast får antaga äkta diftong (jfr Cauer

[1]) Så ock n. dial. *fall* 'krop af et slagtet dyr' såsom *nautsfall*, *smalefall*; jfr liknande betydelser i l. *cadaver* (: *cado*), πτῶμα (: πίπτω), fisl. *hrør* (: ags. *hreósan*; se Bugge Edda Guðr. I, 5, 12, p. 243).

C. St. VIII, 256). Om så är, kunde man vara böjd för att tro, att lesb. (Meister Diall. I, p. 67) och dor. (Ahrens II, 267 f.) κῆνος uppstått genom kontraktion. Så är trots detta icke förhållandet på grund af κῆ (: κῆνος — τῆ : τῆνος). Man kan icke, som Cauer, antaga, att κῆνος öfvergått till att. κεῖνος genom någon mekanisk ljudlag; ej häller kan man som Baunack (Inschr. v. Gort. p. 131) förbigå den omständigheten, att i äldre joniska och attiska inskrifter skrifves κΕνο- (CD. 480 hvarest dock en gång κεινο(υ)), ἐκΕνο- (CIA. I, 9, 34; 47 c, 5; e, 2). Huru skall nu detta förklaras?

Att κῆνος är bildadt af κῆ, faller nästan af sig själf; man skulle äfven med Baunack vänta, att κεῖνος, ἐκεῖνος skulle återgå på adv. ἐκεῖ, κεῖ- (jfr πεῖ, τεῖ-δε, αὐτεῖ o. s. v.). Denna uppfattning läte förena sig med hvad vi ofvan framhållit, om man för jon.-att. finge antaga såväl (ἐ)κεῖνος som κῆνος, och att det just vore κῆνος, som vore menadt i de ofvan anförda föreuklideiska citaten. Detta senare låter knappast försvara sig: man undrar nämligen, hvarför först blott κῆνος, sedan blott κεῖνος, ἐκεῖνος användes. Men kan man nu åter icke påstå, att i de nämda fallen Ε skulle vara tecken för äkta ει (hvad det dock någon gång kan vara: ὀλΕζων CIA. I, 9, 10; 37 a, 17), så måste man värkligen med G. Meyer för jon.-att. antaga en kontraktion. Nu vågar jag en förmodan, att vi i ett *κεἰενος ha att se den ursprungliga tvåstafviga (sammansatta) pron.-stammen **keįo-*, **keįe-* o. s. v., som efter olika balansafljud kunde bli **keį*: **k(e)į(e)*: **kįe* o. s. v. Den kortaste formen af denna stam hafva vi i l. *ci-tro* o. s. v.. lit. *szis*, germ. *hi-* (*hina* o. s. v.). Och hvad är denna stam annat än en ursprunglig lokalkasus hypostaserad (begagnad som böjningsstam äfven för andra kasus), d. v. s. κει-[1])? Formen **keįe-* vore ingenting annat än en annan afljudsform till lokat. κε-ι-[2]). **kį-* kunde man

---

[1]) Angående hypostasering som en rik källa för flexionstambildning i allmänhet har jag handlat i en uppsats i BB. XIV, hvarest jag äfven specielt sökt visa, att såväl vissa *r*-, *n*- och *s*-stammar som äfven *i*- och *u*-stammen uppkommit genom hypostasering af lokalkasusformer ('satsord') på *-r*, *-n*, *-s*, *-i*, *-u*.

[2]) Eller från den vanliga uppfattningens synpunkt: **kei* + suff. *-eno-*, afljudande med *-no-*.

förmoda gömmer sig i *σί̯μερον*, *σῖ̯τες* (der man äfven kunde tänka på **ti̯-*, jfr s. pron.-st. *tya*), ang. de öfriga formerna se G. Meyer Gr. Gr.[2] § 263, Baunack Studien auf d. geb. o. s. v. I p. 28 ff., hvars förklaring jag dock ingalunda kan anse lyckad. — Man skulle kunna tro, att i jon.-attiskan två former sammanfallit, nämligen **κεί̯ε-νο-* > **κεενο-* > *κεῖνο-* och *(ἐ)κεῖ-νο-* (af **(e)ke-i̯-*). Och en grekisk form *(ἐ)κει-νο-* (af **(e)ke-i̯-*) med äkta diftong vinner ett medelbart stöd genom jämförelsen med det lit. *këno* 'wessen', ehuru det visserligen förutsätter ieu. **qei̯-*. — I joniska inskrifter finnes såväl *κεῖνο-* (CD. 480) som *ἐκεῖ-νο-* (CD. 492—394). — Hvarthän Prellwitz (De dial. thess. p. 41*)) syfter med sin form **εκέ̯jε-νος* — om det samma som jag föreslagit —, vet jag icke.

Upsala 23 Juni 1887.

En syntaktisk metonymi.

Af **Kr. Nyrop.**

I noterne til *Letture italiane*[1]) gör prof. T. Sundby opmærksom på, at condizionale passato ofte bruges, hvor vi efter vor sprogbrug snarere skulde vente condizionale semplice, og henviser til syv steder i de af ham udgivne tekster for at godtgöre denne ejendommelighed. Jeg skal tillade mig at anføre disse steder in extenso:

Me lo diceva tante volte la sua povera madre, che io così vecchio come sono, *avrei potuto* tôrre esempio da lui. (P. 77, 2.)

Allora Ottorino domandò a uno dei barcajuoli, se una nave *avrebbe potuto* reggersi con un lago così grosso. (P. 79, 8.)

Guardavo le gradinate dell' anfiteatro, e mi pareva che mi si aprissero innanzi a poco a poco come le fauci di un mostro, che mi *avrebbe inghiottito* appena avessi lanciato nella sua bocca il suono dell' ultima parola. (P. 101, 26—29.)

Lo sapevo che un dì o l'altro mi *sareste capitati* nelle unghie. (P. 120, 12.)

Gli andava raccomandando di tenersi sempre sul petto l'abitino della Madonna, e di mandare le notizie ogni volta che tornava qualche conoscente dalla città, che poi gli *avrebbero mandati* i soldi per la carta. (P. 219, 30—33.)

Padron 'Ntoni dovette spiegarle che se il negozio andava bene, c' era del pane per l'inverno, e gli orecchini per Mena, e Bastiano *avrebbe potuto* andare e venire in una settimana da Riposto, con Menico della Locca. (P. 225, 2—5.)

Sebbene, quasi beffando, l'Estense presagisse che l'uccello *sarebbe scappato* di gabbia. (P. 237, 27—29.)

---

[1]) *Letture italiane* I (Copenaghen 1888). S. 292.

Jeg skal hertil föje et par andre eksempler ligeledes hentede fra moderne forfattere:

Egli dovette . . . prometterle che le *avrebbe condotto*, un giorno, presto, il bambino[1]).

Il papa . . . fece bandire che *avrebbe data* salva la vita e un premio di dieci mila scudi all'autore della satira, se si fosse spontaneamente rivelato[2]).

Disse che *sarebbe stato* lietissimo di conoscerne l'autore[3]).

Fece spargere voce che *avrebbe concesso* un grosso premio al satirico, se si fosse rivelato[4]).

Om denne ejendommelighed, som nærmere skal behandles i det følgende, skriver prof. S., at han „aldrig har set den mindste antydning" af den i grammatiker; jeg formoder, at her må foreligge en lille lapsus memoriæ, da fænomenet gentagne gange og allerede for længe siden er konstateret. Således står der i § 464 hos FERNOW[5]):

„Das Futurum perfektum wird zuweilen statt des Futuri imperfekti gesetzt; dies geschieht gewöhnlich, wenn jemand die Rede eines andern nacherzählt, ohne sich der eigenen Worte desselben zu bedienen; z. B.: Disse che l'*avrebbe fatto*, e che mai da' consigli vostri non *sarebbesi dipartito*; wo es eigentlich heissen sollte: che lo *farebbe*, e che da' consigli vostri mai non si *dipartirebbe*."

Det er sikkert det samme fænomen BUCHHOLTZ[6]) sigter til, når han i sine kortfattede syntaktiske bemærkninger siger: „Äusserst beliebt ist das zweite Kondizional statt das erstere zu setzen". Desværre giver han ingen eksempler.

Udførligere behandles sagen af VOCKERADT[7]) i hans fortræffelige syntaks. Her læses i § 230, anm. 1. følgende: „Oft wird in Nebensätzen, die eine vom Standpunkte der

---

1) KR. NYROP, *L'Italia moderna.* Kbhvn. 1887. S. 11, 1—2.
2) *Ibidem* s. 94, 27—30.
3) *Ibidem* s. 97, 20.
4) *Ibidem* s. 97, 25—26. Smlg. *ib.* s. 35, 22.
5) FERNOW, *Italienische Sprachlehre für Deutsche.* Tübingen 1804.
6) H. BUCHHOLTZ, *Italienische Sprachlehre.* Hannover 1882. S. 137.
7) H. VOCKERADT, *Lehrbuch der italienischen Sprache.* Berlin 1878.

Vergangenheit zukünftige Handlung als stattfindend bezeichnen, das Cond. passato statt des Condizionale (presente) gebraucht". Regelen oplyses dernæst ved en del særdeles velvalgte eksempler, af hvilke jeg hidsætter et par:

Il buon prete gli promise che l'*avrebbe raccomandato* al conte.

M'annunciò con mistero una visita che m'*avrebbe recato* piacere.

Jeg tænker, at de anførte eksempler må være tilstrækkelige til at vise, hvorledes vort fænomen optræder, og at det i og for sig ikke forekommer så sjældent endda, ligesom jo citaterne godtgör, at det ingenlunde er undgået så omhyggelige grammatikere som Fernow og Vockeradt. Spörgsmålet bliver nu: hvorledes forklares den påviste ejendommelighed? Ti man må jo i syntaksen ligesom i fonetiken og morfologien søge at nå videre end til det rent statistiske arbejde, der indskrænker sig til at konstatere et fænomen, man maa søge at komme til en forståelse af det.

Ved anvendelsen af det sammensatte condizionale istedetfor det enkelte bliver jo en handling, der efter sammenhængen blot skal udsiges som fremtidig i forhold til den forbigangne tid — han sagde, at han vilde göre det, disse che lo *farebbe* — og derfor ofte vil kunne blive samtidig i forhold til den nærværende tid — jeg vidste nok, at jeg skulde få fat på jer en dag, sapevo che un dì o l'altro mi *capitereste* nelle unghie — fremstillet som allerede afsluttet eller fuldendt inden et vist fremtidigt tidspunkt, stadig i forhold til den forbigangne tid, idet handlingens indtræden forudsættes med stor sikkerhed — han forudsagde, at fuglen vilde flyve bort, vilde være bortflöjen, presagisse che l'uccello *sarebbe scappato*.

Den talende anticiperer altså; hans tanke kommer på en måde begivenhederne i forkøbet, idet de tænkes ikke som skullende finde sted eller som stedfindende, men som allerede havende fundet sted, den af handlingen resulterende tilstand sættes i stedet for selve handlingen. Jeg skal til yderligere oplysning hidsætte et eksempel fra S. Pellico's „Le mie prigioni" (s. 14): Nelle circostanze in cui era

l'Italia, io tenea per fermo che l'Austria *avrebbe dato* esempi straordinari di rigore e ch'io *sarei stato condannato* a morte.

I analogi med denne anvendelse af cond. passato bruger man også på italiensk, som prof. T. Sundby rigtig gör opmærksom på, trapassato del congiuntivo i stedet for imperfetto:

Ottorino saltando fuori della cameretta per dar quel soccorso che *avesse potuto*, vide la nave etc. (*Letture italiane* s. 72, 33.)

Mandò in Toscana suo legato il cardinal Napoleone degli Orsini per sedare se *fosse stato* possibile le fazioni di Firenze (*ib.* 209, 9). Andre eksempler findes ovenfor.

På tilsvarende måde anvendtes tidligere også perfectum infinitiv og futurum exactum for præsens infinitiv og futurum simplex; dette har allerede forlængst A. Tobler gjort opmærksom på[1]); jeg skal anføre nogle af hans eksempler:

Io ti dirò quel ch'io ho pensato fare: d'*aver* costei alla balia *mandata* (*Sacre Rappres.* III, 262.)

Faccioti certo che l'*arai trovato.* (*Orlando innam.* I, 88.) Jvnf. hermed:

Fa che l'*abbi lassata* in un deserto. (*Sacre Rappres.* III, 264.)

Dette fænomen er imidlertid aldeles ikke noget ejendommeligt for italiensk; det genfindes f. eks. i ældre fransk, hvor det endogså har haft en temmelig udstrakt anvendelse, således at regelmæssigt infinitiv perfectum kunde træde i stedet for infinitiv præsens, conjunctiv perfectum og plusquamperfectum for conj. præs. og imperf. og futurum exactum og conditionalis II for fut. simplex og cond. simplex. Et par eksempler vil nærmere oplyse dette:

Ou bois de Lorion sont au devant alé
Au pas ou li gloton durent *estre passé*[2]).
(*Aye d'Avignon* s. 28.)

---

[1]) *Jahrbuch für rom. Philologie* XV, 249.

[2]) „Hvor de må komme forbi"; straks efter siges det samme med præs. inf.: El bois de Lorion, Par ou devoient *passer* Amauguin et Senson.

Par quoi je lo, mais que soit par vo gré,
Que nous de Roume ne *soions remué*,
Si soient ci venu et arrouté.
(*Enfances Ogier* v. 622—624.)

Lors desira tantost k'*eust* Mahom *guerpi*.
(*Beuvon de Commarchis* v. 2678.)

Et je croy c'a vo gré se *seront obey*.
(*Hugon Capet* s. 28.)

Il aimeroit mieux s'*estre rompu* ung des bras que *avoir* pensé a me faire ou dire desplaisir. (*Quinze joyes de mariage* éd. Toulon, s. 37.)

Iøvrigt skal jeg om enkelthederne ved dette fænomen henvise til ENGWER's fortræffelige disputats[1]) og blot tilföje, at lignende forhold endnu forekommer i folkesproget i Paris; således anfører SIEDE[2]) følgende eksempler fra Henri Monnier:

Il lui tarde d'*être parti*[3]).

Rendez grâce à Maugé de m'avoir donné l'excellent conseil de m'*être retiré* de bonne grâce de la liste pour la décoration.

Et aldeles tilsvarende fænomen foreligger på latin, hvor jo perf. infin. anvendes for præs. inf. efter verba voluntatis, hvilken brug ZIEMER[4]) karakteriserer således: „Es geschieht

---

[1]) THEODOR ENGWER, *Über die Anwendung der Tempora Perfectæ statt der Tempora Imperfectæ Actionis im Altfranzösischen*. Berlin 1884.

[2]) JULIUS SIEDE, *Syntaktische Eigentümlichkeiten der Umgangssprache weniger gebildeter Pariser*. Berlin 1885.

[3]) Aldeles tilsvarende på oldfransk. Il m'est tart certes que je l'*aie veu* = il me tarde de le voir (*Théâtre français au moyen âge* S. 587).

[4]) ZIEMER, *Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*. Zweite Auflage. Colberg 1888. S. 79. Ziemer hentyder til analoge forhold i græsk: ἐθέλω κατεσπουδάσθαι (Herodot II, 173), og i middelhöjtysk: ich wolde sîn geriten (*Nibelungenlied* n. Lachmann 321, 2; [Zarncke's udg. s. 48, 7 giver dog her: ich wolde hinnen rîten]).

dies vor allem bei energischen Willensäusserungen um den Eifer und die Ungeduld mit welcher auf die Erfüllung des Wunsches gewartet und gedrungen wird, deutlicher zutage treten zu lassen". Som eksempel skal anføres:

Justam rem et facilem *esse oratam* a vobis volo.
(Plautus, *Amph.*, *prol.* v. 33.)

Beslægtet hermed er jo også en formel som: nei quis Bacanal *habuise* velet, *adiese* velet (*Senat. cons. de Bacch.*) og forskellige andre anvendelser af perf. inf., der er blevet udførligt behandlede af MADVIG[1]) og ZIEMER[2]).

Det for alle de anførte eksempler fælles grundtræk er altså, som tidligere fremhævet, at opmærksomheden under talen er rettet ikke på selve handlingens udførelse, men på den deraf følgende tilstand, på dens resultat; og når jeg har kaldt dette fænomen for en syntaktisk metonymi, har jeg gjort det, fordi det forekommer mig rigtigt — om med rette eller ej, må andre dömme om — at man ved semasiologiske undersøgelser tager hensyn ikke blot til det enkelte ord i og for sig, men også til den syntaktiske anvendelse af dette ord i dets forskellige former (hvorved man altså får en syntaktisk semasiologi, der i visse måder kan paralleliseres med sætningsfonetiken); jeg behøver næppe at tilföje, at jeg således delvis vil sammenstille vort fænomen med den art af metonymier, der består i at virkning tages for årsag, det frembragte for det frembringende eller omvendt.

Som eksempler på disse to arter af metonymier skal anføres:

I. Årsag tages for virkning:

fr. *buée*, vask og damp;
fr. *engin*, snildhed og snild maskine;

---

[1]) MADVIG, *Opuscula academica altera.* Hauniæ 1842. P. 119 ff. (2. udg. 1887. P. 498 ff. Jf. samme, Latinsk sproglære, 3. udg. § 407; 7. udg. § 361).
[2]) ZIEMER, *Op. laud.* S. 76—83.

fr. *mouvement*, bevægelse og ujævnt terrain[1];
fr. *timbre*, klokke og lyd;
sp. *azote*, pisk og piskeslag;
d. *ris*, kvistebundt og slag heraf;
d. *henrette*, dømme skyldig[2]) og eksekvere dommen.

II. Virkning tages for årsag:

fr. *conclusion*, slutning og forstand[3]);
fr. *odeurs*, duft og vellugtende sager;
fr. *potence*, støtte, styrke[4]) og krykke;
d. *cirkel*, rundkreds og passer[5]);
t. *erschrecken*, springe op[6]) og forskrækkes[7]).

Lad os nu betegne handlingen eller det frembringende med *a*, den færdige handling, resultatet med *b* og de sproglige benævnelser herfor med *A* og *B*. Ved et ord som *bâtiment* ser vi, at det oprindeligt blot betegner „handlingen at bygge" men dernæst også får betydning af „bygning"; tanken er altså ilet i forvejen og er fra den stedfindende virksomhed gledet over til også at omfatte resultatet af virksomheden; altså *A* oprindelig blot betegnelse for *a* er også blevet betegnelse for *b*.

Ved *odeurs* er det modsatte foregået; fra betydningen „duft" er tanken blevet ført tilbage til den nødvendige

---

[1]) „Un mouvement de terrain, un sentier transversal à propos, un bois, un ravin peuvent arrêter . . . une armée". (V. Hugo, *Waterloo.)*

[2]) Oprindelig betydning; se Kalkar, *Ordbog* II, 188.

[3]) Således i farcen om Patelin (v. 998):
Dieux! qu'il a dessoulz son heaulme
De menues conclusions.

[4]) Forældet betydning.

[5]) Således i vulg. københavnsk.

[6]) Oprindelig betydning; endnu bevaret i *Heuschrecke*.

[7]) Andre eks. af Behaghel, *Die deutsche Sprache*. Leipzig-Prag 1886. S. 105. Særligt oplysende er følgende sætning, der findes i Hebel's „Schatzkästlein": „Schon mancher *Rausch* ist seitdem auf den Bergen gewachsen".

forudsætning for duften, til det, der frembringer den, og ordet har derfor fået betydning af „lugtende sager“ og ved almindelig synekdoke „vellugtende sager“; altså *B* oprindelig blot betegnelse for *b* har også fået betydning af *a*.

Hvorledes stiller nu disse to slags metonymier sig overfor vort syntaktiske fænomen, overfor sætninger som *bibisse volo* eller *il lui tarde d'être parti*? Det forekommer mig klart, at vort fænomen ikke svarer nöjagtigt til nogen af de anførte metonymier, men snarere må siges at have noget tilfælles med dem begge, eller på en måde forene dem begge i sig.

Med tilfælde I: *A (a, b)*, er det rent psykiske moment fælles; tanken slår sig ikke til ro ved det stedfindende, men ser allerede det deraf resulterende, fra handlingen at bygge, rejse eller drikke iler den videre og omfatter også det konkrete resultat, huset, eller den fuldendte handling at have bygget, at være rejst, at have drukket. Men medens ved tilfælde I det sproglige udtryk bliver uforandret, således at *A* både udtrykker *a* og *b*, stiller sagen sig anderledes ved vort syntaktiske fænomen, hvor der kun er tale om en tilstand; denne får sit tilsvarende udtryk, og har derved det rent formelle moment fælles med tilfælde II: *B (b, a)*, idet *être parti* kommer til at fungere som *partir*.

At *être parti* i virkeligheden kun fungerer som *partir*, kun er et forskelligt udtryk for den samme handling, set fra et andet standpunkt, hvorimod f. eks. et ord som *odeurs* i sine to betydninger er udtryk for to forskellige ting, er jo også en karakteristisk forskel, men som alligevel næppe gör det utilladeligt at sammenstille de anførte metonymier med anvendelsen af tempora perfectæ for tempora imperfectæ actionis.

Mindre Meddelelse.

Wesenbergiana.

I udsigten over det filologisk-historiske samfunds virksomhed for 1874—1876 har undertegnede givet et udtog af prof. A. S. Wesenbergs kritiske bemærkninger til Sallusts Catilina og Ciceros tale for S. Roscins. Foruden disse havde Wesenberg ogsaa meddelt mig nogle bemærkninger til talen for Murena samt til Ciceros rhetoriske skrifter. De første udgjorde en fuldstændig revision af Orellis text, idet alle de steder vare anførte, hvor Wesenberg mente at måtte afvige fra denne, hvad enten afvigelsen beroede på tilslutning til det håndskriftlige grundlag (archetypen eller enkelte håndskrifters vidnesbyrd mod andres) eller optagelse af tidligere fremsatte conjecturer eller endelig egen formodning. En meddelelse af hele denne revision vilde nu have ringe betydning, men et udvalg har jeg, ved en så interessant men tillige så usikkert overleveret tale, ment kunde have noget værd. Wesenbergs apparat ved udarbejdelsen var meget lille: han havde af udgaver udkomne efter Orellis kun Steinmetz's og Klotz's; et og andet sted (f. e. § 69) er han ad egen vej kommen til samme resultat som en senere udgiver. Uden tvivl vilde han, hvis han havde haft et større apparat, på flere steder have udtalt sig anderledes, ikke at tale om at han, hvis han havde oplevet udgivelsen af 3die bind af Madvigs Adversaria Critica, sikkert havde foretrukket Madvigs rettelse i § 3 for sine egne forsøg.

Meddelelserne til de rhetoriske skrifter vare af en anden art, nemlig blot en række bemærkninger til det afsnit i 2det bind af Adv. Crit., der angår disse skrifter. Her har jeg anset det for nok at angive, hvor Wesenberg afveg lidt eller meget fra Madvig.

Af hensyn til udenlandske læsere har jeg beholdt den latinske sprogform, mens jeg i sin tid i filologisk-historisk samfund foretrak en gjengivelse på dansk. Endnu vil jeg tilføje at det af Dr. J. P. Bang her i tidskriftet (N. R. 6 s. 153) under titlen: Et „Wesenbergianum“ meddelte Ændringsforslag til Cic. in Cat. I, 28 er af Matthiæ, men Wesenberg har rigtignok søgt at vise ændringens nødvendighed i sine „Kritiske Bemærkninger til M. Tullius Ciceros Tale for M. Caelius“ s. 8.

O. Siesbye.

In orationem Ciceronis pro L. Murena.

§ 1 scribendum obtinendum, ut cet., omisso et.

§ 3 scr. a me † una. Fuitne a me universa (cfr. pro Flacco 94, de domo 142)? an a me nunc? an summa?

§ 6 scr. Ac de officio defensionis meae, de ratione cet. Alterum ac aberrando ad prius additum.

§ 9 scr. nulla inertiae *infamia*, nulla cet. (Lamb. *nota* add.) — Ibd. scribendumne necesse *esse* putas? Cfr. in Cat. I, 16, ad Att. X, 8, 4.

§ 14 scr. Bene *se* habet?

§ 19 scr. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque — tractatum est? quod Par. 9, mg. Ven.

§ 26 scr. PRAESENTIBUS**. ISTAM, ut exciderit vindicias sumunto, nisi forte Cicero ipse sententiam non explevit; cfr. Festus s. v. superstites. Item ante ISTAM deesse non nulla videntur, quibus praeparetur illud: ISTAM VIAM DUCO. ITE VIAM. — Ibd. scr. et hoc: ANNE cet. Vulgo haec scribitur, sed quod sequitur: ANNE — VINDICAVERIS unum est; contraria referuntur hoc et illa omnia, ut supra ceteris rebus et in illo. Deinde vulgo ex arch. SED ANNE, sed Par. 4 conspicios et haec, ut set ex illo s et natum esse videatur. An in sed latet POSTULO TU DICAS? Cfr. Gai. IV, 16, a quo Steinmetzius QUA EX CAUSA sumpsit.

§ 28 scr. scientia [consularis] numquam, coll. § 25, 29, al.? Cfr. tamen § 23, 34 extr., al. — Ibd. fort. scr. LICET*NE* CONSULERE?

§ 29 scr. sic nos non nullos videmus? Apud Quintil. est nos videmus, arch. Cic. non nullos videmus. An scribendum, ut apud Quint. est? — Ibd. scr. Magnus *est* dicendi labor? Cfr. Quint. IX, 3, 36.

§ 31 scr. Atque ex, item § 32 Atque si pro atqui.

§ 32 scr. ut ego † mihi statuo. Dicitur sibi proponere, sibi statuere vix item. Livius XXXIV, 2, 4 apud animum suum, Cicero alia significatione cum animo vel secum statuere.[1]) Lambinus (ex Memm.?) egomet; ex met fieri potuit me, deinde mi.

---

[1]) [Fugisse sane Wesenbergium videtur locus ex orat. pro Sulla § 50: Te existimo tibi statuisse, quid faciendum putares. Verum ibi statuere sibi ita ponitur, ut sit ipsum deliberare, cum nullius alterius auctoritate aut consilio opus esse videatur, quemadmodum Caesar B. G. VII, 52 sibi judicare dixit, B. C. I, 1 sibi consilium capere, Quintilianus IX, 4, 15 sibi experiri, nec multo aliter Livius V, 23, 10 praedam sibi aestimare. O. S.]

§ 35 scr. agitationes commutationesque fluctuum. Cod. arch. agitationesque, Quint. VIII, 6, 49 agitationes commutationes, sequitur commutat. Cfr. Caes. B. G. V, 1: commutationes aestuum.

§ 45 sic interp. deponunt: aut cet.

§ 47 scr. proderant.* Illa. Excidit aut Quid (Lamb.) aut Jam.

§ 58 scr., ut in codd. non nullis est, eximiam vim et dignitatem; vis ea est quae supra dicitur eloquentia, fides, integritas, dignitas quae supra auctoritas; cfr. etiam paulo infra: non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem.

§ 61 scr. nos, qui sapientes non simus? Si diceret eos, non nos, confidenter scripsissem sint; v. supra sint — serviant, infra fuerit — suffocaverint.

§ 66 notandum optimum cod. St. Vict. habere et pane domi, unde Klotzius, audacter deleto et, male fecit Panaetium domi.[1]) Nomen hominis neque opus fuit addi neque post illud idem facere quod tu aptum. In arch. si fuit ut in S. V., divinum excidit ante domi, et pane ex paene factum; nam Gruteri coni. plane minus apta.

§ 67 scr. gladiatoribus locus tributim. Vulgo ante tributim male abundat; cfr. de eadem re § 72 spectacula sunt tributim data. (§ 73 de utraque re communiter vulgo dicitur, quod hic aberrando ad sequentia additum est.)

§ 69 scr. criminosum est pro crim. sit. Ut supra est: si — non possim reddere, quid habet admirationis, sic hic: si — addam —, num aut criminosum est aut mirandum cet.

§ 74 post condemnetur signum interrogationis ponendum.

§ 77 scr. sin, etiam *ut* noris; cod. arch. sin etiam noris, vulgo ex Lamb. coni. sin etiamsi noris. Deinde post insusurrarit? sic scr. quid quod, quum admoneris, tamen — salutas? quid quod, posteaquam (e coni. Orell.; an quod, posteaquam sine quid?) cet. De repetito quid quod cfr. in Pis. 89, ad QFr. I, 3, 3, al.; cfr. pro Mur. 69 quid si quater repetitum.

§ 81 recte Lambino suspectum fuit designati tribuni; solet dici non tribunus, sed tr. plebis et tr. pl. designatus; inepte Cicero ad collegae tui addidisset des. tr., praesertim sequente ad tribunatum petendum.[2])

---

[1]) [Ea non Klotzii coniectura est, sed scriptura cod. Lag. 9, a Niebuhrio prolata. O. S.]

[2]) (Ad § 79. Apud Quint. VI, 1, 35 scr. pridie calendas Januarias *duo consules* ingredi consulatum; excidit facile II coss. post as.)

§ 82 sic interp. te quoque, aliqua ratione si possent, tollere.

§ 87 sic interp. fuit. Sit apud vos cet.

In Ciceronis Rhetorica.

De Inv. I, 91 ego quoque Gracchus, sed post duos addito, quod abesse vix potest, filios.

De Orat. II, 252 scripseram imitationis; haud raro *-is* et *-e* terminationes inter se confunduntur a librariis.

Orat. § 80 erravit, opinor, Madvigius, quum codicum illud aut factum delevit; Cicero enim, ut solet (cfr. de Orat. III, 149), tria illa ita posuit, non ut duo tantum postrema duplici modo dicerentur, sed ut omnia per ac s. et explicarentur. Neque vero transferre mutuo dicitur, sed sumere mutuo, et dici solet sumere aliunde, non transferre aliunde, sed nude transferre. Recte Orell. ex Lamb. coni. translatum et (s. ac) sumptum aliunde ut mutuo; v. de Or. III, 156: hae translationes quasi mutuationes sunt, quum, quod non habeas, aliunde sumas. Nec mirum, si librarius aberrando, ut bis aut pro ac (vel et), sic factum pro sumptum posuit. Loco a Madvigio laudato tria quidem item sunt, sed omnia item paria, singulis tantum verbis (faciendis, transferendis, priscis) appellata. Dicendum certe fuit, si totum illud factum delendum esset, translatum et quasi mutuum.

Ibd. 160 Madv. ex aut tantum barbaris casibus fecit aut etiam b. c.; ego olim ex mea coni., multo rectius, opinor: aut tam in b. c. (scil. quam gen. Phrygum et dat. Phrygibus sunt); et ecce sic cod. ille optimus Einsiedl. Rectius etiam aut certe multo usitatius adhiberi sic cum in ponitur quam cum dativo. Quae notio in etiam inest, eam ante recto casu **solum** addere nihil opus fuit.

Top. 43 ego olim ut Madv., sed servato illo finibus regundis, quod et paritas duorum membrorum postulat et non solum cod. Erf. aliique habent, sed etiam Boethii codex habuit; v. eius comm.

Anmeldelser.

D. Behrens: Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England. I. Zur Lautlehre der französischen Lehnwörter im Mittelenglischen. (Französ. Studien V, 2.) Heilbronn. Gebr. Henninger. 1886.

Det romanske og da særlig det franske element i engelsk frembyder interesse i mange henseender og har da også været behandlet fra forskellige synspunkter. Dels har man nöjedes med at tælle det i forhold til det indfødte element og er da, som rimeligt er, kommet til höjst forskellige resultater, idet man snart har talt ordene sammen i en eller anden ordbog og snart har undersøgt en del texter; jo mere sproget i disse nærmer sig til dagligdags tale, des större overvægt får det indfødte (germanske) element [1]. Dels har man sammenlignet de begrebssfærer, som disse forskellige elementer repræsenterer, og deraf udledet kulturhistoriske resultater (eller deri søgt bekræftelse for sådanne); se f. ex. Morris: Histor. Outlines of Engl. Accidence p. 30 og 35 ff. Sanskritisten Hj. Edgren har i en på temmelig kejtet fransk skrevet afhandling (Quelques observations sur l'élément roman de l'anglais, i Lunds Univ. Årsskrift XIX) sammenlignet de i engelsk bevarede franske ord med nyfransk, men har ikke trængt rigtig til bunds i de problemer, han berörer, bl. a. fordi hans afhandling væsentlig støtter sig på et ordbogskendskab til de pågældende sprog, i alt fald for de tidligere perioders vedkommende. Således bliver særlig hans andet afsnit (Les mots congénères qui se sont différenciés par leur forme) ufyldestgörende, idet han temmelig vilkårlig griber nogle fænomener ud for at vise, at engelsk har været mere konservativt i lydbehandlingen end fransk, idet det ikke har fulgt franske lydbevægelser, der först er begyndt i Frankrig efter ordenes optagelse i engelsk. Det kunde man næsten have sagt sig selv; men den slutning, at engelsk i det hele er mere konservativt end fransk med hensyn til formen (medens det omvendte efter Edgren er tilfældet med hensyn til betydningen) stemmer dog vel næppe med det faktiske

---

[1]) Som exempel på de forskellige resultater, man kan komme til, skal jeg nævne følgende: efter Whitney er $^2/_7$ af ordene i de store ordbøger af ikke-klassisk oprindelse, og Edgren har i Skeats etymologiske ordbog talt 4000 germanske stamord af 13500; men i den förste samtale i Sweets Elementarb. d. gesprochenen Engl. (stykke 53) findes 7 germanske ord for hvert 1 romansk.

forhold, især når man, hvad E. forsömmer, søger bagom bogstaverne for at finde lydene. Engelsk og fransk *cousin* er både med hensyn til skrivemåde og betydning höjst konservative; men sammenligner man de talte former [kʌzn] og [kuzẽ], er det ikke let at se, hvor konservatismen er störst[1]): hvert ord har selvfølgelig fulgt sit sprogs udvikling, og for ret at bedömme forholdet mellem dem må man have et nöje kendskab til bægge sprogs historie.

Denne betingelse opfylder den forfatter, hvis værk står som overskrift over disse linier. Med et grundigt, på omfattende læsning støttet kendskab til gammelfransk, som han har lagt for dagen i sin afhandling fra 1882 om „Unorganische Lautvertretung" i de franske verber, er han gået til at forfølge de franske låneords lydlige skæbne i en lang række middelengelske texter. Efter en kort indledning giver han en alfabetisk liste over de ord, der findes optagne i de ældste texter (indtil 1250) og derpå en fortegnelse over de af ham benyttede texter fra den anden periode (indtil Chaucer). Derpå følger den egentlige lydlære. Det svageste punkt er måske straks det allerförste kapitel om akcent, hvor man egentlig ikke får anden oplysning om den meget omfattende akcentforskydning, der finder sted ved næsten alle låneordene, end den korte: „Ganz allmählich vollzieht sich dieser process". At efterspore de kræfter, der derved har været virksomme, og bestemme deres indbyrdes forhold, vilde være en ganske vist ikke let, men til gengæld lönnende opgave; ti erkendes det, at processen ikke er foregået med ét slag, ligger deri jo en opgivelse af det standpunkt, at englænderne på grund af deres sprogs akcentlove ikke kunde lægge tryk på sidste stavelse og derfor straks ved optagelsen flyttede de franske ords akcent[2]). Derimod udmærker de følgende afsnit sig ved omhyggelig gennemgåen af de enkelte vokaler og konsonanter; de vil ved det rige materiale, der er samlet, bestandig have stor betydning, selv om man hist og her kunde ønske, at forf. havde indladt sig noget mere på en forklaring ved siden af den blotte konstatering af kendsgerninger. Således kan i nyeng. *meddle* < gfr. *mesler* (nu *mêler*) = lat. *misculare* og i eng. *medlar* < gfr. *meslier* af lat. *mespilum* *d* næppe opfattes som opstået af *s* (Behr. s. 183); sagen er vel den, at der mellem *s* [z] og *l* blev indskudt *d* på gfr. (sml. tilfælde som

[1]) Det afledede verbum (fr. *cousiner*) har på engelsk undergået ganske de samme lydlige forandringer som substantivet og lyder altså [kʌzn], men skrives *cozen*: atter en advarsel om ikke at nöjes med undersøgelse af ortografien. Betydningsovergangen er her ganske mærkelig: fra „at behandle som fætter" til „at snyde, bedrage" — efter princippet „frænde er frænde værst".

[2]) Fremstillingen hos Ten Brink (Chaucers Sprache u. Verskunst 1884 § 283 ff) giver mere end Behrens, men søger heller ikke tilbage til årsagerne.

cousdre af lat. *cō(n)sŭĕre* osv.); foran dette *d* som foran en stemt lyd i almindelighed er så *s* bortfaldet. På samme måde må vel også anglonorm. skrivemåder som *didne*, *almodnier* osv. (Behr. l. c.) bedömmes, hvor der på engelsk ikke findes spor af dette indskudte *d* bevaret. — Bogen vilde have vundet, om alle de nyengelske ord og former, der anføres, havde været forsynede med en konsekvent udtalebetegnelse, ti selv om forf. egentlig indskrænker sig til middelengelsk, strejfer han ofte nok ind på det nyere sprog, og i mange tilfælde er man for at bedømme ordenes ældre lydskikkelse nødt til at tage deres nuværende udtale med på råd. Enkelte steder gör han forsøg i denne retning, men ikke altid heldigt, således når s. 113 *couple* og *suffer* omskrives cœ̥ple og sœffer istedenfor f. ex. [kʌpl, sʌfə].

I reglen er al vedkommende litteratur benyttet meget samvittighedsfuldt; forf. synes dog at have overset Edgrens ovennævnte afhandling og, hvad der er mere påfaldende, artiklen French Language i Encyclop. Brit. IX af den dygtige engelske fonetiker Nicol, der jo netop havde gjort French Sounds in English til sit livs hovedstudium og som i den nævnte artikel har antydet en del af resultaterne af de undersøgelser, som hans tidlige død desværre hindrede ham i at fuldføre.

København, juli 1887.

Otto Jespersen.

Franz Beyer. Das Lautsystem des Neufranzösischen. Mit einem Kapitel über Ausssprachereform und Bemerkungen für die Unterrichtspraxis. Cöthen. Verlag von Otto Schultze. 1887. 104 s.

Paul Passy. Les sons du fransais. Leur formation, leur combinaison, leur représantation. Paris. Librairie Firmin-Didot, 64 s. liden 8⁰.

Den virksomhed, som er udfoldet på den praktiske fonetiks område i de sidste fem-seks år, kan ligefrem kaldes storartet. Længe var de korte oversigter over de nyere sprogs udtale, som findes i Sweets Handbook (1877), det eneste pålidelige, man havde. Så kom i 1879 Storms Engelsk Filologi (tysk udgave 1881) med en fylde af bemerkninger, især om engelsk udtale, og siden er der neppe hengået noget år, uden at et eller flere arbeider over tysk, fransk el. engelsk udtale har set lyset. I 1884 kom Vietors Elemente, som allerede iår foreligger i nyt

oplag, og omtrent samtidig første del af Trautmanns Sprachlaute (fuldendt ifjor); i 1886 Frankes Phrases de tous les jours og Passys Le Français parlé, begge med tekster i fonetisk transskription, og nu iår de to ovennævnte arbeider. Endelig må også nævnes, at et nyt tidskrift, Phonetische Studien, særlig for praktisk fonetik, hvoraf 1ste hefte foreligger, er sat igang af Vietor. — Man kan derfor nu ikke længer klage over mangel på hjælpemidler; vilde man benytte godt en del af dem, man har, vilde det være bra. Blandt disse indtar de to ovenfor nævnte, der er det nyeste på franskens område, en fremragende plads. Passys bog er særlig interessant derved, at den er den første fonetisk-videnskabelige fremstilling af de franske lyd, som er forfattet af en franskmand.

Beyers bog begynder med et kapitel „Zur Aussprachereform", hvori han drager skarpt tilfelts mod den herskende tyske skoleudtale af fransk og nærmere gjennemgår fremstillingen af den franske udtale i de almindelige skolegrammatikker (af Ploetz, Maas, Toussaint-Langenscheidt, Bennecke), som han finder mere eller mindre utilfredsstillende, fordi den ikke er bygget på fonetisk-videnskabelig grund. — Endel af dette har naturligvis som specielt tysk mindre direkte interesse for os, så meget mere som det i enkelte dele af Tyskland synes at stå endnu værre til i denne henseende end hos os; men selv om vi er fri for enkelte af de tyske feil som f. eks. at udtale Corneille *kornelch*, så er der igjen andre, som vi begår og tyskerne er fri for; jeg vil i den henseende blot minde om kons.-forbindelserne *rl, rn, rs, rt* udtalte med supradentalt *l, n, s, t* og endelsen *tion* udtalt *sjong*, en udtale, som jeg selv mødte op med til examen artium.

Efter derpå kortelig at have omtalt og gjennemgået de vigtigste af de hidtil opstillede vokalsystemer slutter forfatteren sig i sin opstilling af de franske vokaler nærmest til det bell-sweetske, noget som særlig fortjener at fremhæves, da tyskerne ialm. er modstandere af dette. Foruden Sievers er det, såvidt jeg ved, kun A. Schröer (prof. i Freiburg), som har antat dette system. Dog mener også Beyer ligesom jeg (Engl. Lautl. s. 4), at der i det engelske system mangler plads for de kontinentale *a*-lyd, hvilken mangel det netop er, som har stødt de fleste tyske fonetikere bort fra det. Det synes derfor underligt, at forf., uagtet han anerkjender dette, og uagtet han synes at være enig i den af mig foreslåede modifikation, dog ikke bestemmer sig for denne, men beholder det engelske skema uforandret. Dette sker, siger han, „einesteils um das traditionelle Schema des Vokalsystems, das mich sonst so wohl befriedigt, ohne zwingenden Grund nicht zu stören, andernteils weil die Setzung dieser vierten *a*-Reihe noch auf Schwierigkeiten stösst, da all die verschiedenen *a*-Artikulationen in derselben ihre Stelle finden mussten." Jeg synes, det er tvingende grund nok, at de kontinentale *a*-lyd ikke finder nogen plads i systemet, og desuden er det vel ikke

nødvendigt, at alle *a*-artikulationer finder sin plads i den nye række. Hvis det engelske *a* virkelig er *mid-back*, så kan jo det simpelthen bli stående, hvor det står, det kommer ikke de øvrige sprogs *a*-lyd ved. —

De franske vokaler er gjennemgående rigtig opfattede og beskrevne. Forf. har været i forlegenhed med at anbringe det såkaldte stumme *e* i Bells skema og har derfor ladet det bli stående der, hvor Bell selv satte det, nemlig på pladsen for *mid-mixed-narrow*. Denne Bells analyse af lyden er imidlertid nu af alle erkjendt for at være urigtig, og jeg forstår derfor ikke, hvad det skal være til at opretholde den på papiret. Forf. forklarer selv, at lyden ikke er identisk med tysk ubetonet *e* i *Gabe*, som han forresten anser for *wide*, og beskriver den nærmest som en mellemting mellem *ø* i *feu* og *ö* i *heure* med noget tilbagetrukket tunge og hævet tungespids, hvorved lyden nærmer sig til *mixed*. Hermed stemmer, så vidt jeg kan se, Passys beskrivelse af samme lyd. Den ligger således mellem *mid-mixed-* og *mid-front-wide-round*, og det kan praktisk være det samme, på hvilken af disse to pladse den anbringes. Passy sætter den på den første med tillægger „advanced“; jeg skulde være ligeså tilbøielig til at anbringe den paa den sidste plads med tillægget „retracted“; den har en altfor udpræget *ö*-karakter til godt at kunne anbringes i rækken *mixed*, og Passy erkjender selv, at den vanskelig kan skjelnes fra *ö* i *heure*. Grunden til, at forf. ikke har opført lyden som *mid-front-wide-round*, er vistnok den, at han har reserveret denne plads for *ö* i *heure*. Sidstnævnte lyd blev af Sweet først opført som *low-front-narrow-round*; dette har han imidlertid senere forandret til *mid-front-wide-round*, hvori han stemmer med Storm, og siden har dette været den alm. opfatning, ligesom også, at den tilsvarende urundede, *æ* i *père*, er *mid-front-wide*. Om rigtigheden heraf har jeg været i sterk tvil efter at ha set Trautmanns opstilling af vokalerne (i Die Sprachlaute etc.). Der er nemlig, som jeg har gjort opmerksom på i min Engl. Lautl., og som Trautmann selv ikke synes at ha nogen anelse om, en merkelig overensstemmelse mellem dette system og det bellske, som kun vilde lide en væsentlig forstyrrelse ved antagelsen af de nævnte franske lyd som *mid-wide* istfr. *low-narrow*. Det er derfor med stor glæde, at jeg ser, Passy opfører begge disse lyd som *low-narrow*, hvorved naturligvis ikke er sagt, at de er ganske identiske med norsk *æ* og *ø* i *lære* og *før*; sidstnævnte lyd er i min egen udtale snarere *wide* end *narrow* og således ikke identisk med den tilsvarende svenske lyd, som jeg finder merkbart forskjellig fra den norske. — Videre finder forf., at det „stumme“ *e* er *narrow*, hvilket forekommer mig tvilsomt. Lyden forekommer mig ligesom Passy bestemt *wide*. Forresten har forf. mange fine og interessante bemerkninger om forholdet mellem denne lyd og *ø* i *heure*. Han optager også til besvarelse det gamle spørsmål, om det stumme *e* skal høres i

poesi eller ei. I de gode, gamle dage var som bekjendt udtalen af det stumme *e* i poesi et udtale-dogme (et af de få, man i det hele opstillede); så kom en fornegtelsens tid, da man søgte at omstyrte dette dogme, og for tiden er der vel ikke mange, som tror derpå længre. Nu synes imidlertid forf. af nærværende bog at ville støtte den gamle antagelse og atter indsætte det poetiske *e* i sine gamle rettigheder, og til bevis herfor anføres Legouvés og Mme Ernests recitationer og privat underretning af franske venner. Hele denne strid om udtalen af det stumme *e* i vers er i virkeligheden en strid om pavens skjeg. For det første må man nemlig huske på, at denne udtale, hvor den findes, helt og holdent er kunstig, tillært og derfor individuel, ti man lærer ikke at recitere vers på samme måde, som man lærer at tale sit modersmål. Følgelig beror det for en del på vedkommende deklamators smag og behag, om *e* skal høres eller ei; nogen fonetisk betydning har det ikke. Men dernæst er det også at merke, at hvad man i poesi ofte antar for det stumme *e*, ikke er andet end den udlydende voice-glide, som så ofte høres i fransk, ikke blot i poesi, men også i jevn prosa (dagligtale), og som ikke blot høres der, hvor der skrives et *e*, men også hvor der intet *e* står, hvorfor de to ikke simpelthen kan identificeres. —

Hvad forf. siger om de franske nasalvokaler er meget godt. Om oralbasis for det nasale *ö* i *un* er *narrow* el. *wide* er naturligvis ikke så let at afgjøre, jeg skulde dog nærmest være tilbøielig til med forf. at anta den for wide, mod Storm, som sætter den lig svensk *ö* i *för*. Sikkert er, at den er åbnere end *ø* i *heure*.

Behandlingen af de såkaldte franske diftonger, d. e. tilfælde som *mien*, *lui*, *roi*, bør særlig fremhæves som vellykket. Jeg er fuldstændig enig med forf., når han betviler, at første element i disse forbindelser bør regnes som konsonant også efter nasaler og likvider; det er også en aldeles rigtig bemerkning, at hvor *i* i disse forbindelser virkelig optræder som konsonant (*j*), der er det mere fremskudt end i de germanske sprog. Enhver normand vil straks høre forskjel på fr. *mieux* og norsk *mjød*, fr. *rien* og norsk *Rjukan*.

Også konsonanterne er indgående og særdeles godt behandlede, andres urigtige anskuelser tildels berigtigede. Forf. synes noget i tvil, om man kan tale om gemineret *m*, *n*, *l*, *r* i forb. som *immense*, *inné*, *illégal*, *mourrai*. Mig forekommer det, at skal man overhovedet tale om geminerede konsonanter (og jeg ved ikke, hvorfor man ikke skulde gjøre det, til forskjel fra lange), så må det være her.

I det hele er Beyers bog et særdeles dygtigt arbeide, som enhver, der overhovedet vil ha nogen mening om fransk udtale, ikke kan gå forbi, og som enhver, der endnu ikke har nogen mening i dette stykke, bør studere flittig. Forf. giver i fortalen løfte om et følg. hefte med regler for bogstavernes lydværdi; vi

imødeser dette med utålmodighed, ti efter den foreliggende del at dømme tør vi her vente et særdeles grundigt arbeide.

Passys bog er ikke så vidtløftig som Beyers og er også mere populært holdt, idet forf. nærmest har bestemt den for dem „qui ne sont pas linguistes de profession". Det vilde dog være meget uheldigt, om derfor les linguistes de profession skulde indbilde sig, at der intet var at lære for dem deri, og overlegent gå den forbi. Der er tvertimod overmåde meget at lære af den, endog for fonetikeren af fag og endmere da for almindelige dødelige. Den omstændighed, at forf. er indfødt franskmand, fonetisk uddannet og særdeles fortrolig med de fleste germanske og romanske sprog, gjør også, at man i tvilsomme punkter med større tiltro lytter til ham end til ikke indfødte.

Efter en kort indledning om taleredskaberne og den anvendte lydskrift, som i parentes sagt kunde været heldigere, går forf. over til *Formation des sons*, hvorunder først konsonanterne, dernæst vokalerne behandles. Her får man blandt andet den overraskende oplysning, at det franske *gn*, foruden som palatalt *n* med el. uden efterfølgende *j*, også findes udtalt som alm. *n* + *j*, „surtout parmi les gens d'une certaine éducation", som altså udtaler nasalen på samme måde i *régner* og *panier*, d. v. s. som i vor skoleudtale. Jeg må tilstå, at jeg hidtil har troet, at denne udtale af fr. *gn* kun eksisterede udenfor Frankrig. — Det er jo meget trøstefuldt for vore skoler.

Afsnittet om vokalerne er af særlig interesse for fonetikere, fordi det giver et efter min mening vellykket kompromis mellem det engelske og tyske vokalskema, hvorved Bells benævnelser kan beholdes, på samme tid som der skaffes plads for de kontinentale *ɑ*-lyd. I et følgende afsnit — Combinaison des sons — behandles stavelselsedannelse, akcentuation, kvantitet og glidelyd, i fjerde afsnit — les acsessoires du langaje — styrke, hurtighed, tonhøide, klang, og i sidste afsnit gives sprogprøver i fonetisk transskription. Endelig er bogen også af interesse derved, at forf. har benyttet den simplificerede franske ortografi, som foreslåes af *Société de réforme ortografique*.

Både denne og Beyers bog må på det kraftigste anbefales vore filologer og fransklærere til flittigt studium.

Fredriksstad, 8. sept. 1887.

Aug. Western.

Efterskrift. Hr. Beyer har senere paa samme forlag udgivet „Französische Phonetik für Lehrer und Studierende", der dels indeholder en delvis omarbeidelse af den her omtalte bog, dels en „syntetisk del", hvori behandles stavelsedannelse, kvantitet, akcent, tonelag (intonation, stemmemodulation), sandhi-forekomster, m. m. tilligemed nogle transskriberede tekster. Hvad der ovenfor er sagt om hans Lautsystem

gjælder naturligvis i end høiere grad denne hans Phonetik, der i det hele er at betragte som en udvidet bearbeidelse af den første.

S. **Skouboe:** Hovedreglerne for den tyske Udtale. Kjøbenhavn. Carl Larsen. 1887. 20 S.

Denne lille Bog, der væsenlig er et Uddrag af de i Vietor's „Elemente der Phonetik" fremstillede Regler for Udtalen af Tysk, maa siges at være en ret praktisk Hjælpebog, navnlig for yngre Lærere, der ikke have nogen Øvelse i at tale Sproget, og hvis Øre derfor svigter dem ved Undervisningen; dens ringe Omfang og billige Pris gjør den tillige anvendelig i selve Skolen, men den fordrer da, paa Grund af sin sammentrængte Fremstilling, at Lærerens Ord staar forklarende og udfyldende ved Siden af. Anm. skal benytte Lejligheden til at gjøre nogle faa spredte Bemærkninger, som han ved Gjennemlæsningen har fundet Anledning til. — S. 9. Blandt Undtag. 1. kunde været medtaget *Ocker* (Flod), samt Personnavne (f. Ex. *Brockes*). — Vokalens Længde i *Erde, werden, Arzt* og *hätscheln* er vistnok højst tvivlsom, efter Anm.'s Erfaring er den overvejende kort, i det mindste i det nordtyske Sprog, som har særlig Interesse for os. — Det er næppe heldigt, at tydelige Bøjningsformer som *labst, lebst, liebst, legt, liegt, trügt*, hvis Vokallængde beror paa Stammens Længde, ere blandede imellem de øvrige Ord, og hvad har *ie* (*liebst, liebt*) her at bestille? — S. 10. Om Sydtyskerne virkelig sige *Obacht* med langt *o*, tør Anm. ikke udtale nogen bestemt Mening om; Nordtyskerne gjøre det som Regel ikke. — S. 12. Anm. skal meget betvivle, at *oi* i *ahoj, Boje, Koje* nogensinde lyder som *äu* el. *eu*, samt at *Myrte* almindelig staves *Mirte*. — S. 16. Rækken af tyske Ord, der staves med *x*, er ikke fuldstændig, der bør i det mindste tilføjes *Taxe*; *Kux* er ved en Fejltagelse stavet *Kuks*. — S. 17. Det forekommer Anm. meget uheldigt at medtage den *j*-lignende Udtale af *g*, som jo kun er en Indrømmelse til den slette Berliner-Udtale; *α* og *β* burde altsaa falde sammen. — S. 18. Det er næppe heldigt at opstille som almindelig Regel, at *s* foran *p* og *t* i Forlyd skal udtales som *sch*, da ingenlunde alle Tyskere gjøre dette; Udtalen vil derved ufejlbarlig blive dreven over i den Yderlighed, som man især hører af Holstenerens Mund; man bør vistnok indskrænke sig til at fordre en „svag, tynd *sch*-Lyd, frembragt i den forreste Del af Munden". — S. 20. Hovedreglen i § 10 er naturligvis rigtig, men de valgte Exempler i No. 1 ere særlig uheldige, da de alle fire faktisk kunne have Tonen paa andet Leds første Stavelse; det bør vistnok bemærkes, at Udtalen af sammensatte og afledede Adjektiver paavirkes noget af Sætningstonen.

C. A. Nissen.

S. Reiter: De syllabarum in trisemam longitudinem productarum usu Aeschyleo et Sophocleo. (= Dissertationes philologae Vindobonenses. Vol. I. Lipsiae, Freytag; Pragae, Tempsky. 1887. Pag. 125—235).

Inter quaestiones ad rem metricam pertinentes vix est, de qua magis in diversas partes abierint virorum doctorum iudicia, quam ea, quam dissertatione sua tractandam sibi sumpsit Reiter. Hodie ut ipsam rem agnoscunt, ita in emendandis choricis tragoediarum, quae corruptelis paene insanibilibus deformata nobis tradita sunt, utrum iure ubique antistrophicam responsionem restituant, an fieri possit ut plenus pes ad arsim (lege: thesim; utinam rei metricae scriptores vero artis vocabulo utantur!) polysemam respondeat, disceptant.

Praemissa praefatiuncula, primo capite (pag. 129—141) scriptor critico calamo exponit, quae fuerint doctorum virorum de hac re sententiae inde a Bentleyo Porsonoque usque ad haec tempora. Nominantur et iudicantur Hermann, Apel, Boeckh, Feussner, Bellermann, Rossbach et Westphal, Schmidt uterque (Henricus et Mauricius); ad extremum scriptor mentionem facit Christii, „qui", inquit, „qua est religione, mediam ingressus viam inter Hermanni doctrinam metricam recentiorumque rationem rhythmicam, quid in utraque haberet probabilitatis vim, caute examinavit". Quae laus, quum criticam aestimationem effugiat Christ, ostendit, ni fallor, Reiterum, si principia quaeras, eum sequi. Quod quum ita sit, quum praesertim universam quae huc pertinet rem tractandam sibi non proposuerit, dubius haereo, ecquam utilitatem dissertationi afferat critica haec aestimatio eorum, qui Christio quasi viam praemunierunt.

Secundo capite (pag. 142—176) quaeritur „de pleni pedis arsisque trisemae responsione antistrophica". Iam indicavi esse, qui operam dent, ut antistrophicam responsionem ubique restituant. Reiter autem, „non potui", inquit, „non mirari tot locis corpus sanissimum adfectum esse volneribus a medicis istis, qui liberioris responsionis naturam non perspexerant, inlatis". Homines doctos iusto magis neglexisse quaerere, „fierine potuerit et reapse factum sit, ut . . . strophae pleni pedis vicem subiret arsis polysema". Quam rem ita in examen vocat, ut omnes locos huc pertinentes Aeschyleos et Sophocleos inspiciat. Quorum locorum summa est apud Aeschylum circa LX, apud Sophoclem LXXX. Concedo numeros tantos esse, ut facile quispiam sibi persuadeat legem illam de exactissima antistrophica responsione minus valuisse apud tragicos poetas quam apud rei metricae scriptores recentiores; quare bene de re metrica meritus est Reiter, qui hos locos collegerit. Sed in iis tractandis non aequus est iudex. Quum enim in oratione numeris adstricta versemur, non acquiescendum est in ea re, quod licet verba tradita interpretari; accedit metrum, cuius etiam est ratio habenda, ne leges suas

violet. Reiter vix ita. Persaepe enim emendatores facillimis emendandi rationibus usi responsionem restituerunt — ut, ne plura afferam, Aesch. Pers. 645 μεγαυχῆ pro μεγαλαυχῆ reponendo —. Quas emendationes non minus improbat Reiter, quam quae longius a librorum manu scriptorum verbis recedunt, nihil amplius requirens quam ut sanam praebeant verba sententiam; quamquam etiam ex corruptis, qualia nos habemus, choricis tragoediarum apparet poetis valde curae fuisse, ne quid diversitatis inter strophas et antistrophas intercederet. Qui caute de hac re iudicant (Christ, Metrik der Griechen und Römer, pag. 627; Alexanderson, Grekisk Metrik § 263), ut non quaslibet coniecturas accipiunt, ita cavent, ne aspernentur emendationes, quae et responsionem restituant, neque e longinquo petitae sint.

Huic capiti adiungitur tertium (pag. 177—188) „de syllabis in tetrasemam longitudinem productis". De quo idem fere, quod de secundo, valet iudicium. Hoc capite scriptor etiam patefacere conatur, quae sequendae sint rationes in dimetienda paenultima syllaba versuum in trochaeo vel spondeo desinentium.

Quartum caput (pag. 189—232) inscribitur: „De rhytmizomeni cum rhythmo congruentia, qualem in trisemis usurpandis Aeschylus et Sophocles consequi studuerunt". In difficillima re versari elucet. Occurrit nobis hic iterum maxima illa Reiteri in locis colligendis diligentia. Si cui videtur vanum esse quaerere, quem ad modum in trisemis usurpandis rhythmi cum rhythmizomeno concentum instituerint poetae, nescio an melius eum edoceat Reiter. Quamquam enim non credimus fieri posse, ut singula huius quaestionis persequamur, tamen inspectis, quae de ἄτη voce docet Reiter pag. 213[1]), dubitare non licet, quin studuerint poetae, ut productionis rhythmicae auctio maxime ad voces sententiarum conexu iam intentas accederet.

Quamquam Reiter id non assecutus esse videtur, quod est quasi caput dissertationis, ut nobis persuaderet offendendum non esse in neglecta stropharum responsione, tamen haud dubie rei metricae multum profuit, et quod omnes hoc nomine inconcinnos locos diligentissime collegit, et quod, quaestione denuo in examen vocata, prohibuit, ne temere in emendationibus aequiesceremus.

Lundae a. 1888.

Johannes Paulson.

---

[1]) „Dignum sane memoratu est prioris huius vocis (ἄτη) syllabae productionem tantis in deliciis habitam esse ab Aeschylo, ut non minus XXII locis inveniatur. In universum hanc vocem in tragoediis superstitibus quater et quadragiens reperis (deciens in trimetris, quater in versibus anapaesticis, quater in versibus dochmiacis). In versibus igitur logaoedicis — ubi quinquiens et viciens haec vox obviam fit — tribus vel duobus tantum modo locis ἄτη arsi ternaria non intenditur".

Om de til est (nihil est, quid est) cur o. l. svarende græske Sætningsforbindelser[1]).

Af C. P. Christensen Schmidt.

Paa Latin kunne som bekjendt saa vel Udsagn og Spørgsmaal om Tilstedeværelse eller Ikke-Tilstedeværelse af Grund til tænkte Handlinger eller Forhold som ogsaa Udsagn og Spørgsmaal om Grunden til givne Handlinger eller Forhold udtrykkes i Form af sammensatte Sætninger, i hvilke Hovedsætningen indeholder selve Udsagnet eller Spørgsmaalet — med eller uden udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund* —, medens Bisætningen, indledet ved et Ord eller en Ordforbindelse, der betyder *hvorfor*, angiver den Handling eller det Forhold, som der er Tale om Grund eller Grunden til. De paagjældende Bisætninger ere, for saa vidt de have conjunctivisk Form — hvad der hos Guldalderens Forfattere er gjennemgaaende Regel —, Madv. lat. Spr.[3] § 372 b Anm. 6 betegnede som Gjenstandssætninger lige saa vel som de i samme Forbindelse af og til forekommende Bisætninger, der indledes ved *ut*, og der er for saa vidt heller ikke det Mindste at indvende mod denne

---

[1]) Nærværende Afhandling falder, paa en Deel af Anmærkningerne nær, i alt Væsentligt sammen med et Foredrag, som jeg holdt i philologisk-historisk Samfund d. 21. Oct. 1886; dog er den sidste Halvdeel, som jeg for at imødekomme Ønsket om et Foredrag netop til den nævnte Tid havde hastet lidt mere end ønskeligt med, senere tildeels omarbeidet, ligesom jeg med det Samme har bestræbt mig for at tage skyldigt Hensyn til de Bemærkninger, der efter Foredraget bleve gjorte deels af min senere afdøde uforglemmelige Lærer, Johan Nicolai Madvig, hvis venlige Dom om Arbeidet i dets Heelhed jeg er saa meget taknemmeligere for, som det skulde blive Mesterens sidste direct opmuntrende Ord til mig, deels af min høitagtede Ven Dr. Siesbye. Den Sidste skylder jeg ogsaa Tak bl. A. for nogle latinske Forfattersteder, som jeg haaber at have benyttet overeensstemmende med hans Intentioner.

Betegnelse, da de utvivlsomt angive Gjenstanden for den i Hovedsætningen udtrykte eller foresvævende Forestilling om Grund — *causa cur faciam* lige saa vel som *causa ut faciam* = *causa faciendi* —; andre Grammatikere have betegnet dem mere almindeligt som Relativsætninger, hvad der ligeledes er fuldt berettiget — Schemaet *est causa cur* er jo umiskjendeligt aldeles homogent med *est locus ubi*, *est tempus quum*, ligesom Schemaet *est cur* med *est ubi*, *est quum*, og Madvig sammenstiller ogsaa § 363 Anm. 3 Conjunctiven i de paagjældende Sætninger med Conjunctiven i visse Relativsætninger, nemlig dem, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse“ —, og da der nu i slige Forbindelser i alt Fald hos de ældre Digtere (Plautus og Terents) forekomme Bisætninger ikke blot med conjunctivisk, men af og til ogsaa med indicativisk Form[1]), maa jeg her, hvor jeg har at gjøre med Sætningsforbindelsen i dens Heelhed, foretrække denne mere almindelige Betegnelse. Ogsaa paa Græsk gjenfindes, om end i langt ringere Udstrækning, den samme Sætningsforbindelse i sin væsentlige Grundform, men med adskillige Divergentser i det Enkelte, deels i Henseende til de i Bisætningen optrædende Modusformer — hvad der naturligviis har sin Grund i den almindelige Forskjel mellem Modusbetegnelsernes Anvendelse i de to Sprog —, deels ogsaa i Henseende til de forskjellige Former for Bisætningens Tilknytning til Hovedsætningen. Alt dette kunde det vel være nyttigt at have et samlet Overblik over, i alt Fald har jeg for mit Vedkommende ikke sjelden følt Trang til at kunne gjøre mig nogenlunde Rede for de herhenhørende Phænomener, og da jeg ikke veed nogensteds at have fundet dem behandlede i Sammenhæng — hvad der jo forresten ingenlunde udelukker Muligheden af, at de maaskee kunne være det alligevel —, har jeg bestræbt mig for at forfølge Sprogbrugens Forekomst i den

[1]) Plaut. Bacch. V, 2, 25 (28) sed quid est, quapropter nobis uos malum minitamini? Epid. I, 1, 39 est causa, qua causa simul mecum ire ueritust. Ter. Hec. V, 1, 6 edepol credo te non nil mirari, Bacchis, quid sit, quapropter te huc foras puerum euocare iussi.

græske, særlig den attiske, Litteratur og skal nu søge, saa vidt det i Korthed er muligt, at beskrive og illustrere den og at drage Grændselinierne for de enkelte Formers Omraade. Den Form af vedkommende Sætningsforbindelse, som det fra først af særlig har været mig magtpaaliggende at komme til Klarhed om, er den, der svarer til det latinske *est (non est, quid est) quod;* men den vil det være hensigtsmæssigst at gjøre til Gjenstand for særskilt Behandling, naar vi først have betragtet de andre Former, i hvilke Relativet fremtræder i en mere speciel Casus eller styret af en Præposition.

Jeg skal begynde med de Forbindelser, i hvilke der er Tale om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, og da først med dem, der i Hovedsætningen indeholde en udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund* — ved Substantiver som *αἰτία* eller *πρόφασις* —. Betragte vi nu her Forbindelserne Demosth. XXIV, 195 *οὐδεμίαν γὰρ ἂν εἰπεῖν ἔχοις ἄλλην πρόφασιν, δι' ἣν τοιοῦτον ἐπήρθης εἰσενεγκεῖν νόμον,* XXX, 13 *οὐκ ἔστ' εἰπεῖν ἄλλην πρόφασιν, δι' ἣν οὐκ ἀπέδοσαν, ἀλλ' ἀνάγκη ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν δοῦναι τὴν προῖκ' οὐκ ἐπίστευσαν* og Prooem. 32, 3 *εἰ δὲ . . πρόφασις . . ἄλλη τις ὕπεστι, δι' ἣν ταῦτα προαιροῦνται, πῶς οὐ χρὴ φαύλην ταύτην ὑπολαμβάνειν, ἥτις ποτ' ἐστίν;* og sammenligne dem med Demosth. L, 24 *μόνῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ἄλλων διαδόχων οὐκ ἔστι πρόφασις ὑπολειπομένη, δι' ὅ τι ου πάλαι ἧκεν ἐπὶ τὴν ναῦν,* Plat. Alcib. 118 E *σοὶ τίνα αἰτίαν ἀναθῶμεν, δι' ὅ τι σε οὕτως ἔχοντα περιορᾷ;* og Eur. Iph. Taur. 926 *ἡ δ' αἰτία τίς, ἀνθ' ὅτου κτείνει πόσιν;* da kunne vi ikke undgaae at lægge Mærke til, at i de tre første Steder har det af Præpositionen styrede Relativum simpel Relativform og retter sig i Kjøn efter Substantivet i Hovedsætningen, medens det i de tre sidste Steder har ubestemt Relativform og staaer i Neutrum (*δι' ὅ τι, ἀνθ' ὅτου*), altsaa i Forbindelse med Præpositionen danner et relativt Causaladverbium svarende til Latinens *cur*, *quare*, *quamobrem* o. l.[1]). Hvor Meget af denne

[1]) Med Hensyn til det sidst anførte Sted maa jeg vel, for at man ikke skal minde mig om, at efter Berg gr. Forml. § 60 Anm. „*ὅτῳ, ὅτου, ὅτοις, ὅτων* bruges for alle Kjøn“ og altsaa *ὅτου* i dette Sted kan være Femininum, i Forbigaaende bemærke, at jeg bortseet

Forskjel i Relativets Form, navnlig dets Kjønsform, kan nu antages at beroe paa fast Sprogbrug og hvor Meget paa frit Valg? Ved negtende Hovedsætning synes det for det Første klart, at Relativets Form maa være overladt til den Talendes frie Valg, eftersom vi her havde Exempler baade paa *δι' ἥν* og *δι' ὅ τι*. Ved spørgende Hovedsætning havde vi kun Exempler med Neutrumsform (*δι' ὅ τι, ἀνθ' ὅτου*), men at denne skulde være den eneste mulige, kan jeg ikke faae mig til at troe; i det Mindste finde vi i Forbindelser, hvor Substantivet i Hovedsætningen staaer som Object for et verbum quærendi, Relativer i Femininum, saaledes *πυνθάνεσθαι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ταῦτ' εἶπεν* Æsch. II, 36, *ζητεῖν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ταῦτα ποιοῦσιν* Demosth. Prooem. 6, 2 — ligesom det hedder *εἰπεῖν, φράζειν, προγράφειν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν* o. l. —, saa at ogsaa her Formen synes at være facultativ. Med den spørgende Hovedsætningsform synes endvidere den betingende at maatte følge, og vi beholde da kun Forbindelser med ligefrem affirmativ Hovedsætning tilbage. Her kan der i alt Fald kun tænkes Mulighed for et Valg, for saa vidt der i Hovedsætningen maatte være Tale blot om Grund i reent ubestemt Almindelighed (*est causa cur*), hvad jeg ikke har truffet Exempler paa; hvor den bestemte Grund paapeges,

fra det ioniske *ἱτεῳοῦν* C. I. 2008 (Cauer, Del. 135) ikke mindes udenfor den her omhandlede Forbindelse og andre dermed nær beslægtede, hvor Relativet godt kan opfattes som Neutrum (Lys. XII, 2 *ἥτις ἦν αὐτοῖς πρὸς τὴν πόλιν ἔχθρα, ἀνθ' ὅτου τοιαῦτα ἐτόλμησαν εἰς αὐτὴν ἐξαμαρτάνειν* og Arist. Equ. 1320 *τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν ἀγυιάς;*), at have fundet nogen af disse Former i Relation til et Femininum, det skulde da være *ὅτῳ* Eur. Iph. Taur. 1071, hvor Iphigeneia bønfalder Choret, som unegtelig bestaaer af Qvinder, bl. A. ved dets Kjære derhjemme, *μητρὸς πατρός τε καὶ τέκνων, ὅτῳ κυρεῖ*, et Vers, som Nogle have anseet for uægte, fordi Choret andensteds betegner sig selv som et Jomfruchor, medens Andre med god Grund have hævdet, at der i alt Fald ikke ligger særlig Vægt paa Kjønnet, saa Relativet godt kan staae ogsaa i Masculinum som den almindelige, begge de naturlige Kjøn omfattende Form, og at jeg derfor indtil videre for den attiske Litteraturs Vedkommende troer at burde holde mig bl. A. til Krüger, som gr. Spr. § 25, 9 A. 1 lærer, at *ὅτῳ, ὅτου* o. s. v. altid er Masculinum eller Neutrum, hvad der efter Meisterhans' Grammatik der attischen Inschriften p. 70 (§ 37, 6) ogsaa finder Medhold i Indskrifternes Sprogbrug.

kan Relativets Form kun være det simple Relativum med Concordants i Henseende til Kjønnet, som vi ogsaa finde det f. Ex. Isocr. XII, 118 αἱ.. αἰτίαι, δι' ἃς μετέλαβον.., αὗται.. ἦσαν eller Epist. 6, 3 αἱ.. αἰτίαι, δι' ἃς οὐκ ἔξεστι.., τοιαῦται συμβεβήκασιν, ja jeg betvivler i høi Grad, at selv en Forbindelse som den latinske *multæ sunt causæ, quamobrem* tør antages at have været gængs og gjæv paa Græsk; det maatte vist hedde πολλαί εἰσιν αἰτίαι, δι' ἃς (sml. Demosth. XXIII, 95 πολλαὶ γὰρ προφάσεις εἰσί, δι' ἃς πολλάκις ὑμεῖς ἐξηπάτησθε). At man overalt, hvor der er frit Valg mellem δι' ἥν og δι' ὅ τι, ogsaa havde maattet kunnet bruge δι' ἥντινα, synes, skjøndt jeg ikke kan anføre Exempler derpaa, at være en Selvfølge; Brugen af Neutrum synes altid at have medført ubestemt Form.

Jeg skal derefter tilføie Exempler paa saadanne Forbindelser, i hvilke Hovedsætningen ikke indeholder nogen udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund*. Det følger her af sig selv — da Grækerne ikke bruge Sammensætninger som *quare*, *quamobrem* o. l. —, at Relativet altid staaer i Neutrum. Saaledes Demosth. XXIV, 81 καίτοι τί ποτ' ἦν, δι' ὃ προσγράψαι σαφῶς ὤκνησε κτέ; Philemon. fr. 109 τί ποτ' ἐστὶν ἄρα, δι' ὅ τι βούλεταί μ' ἰδεῖν; Soph. Ant. 237 τί δ' ἐστίν, ἀνθ' οὗ τήνδ' ἔχεις ἀθυμίαν; Plat. Prot. 316 B τί οὖν δή ἐστιν, οὗ ἕνεκα ἥκετε; og Lucian. Catapl. 8 τί δέ ἐστιν, οὗ χάριν ἀφικέσθαι θέλεις; Hovedsætningen er her overalt spørgende, og nogen anden Form af Hovedsætning uden substantivisk Betegnelse for Begrebet *Grund* har jeg, hvor der er Tale om Grunden til en Kjendsgjerning, ikke fundet repræsenteret. Derimod foreligger der for Bisætningens Tilknytning til Hovedsætningen et rigt Udvalg af Former: δι' ὅ, δι' ὅ τι — ὅ og ὅ τι synes at være lige gode —, ἀνθ' οὗ, οὗ ἕνεκα, οὗ χάριν, alle med Relativet i tydelig Neutrumsform.

Betragte vi nu alle de anførte Exempler under Eet, da viser der sig fremdeles en iøinefaldende Forskjel mellem græsk og latinsk Sprogbrug. Medens man paa Latin finder Bisætninger i conjunctivisk Form ikke blot, hvor der er Tale om Grund til en tænkt Handling (Nihil affert Zeno, quare mundum ratione uti putemus), men ganske jævnlig

ogsaa, hvor der er Tale om Grunden til en given Kjendsgjerning (Multæ sunt causæ, quamobrem hunc hominem cupiam abducere. Quid fuit causæ, cur Cæsarem in Africam non sequerere? Quid est, cur tu in isto loco sedeas? for blot at nævne de hos Madvig anførte Exempler), staaer Bisætningen paa Græsk her altid i Indicativ, d. v. s. Romerne kunne i den heromhandlede Sætningsforbindelse ogsaa i dette Tilfælde betegne Bisætningens Indhold som blot Forestilling, Grækerne ikke. At den latinske Conjunctiv her skulde være en reen og bar Afhængighedsmodus, opstaaet ved ligefrem Udvidelse af Modusformens egentlige Omraade, saaledes som den f. Ex. er det i Bisætninger, der betegne den factiske Følge, tør vistnok ikke antages; der ligger i den, som ogsaa Madvig antyder baade ved Beskrivelsen af Phænomenet og ved Sammenstillingen med Conjunctiven i relative Hensigtssætninger, utvivlsomt et *skal*; men netop derigjennem betegner den jo Bisætningen, uanseet dens factiske Realitet, som noget blot Forestillet, hvad der paa Græsk aldrig er Tilfældet. Ganske vist savne heller ikke Grækerne Midler til at betegne den Kjendsgjerning, hvis Grund der i Hovedsætningen tales eller spørges om, som en blot Forestilling, men i en ved *hvorfor* indledet finit Bisætning kunne de ikke gjøre det; de maae give Bisætningen infinitivisk Form. Saaledes finde vi — altid kun med udtrykkelig substantivisk Betegnelse af Begrebet *Grund* — deels en simpel Accusativ med Infinitiv, f. Ex. Plat. Symp. 207 B *τὰ δὲ θηρία τίς αἰτία οὕτως ἐρωτικῶς διατίθεσθαι;* og paa samme Maade ved *τί αἴτιον* Ar. Ach. 607 ff., ved *τίς πρόφασις* Eur. Rh. 78, deels en ved Tilføielse af Artikelen substantiveret Accusativ med Infinitiv, enten i Genitiv, f. Ex. Isæ. III, 9 *ὅ τι ποτ' ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μηδὲν τούτων γεγενῆσθαι* og ligesaa ved *τί φήσομεν αἴτιον εἶναι* Xen. Apol. 17, eller i Accusativ som Indholdsbetegnelse, f. Ex. Demosth. VIII, 56 *τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ αἴτιον τὸ μηδένα πώποτ' εἰπεῖν κτέ;* — i denne Form er Forbindelsen i alt Fald overleveret — og ligesaa IX, 63, deels endelig Infinitiv med *ὥστε* Eur. Iph. Aul. 1435 *ἔχω τάλαινα πρόφασιν ὥστ' ἀλγεῖν φρένα* (sml. Xen. Cyr. III, 1, 27), hvilken sidste Forbindelse nær-

mest svarer til det latinske *causa ut.* Ogsaa paa andre Maader kan en lignende Tankeforbindelse udtrykkes paa Græsk, men gjennemgaaende ikke saaledes, at Kjendsgjerningen er betegnet som blot forestillet; navnlig er dette ubetinget ikke Tilfældet, hvor den tilknyttes i Form af en Gjenstandssætning med *ὅτι*, som f. Ex. Plat. Lys. 209 B *τί ποτ' ἂν οὖν εἴη τὸ αἴτιον, ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐ διακωλύουσιν, ἐν οἷς δὲ ἄρτι ἐλέγομεν κωλύουσιν;* og mangfoldige andre Steder, heller ikke, hvor den tilknyttes i Form af et appositivt Participium, som Plat. Apol. 34 B *τίνα ἄλλον ἔχουσι λόγον βοηθοῦντες ἐμοὶ ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον κτἑ;* Kun hvor i dette sidste Tilfælde Hovedverbet har *ἂν* hos sig, kunde der være Tale om, at Participiet betegner vedkommende Handling som blot forestillet, ikke blot — hvad der er en Selvfølge —, hvor den i Virkeligheden endnu kun er mulig, som Eur. Ion. 721 f. *στενομένα γὰρ ἂν πόλις ἔχοι σκῆψιν ξενικὸν εἰσβολάν*, men maaskee ogsaa, hvor den maa antages allerede at have factisk Realitet, som i det anførte Sted af Plat. Apol. i den umiddelbart forudgaaende Sætning *αὐτοὶ μὲν γὰρ οἱ διεφθαρμένοι τάχ' ἂν λόγον ἔχοιεν βοηθοῦντες*; dog kan jo Participiet her ligesaa godt siges at være Æqvivalent for et simpelt *idet* som for et *hvis* eller *naar*, og i alt Fald er det ikke Participiet, der medfører Opfattelsen af Handlingen som blot forestillet, men det er selve Hovedverbets særegne Udsagnsform. Men hvorom Alting er, saa svare altsaa, hvor Talen er om Grunden til en Kjendsgjerning, de græske Bisætninger, der ere indledede ved et *hvorfor*, ikke til de latinske med Verbet i Conjunctiv, men til de i Begyndelsen omtalte paa Latin sjeldnere med Verbet i Indicativ.

Vi gaae nu over til de Forbindelser, i hvilke der er Tale om Tilstedeværelsen eller Ikke-Tilstedeværelsen af Grund til en blot tænkt Handling. I disse Forbindelser staaer, for saa vidt jeg tør dømme efter de Exempler, jeg har truffet paa, Relativet altid i samme Kjøn som Substantivet i Hovedsætningen, hvor et saadant findes, medens Valget mellem det simple og det ubestemte Relativpronomen, hvad enten der bruges Femininum eller Neutrum, synes at være frit. For saa vidt som Hovedsætningen her har affir-

mativ Form, kan den ved *hvorfor* indledede Bisætning selvfølgelig kun indeholde en fremtidig Handling, da nærværende eller forbigangne Handlinger, hvortil der siges at være Grund, derved eo ipso ere bestemte som virkelig stedfindende eller skete, saa at Forbindelsen altsaa i dette Tilfælde vilde høre til den foregaaende Kategori; for saa vidt som derimod Hovedsætningen har negtende (eller spørgende) Form, kan Bisætningens Handling tilhøre enhver Tid. I hele denne Art af Forbindelser kan efter Sagens Natur Bisætningen lige saa lidt paa Græsk som paa Latin have reen indicativisk Form, naar den angaaer Nutiden eller Fortiden, hvorimod der i Overeensstemmelse med den øvrige Sprogbrug paa Græsk nok vil kunne tænkes Futurum Indicativ, naar Handlingen tilhører Fremtiden. Dette sidste Tilfælde er nu ogsaa — hvad man ligeledes efter den øvrige Sprogbrug allerede a priori kunde betragte som givet — det eneste, i hvilket vi her paa Græsk møde Conjunctiv, og vi møde den endda meget sparsomt. For Conjunctiv ved affirmativ Hovedsætning kan jeg anføre Isocr. XXI, 1 *Οὐ προφάσεως ἀπορῶ* (den dobbelte Negtelse bekræfter), *δι' ἥντινα λέγω ὑπὲρ Νικίου τουτουί*, hvor *λέγω* kun kan være Conjunctiv, da Sætningen staaer lige i Begyndelsen af Talen, saa at Taleren endnu hverken har talt eller taler for sin Client, men først vil til at gjøre det. Conjunctiv ved benegtet Hovedsætning forekommer — uden Substantiv i Hovedsætningen — Andoc. III, 16 *εἰ δὲ μήτε δι' ὅ τι μήτε ὅτοισι μήτε ἀφ' ὅτου πολεμήσωμεν ἔστι, πῶς οὐκ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰρήνην ποιητέον ἡμῖν;* Men ved Siden af Conjunctiv forekommer der, i alt Fald hvor der tales om mere specielle Former af Grund, nok saa hyppig Futurum Indicativ, saaledes ved affirmativ Hovedsætning Demosth. XX, 97 (om en i Loven anviist og hjemlet Grund) *πρόφασις δικαία* (nml. *ἔστι*), *δι' ἥν, ὃν ἂν ὑμῖν δοκῇ, κωλύσετ' ἔχειν τὴν δωρεάν*, ved spørgende Hovedsætning Demosth. LIV, 17 (om en forevendt Grund til Straffrihed) *θαυμάζω γὰρ ἔγωγε, εἴ τίς ἐστι πρόφασις παρ' ὑμῖν ἢ σκῆψις εὑρημένη, δι' ἥν, ἂν ὑβρίζων τις ἐξελέγχηται καὶ τύπτων, δίκην οὐ δώσει*, ved negtende Hovedsætning sammesteds § 21 (om samme Slags Grund) *δίκαιον μὲν*

οὐδενὶ δήπου σκῆψιν οὐδεμίαν τοιαύτην οὔτε ἄδειαν ὑπάρχειν παρ' ὑμῶν, δι' ἣν ὑβρίζειν ἐξέσται og uden Substantiv i Hovedsætningen Demosth. XXI, 207 (om en plausibel Grund til Anklage) εἰ τοὺς ἄλλους ῥᾳδίως κρίνων ἐμὲ μηδὲν ἔχεις, ἐφ' ὅτῳ τοῦτο ποιήσεις. Lige saa hyppig er fremdeles i Bisætningen Optativ med ἄν, som jeg dog kun har fundet ved negtende Hovedsætning, deels med πρόφασις foran, Demosth. XX, 140 οὐκ ἔχει πρόφασιν, δι' ἣν ἂν τύχοι συγγνώμης, ὁ τοῦτο πεπονθώς og XXV, 17 ὥστε μηδεμίαν καταλείπεσθαι πρόφασιν, δι' ἣν ἄν τις αὐτὸν ἀφείη, deels uden Substantiv i Hovedsætningen, Demosth. XXXVI, 53 πανταχῇ σκοπῶν οὐδὲν ὁρῶ, δι' ὅ τι ἂν σοι πεισθέντες τουδὶ καταψηφίσαιντο og med Relativet i Genitiv uden Præposition Soph. Phil. 1308 f. τὰ μὲν δὴ τόξ' ἔχεις, κοὐκ ἔσθ' ὅτου ὀργὴν ἔχοις ἂν οὐδὲ μέμψιν εἰς ἐμέ. Denne samme potentiale Form af Bisætningen finde vi endvidere — og det er den eneste, vi finde —, hvor der benegtes at være Grund til, at Noget nu eller i Almindelighed skulde finde Sted, saaledes Xen. Anab. II, 3, 23 οὔτε βασιλεῖ ἀντιποιούμεθα τῆς ἀρχῆς οὔτ' ἔστιν, ὅτου ἕνεκα βουλοίμεθα ἂν τὴν βασιλέως χώραν κακῶς ποιεῖν (ɔ: οὐ βουλόμεθα) eller Plat. R. publ. 382 E οὐκ ἄρα ἔστιν, οὗ ἕνεκα ἂν θεὸς ψεύδοιτο (ɔ: θεὸς οὐ ψεύδεται), ligesom vi ogsaa finde potential Udsagnsform, hvor der benegtes at være Grund til, at Noget skulde være skeet — hvor der da naturligviis staaer Indicativ med ἄν —, saaledes Isocr. XXI, 5 ὥστε οὐκ ἔστι, δι' ὅ τι ἂν ἐπήρθη ἀδίκως ἐπ' Εὐθύνουν ἐλθεῖν.

Det vil altsaa sees, at i hele den her omhandlede Sætningsforbindelse Bisætningens Udsagnsform paa Græsk overalt er paa det Bestemteste betinget af Indholdets Forhold til Realiteten. Hvor det er en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, der er Tale om, staaer der Præsens eller Præteritum Indicativ, hvor det er en blot tænkt fremtidig Handling, staaer der Conjunctiv, Futurum Indicativ eller Optativ med ἄν, og hvor det er en blot tænkt Handling i Nutiden eller Fortiden, staaer der henholdsviis Optativ og Indicativ med ἄν. Der er her kun Eet, der kræver nærmere Omtale, nemlig Oprindelsen til Conjunctiven i enkelte af disse Bisætninger. Den maa vel, om den end paa Latin

har en langt mere udstrakt Anvendelse end paa Græsk, dog i begge Sprog være opstaaet paa samme Maade og kunne tilknyttes til den øvrige Brug af Conjunctiven paa samme Punct. Paa Latin sammenstiller som sagt Madvig den — og han er ikke ene om det — med Conjunctiven i Relativsætninger, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse“. Men, vil man maaskee sige, her kan den da ikke tilknyttes paa Græsk; paa Græsk staae jo Relativsætninger, der „betegne Hensigt og Bestemmelse“, ikke i Conjunctiv; i det Mindste anfører Madvig selv gr. Ordf. § 140 b saadanne Relativsætninger efter Præsens og Futurum med Henviisning til § 115 a Anm. — hvor der er Tale om Futurum Indicativ i den Slags Sætninger — blandt „de Tilfælde, hvor Grækerne ikke ved Verbets Modus betegne, at Sætningen ikke ligefrem udsiges som virkelig, uagtet der kunde være Anledning dertil“. Men dette maa forstaaes cum grano salis, og det havde vist været heldigere, om det havde været udtrykt noget mindre almindeligt. For det Første tilføies der nemlig, at der efter Præteritum staaer Optativ, hvorom der henvises til § 132 d, og naar vi da der i det paagjældende Exempel Soph. Phil. 280 *ἄνδρα οὐδένʼ ἔντοπον ἐώρων, ὅστις ἀρκέσειεν* saa vel som paa andre Steder (Soph. Phil. 691 ff., Eur. Iph. Taur. 588 ff.) finde Optativ i Aoristform, saa forudsætter dette aldeles bestemt i de tilsvarende Sætninger efter Præsens og Futurum ikke Futurum Indicativ, men Aorist Conjunctiv, ligesom Præsens Optativ (som vi finde Xen. Oec. 20, 25) forudsætter Præsens Conjunctiv[1]). Og

[1]) Futurum Indicativ maa ved Hovedverbum af Fortiden selvfølgelig, for saa vidt det overhovedet forandres, gaae over til Futurum Optativ (sml. Madvig, Bemerk. üb. einige Puncte d. griech. Wortfügungslehre S. 27 ff.), og denne Form findes ogsaa Soph. Oed.Reg. 796, Xen. Hell. II, 3, 11, Plat. Tim. 33 C, Isæ. II, 10. — Oprindelig Conjunctiv synes endvidere at være den nødvendige Forudsætning for Forekomsten af Aorist Optativ i en saadan Relativsætning ogsaa ved ønskende Hovedsætning (Soph. Trach. 953 *εἴθʼ ἀνεμόεσσά τις γένοιτʼ ἔπουρος ἑστιῶτις αὔρα, ἥτις μʼ ἀποικίσειεν ἐκ τόπων, ὅπως τὸν Ζηνὸς ἄλκιμον γόνον μὴ ταρβαλέα θάνοιμι μοῦνον εἰσιδοῦσʼ ἄφαρ*); thi om end Relativsætningens Indhold her selvfølgelig ogsaa er Gjenstand for Ønske, kan den dog efter Forestillingens Form ikke opfattes som blot Fortsættelse af Ønsket, men kun som Bibestemmelse derved,

dernæst ere Relativsætninger, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse“ og virkelig staae i Conjunctiv, slet ikke saa ganske ualmindelige paa Græsk og heller ikke uomtalte hos Madvig; men de have beskedent gjemt sig i en Parenthes i Slutningen af § 121 bagved de conjunctiviske Spørgesætninger om, hvad der skal skee. Blandt Exemplerne paa saadanne i indirect Form er der i Paragraphen anført Plat. Euthyphr. 11 B οὐκ ἔχω, ὅπως σοι εἴπω ἃ νοῶ, og der tilføies saa i Parenthesen: Ἔχω og οὐκ ἔχω ὅ, τι (ὅ) med Conjunctiv ofte ogsaa i Betydningen „har (ikke) Noget at“, med Exempel af Plat. Symp. 194 D οὐδὲν Σωκράτει διοίσει, ἐὰν μόνον ἔχῃ, ὅτῳ

lige saa vel som f. Ex. den efterfølgende conjunctionale Hensigtssætning (paa potential Optativ uden ἄν vil man vel her ikke let tænke). Det Samme gjælder fremdeles ogsaa, hvor en Relativsætning af lignende Art og Form staaer som Bisætning til en hypothetisk Betingelsessætning i Optativ, som det er Tilfældet Arist. Eccl. 794 εἰ μὴ 'χοιμ' ὅποι ταῦτα καταθείην og vistnok Xen. Oec. 20, 13 εἰ δέ τις παντάπασιν ἀγνὼς εἴη, τί δύναται φέρειν ἡ γῆ, καὶ μήτε ἰδεῖν ἔχοι καρπὸν μήτε φυτὸν αὐτῆς μήτε ὅτου ἀκοῦσαι τὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῆς ἔχοι, hvor der er overleveret ἀκοῦσαι, som Sauppe har gjenoptaget, men som enten ødelægger Parallelismen eller, hvis det skal forstaaes efter G. Hermanns Tanke de part. ἄν p. 130, utvivlsomt er aldeles ugræsk; Schneider rettede ὅτου til του, hvad der baade er sprogrigtigt og giver god Mening, men nemmere er det vel dog med Breitenbach blot at forandre Accenten (εἰ μὴ εἴη ὅστις τὰ εἰσενεχθέντα σώζοι ib. 7, 40 svarer til ἔστιν ὅστις σώζει og hører ikke herhen). Hvor derimod Relativsætningen hører til et hypothetisk-betinget eller potentialt Udsagn i Optativ med ἄν (Eur. Hel. 435 ὠή · τίς ἂν πυλωρὸς ἐκ δόμων μόλοι, ὅστις διαγγείλειε τἀμ' εἴσω κακά; Arist. Ran. 96 γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὕροις ἔτι ζητῶν ἄν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι, samt endvidere Lys. XXI, 21 οὐ γὰρ ἂν ἔχοιμι ὅ τι τούτου μεῖζον αὐτοῖς εὐξαίμην κακόν — sml. Plat. Gorg. 486 B — og med Verbet i Præsens Plat. Charm. 157 C οὐκ ἂν ἔχοιμεν ὅ τι ποιοῖμέν σοι — sml. Crit. 45 B —, hvis man vil regne Bisætningen i disse sidste Steder for en Relativsætning), kan Modusformen ogsaa forklares ved Underforstaaelse af ἄν — sml. den ikke sjeldne Form af sammensat Sætning, som er repræsenteret ved det Madv. Ordf. § 137 anførte Sted Xen. Cyr. III, 2, 28 —, en Forklaring, som i lignende Context ogsaa er anvendelig paa afhængige Spørgesætninger om, hvad man skal gjøre (Eur. Cycl. 96 f.) — sml. Madv. Ordf. § 121 Anm. 3 —, og som er den eneste mulige, hvor Relativsætningen blot udtrykker Følgen af en Beskaffenhed (som Soph. Oed. Col. 560 f., hvor Verbet har Præsensform).

διαλέγηται og i de tydske Udgaver desuden af Isocr. IV, 44 ἑκάτεροι ἔχουσιν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν. At der nu slet ingen Betydningsforskjel er imellem Bisætningen i en Forbindelse som ἔχει ὅτῳ διαλέγηται eller ἔχουσιν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν og paa den anden Side i en Forbindelse som den § 115 a Anm. anførte Xen. Anab. III, 1, 20 οὐκ ἔχομεν, ὅτου σῖτον ὠνησόμεθα eller — for ogsaa at tage et Exempel paa den potentiale Form — Demosth. L, 53 οἱ στρατιῶται εἶχον οὐδὲν ὅτου ἂν ἐπισιτίσαιντο, er umiddelbart indlysende, og at ogsaa de conjunctiviske Bisætninger af denne Art lige saa vel som de latinske i *nihil habebam, quod scriberem* eller *hæc habui, quæ dicerem* ere i alle Maader fuldkommen velconditionerede Relativsætninger, kan der heller ikke være Tvivl om, eftersom de kunne referere sig til et bestemt Ord i Hovedsætningen, saasom til et Pronomen Xen. Mem. II, 1, 30 διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν, ὅ τι ποιῇς (sml. Hell. I, 3, 21), til et Adjectiv Plat. Crat. 425 D οὐ γὰρ ἔχομεν τούτου βέλτιον, εἰς ὅ τι ἐπανενέγκωμεν, eller endog til et Substantiv, som Æsch. Prom. 470 f. οὐκ ἔχω σόφισμ' ὅτῳ τῆς νῦν παρούσης πημονῆς ἀπαλλαγῶ. Strengt taget betegne alle disse Relativsætninger ganske vist ikke egentlig enten „Hensigt“ eller „Bestemmelse“, men i det Høieste kun „Hensigtsmæssighed“ eller rettere sagt blot Beqvemhed til en eller anden Brug; men de ere alle af den Art, som Madvig ellers overalt henfører under denne almindelig orienterende Benævnelse lige saa vel som de egentlig finale Relativsætninger i strengere Forstand, med hvilke de ogsaa i Henseende til Modusformens Oprindelse høre sammen, og der burde altsaa med Rette i § 140 b have været taget bestemtere Hensyn til dem. Hvad den Udstrækning angaaer, i hvilken den Slags finale Relativsætninger i Conjunctiv forekomme, da ere de i det Væsentlige indskrænkede til visse bestemte Forbindelser; de findes — i Relation til et (udtrykt eller foresvævende) almindeligt Begreb — efter ἔχω og οὐκ ἔχω (til de anførte Steder kan endnu føies Xen. Oec. 7, 20), efter ἔστιν og οὐκ ἔστιν (Soph. Aj. 514, Eur. Herc. fur. 1245) samt efter andre Udtryk af lignende Betydning, som efter οὐκ οἶδα = *non novi* Soph. Phil. 938 οὐ

γὰρ ἄλλον οἶδ' ὅτῳ λέγω, efter ζητῶ Plat. Prot. 348 D ζητεῖ ὅτῳ ἐπιδείξηται καὶ μεθ' ὅτου βεβαιώσηται, efter λαμβάνω Ar. Pac. 521 πόθεν ἂν λάβοιμι ῥῆμα μυριάμφορον, ὅτῳ προσείπω σε; og efter det lidt fjernere liggende Spørgsmaal τί λέγεις Plat. Crat. 420 B τί ἔτι λέγεις, ὅ τι σκοπῶμεν; (quasi *hvad giver du os at undersøge?*), en Forbindelse, hvori disse Conjunctivers Sammenhæng med de mere primære Phaser af Conjunctiven som Udtryk for et *skal* er særlig tydelig (ligesom forresten ogsaa Ar. Equ. 1320 τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν ἀγυιάς; og Eur. Iph. Aul. 1454 ἔσθ' ὅ τι κατ' Ἄργος δρῶσά σοι χάριν φέρω;). Enkeltviis synes Praxis noget at have kunnet overskride disse Grændser, som naar det Soph. Trach. 903 hedder (ved et Hovedverbum af Fortid) κρύψασ' ἑαυτὴν ἔνθα μή τις εἰσίδοι, hvor jo Aorist Optativ med Nødvendighed forudsætter Conjunctiv ved et Hovedverbum af Nutid; ogsaa Plat. Menon. 89 E εἰς καλὸν ἡμῖν Ἄνυτος ὅδε παρεκαθέζετο, ᾧ μεταδῶμεν τῆς ζητήσεως (hvor der ved Relativet henvises til en bestemt Person), kunde man maaskee ved Sammenligning med Symp. 174 E εἰς καλὸν ἥκεις, ὅπως συνδειπνήσῃς — jfr. Xen. Cyr. III, 1, 8 εἰς καιρὸν ἥκεις, ὅπως τῆς δίκης ἀκούσῃς — ledes til at antage Bisætningen for final (sml. *idoneus qui*), men der kan heller ikke indvendes noget Afgjørende mod den gængse Opfattelse, der tager Relativet blot continuativt og Conjunctiven som ligefrem opfordrende[1]), og at en Forbindelse som den Thuc. VII, 25 overleverede ναῦς ᾤχετο πρέσβεις ἄγουσα, οἵπερ φράσωσι καὶ ἐποτρύνωσι (ikke at regne Steder som Lys. XIX, 25) skulde være godt Græsk fra 5te Aarhundrede, synes der fornuftigviis ikke at kunde være Tale om, skjøndt vi jo Diod. Sic. XIV, 8 rigtignok læse κατεσκεύασαν δὲ καὶ μηχανήματα, δι' ὧν τὰ τείχη σαλεύοντες ἐξέλωσι. I Hovedsagen staae i alt Fald de angivne Grændser fast, og disse Grændser rumme ogsaa Alt, hvad vi behøve til at forklare Conjunctiven i Bisætninger med δι' ὅ τι o. l. til Angivelse af den tænkte Handling, der er eller ikke er Grund til, i Overeensstemmelse med den for de tilsvarende latinske Con-

[1]) S. Rost gr. Gr. § 123 Anm. 1 Slutn. og Anm. 5, Krüger gr. Spr. § 54, 13 A. 2, Madvig Synt. d. gr. Spr.[2] § 120 a.

junctiver statuerede Oprindelse. Ganske vist er der Grammatikere (som f. Ex. Matthiä, Krüger, Aken), der slet ikke anerkjende Relativsætninger efter ἔχω (οὐκ ἔχω) i Betydningen *have (ikke have) Noget at*, men behandle alle slige Sætninger som afhængige Spørgesætninger uden at lade sig afficere af, at det indledende Ord kan henvise til et bestemt Ord i Hovedsætningen, eller af den analoge Forbindelse ἔστιν (οὐκ ἔστιν) ὅ τι — og netop derfor kunde jeg have ønsket, at Madvig havde undt disse Sætninger i alt Fald en udtrykkelig Betegnelse som det, han dog øiensynlig erkjender dem for, som Relativsætninger —, og ganske vist lader denne Unøiagtighed i Opfatningen sig til en vis Grad forklare, idet der til en vis Grad virkelig er et umiskjendeligt Slægtskab mellem Relativsætningen og den afhængige Spørgesætning i hine Forbindelser, hvad enten saa Sætningen har conjunctivisk, optativisk, futurisk eller potential Form, eller Begrebet *skal* er udtrykt ved χρή — thi ogsaa denne Form forekommer (f. Ex. Thuc. III, 11, 3, Demosth. XXIII, 211) —, men en nærmere Betragtning af dette Slægtskabs Væsen og Grund vil snarere lede til at erkjende den relative Forbindelse for den principielle, den interrogative for den mere secundaire. Thi det er vel dog hævet over enhver Tvivl, at Grundbetydningen af ἔχω er *jeg har* og ikke *jeg veed*, og at ogsaa mellem Begreberne *Haven* og *Viden* Forholdet er dette, at enhver Viden er en Slags Haven (in casu en Haven paa rede Haand af det, man skal gjøre), men derimod ingenlunde enhver Haven ogsaa en Viden. Naar saaledes ethvert ἔχω *jeg veed* altid har Noget af et *jeg har* i sig, maae vi være berettigede til at antage, at saalænge det ikke foreligger aldeles haandgribeligt givet, at den afledede Betydning er fuldt ud gjennemført, maa den oprindelige forudsættes endnu at være levende. Medens altsaa οὐκ ἔχω, τί εἴπω ligesom det latinske *non habeo, quid dicam* utvivlsomt kun kan betyde *jeg veed ikke, hvad jeg skal sige*, betyder οὐκ ἔχω ὅ τι εἴπω først og fremmest *jeg har ikke Noget at sige*, og saaledes betyder ogsaa οὐκ ἔχω ὁπόθεν ἐκτίσω lige saa vel som det latinske *non habeo unde solvam* (Madvig lat. Spr.[3] § 363 a) først og fremmest *jeg har*

ikke Noget at betale med, οὐκ ἔχω ὅπῃ φύγω *jeg har ikke noget Sted at tye hen*, οὐκ ἔχω ὅπως εἴπω *jeg har ikke nogen Maade at sige paa* (sml. οὐκ ἔστιν ὅπως Madv. gr. Ordf. § 102 b Anm. 2). Kun for saa vidt som den her omtalte Haven ikke kan være Andet end netop hiin Haven paa rede Haand i Bevidstheden, kan det indrømmes at være ligegyldigt, om man opfatter ἔχω som *har* eller som *veed* og altsaa Bisætningen som Relativsætning eller som afhængig Spørgesætning, overalt derimod, hvor den paagjældende Haven kan være af mere almindelig Art, bør den oprindelige Betydning og dermed Opfattelsen af Bisætningen som Relativsætning fastholdes. Og saaledes ogsaa ved andre Verber; saalænge ζητῶ kan betyde *søger*, er der ingen Grund til at foretrække den specielle Betydning *undersøger* o. s. v. Dermed skal ikke være udelukket, at jo undertiden ved en Uklarhed i Tanken de to Betydninger og dermed de to Constructioner kunne være sammenblandede, saaledes som det ved οἶδα — der jo forresten, ligesom det danske *veed*, med begge sine Betydninger (*novi* og *scio*) heelt og holdent hører hjemme i den indre Bevidstheds Sphære, saa at Betydningerne ligge hinanden særlig nær — er Tilfældet Iliad. XVIII, 192 ἄλλου δ' οὔ τευ οἶδα, τεῦ ἂν κλυτὰ τεύχεα δύω, hvor det foransatte ἄλλου τευ, skjøndt ved Assimilation sat i Genitiv istf. ἄλλον τινά, dog bestemt kræver Betydningen *kjender* og en følgende Relativsætning, medens alligevel Bisætningen tilføies ved det spørgende τεῦ, altsaa forudsætter Betydningen *veed*; men slige eiendommelige Undtagelsestilfælde bør ikke influere paa den almindelige Opfattelse af Forholdet. At den ved ὅστις indledede Bisætning endog skulde være en afhængig Spørgesætning, hvor Hovedsætningen indeholder et udtrykkelig betegnet Object (οὐδὲν ὅ τι, ἄλλον ὅτῳ, βέλτιον εἰς ὅ τι, σόφισμα ὅτῳ, ῥῆμα ὅτῳ o. s. v.), burde der fornuftigviis aldrig kunne være Tale om, og lige saa lidt tør en afhængig Spørgesætning ansees for mulig efter ἔστιν, selv om det et enkelt Sted kan findes overleveret med et direct Spørgeord (Lys. XX, 33 i en ogsaa forøvrigt øiensynlig corrumperet Text — εἴη πόθεν ἐκτίσωμεν efter Hovedverbum af **Nutid** —); thi ikke at tale om, at ogsaa her Fore-

komsten af et udtrykkelig betegnet Subject taler bestemt for den relative Forbindelse (Eupol. fr. 239 *ἐμοὶ γὰρ οὐκ ἔστ' οὐδὲ λάσαν', ὅπου χέσω*), vil selv et upersonligt *ἐστίν* ikke kunne paavises i nogen Betydning, der kunde tilstede interrogativ Forbindelse (*constat — er bekjendt* — eller lign.). Derfor kan en Conjectur som Naucks Eur. Alc. 1090 *οὐκ ἔστι τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται*, hvor correct methodisk den end er construeret efter Haandskrifternes indbyrdes Forhold og de forskjellige overleverede Læsemaader, dog ikke tages for fulde, saalænge Forbindelsen skal repræsentere en sammensat Sætning. Rigtignok tænkte Nauck sig, da han gjorde Conjecturen, aabenbart endnu, at den ved *τίς* indledede Sætning skulde være en Relativsætning, og hvis den kunde det, vilde vi jo ikke kunne have Noget imod Forbindelsen *οὐκ ἔστι τίς*; men det kan der paa Euripides' Tid ganske sikkert ikke være Tale om. Vel kan det jo ikke negtes, at ogsaa det græske Sprog besad en Mulighed for at kunne bruge det spørgende Pronomen som relativt ved Siden af *ὅς*, lige saa vel som Tydskerne bruge *wer* og *welcher* ved Siden af *der* og vi selv *hvo* og *hvilken* (det latinske Sprog har jo endog heelt og holdent dannet sit Relativpronomen af Interrogativstammen, medens omvendt det græske bruger Relativerne ogsaa indirect spørgende); men denne Mulighed er aldeles utvivlsomt ikke bleven til Virkelighed før i en langt senere Tid. I Euripideische Studien (II p. 82) er det da ogsaa gaaet op for Nauck, at „die aus älteren Schriftstellern beigebrachten Belege für *τίς* statt *ὅστις* sind durchgängig von der Art dass die ursprüngliche Bedeutung des *τίς* noch deutlich hervortritt", hvorfor han der forandrer Interpunctionen til *οὐκ ἔστι · τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται;* Med denne Interpunction bliver Conjecturen brugelig; *οὐκ ἔστι* bliver saa en Hovedsætning for sig i Betydningen af et *nei*, *aldrig!* eller *umuligt!*, en Betydning, i hvilken det ikke sjelden findes hos Dramatikerne, og *τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται* bliver et afvisende direct Spørgsmaal (*hvo skulde vel dele Leie med mig?*); men med denne Interpunction gaaer ogsaa Stedet ud af de Forbindelser, hvormed vi her have at gjøre. Det maa da have sit Forblivende

ved, at i *ἔχω* (*οὐκ ἔχω*) *ὅ τι* og lignende Forbindelser Bisætningen afgjort er en Relativsætning undtagen maaskee i de Tilfælde, i hvilke vi før betegnede Opfattelsen som ligegyldig; men de vedkomme os egentlig ikke her, hvor vi særlig beskjæftige os med de Forbindelser, der udsige, at der er eller ikke er Grund til en Handling; thi i dem have vi, saavidt jeg da har lagt Mærke til, aldrig i Hovedsætningen *ἔχω* eller noget andet Verbum, der kunde styre en afhængig Spørgesætning, uden at et udtrykkelig betegnet nominalt eller pronominalt Object er tilføiet og derved den relative Opfattelse uafviseligt indiceret. Vel tør jeg ikke benegte, at der kan gives Tilfælde, hvor ved en Sammenblanding af indirect spørgende og relativ Tilknytningsform det substantiviske Begreb *Grund* synes at være bestemt, iøvrigt ganske paa samme Maade som her, ved et ikke relativt, men spørgende *δι' ὅ τι*; men en saadan Sammenblanding bør man dog ikke forudsætte uden Nødvendighed. Vi have et Exempel paa den Plat. Legg. 831 B *ἆρ' οὖν γιγνώσκομεν ἅπαντες τὴν αἰτίαν, δι' ὅ τι ποτὲ νῦν ἐν ταῖς πόλεσιν ἡ τοιαύτη χορεία καὶ ἀγωνία σχεδὸν οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἔστιν, εἰ μὴ πάνυ τι σμικρά;* Sammenligne vi hermed f. Ex. Herod. IX, 8 *οὐδ' ἔχω εἶπαι τὸ αἴτιον, δι' ὅ τι ἀπικομένου μὲν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ἐς Ἀθήνας σπουδὴν μεγάλην ἐποιήσαντο μὴ μηδίσαι Ἀθηναίους, τότε δὲ ὤρην ἐποιήσαντο οὐδεμίαν*, da er der den Forskjel, at der i Stedet af Platon til det Bisætningen indledende *δι' ὅ τι* er føiet et *ποτέ*, som viser, at Bisætningen her er en afhængig Spørgesætning; denne Partikel føies nemlig jævnlig baade til *τίς* og til det spørgende *ὅστις*, men derimod ikke til det relative, undtagen hvor den relative Betydning er stærkt svækket eller ganske forsvunden, d. v. s. deels i ubestemte Relativsætninger, der ikke tjene til at omskrive et substantivisk Begreb *(hvosomhelst der)*, men egentlig ere blotte Indrømmelsessætninger *(hvo end — om saa end enhversomhelst)* og som saadanne staae i nær Berøring med den afhængige Spørgesætning *(hvo end — ligegyldigt, hvem)*, deels i det blot ubestemte *ὅστις δήποτε*. Det grammatiske Schema i Stedet af Platon bliver da det samme som f. Ex. i Verg. Æn. I, 8 ff. Musa, mihi causas memora, quo numine læso

quidve dolens regina deum tot volvere casus insignem pietate virum, tot adire labores impulerit. Forholdet mellem det substantiviske Begreb og den afhængige Spørgesætning er i begge Steder et Appositionsforhold, beroende paa, at Hovedsætningens Verbum kan have til Object baade et substantivisk Begreb og en afhængig Spørgesætning. Men der er dog en Forskjel. I Stedet af Vergil kan Forholdet betegnes som et fuldkommen correct Appositionsforhold, idet det substantiviske Begreb her er bestemt i Forveien ved umiddelbart forudgaaende Omtale af det Factum, hvis Grund der tales om, saa Appositionen virkelig kun giver en nærmere Bestemmelse (i et andet lignende Sted, Thuc. I, 23 δι' ὅ τι δ' ἔλυσαν, τὰς αἰτίας προὔγραψα καὶ τὰς διαφοράς, staaer endog omvendt Substantivet i Apposition til den afhængige Spørgesætning). Hos Platon derimod er det i Bisætningen indeholdte Factum ikke omtalt i det Foregaaende, den afhængige Spørgesætning er altsaa ikke, som et correct Appositum bør være, blot en nærmere Bestemmelse af et allerede forud bestemt Begreb, men den er det Første og Eneste, hvorved Begrebet bestemmes, dens Function falder altsaa ganske sammen med Relativsætningens, og Artikelen, som egentlig skulde vise tilbage til en tidligere Omtale af det substantiviske Begreb, viser i Virkeligheden frem til den følgende afhængige Spørgesætning ganske som til en Relativsætning. En saadan Sammenblanding af en appositiv afhængig Spørgesætning med en attributiv Relativsætning er altsaa mulig; men den er og bliver dog en Uregelmæssighed, som der aldrig kan være Anledning til at statuere, undtagen hvor Bisætningen i sin egen Form bærer aldeles umiskjendeligt Præg af at være netop en afhængig Spørgesætning og ikke en Relativsætning. Og om en virkelig appositiv Spørgesætning kan der i Udsagn om Grund eller Ikke-Grund til en Handling slet ikke være Tale; om man i Forbindelser som πυνθάνεσθαι, εἰπεῖν, γιγνώσκειν τὴν αἰτίαν, δι' ὅ τι γίγνεταί τι vil opfatte Bisætningen som en appositiv Spørgesætning eller som en Relativsætning, det kan — ligesom det gjaldt om Opfattelsen af Bisætningen i οὐκ ἔχω ὅ τι εἴπω og lignende Forbindelser — i alt Fald tildeels betegnes

som fuldstændig ligegyldigt, saaledes i det anførte Sted af Herodot IX, 8, fordi der Artikelen i *τὸ αἴτιον* lige godt kan være tilbagevisende og fremvisende; men i Forbindelser som *οὐ προφάσεως ἀπορῶ, δι' ἥντινα λέγω* eller *οὐδὲν ὁρῶ, δι' ὅ τι ἂν καταψηφίσαιντο* seer jeg Intetsomhelst, der kunde bevæge os til at antage Bisætningen for Andet end en fuldkommen reen og klar Relativsætning.

Efter denne unegtelig noget vidtløftige, men til Bestemmelse af de paagjældende Bisætningers Art og til Belysning af de i dem optrædende Modusformer nødvendige Excurs komme vi nu til den anden Form af de til Undersøgelse foreliggende Sætningsforbindelser, den, der svarer til det latinske *est (non est, quid est) quod.* Men inden vi gaae nærmere ind paa den, vil det maaskee være rigtigst først at gjøre os klart, i hvilken Udstrækning Accusativ i Neutrum af de relative Pronominer udenfor disse Forbindelser paa Græsk forekommer i causal Betydning. De relative Pronominer have nemlig, som de jo overhovedet i denne Function tilhøre et forholdsviis seent Trin i Sprogudviklingen, utvivlsomt ogsaa modtaget den causale Betydning i Accusativ Neutrum længe efter de interrogative og demonstrative og netop efter disses Analogi, og i hvilken Udstrækning de have modtaget den, kan være meget forskjelligt i de forskjellige Sprog. Paa Græsk findes da Accusativ af det simple Relativum paa denne Maade af og til hos Digterne i reent continuativ Tilknytning (*ὃ καί* = *τὸ καί*)[1]), enkeltviis ogsaa — som Udtryk for Hensigt og Øiemed — indirect

---

[1]) Saaledes *ὃ καί* Odyss. IV, 206, XVIII, 392, Eur. Hec. 13, *ἃ καί* Soph. Trach. 138. I *ὃ καὶ δέδοικα* Eur. Phoen. 155, 263, Arist. Eccl. 338 kunde man maaskee være tilbøielig til kun at see en almindelig Henviisning til det Foregaaende ligesom i de Madv. Ordf. § 195 d omtalte Prosaforbindelser, medens omvendt Nogle maaskee ville tillægge ogsaa et eller andet *ὃ καί* i Prosa Betydningen *hvorfor ogsaa*, hvad der stundom ikke vilde ligge saa meget fjernt (f. Ex. Lyc. in Leocr. 56, Demosth. XIX, 86; sml. *ὅπερ* Isocr. VIII, 7). Men hvor vid eller snever man end vil drage Grændsen for det causale *ὃ* (*ἅ*) — endogsaa af Digterstederne have jo de fleste været Gjenstand for Tvivl eller anden Fortolkning —, gaaer det i alt Fald ikke udenfor den reent continuative Tilknytning.

spørgende[1]), men aldrig i egentlig relativ Forbindelse. Og hvad det ubestemte Relativpronomen angaaer, da er ganske vist ὅ τι som indirect spørgende Causaladverbium ingenlunde ualmindeligt[2]), men et relativt ὅ τι med causal Betydning veed jeg ikke et eneste sikkert Exempel paa. Der er i et Par Digtersteder en Mulighed for, at der maaskee kan foreligge et saadant ὅ τι, men i det ene er den relative Function, i det andet den causale Betydning ikke sikker. Utvivlsomt causalt, men ikke nødvendigviis relativt og i alt Fald ikke relativt i Ordets egentlige Forstand er, Skrivemaadens Rigtighed forudsat, det ὅ τι, Nauck har indført i Eur. Phoen. 1300, hvor Choret synger om Eteokles og Polyneikes: *τάλανες, ὅ τι ποτὲ μονομάχον ἐπὶ φρέν' ἠλθέτην, βοᾷ βαρβάρῳ ἰαχὰν στενακτὰν μελομέναν νεκροῖς δάκρυσι θρηνήσω* (om man med Nauck o. fl. efter *ἠλθέτην* sætter Komma, saa at Hovedsætningen til den ved ὅ τι indledede Bisætning kan være den efterfølgende udsigende Sætning — *θρηνήσω* —, eller med andre Udgivere et større Interpunctionstegn, saa at Hovedsætningen bliver det forudgaaende beklagende Udraab *τάλανες*, er med Hensyn til Bisætningsordets Betydning ligegyldigt). Før Nauck læste man her ὅτι som Causalconjunction, og der var vel ikke Noget til Hinder for, at det tilføiede *ποτέ*, som vel sagtens er det, der har bevæget Nauck til den forandrede Skrivemaade, ogsaa kunde staae ved en saadan (*de Usalige, at de nogensinde have kunnet o. s. v.*); men det kan godt være, at Nauck alligevel har gjort Ret i at skrive ὅ τι. Hvorledes han selv vil have dette ὅ τι opfattet, har jeg ikke seet nogen Tilkjendegivelse om; Causaladverbium maa det naturligviis være, men skal det være relativt, kan det i alt Fald kun være ubestemt relativt med indrømmende Betydning (*hvorfor nu end*), en Function, der som før bemærket allerede staaer i nær Berøring med den indirect spørgende. Og saaledes kan det utvivlsomt op-

---

[1]) Soph. Oed. Col. 1291 *ἃ δ' ἦλθον, ἤδη σοι θέλω λέξαι, πάτερ.*

[2]) For at nævne enkelte Steder fra forskjellige Tider og Sphærer s. f. Ex. Iliad. I, 64, Herod. III, 27, Eur. Rhes. 135, Arist. Plut 966, Thuc. I, 90, Xen. Hell. IV, 5, 9, Demosth. XX, 167.

fattes; thi om end den nærmeste (psychologiske) Grund til Brødrenes blodige Beslutning er fuldkommen vitterlig, er der dog i Digterens Phantasi bagved denne endnu Plads for en heel Række fjernere og dybere skjulte Grunde (sml. V. 350 ff. ὄλοιτο, τάδ' εἴτε σίδαρος εἴτ' ἔρις εἴτε πατὴρ ὁ σὸς αἴτιος, εἴτε τὸ δαιμόνιον κατεκώμασε δώμασιν Οἰδιπόδα), og om end til Betegnelse af saadanne fjernere, ikke psychologiske Grunde et ὅπως eller ὁπόθεν kunde synes at ligge nærmere, kan dog et ὅ τι heller ikke siges at være utilstedeligt. Men Sætningen kan ogsaa ganske ligefrem være en afhængig Spørgesætning, d. v. s. afhængig af en ikke udtrykt, men blot foresvævende Forestilling om Spørgsmaal, rigtignok ikke et almindeligt Spørgsmaal om en virkelig omtvivlet Grund, men et undrende Spørgsmaal om den fornuftigviis utænkelige Grund til det paafaldende og abnorme Forhold, der omtales, en Forbindelse, hvori det saaledes spørgende *hvorfor* indirecte bliver eenstydigt med et *fordi* i Forhold til den i Hovedsætningen udtrykte Stemning (Beklagelse, Misbilligelse o. l.), som det er udviklet af F. W. Wiehe i Tidskr. f. Philol. og Pædag. IV p. 325 f., og som det er Tilfældet med det græske ὅ τι μαθών Plat. Apol. 36 B τί ἄξιός εἰμι παθεῖν ἢ ἀποτῖσαι, ὅ τι μαθὼν κτέ. og flere andre Steder, med det latinske *cur* f. Ex. Horat. Epist. I, 8, 9 f. fidis offendar medicis, irascar amicis, cur me funesto properent arcere veterno, og upaatvivlelig ogsaa kan være Tilfældet med vort eget *hvorfor*[1]). Her er altsaa, hvis ὅ τι overhovedet er rigtigt, den causale Betydning sikker, men den relative Function tvivlsom og i alt Fald lige paa Grændsen af den indirect spørgende[2]); det Omvendte derimod er Tilfældet i det

---

[1]) Jeg mindes med Bestemthed i mundtlig Tale at have hørt Forbindelser som *han blev ved at skjænde paa mig*, *hvorfor jeg havde baaret mig saa dumt ad*, og i den gamle danske Oversættelse af Mandevilles Reise staaer der S. 112 i M. Lorenzens Udgave: *wy strafuædæ thøm foræ huy te gafuæ ickcæ fatikt falk ten mad.*

[2]) Ganske anderledes staaer vistnok ὅ τι i et andet Sted hos Euripides, der har nogen Lighed med dette, nemlig El. 1161, hvor Choret beklager Agamemnon med de Ord: τλάμων πόσις, ὅ τι ποτὲ

mærkelige og meget forskjelligt forklarede Sted Iliad. X, 141 f., hvor Odysseus spørger Nestor og Agamemnon, der vække ham ved Nattetid: *τίφθ᾽ οὕτω κατὰ νῆας ἀνὰ στρατὸν οἶοι ἀλᾶσθε νύκτα δι᾽ ἀμβροσίην, ὅ τι δὴ χρειὼ τόσον ἵκει;* Enhver vil see, at der her ikke vilde være nogensomhelst Vanskelighed, hvis den anden Sætning havde Form af et nyt direct Spørgsmaal om den omtalte Nød enten efter dens Tilblivelsesmaade (*πως δὴ χρειὼ τόσον ἵκει;*) eller efter dens Art og Beskaffenhed (*τίς δὴ χρειὼ τόσον ἵκει;*); men ingen af disse Udtryksformer er der i Overleveringen ringeste Antydning af. Den traditionelle Opfattelse af dette *ὅ τι*, hvorefter det skulde være direct spørgende i indirect Form, kan man derimod umulig slaae sig til Ro ved; hvad man har kunnet anføre til Støtte for en saadan Brug, indskrænker sig til Steder som Odyss. I, 171, XIV, 188, Iliad. X, 409, hvor der — bortseet fra Ægt-

---

τὰν τάλαιναν ἔσχεν κακόν. Ogsaa her læste man tidligere *ὅτι* som Conjunction; *ὅ τι* skriver sig fra Fix, men er optaget baade af Kirchhoff og Nauck, der rigtignok her ligesom Rhes. 135 begge skrive *ὅ τί ποτε* — hvad der sammenlignet med Bacch. 894, Hel. 185, 1149 og for den Sidstes Vedkommende med Phoen. 1300 i alt Fald maa kaldes mindre conseqvent — men, som det oxytonerede *ὅ* viser, mene det Samme. Vil man her i Bisætningen see en Causalsætning — som jeg f. Ex. selv har gjort i min Oversættelse —, da gjør, hvad enten man læser *ὅτι* eller *ὅ τι*, det uden nogensomhelst Bibestemmelse tilføiede *κακόν* Vanskeligheder, og skjøndt disse maaskee kunde hæves ved Conjectur (*γάμον* eller en lignende Bestemmelse vilde i alt Fald ikke stride mod correct Sprogbrug), er det dog naturligere at tage *ὅ τι* som Attribut til *κακόν*. Fix's Forklaring (*qualem tandem istam improbam habuit pestem*) er imidlertid uforenelig med Bisætningsordets ubestemt relative Form og det tilføiede *ποτέ*, hvad enten Sætningen skal forstaaes som Udraab (Krüger § 51, 8 A. 1, Madvig § 198 b Anm.), eller *qualem* skal være = *quia talem* (Krüger § 51, 13 A. 17, Madvig § 198 a Anm. 3). Skal *ὅ τι* forbindes med *κακόν*, kan det ogsaa her kun staae ubestemt relativt med indrømmende Betydning, saa at Sætningen bliver et Udtryk for den Tanke, at et Væsen som Klytæmnestra — med Hensyn til Brugen af *κακόν* jfr. Odyss. XII, 118 *ἡ δέ τοι οὐ θνητὴ ἀλλ᾽ ἀθάνατον κακόν ἐστιν* om Skylla — maa antages snarere at høre hjemme i enhver anden Verden end i den menneskelige (sml. det følgende *ὀρεία τις ὡς λέαιν᾽ ὀργάδων δρύοχα νεμομένα τάδε κατήνυσεν*). Og saaledes er Stedet vistnok at forstaae, om end Tanken unegtelig er noget vagt udtrykt.

hedsspørgsmaalet — i det Foregaaende staaer et Verbum, der **kan** styre en **afhængig** Spørgesætning. Men selv om ὅ τι virkelig kunde være det Samme som τί, behøvede et τί her ingenlunde at have causal Betydning, ja et causalt τί kunde her egentlig kun staae, for saa vidt som Nøden, der forudsættes at ligge til Grund for den foreliggende Kjendsgjerning, den natlige Omvanken i Leiren, kan være forvexlet med Virkningen af Nøden, med selve denne natlige Omvanken — thi det er den alene, der spørges om Grunden til —, eller for saa vidt som τί kan være identisk med πῶς (*hvorledes gaaer det til, at —?* sml. f. Ex. Odyss. VI, 25 Ναυσικάα, τί νύ σ' ὧδε μεθήμονα γείνατο μήτηρ;), i alt Fald vilde et τί som simpel Indholdsbetegnelse (sml. XI, 606 τί δέ σε χρεὼ ἐμεῖο;) være fuldkomment lige saa vel paa sin Plads. Naar da nu Sætningen kun kan forstaaes som Bisætning og altsaa ὅ τι som relativt, henvisende til Hovedsætningens τίπτε — thi de Forsøg, der ere gjorte med ὅτι som Conjunction, maae betegnes som fuldstændigt mislykkede —[1]), da kan ogsaa dette relative ὅ τι godt opfattes som ganske simpel Indholdsaccusativ og behøver ikke nødvendigviis at have specielt causal Betydning.

Paa Basis af denne Opgjørelse, som unegtelig ikke paa Forhaand giver Udsigt til nogen særlig fyldig Repræsentation af den her nærmest omspurgte Sprogbrug, kunne vi da skride til Betragtningen af de paagjældende Sætningsforbindelser selv. Her bliver da først, hvad Bisætningsverbets Form angaaer, igjen at minde om, at der paa Latin som bekjendt ogsaa i denne Forbindelse, lige saa vel som i de først omtalte med *cur*, *quare*, *quamobrem* o. l. findes Conjunctiv i Bisætningen ikke blot, hvor der er Tale om Grund

---

[1]) De forskjellige Forklaringsmaader kan man finde i Hentzes „Anhang". Forklaringen af ὅτι som *at* (*siden*) vender ligefrem op og ned paa Meningen (*hvorfor vanke I saaledes om, at saa haard Nød er kommen eder paa?* istf. *hvad haard Nød er kommen eder paa, at I saaledes vanke om?*), og Forklaringen (*etwa*) *weil* røber sin Utilstedelighed ved selve den tilføiede Parenthes; det spørgende Ord kunde her slet ikke undværes (sml. ἦ ὅτι Odyss. XIX, 72, ἦ ἵνα Iliad. I, 203 og adskillige andre Steder).

eller Ikke-Grund til en blot tænkt eller foresat Handling (som i det hos Madvig anførte Sted Non est quod invideas istis, quos magnos felicesque populus vocat eller Plaut. Aul. II, 2, 26 est quod uisam domum), men ogsaa, hvor der er Tale om Grunden til en allerede stedfindende Handling (som Plaut. Curc. I, 3, 9 (10), hvor Phædromus' Udraab Palinure, Palinure! besvares med: eloquere, quid est quod Palinurum uoces?), ja dette er i Sprogets centrale Udviklingsperiode endogsaa gjennemgaaende Regel. Noget Tilsvarende vil der paa Græsk lige saa lidt kunne være Tale om i denne som i de først omtalte Forbindelser; Conjunctiv og de dermed i Række staaende Udsagnsformer (Optativ istf. Conj. ved Præteritum, Futurum Indicativ, Optativ eller Indicativ med ἄν) vil man ogsaa efter et *hvorfor* i denne Form paa Græsk kun kunne vente at finde, hvor der er Tale om Grund til en blot tænkt eller foresat Handling. Men Forventningen vil endda blive skuffet; der findes, saa vidt jeg veed, i den foreliggende Litteratur slet intet Exempel af denne Art, i det Mindste ikke i Form af en fuldstændig sammensat Sætning; thi Xen. Anab. I, 9, 13, hvor Krüger har troet at finde en saadan Forbindelse — i hvilken han jo forresten opfatter det relative *hvorfor* som spørgende — hører slet ikke herhen. Det berettes der, at paa Grund af den strenge Justits, Kyros holdt i sit Satrapi, ἐγένετο καὶ Ἕλληνι καὶ βαρβάρῳ μηδὲν ἀδικοῦντι ἀδεῶς πορεύεσθαι ὅπῃ τις ἤθελεν, ἔχοντι ὅ τι προχωροίη. Dette ἔχοντι ὅ τι προχωροίη, som Weiske i Overeensstemmelse med Löwenklau havde forklaret ved *quum secum haberet, quidquid commodum esset*, gjengiver Krüger ved *si haberet cur iter faceret*, og hvis denne Opfattelse var tilstedelig, vilde det efter Stedets Sammenhæng unegtelig være rimeligst at ansee προχωροίη for opstaaet af προχωρῇ, som Krüger gjør i Lexikon zu Xenophons Anabasis under ὅστις, og ikke af προχωρεῖ, som han gjør sammesteds under προχωρεῖν; thi ἐγένετο (*licuit*) opfordrer utvivlsomt nærmest til at tænke paa Reisen som blot tilsigtet Mulighed. Men προχωρεῖν kan ganske sikkert lige saa lidt betyde *gjøre en Reise* (πορεύεσθαι) eller endog blot *tiltræde en Reise* (ἐξορμᾶν) som det latinske *procedere* eller *progredi* eller som

det tydske *vorgehen*, hvorved Krüger fuldkommen correct først oversætter det, og J. G. Schneider, som han i den latinske Udgave beraaber sig paa, mener upaatvivlelig med sit *mihi Xenophon de justa itineris causa et honesto profectionis prætextu loqui videtur* noget ganske Andet, nemlig blot, at προχωρεῖ betyder *det er passende* og altsaa ἔχοντι ὅ τι προχωροίη *hvis han havde, hvad der var passende* ɔ: *hvis han havde en passende, en forsvarlig Grund* (nml. til Reisen); at det er det upersonlige προχωρεῖ, han tænker paa, fremgaaer tydeligt af de tilføiede Parallelsteder (Arrian. de Venat. 21, 1, Xen. Cyrop. I, 2, 4, VIII, 2, 6 og III, 2, 29). Heller ikke efter Schneiders Opfattelse vilde altsaa Stedet kunne komme i Betragtning her; men den gamle Forklaring *(idet han førte med sig, hvad der var ham beleiligt)* er i Virkeligheden upaatvivlelig den rigtige, som betingende vilde ἔχοντι efter det ligeledes betingende μηδὲν ἀδικοῦντι ikke engang være ret paa sin Plads. En Forbindelse af denne Art i den her omspurgte Form have vi da kun i et eneste Sted hos Platon, hvor endda Sætningsformen er ufuldstændig og saavel Pronominalformens causale Betydning som dens relative Function af en ganske eiendommelig flygtig Beskaffenhed, nemlig Phileb. 54 B, hvor Sokrates paa Protarchos' Spørgsmaal — eller rettere Opfordring i Spørgsmaalsform — τί οὖν οὐκ αὐτὸς ἀπεκρίνω σαυτῷ, ὦ Σώκρατες; svarer: οὐδὲν ὅ τι οὔ · σὺ μέντοι τοῦ λόγου συμμέτεχε. Det kan her betragtes som temmelig sikkert, at den Handling, der ved οὐδὲν ὅ τι οὔ foresvæver den Talende, staaer for ham som en fremtidig Handling. Thi om end et saadant τί οὐ med Aorist (Præsens) Indicativ, som det, hvorpaa der her svares, formelt taget jo er et Spørgsmaal om, hvorfor en Handling ikke er bleven (bliver) udført, er det dog efter Meningen ikke Andet end en ligefrem Opfordring; hvor der ellers svares paa et saadant τί οὐ, svares der derfor gjennemgaaende ganske som paa en Imperativ, f. Ex. Xen. Cyr. II, 1, 4 med ἄκουε δή, Xen. Mem. III, 11, 15 med ἐάν γε νὴ Δία πείθῃς με σύ, Plat. Prot. 310 A med πάνυ μὲν οὖν · καὶ χάριν γε εἴσομαι, ἐὰν ἀκούητε, og skjøndt der her, hvad jeg ellers ikke veed noget Exempel paa, i Svaret er taget bestemt Hensyn

til Opfordringens spørgende Form, synes dog det tilføiede σὺ μέντοι τοῦ λόγου συμμέτεχε bestemt at tale for, at der ogsaa her maa være tænkt paa Handlingen som fremtidig. Skulde der altsaa til οὐδὲν ὅ τι οὐ suppleres en bestemt Verbalform, vilde det utvivlsomt ligge nærmest at supplere ikke ἀπεκρινάμην, men med Stallbaum ἀποκρινοῦμαι eller, om man saa vil, ἀποκρίνωμαι eller ἀποκριναίμην ἄν. Efter den traditionelle Ellipsetheori vilde saa Forbindelsen unegtelig blive en sammensat Sætning, bestaaende af Hovedsætningen οὐδὲν (ἐστιν) og Relativsætningen ὅ τι οὐκ (ἀποκρινοῦμαι ἐμαυτῷ), hvor da οὐδέν selvfølgelig vilde være Nominativ og den causale Betydning kun kunde søges i det relative ὅ τι. Men i Virkeligheden er Sagen sikkert nok den, at i Grækernes egen Opfattelse οὐδέν her slet ikke var Nominativ, men Accusativ, og οὐδὲν ὅ τι οὐ slet ikke en sammensat Sætning, men simpelthen ligesom πάνυ μὲν οὖν i Stedet af Protagoras en blot Svarformel, et i Overeensstemmelse med Opfordringens negativt spørgende Form eiendommelig udtrykt *ja meget gjerne*. Allerede i ἔστιν ὅς, hvor man dog havde Verbet baade i Hoved- og i Bisætningen bevaret, havde Grækerne, som Formerne ἔστιν οἵ, ἔστιν οὕς o. s. v. tydeligt vise, ganske tabt Følelsen af, at Udsagnet var en sammensat Sætning; hvor meget mere maatte da dette ikke være Tilfældet med οὐδεὶς ὅστις οὐ, hvor Hovedsætningens Verbum heelt er kastet bort! I denne Forbindelse tilfalder jo den Function, der i en virkelig sammensat Sætning udelukkende vilde tilkomme Relativet, først og fremmest det negtende Pronomen og bestemmer ubetinget dettes Casusform (s. Krüger gr. Spr. § 51, 10 A. 11), medens Relativet, om det end selvfølgelig staaer i samme Form, dog egentlig kun tjener til Tilknytning af Negtelsespartikelen og i Virkeligheden er fuldkommen overflødigt, saa at οὐδεὶς ὅστις οὐ slet ikke er Andet end οὐδεὶς οὐ, og f. Ex. οὐδένα ὅντινα οὐκ ἀπέκτειναν i Virkeligheden slet ikke betyder *der var Ingen, som de ikke dræbte*, men simpelthen *de dræbte Ingen (som) ikke* ɔ: *de dræbte Enhver*. I den Grad er det her det negtende Pronomen og ikke Relativet, der er den egentlige Bærer af Casusformens Function, at man endog med god Føie har kunnet henstille det som tvivlsomt, om det i Praxis

virkelig er οὐδείς, der har antaget Relativets Form, eller det ikke snarere er Relativet, der retter sig efter οὐδείς (Matthiä gr. Gr. § 483 b). Herefter vilde det da ogsaa i det foreliggende Sted blive οὐδέν, der først og fremmest maatte betragtes som Accusativ og gjælde for den egentlige Bærer af Accusativformens causale Betydning (sml. Lach. 196 C), medens Relativet kun vilde blive en væsentlig betydningsløs Levning af den i det enkelte Tilfælde fuldstændig forglemte oprindelige Sætningsforbindelse. At i vort Sted ogsaa Negtelsespartikelen lige saa vel som Relativet er væsentlig overflødig, ligger naturligviis i, at Udtrykket her tjener som Svar paa et Spørgsmaal i negtende Form, hvis Negation da gaaer med over i Svaret, ligesom man f. Ex. paa Spørgsmaalet τίς οὐ βούλεται εὖ πράττειν; kan svare οὐδεὶς ὅστις οὔ d. e. *Ingen* (Euthyd. 278 E). Saaledes betyder da ogsaa her οὐδὲν ὅ τι οὔ i Virkeligheden slet ikke *der er Intet*, *hvorfor jeg ikke skulde svare mig selv*, men det betyder simpelthen *for Intet (hvorfor) ikke*, hvad der atter i Medfør af Negtelsespartikelens Overførelse fra det forudgaaende Spørgsmaal i Virkeligheden ikke er Andet end et blot *aa*, *for Ingenting*.

Dette saa ganske enestaaende og tilmed saa overordentlig svage og usikkre Spor er, saa vidt jeg har kunnet opdage, Alt, hvad den græske Litteratur fra Homer til Demosthenes har at opvise til Repræsentation af en paa Latin saa almindelig udbredt og hyppig Sprogbrug; man vil indrømme, at saa Lidt er i Grunden for slet Intet at regne. Men maaskee finde vi Mere paa det sidste Felt, vi endnu have tilbage at undersøge, nemlig Udsagn og Spørgsmaal om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, i hvilke altsaa Bisætningen efter det ovenfor Udviklede maa have Verbet i Præsens eller Præteritum Indicativ og bliver at sammenstille ikke med det latinske *quod* med Conjunctiv, men med det latinske *quod* med Indicativ, som i saadanne Forbindelser forekommer temmelig jævnlig hos Komikerne, navnlig efter *quid est* og de tilsvarende affirmative Udtryk *hoc (illuc) est*[1]), og hist og her kan

[1]) **Quid est:** Plaut. Cas. III, 5, 8 (10) nam quid est, quod hæc huc timida atque exanimata exsiluit foras? Curc. I, 2, 45 (47) sed quid

træffes ogsaa hos Guldalderens Forfattere, som Cic. in Verr. IV, 20, 43 si emeras, quid erat quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat? eller Verg. Æn. II, 664 hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque Ascanium patremque meum juxtaque Creusam alterum in alterius mactatos sanguine cernam? Ja, her foreligger paa Græsk ganske vist den omspurgte Forbindelse, om end udelukkende i een bestemt Form, nemlig med spørgende Hovedsætning, dog i noget talrigere og som virkelig sammensatte Sætninger tydeligt udprægede Exempler; men der opstaaer her til Gjengjæld paa Grund af Bisætningsordets eiendommelige Fleertydighed et andet Spørgsmaal, som gjør det saare tvivlsomt, hvorvidt ogsaa paa Latin den egentlige Hovedbestand i hele denne Gruppe af

---

est, quod (B quid) lubet perditum dicere te esse? Epid. IV, 2, 1 quid est, pater, quod me exciuisti ante ædis? Men. IV, 3, 3 scin, quid est, quod ego ad te uenio? Merc. I, 2, 63 (65) quin tu expedis, quid siet, quod me per urbem currens quærebas modo? Most. I, 1, 66 quid est, quod (C quid) tu me nunc optuere, furcifer? Pseud. I, 1, 7 quid est, quod tu exanimatus iam hos multos dies gestas tabellas tecum, eas lacrumis lauis neque tui participem consili quemquam facis? Ter. Heaut. III, 3, 52 quid est, quod tam a nobis grauiter crepuerunt fores? Eun. III, 5, 10 Chærea, quid est, quod sic gestis? quid sibi hic uestitus quærit? quid est, quod lætus es? V, 5, 8 quid est, quod tu trepidas? Ad. III, 2, 7 me miseram, quidnamst, quod sic uideo timidum et properantem Getam? — Hoc est: Plaut. Asin. V, 2, 14 hoc ecastor est, quod illic ad cenam cotidie ait sese ire ad Archidemum cet. Bacch. V, 1, 13 hoc, hoc est, quod <cor> peracescit, hoc est demum, quod percrucior, me hoc ætatis ludificari. Cas. III, 2, 1 hoc erat ecastor, quod me uir tanto opere orabat meus, ut properarem arcessere hanc <hinc> ad me uicinam meam, liberæ ædes ut sibi essent, Casinam quo deduceret. Men. V, 9, 75 hoc erat, quod hæc te meretrix huius uocabat nomine Merc. IV, 3, 12 pol hoc est, ire quod rus meus uir noluit. Stich. I, 2, 70 sed hoc est, quod ad uos uenio quodque esse ambas conuentas uolo. — Illuc est: Plaut. Cas. II, 8, 26 illuc est, illuc, quod hic hunc fecit uillicum. Rud. IV, 7, 32 illuc est, quod nos nequam seruis utimur. — Det blotte est veed jeg kun at have fundet Ter. Andr. II, 6, 17 sed est, quod suscenset tibi og Hec. II, 2, 31 nam est, quod me transire ad forum iam oportet. — Til Forbindelser med negtende Hovedsætning var der her ikke let Anledning.

Forbindelser overhovedet kan siges at høre til den Kategori af sammensatte Sætninger, som vi her have at gjøre med, og som vi fra først af bestemte ved, at Bisætningen var indledet netop ved et *hvorfor*. Den causale Accusativ af Pronominer i Neutrum er jo, som det til Evidents er godtgjort af Schoemann i Afhandlingen De accusativo pronominum significatione causali usurpato (Opusc. III p. 263 ff.), ikke Andet end en særegen Nuance af den almindelige pronominale Indholdsaccusativ og beroer som saadan paa en eiendommelig Art af Synthese, hvorved Aarsagen opfattes som simpel Qvalitetsbestemmelse ved det i Verbet liggende substantiviske Begreb (*hoc gaudeo* = *hoc gaudium gaudeo*). Denne Synthese kan naturligviis, saa længe Forestillingen bevæger sig i den udsigende eller spørgende Enkeltsætnings Form, kun have sit Sæde i den attributive Forbindelse mellem Pronominet og det latente Substantivbegreb, og det Samme gjælder for Relativsætningens Vedkommende overalt, hvor den hører til en Hovedsætning med enkelt Prædicat, altsaa i alle conjunctiviske Relativsætninger og i de indicativiske efter simpelt *est*. Anderledes derimod stiller Forholdet sig, naar vi komme til *quid est quod* og *hoc est quod* med Indicativ. *Quid est quod gaudes? hoc est quod gaudeo*, ere kun Omskrivninger for det simple *quid gaudes? hoc gaudeo*, og det spørgende eller paapegende Pronomen bliver ved Omskrivningen istedenfor Attribut Prædicatsord til hiint latente substantiviske Begreb, saa at der vel kan være Anledning til at spørge, om ikke ved Omskrivningen ogsaa Forestillingen om Grunden følger det spørgende eller paapegende Pronomen fra den attributive over i den prædicative Synthese, hvorved der da for Relativet ikke bliver anden Function tilbage end at tilknytte det rene Indhold af det paagjældende substantiviske Begreb udtrykt i Form af Bisætning, d. e. at fungere ikke som Pronomen eller Pronominaladverbium, men som blot Conjunction (*quod* og *ὅτι* = *at*). At en Synthese af causalt Indhold kan optræde ogsaa i prædicativ Form, kan der, om fornødent, hentes Exempler paa fra alle Sprog. Saaledes sige vi paa Dansk *det er en stor Taabelighed at bære sig saaledes ad* og

mene dermed, at vedkommende Adfærd har sin Grund i stor Taabelighed, og paa samme Maade udtrykker man sig som bekjendt baade paa Latin og paa Græsk; saaledes hedder det f. Ex. Cic. Nat. Deor. III, 34, 84 esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus nolle sumere og Xen. Mem. II, 3, 19 *οὐκ ἂν πολλὴ ἀμαθία εἴη καὶ κακοδαιμονία τοῖς ἐπ' ὠφελείᾳ πεποιημένοις ἐπὶ βλάβῃ χρῆσθαι;* Og denne Art Synthese kommer igjen i mange Forbindelser, baade udsigende, som hinc illæ lacrumæ, hæc illast misericordia Terent. Andr. I, 1, 99, *αὕτη ἐστὶν ἡ διαβολὴ ἡ ἐμὴ καὶ τὰ αἴτια ταὐτά ἐστι* Plat. Apol. 24 A (ɔ: *derfra skriver sig o. s. v.*)[1], og spørgende, som quid illuc tumulti est? Plaut. Poen. I, 1, 79, *τίς ἡ βοή;* Arist. Lys. 830 og oftere (*hvad er det for en Larm, for en Raaben?* ɔ: *hvoraf kommer den?*)[2].

---

[1]) Sml. endvidere (jeg indskrænker mig til græske Exempler) Soph. Trach. 1278 *οὐδὲν τούτων ὅτι μὴ Ζεύς*, Eur. Hel. 560 *θεὸς γὰρ καὶ το γιγνώσκειν φίλους* og 708 *Ἥρας τάδ' ἔργα καὶ θεῶν τρισσῶν ἔρις* (hvor den eiendommelige Synthese først optræder i andet Led), for ikke at tale om saadanne ogsaa hos os ganske dagligdags Forbindelser som Luc. Dial. Mort. 20, 4, hvor Empedokles paa Menippos' Spørgsmaal om, hvorfor han har styrtet sig i Krateret, svarer: *Μελαγχολία τις, ὦ Μένιππε* ɔ: *det var o. s. v.* — Omvendt kan ogsaa, som i det danske *det er en Glæde, Jammer, Ynk at see o. s. v.*, Prædicamentet indeholde Virkningen, s. f. Ex. *χάρις* Iliad. IX, 316 f., XVII, 147 f., *μένος καὶ ἀλκή* Iliad. IX, 706, XIX, 161, *ἄλγεα — χάρματα* Odyss. VI, 184 f., *κράτος* Odyss. IX, 393, *κῦδος καὶ ἀγλαΐη καὶ ὄνειαρ* Odyss. XV, 78, *δάκρυα — ἔλεος* Eur. Or. 831 f., *ἀπορία* Eur. Ion. 971, *ζημία — ὠφέλεια* Xen. Mem. II, 3, 6 (om en Person, lat. *damno — utilitati*), *τοιαύτη* Plat. Lach. 184 C.

[2]) Paa det alt andet end sjeldne *τίς ἡ βοή;* (*τίς ὁ θόρυβος;*) skal jeg kun tilføie endnu eet Exempel, hvor den eiendommelige Synthese er forbunden med en anden af ganske almindelig Art, nemlig Soph. Oed. Col. 886 *τίς ποθ' ἡ βοή; τί τοὔργον;* (det sidste Led betyder ligefrem *hvad er det, der er skeet?* sml. Demosth. LIV, 20). — Ligesaa kan *τί (ἐστι) τοῦτο;* betyde *hvori er dette begrundet? hvori ligger det? hvoraf kommer det? hvorledes hænger det sammen dermed?* s. Plat. Phæd. 58 A (*τί οὖν ἦν τοῦτο, ὦ Φαίδων;*); Theæt. 155 C, Ion. 533 C, Xen. Cyr. III, 3, 32, Oec. 2, 17, Demosth. XIX, 88 og 211; sml. Brugen i blot forundrede og indignerede Spørgsmaal, som Arist. Av. 1205 ff., Thesm. 733. Den samme eiendommelige Synthese have vi ogsaa i det indirecte Spørgsmaal Demosth. LII, 8 *οἶσθά τοι, ἔφη, ὅ τι ἐστὶν ὦ Πασίων, ὅ σε ἐρωτῶ;* ɔ: *hvorfor jeg gjør dig dette Spørgsmaal.* — At prædicative Forbindelser (udsigende eller

Særlig bør her fremhæves, at den samme Forestillingsform øiensynlig gjør sig gjældende ogsaa i en Forbindelse, der staaer de her omhandlede overordentlig nær, nemlig paa Latin i Forbindelsen *quid hoc est, quod —?* som møder os gjentagne Gange hos Plautus og Terents (Plaut. Asin. II, 1, 14 sed quid hoc, quod picus ulmum tundit? Cist. IV, 1, 3 sed quid hoc est, hæc quod cistella hic iacet cum crepundiis, nec quemquam conspicor alium in uia? Most. V, 1, 15 (14) sed quid hoc est, quod foris concrepuit proxume uiciniæ? Ter. Eun. IV, 2, 14 sed quid hoc, quod timida subito egreditur Pythias?) og som heller ikke hos Senere er uden Exempel (Gell. XIX, 1, 8 quid hoc est, o philosophe, quod, quum in periclis essemus, timuisti tu et palluisti, ego neque timui neque pallui?). Der spørges ogsaa her, lige saa vel som ved det blotte *quid est quod*, utvivlsomt om Grunden (Forklaringen) til den foreliggende Kjendsgjerning, der udgjør Bisætningens Indhold; *quid hoc est, quod* betyder *hvoraf kommer det, at —, hvori ligger det, at —, hvorledes gaaer det til, at —?* skjøndt det tildeels ogsaa kan gjengives paa anden Maade (*hvad betyder det, at —, hvad skal det sige, at —?*), og der kan ikke være Tvivl om, at der ved *hoc* netop kun kan være henviist til denne foreliggende Kjendsgjerning, hvis Grund der spørges om, og ikke til det bagved liggende Forhold, der indeholder Grunden, saa at altsaa det efterfølgende *quod* kun kan være et *at*, ikke et *hvorfor*. Den samme Opfattelse ligger efter Sammenhængen ogsaa nærmest, hvor der istedenfor *hoc* i

---

spørgende) ogsaa bruges ikke blot til at betegne ligefrem Ordbetydning og Synonymi (Plat. Crat. 398 D, Gorg. 459 A) eller Betydningen af forblommet Tale (Herod. IV, 164, V, 1 og 79) eller Actstykkers Tanke- og Bestemmelsesindhold (Arist. Eccl. 1014, Xen. Hell. I, 7, 34), men ogsaa Betydning i mere overført Forstand, saasom Mening og Hensigt (Isæ. IV, 10, Demosth. VIII, 27 f.) eller Vægt, Magtpaaliggenhed, Interesse (med Dativ Theogn. 1067, Demosth. IX, 44, XX, 20, Arist. Equ. 1198, Lys. 514, Thesm. 498, Eccl. 520 f., Diphil. fr. 32, 18, absolut Plat. Gorg. 448 B, Prot. 309 A) eller bevisende Kraft (Arist. Nub. 347, 1188, Vesp. 356, Demosth. XIX, 82, Plat. Gorg. 497 E, Charm. 164 A, R. publ. 472 B), beroer altsammen ligeledes blot paa eiendommelig prægnante Syntheser.

Hovedsætningen staaer *illuc* eller *istuc*[1]); men disse Pronominer kunde dog efter deres Natur endnu tænkes at henvise ogsaa til det Fjernere, hvad der ved *hoc* er umuligt. At endvidere den paagjældende Forestillingsform godt kan finde sprogligt Udtryk i lignende Forbindelser ogsaa uden sligt Demonstrativpronomen som Subject, have vi et Beviis paa i det tydske *was ist's, dasz — wie kommt's, dasz* eller *wie geht's zu, dasz*, f. Ex. Zedlitz, Waldfräulein VIII, 74: Was ist's, dasz deine Wang' so bleich, dasz du hinschwindest, Schatten gleich? en Forbindelse, som paa det til Antydning af Bisætningen paa Tydsk nødvendige *es* nær er. fuldkommen ligeformet med *quid est quod* og ligesom dette ogsaa har sit udsigende Sidestykke i et til *hoc est quod* svarende *das ist's, dasz*, f. Ex. Klopstock, die Trennung (Oden): Das war's, dasz ich noch ernster als du und tiefer in der Seel' es wurde, da sie die Leiche vorübertrugen. Ogsaa disse For-

---

[1]) S. Plaut. Asin. II, 1, 17 sed quid illuc, quod exanimatus currit hic Leonida? Epid. V, 1, 3 quid illuc est, quod illi caperat frons seueritudine? Men. V, 5, 55 quid illuc est, quod med hisce homines insanire prædicant? Merc. I, 2, 10 quid illuc est, quod ille tam expeditam exquirit cursuram sibi? II, 3, 29 quid illuc est, quod solus secum fabulatur filius? II, 3, 45 (44) quid illuc est, quod ille solus se in consilium seuocat? II, 3, 38 sed istuc quid est, tibi quod commutatust color? Stich. I, 2, 50 quid istuc est, quod huc exquisitum mulierum mores uenis? Navnlig hvor vi her efter *quid illuc est* have *ille* ogsaa i Bisætningen, er det klart, at *illuc* viser hen netop til det foreliggende Factum, og at altsaa *quod* kun kan være *at*. Mindre iøinefaldende er Forholdet ved blot hentydende *id* i Hovedsætningen, som jeg kun veed at have truffet Ter. Hec. IV, 4, 53 ignarum censes tuarum lacrumarum esse me, aut quid sit id, quod sollicitere ad hunc modum? (hvor Conjunctiven kun synes at beroe paa oratio obliqua); dog kan *id quod* ogsaa her godt være *det, at*. Anderledes at forklare er derimod Conjunctiven efter *istuc* Plaut. Capt. III, 4, 9 quid istuc est, quod meos te dicam fugitare oculos, Tyndare, proque ignoto me aspernari, quasi me numquam noueris? og *quod* kan her kun forstaaes som *hvorfor*, skjøndt der egentlig slet ikke er Tale om, hvad Grund der er til at udtale sig om Kjendsgjerningen, men om Grunden til Kjendsgjerningen selv. Man maa her gaae ud fra den lignende Brug af *dicam* hos Plautus i simple spørgende Enkeltsætninger (f. Ex. Curc. I, 1, 1 og 12, Pseud. II, 4, 54) og antage den for overført paa den relative Omskrivning.

bindelser ere, ligesom *quid hoc est*, *quod*, fuldkommen gjennemsigtige. At Bisætningsordet føles som Conjunction og ikke som Pronomen eller Pronominaladverbium, er allerede givet ved Skrivemaaden, og hvad Slags Bisætning det indleder, kan der heller ikke være Tvivl om; thi at W. Grimm i Deutsches Wörterbuch II S. 817, 7 henfører Bisætningsordet i den herhen hørende spørgende Forbindelse 1 Kong. 21, 5 i Luthers Oversættelse: was ist's, das[1]) dein geist so unmuts ist, und das du nicht brot issest? til *dasz* „in sätzen, welche folge und wirkung ausdrücken", kan — aldeles bortseet fra den hebraiske Grundtext til det anførte Sted[2]) — kun have sin Grund i, at han overhovedet ikke bestemt adskiller den virkelig grammatiske Følgesætning fra den blot en Følge eller Virkning indeholdende begrebsudfyldende Gjenstandssætning, med hvilken den jo paa Tydsk forresten ogsaa formelt staaer i nøieste Sammenhæng, og en virkelig grammatisk Følgesætning kan der her, saasandt det udsigende *das ist's*, *dasz* dog maa kunne gaae ind under samme Schema som det spørgende *was ist's*, *dasz*, aldeles ikke være Tale om. Bisætningen kan da ogsaa her kun være en i Forhold til *es* indholdsangivende declarativ Gjenstandssætning, ligesom den er det i Forbindelser med substantivisk Prædicatsord i Hovedsætningen, f. Ex. Goethe,

[1]) Saaledes skrev Luther endnu baade Pronominet og Conjunctionen; men at Ordet ogsaa her er meent som Conjunction, har der ikke været og kan der ikke være Tvivl om.

[2]) מַה־זֶּה רוּחֲךָ סָרָה וְאֵינְךָ אֹכֵל לָחֶם, hvor מַה־זֶּה vel nu gjennemgaaende forklares som blot „forstærket" Spørgeadverbium (*warum denn?*), men dog vel ogsaa kan tænkes opfattet som selvstændig Spørgesætning (*quid hoc?*) med efterfølgende udsigende Hovedsætning (sml. den danske Oversættelse „hvad er det for noget, at din Aand er saa ilde tilfreds, og du æder ikke Brød?" og det ganske eensartede *was ist's*, *das* Præd. 7, 10 (11), hvor ogsaa Grundtexten har en sammensat Sætning). Demonstrativer som Subject i lignende Spørgsmaal bruges selvfølgelig ogsaa paa Tydsk; s. f. Ex. Goethe, Götz von Berlichingen II, 1: Er will nicht kommen, sagtet ihr! . . Was das seyn mag? eller endnu stærkere Klopstock, David IV, 9: Noch Keinen nicht erreicht (nml. hat die Pest)? . . Was ist denn Diesz?

Egmont IV, 6: Es ist nicht Misztrauen, dasz ich dir erst jetzt entdecke, was geschehen soll, som naturligviis ogsaa kan findes i spørgende Hovedsætninger og bl. A. i ligefrem Sideordning med selve det spørgende Pronomen, f. Ex. Wieland, der neue Amadis XII, 27: War's Grille, oder was war's, dasz sie sich so benahm? [1]) Er da saaledes baade i det latinske *quid hoc est*, *quod* og i det tydske *was (das)*

---

[1]) Naturligviis kan, da ved denne Form af prædicerende Synthese Aarsagen til en vis Grad identificeres med Virkningen, det antydende (resp. paapegende) Pronomen i slige Udtryk ogsaa til en vis Grad siges at hentyde til Aarsagen, nemlig for saa vidt som den er tilstede og viser sig i selve den foreliggende Virkning — *was ist's, dasz* = *was ist die Ursache (davon)*, *dasz* o. s. v., sml. Forbindelser som Zedlitz, Todtenkränze 106: Diesz Blut, das hier geflossen (hvor der nu staaer Korn og Blomster) —, ligesom ogsaa Substantiver i tilsvarende Function faae en tilsyneladende prægnant Betydning — ***Was ist dein Kummer?*** (Iffland, Hausfrieden I, 3) = *was ist die Ursache deines Kummers?* eller *Das ist mein Schmerz* (Claudius, bey dem Grabe Anselmo's) = *das ist die Ursache meines Schmerzes* —; men det er i Virkeligheden kun Synthesen, der er prægnant. En med det ovenomtalte *was ist's, dasz* fuldkommen analog Forbindelse haves paa Tydsk endvidere i *was heiszt's, dasz* — f. Ex. Gellert, der Knabe (Fabeln und Erzählungen): Was heiszt es denn, sprach drauf der Knabe, dasz ich fast nichts erkennen kann (nml. i Faderens „Sehrohr")? eller med Demonstrativpronomen i Hovedsætningen (parallelt med *quid istuc est*, *quod*) Lessing, Nathan III, 10: Was hiesz denn das, dasz Ihr so Knall und Fall Euch aus dem Staube machtet? —, hvorved der ogsaa i Realiteten spørges om Aarsagen — sml. Wieland, Oberon XI, 22 = der neue Amadis IX, 15: was auch die Ursach heiszen (ↄ: sein) mochte—. Meningsnuancen *hvad betyder det, at* beroer, for saa vidt som der ved den kun er Spørgsmaal om ligefrem Tilkjendegivelse og ikke om Vægt eller Magtpaaliggenhed, udelukkende paa, at den reale Følge opfattes som det for Iagttagelsen første Givne, som Tegn paa den reale Aarsag — s. f. Ex. Goethe, Vollmondnacht (w.-ö. Divan, Buch Suleika): Herrin, sag was heiszt das Flüstern? was bewegt dir leis die Lippen? — men den vidner i begge Phaser umiskjendeligt om Bisætningens Charakteer som simpel indholdsangivende Gjenstandssætning — s. f. Ex. Vosz, der zufriedene Sklave (Oden und Lieder): Dasz mondbeherrschend der Planet sich um die Herrschersonne dreht, was ist's, als Recht des Stärkern? og Goethe, Leiden des jungen Werthers (henimod Slutningen): Und was ist das, dasz Albert dein Mann ist? —.

ist's, dass Forestillingen om Grunden utvivlsomt nedlagt ikke særlig i Bisætningsordet, men i selve den prædicative Forbindelse, da maa det Samme lige saa vel kunne være Tilfældet i det latinske *quid est quod* tilligemed de tilsvarende affirmative Udtryk *hoc (illuc) est, quod*[1]) og i det ligelydende Spørgsmaal paa Græsk. Og at det factisk var Forestillingsformen *hvad (dette) er det, at*, som laae til Grund for disse Udtryk, og ikke Forestillingsformen *hvad (dette) er det, hvorfor*[2]), synes for den latinske Komedies Ved-

[1]) Naar Schoemann i den omtalte Afhandling S. 269 (8) udtaler sig saa haardt, som han gjør, om dem, „qui in talibus loquutionibus *quod* coniunctionem, non pronomen esse opinantur“, da dog Bisætningsordet kun kan opfattes som Verbets „obiectum internum“ — „Imperite . . faciunt“ lyder Dommen —, synes han at have overseet baade sit eget Sprogs levende Vidnesbyrd og den Omstændighed, at ogsaa Conjunctionen *quod* i sin Oprindelse slet ikke kan være Andet end netop Pronominet som „indre Object“, at f. Ex. *quod vicisti* kun kan være kommet til at betyde *at du har seiret*, fordi det kunde betyde *det, som du har seiret* ɔ: *Seiren, som du har vundet.* Hvad enten *hoc est quod glorior* er meent som *dette er det, hvoraf jeg praler* eller som *dette er det, at jeg praler*, siger det i Virkeligheden ikke Andet end *dette er det, som jeg praler* (hæc est gloriatio, quam glorior), og den, der her opfatter *quod* som Conjunction, afviger kun fra den, der opfatter det som Pronomen, ved at han søger Forestillingen om Grund i Hovedsætningens udtrykkelige prædicative Synthese, medens den Anden søger den i Bisætningens kun latente attributive Synthese.

[2]) En tredie Forestillingsform, som man, for saa vidt Hovedsætningen er spørgende, maaskee ogsaa kunde komme til at tænke paa, er den, der paa Dansk udtrykkes ved *hvad er der (paa Færde), at (siden) o. s. v.* (med *hvad* som Subject). Det er den, der ligger til Grund, naar f. Ex. Forchhammer gjengiver Plaut. Merc. I, 2, 63 (65) f. quin tu expedis, quid siet, quod me per urbem currens quærebas modo? ved *men saa forklar da, hvad der er i Vejen, siden du kommer løbende og søger mig over hele Byen*; men den synes, da her Hovedsætningens Tanke dog øiensynlig skal træde langt mere selvstændig ud fra Bisætningens, at kræve et noget bestemtere udformet Hovedsætningsindhold, som vi da ogsaa finde det paa Tydsk, hvor denne Forestillingsform maa erkjendes for den eneste mulige, naar Opfattelsen af *was* som Subject er indiceret ved manglende *es*, f. Ex. Zedlitz, zwei Nächte zu Valladolid II, 5: doch was ist Euch, theures Weib, dasz Ihr zittert? (i den umiddelbart forudgaaende Replik derimod hedder det efter Forestillingsformen *hvad er det, at:* Sagt, was ist es, dasz Ihr unver-

kommende klart at fremgaae af den iøinefaldende Parallelisme mellem Forbindelser som Plaut. Most. V, 1, 15 (14) sed quid hoc est, quod foris concrepuit proxume uiciniæ? og Ter. Heaut. III, 3, 52 quid est, quod tam a nobis grauiter crepuerunt fores? eller Ter. Eun. IV, 2, 14 sed quid hoc, quod timida subito egreditur Pythias? og Plaut. Cas. III, 5, 8 (10) nam quid est, quod hæc huc timida atque exanimata exsiluit foras? eller mellem Forbindelser med nominalt Subject som Ter. Phorm. V, 9, 23 hæc illæ erant itiones crebræ et mansiones diutinæ Lemni? og f. Ex. Plaut. Asin. V, 2, 14 hoc ecastor est, quod illic ad cenam cotidie ait sese ire ad Archidemum o. s. v., ligesom ogsaa i Spørgsmaalet *scin quid est? = veed du, hvoraf det kommer?* Plaut. Poen. V, 3, 48 (53) det fra den foregaaende Replik underforstaaede Subject for den afhængige Spørgesætning, hvis det var udtrykt i Sætningsform, maatte være en Sætning med *quod = at* [1]). Disse Vidnesbyrd opveies ikke ved, at

---

hofft erscheint? — Den Forestillingsform, der finder sit Udtryk i det paa Dansk ikke ualmindelige *hvorfor er det, at o. s. v.*, vil man vel ikke let falde paa at tænke sig realiseret enten paa Græsk eller paa Latin. Som jeg seer, statuerer C. M. Zander (de relatione pronominali ea quæ est per quod et id quod, Lund 1885, S. 12 f.) den i Latin for Forbindelser i udsigende Form (som *hoc erat quod* Verg. Æn. II, 664, Propert. III, 24 b, 1, Petron. c. 100 o. l.), men for ikke at tale om den iøinefaldende Inconseqvents i at betragte *hoc* i *hoc est quod* som Accusativ, men *quid* i *quid est quod* som Nominativ, maa hele dette Forestillingsschema med Udsondring af Adverbialbestemmelsen som selvstændigt Prædicament vist siges at stride aldeles mod Sprogets Aand; det plautinske *diust quod* (Ussing t. Plaut. Amph. 298, jfr. Madv. lat. Spr.[3] § 209 Anm. 2) er af ganske forskjellig Art.

[1]) Identiske Forestillingsformer ligge øiensynlig ogsaa til Grund for Forbindelser som paa den ene Side Ter. Ad. II, 2, 2 quid istuc, Sannio, est, quod te audio nescio quid concertasse cum ero? og paa den anden Cic. ad Att. XII, 52, 2 sed quid est, quod audio Spintherem fecisse divortium? og XVI, 1, 2 sed quid est quæso, quod agripetas Buthroti concisos audio? (sml. XV, 29, 3 obsecro te, quid est hoc? om det samme Rygte). I disse Forbindelser er det ikke ligefrem Grunden, der spørges om, men kun, hvorledes det egentlig hænger sammen med det Hørte; men ogsaa, hvor det virkelig er Grunden, der er Tale om, kan naturligviis ved den prædicative Forbindelse Forestillingen om Grunden ikke være be-

man paa den anden Side ogsaa kan parallelisere Forbindelser som Plaut. Men. IV, 3, 3 scin quid est, quod ego ad te uenio? hvorpaa der svares: scio, ut tibi ex me sit uolup (jfr. Cas. III, 2, 1, Epid. IV, 2, 1), og Plaut. Cas. I, 18 ego, huc quod ueni in urbem, ubi impetrauero, uxorem ut istanc ducam o. s. v., eller Forbindelser som Ter. Eun. III, 5, 10 quid est, quod sic gestis? . . quid est, quod lætus es? (jfr. V, 5, 8) eller Plaut. Bacch. V, 1, 13, hoc, hoc est, quod <cor> peracescit, hoc est demum, quod percrucior, me hoc ætatis ludificari o. s. v. og Ter. Andr. II, 6, 17 est quod suscenset tibi. Thi i *quid hoc est, quod* eller *hæc illæ erant itiones* (for ikke at tale om *quid est* med underforstaaet Subject) foreligger Forestillingsformen *hvad (dette) er det, at* fuldstændig documenteret i hele sit Omfang, ved *huc quod ueni* eller *est quod suscenset* derimod er der i Virkeligheden ikke godtgjort Andet, end at *quod* med Indicativ i Betydningen *hvorfor* ellers er brugeligt hos Plautus og Terents deels til Betegnelse af Formaal og Øiemed [1]), deels ved Verber, der betegne en Sindsstemning eller Yttringen af en saadan — de eneste to Tilfælde, i hvilke det bortseet fra blot continuative Sætninger af lignende skarp Begrændsning [2]) overhovedet kan paavises —, men at det er dette *quod*, der foreligger ogsaa i *quid est quod* og *hoc (illuc) est quod*, derom sige hine Forbindelser i sig selv slet Intet, fra andre relative Omskrivninger (som *quis est qui* o. l.) kan heller intet Beviis hentes, da jo Relativet i dem slet ikke kan være Andet end Pronomen [3]), og hvad de tilføiede Bisætninger angaaer, da kan en Hensigtssætning lige godt

---

tegnet som saadan, men kun indirecte gjennem den almindelige Forestilling om Væsen og Qvalitet, hvori den selv kun udgjør et enkelt Moment; s. Schoemann S. 267 (6).

1) Om dette finale *quod* s. Ussing t. Plaut. Amph. 902 og Curc. 327; et Par af de der anførte Steder høre dog netop til de her omhandlede Forbindelser, og i Epid. III, 4, 20 (24) har Bisætningen indirect spørgende Charakteer, som det ogsaa er Tilfældet Ter. Heaut. Prol. 8.

2) Ter. Andr. I, 5, 54, Hec. III, 2, 3; sml. Att. h. Non. v. tetritudo.

3) Under denne Analogi gaae umiddelbart kun de Tilfælde ind, hvor *quod* ved et Verbum, der betegner Sindsstemning eller Yttring af

føies til *hoc est*, *quod uenis*, hvad enten det betyder *dette er det*, *hvorfor du kommer* eller *dette er det*, *at du kommer* ɔ: *dette er (Hensigten med) dit Komme*, og en Accusativ med Infinitiv kan lige godt føies til *hoc est, quod percrucior*, hvad enten det betyder *dette er det*, *hvorfor jeg græmmer mig* eller *dette er det*, *at jeg græmmer mig* ɔ: *dette er (Grunden til) min Græmmelse*, mindre endnu vilde en Bisætning med *quia* her bevise Noget, da *quia* jo i en nærmere Bestemmelse til *hoc est quod* godt kunde betyde *at* (s. Ussing t. Plaut. Asin. 55) og i et Svar paa *quid est quod* staae som blot forklarende Partikel (s. Ussing t. Plaut. Amph. 788)[1]. Men stiller Forholdet sig saaledes hos Plautus og Terents, hvor vi dog have *quod* som utvivlsomt Causaladverbium med Indicativ temmelig fyldigt repræsenteret, da kan der vel endnu mindre være Tvivl om Opfattelsen af de enkelte Steder, i hvilke vi møde *quid est quod* eller *hoc est quod* med Indicativ hos Guldalderens Forfattere, hvor *quod* som relativt Causaladverbium — bortseet fra den digteriske Brug i blot continuative Sætninger af næsten formelagtig Charakteer og ganske samme Art som hos de ældre Digtere[2]) — ellers ufravigelig synes at medføre Conjunctivform. I quid erat, quod confirmabat Cic. Verr. IV, 20, 43 og i hoc erat, quod eripis Verg. Æn. II, 664 kan *quod* allerede af den Grund vanskelig tænkes at være Andet end *at*[3]), og saa-

---

Sindsstemning, kan staae som virkeligt Object (Plaut. Aul. IV. 9, 5 quid est, quod ridetis? Bacch. I, 1, 20 quid est, quod metuis?) eller som Subject (Cas. II, 2, 11 sed quid est, quod tuo nunc animo ægre est?).

[1]) Et saadant *quia* have vi i den reciperede Text Plaut. Curc. I, 2, 45 (47), hvor Spørgsmaalet: sed quid est, quod lubet perditum dicere te esse? besvares med: quia ego id quod amo careo; men Hovedhaandskriftet har her slet ikke *quod*, men *quid*, hvad der vel heller ikke enten logisk, grammatisk, rhythmisk eller æsthetisk kan indvendes Noget imod (sml. Mil. glor. II, 2, 16 f., Enn. h. Cic. de Or. III, 41, 164, Cic. de Div. I, 46, 103).

[2]) Verg. Æn. II, 141, VI, 363, Hor. Ep. I, 7, 94.

[3]) Der kunde maaskee endog være Grund til at antage det Samme om et og andet *quod* med Conjunctiv, navnlig i Forbindelser med Modus- og Tempusforhold som Cic. Rosc. Am. I, 1 credo ego vos, iudices, mirari, quid sit, quod . . ego potissimum surrexerim,

ledes er det ogsaa aabenbart opfattet i Stedet hos Cicero baade af Halm, der oversætter *was hatte da die Versicherung für einen Sinn?* og af Richter, der forklarer *quod* ved *illud, quod*, og vistnok ogsaa i Stedet hos Vergil af Lund, der omskriver *det var altsaa din Hensigt med at udrive mig*. Vende vi os da herefter endelig til de enkelte Tilfælde med spørgende Hovedsætning, ved hvilke Forbindelsen var repræsenteret paa Græsk, da vil der for deres Vedkommende nu ikke let kunne anføres Noget, der kunde tale for at opfatte Bisætningen i dem paa anden Maade end som Gjenstandssætning; thi paa Græsk havde vi jo udenfor denne Forbindelse ikke et eneste Exempel paa et sikkert og tydeligt relativt ὅ τι i Betydningen *hvorfor*, hverken med Indicativ eller med nogen anden Verbalform, og at Forbindelsen selv skulde kræve et saadant, kan der efter det nu Udviklede heller ikke være Tale om. Udgiverne have da ogsaa her gjennemgaaende opfattet Bisætningsordet ikke som Pronomen, men som Conjunction; saaledes læse vi Arist. Equ. 183 *οἴμοι, τί ποτ' ἔσθ' ὅτι σαυτὸν οὐ φῂς ἄξιον;* saaledes Plat. Hippi. 283 D *τί δῆτ' ἂν εἴη, ὅτι ἐπιθυμοῦντες καὶ ἔχοντες χρήματα καὶ σοῦ δυναμένου τὰ μέγιστα αὐτοὺς ὠφελεῖν οὐ πλήρη σε ἀργυρίου ἀπέπεμψαν;* og saaledes ogsaa Xen. Mem. II, 7, 3 *τί ποτέ ἐστιν, ὅτι Κεράμων μὲν πολλοὺς τρέφων οὐ μόνον ἑαυτῷ τε καὶ τούτοις τἀπιτήδεια δύναται παρέχειν, ἀλλὰ καὶ περιποιεῖται τοσαῦτα ὥστε καὶ πλουτεῖν, σὺ δὲ πολλοὺς τρέφων δέδοικας, μὴ δι' ἔνδειαν τῶν ἐπιτηδείων ἅπαντες ἀπόλησθε;* [1]) Kun Arist. Thesm. 202 skrive nogle Ud-

---

hvor Conjunctiven *surrexerim* snarere synes at beroe blot paa oratio obliqua end paa nogen Forestilling om et *skal* eller *kan*.

[1]) Enighed om ὅτι som Conjunction er der ogsaa i den eenstydige Forbindelse Arist. Eccl. 894 *ἀτὰρ τί τὸ πρᾶγμ' ἦν, ὅτι τοσοῦτον χρῆμ' ὄχλου οὕτως ἐν ὥρᾳ ξυνελέγη;* uden at dette dog maaskee udelukker enhver Divergents i Opfattelsen, om det end ubetinget udelukker Betydningen *hvorfor*, som der da heller ikke ret vel kan være Tale om. Rigtignok kan *τὸ πρᾶγμα* i sig selv omtrent lige godt tænkes at betegne baade den foreliggende Kjendsgjerning og det bagved liggende forklarende Forhold, ligesom det paa Dansk er Tilfældet med det tilsvarende Substantiv i *Sagen (Tingen) er den, at* (hvor i Modsætning til det græske Sted Bisætningen ikke indeholder det Factum, der skal forklares, men det, der tjener til For-

givere τί δ' ἔστιν ὅ τι δέδοικας ἐλθεῖν αὐτόσε; Spørge vi, hvad der kan have bevæget dem til denne Skrivemaade her i Modsætning til Equ. 183, da ere, saa vidt jeg kan see, kun to Grunde tænkelige. Enten maae de have antaget, at et ὅ τι som relativt Causaladverbium ikke er tilstedeligt f. Ex. ved φημί (Equ. 183), men vel ved δέδοικα. Hvad der skulde gjøre dette Verbum egnet til en saadan Særstilling, kunde vel da ikke være Andet end dets Egenskab af Sindsstemningsverbum. Men selv bortseet fra, at δέδοικας her (med efterfølgende Infinitiv) slet ikke er noget egentligt Sindsstemningsverbum, men nærmere et Villiesverbum, saa er der paa Græsk ellers heller slet ikke større Tilbøielighed til at

---

klaring), og paa Latin finde vi efter det noget lignende Udtryk *quid negotii est* et utvivlsomt *hvorfor* Plaut. Capt. III, 5, 11 sed quid negotist, quam ob rem suscenses mihi? men for saa vidt der her overhovedet foreligger en sammensat Sætning og ikke snarere to sideordnede Spørgesætninger, har i denne Forbindelse dog baade Hovedsætningen og Bisætningsordet en noget anden Form end i den græske. Et utvivlsomt *hvorfor* er ogsaa det *quod* med Conjunctiv, vi finde efter *quid istuc est negotii* Plaut. Amph. I, 3, 4 quid istuc est, mi uir, negoti, quod tu tam subito domo abeas? og maaskee Rud. III, 2, 24 ut mihi istuc dicas negoti quid sit, quod tumultues (hvor dog Conjunctiven kan beroe blot paa oratio obliqua); men heller ikke disse Steder (undtagen eventuelt det sidste) kunne sammenstilles med Stedet af Aristophanes. Nærmere ligger *quid hoc negotii est quod* med Indicativ Plaut. Bach. III, 3, 11, Cist. V, 1, Men. V, 2, 10; men der er Bisætningen ved *hoc* tydeligt bestemt som indholdsangivende Gjenstandssætning, hvad den vel ogsaa maa være efter *quid illuc negotii est* Rud. II, 7, 1 quid illuc obsecro negoti, quod duæ mulierculæ hic in fano Ueneris signum flentes amplexæ tenent, nescio quem metuentes miseræ? I Lighed hermed kunde man da ogsaa opfatte τί τὸ πρᾶγμ' ἦν ὅτι, om end det latinske Udtryk adskiller sig lidt derfra ved sit stærke og utvetydige Determinativ. En ganske conform Forbindelse have vi derimod paa Engelsk (Shakspeare. Macbeth II, 3 What's the business, that such a hideous trumpet calls to parley the sleepers of the house? sml. what's the matter, that f. Ex. Coriolanus III, 3, Othello II, 3), og derefter vilde det da maaskee ligge nok saa nær, i dette græske Udtryk at betragte Hovedsætningen som indeholdende en i sig selv afsluttet Tanke og Bisætningen som staaende i det løsere, mere med Omstændighedsbisætningen beslægtede Forhold, der foreligger i det danske *hvad er der paa Færde, at (siden)*.

bruge et relativt Causaladverbium — eller overhovedet pronominale Causaladverbier — ved Sindsstemnings- end ved andre Verber, ligesom ogsaa netop det samme Verbum, og det som virkeligt Frygtsverbum, Xen. Mem. II, 7, 3 i denne samme Forbindelse staaer i een og samme Bisætning med to andre Verber af ganske forskjellig Art, hvad der da ikke tyder paa, at det af Grækerne selv her betragtedes med andre Øine end ethvert andet Verbum. Eller de maae være gaaede ud fra, at den her ved Omskrivning udtrykte direct spørgende pronominale Accusativ ved *δέδοικα* med Infinitiv netop ikke er bleven saa ganske til reent Causal-Adverbium som ved andre Verber. Deri kunde man nu ganske vist reent theoretisk seet til en vis Grad give dem Ret; thi denne Accusativ repræsenterer utvivlsomt i pronominalt antydende Form det samme Led i Forestillingen, som udtrykt efter sit Indhold betegnes ved en Sætning med *μή* (som Xen. Anab. I, 3, 17 *ἐγὼ γὰρ ὀκνοίην μὲν ἂν εἰς τὰ πλοῖα ἐμβαίνειν, ἃ ἡμῖν δοίη, μὴ ἡμᾶς ταῖς τριήρεσι καταδύσῃ, φοβοίμην δ'ἂν τῷ ἡγεμόνι ᾧ δοίη ἕπεσθαι, μὴ ἡμᾶς ἀγάγῃ ὅθεν οὐκ ἔσται ἐξελθεῖν*), og en saadan Sætning tjener utvivlsomt først og egentligst kun til nærmere Begrændsning af Frygtens Omfang og Gjenstand, til at betegne den farlige Side ved Handlingen, i Henseende til hvilken man frygter for at indlade sig paa den, og har altsaa i nominal eller pronominal Form sit nærmest Tilsvarende i Accusativ som simpel Omfangs- eller Henseendesbetegnelse. Men det bør dog ikke oversees, at man her, hvor der er Tale om Frygt ikke som et blot og bart *πάθος*, men som en paa Overlæg grundet Betænkelighed ved at handle, uden Forsyndelse ogsaa kan opfatte Sætningen med *μή* som Hensigtssætning, at Forestillingerne om Hensigt og Grund ganske jævnlig forvexles, og at endelig en saadan Sætning med *μή* factisk kan findes i sideordnet Forbindelse netop med en Causalsætning, som Plat. Hippi. 364 B *ὤκνουν γὰρ ἐπανερέσθαι, διότι ὄχλος τε πολὺς ἔνδον ἦν καὶ μή σοι ἐμποδὼν εἴην ἐρωτῶν τῇ ἐπιδείξει*, og kan det saaledes ikke antages, at Grækerne i Praxis have gjort nogen Forskjel mellem den pronominale Accusativ i *τί δέδοικας ἐλθεῖν* paa den ene og

f. Ex. *τί σαυτὶν οὐ φῄς ἄξιον* paa den anden Side, da kan også det omskrivende Udtryk med *εἶναι* ikke af den Grund gjøre Krav paa at opfattes anderledes i det ene Tilfælde end i det andet. Jeg troer altsaa, at man i alle Maader er i sin gode Ret, naar man ogsaa Arist. Thesm. 202 skriver *τί δ' ἐστὶν*[1]) *ὅτι δέδοικας ἐλθεῖν αὐτόσε;* og saaledes ogsaa her opfatter Bisætningen som en simpel Gjenstandssætning og Forestillingen om Grunden som udtrykt ikke ved Bisætningsordet, men ved selve den prædicative Forbindelse, hvorved da det causale *ὅ τι* vilde være udelukket ogsaa fra hele denne Gruppe af Forbindelser.

Er nu den her udviklede Opfattelse af den causale Syntheses Plads i det latinske *quid (hoc, illuc) est quod* og det tilsvarende spørgende Udtryk paa Græsk rigtig og grundet, og er der, som jeg haaber, ikke i det Foregaaende overseet noget væsentligt Moment eller Vidnesbyrd om Sprogbrugen, da kunne vi altsaa efter samtlige foreliggende Data som Slutningsresultat af den herhen hørende Deel af Undersøgelsen fastholde dette: 1) at et causalt *ὅ τι* med klart og fuldt udpræget relativ Function overhovedet slet ikke er kommet til virkelig individuel Udvikling paa Græsk, og 2) at hvor der i Form af en virkelig sammensat Sætning, hvis Bisætning er indledet ved et *hvorfor*, tales eller spørges enten om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling eller om Grund eller Ikke-Grund til en

---

[1]) De paagjældende Udgaver have *ἔστιν*, uvist hvorfor; thi Mængden af heterogene og tildeels vilkaarlige og slet formulerede Regler er her stundom mere til Hinder end til Gavn for gjensidig Forstaaelse. Det kunde være allerede paa Grund af Elisionen i *δέ* — efter Rost gr. Gr. § 12 Anm. 4, hvis Hjemmel forresten er mig ubekjendt —, det kunde ogsaa (i alt Fald for saa vidt der sættes Komma efter *ἔστιν*) være som Udtryk for Opfattelsen *hvad er der paa Færde, at (siden)* — *ἔστιν* = *ὑπάρχει* efter *οἱ παλαιοί* Eustath. in Iliad. p. 880, 22 —, men det er vel dog nærmest (ligesom der Demosth. LII, 8 læses *ὅ τι ἔστιν . . ὅ σε ἐρωτῶ*) fordi Spørgsmaalet angaaer Tingens egentlige Væsen — *ἔστιν* = *ἐστὶν ὄν* efter G. Hermann de emend. rat. Græc. gramm. p. 86 —; i Conseqvents heraf maatte der da ogsaa Xen. Mem. II, 7, 3 skrives *τί ποτε ἔστιν*.

fremtidig eller overhovedet blot tænkt Handling, er i Overeensstemmelse dermed den i Bisætningsordet nedlagte Forestilling om Grund paa Græsk ingensinde udtrykt ved adverbial Accusativ, men altid enten ved mere specielle Casusformer eller, hvad der uden Sammenligning er det Hyppigste, ved en Præposition.

Fornsvensk språkforskning.

Av **Axel Kock.**

I. Till behandlingen av brytningsdiftongen *iu*, *io*.

Söderwall upptager i sin ordbok såsom normalformer *giurþ* (subst.), *giurþa* (verb), *fægiurþer* (subst. „pänningpung"), *fægiurþil* (subst. „pänningpung") med *iu* (ej *io*), ehuru som bekant fsv. såsom brytningsdiftong, uppkommen av *e* och efterföljande *u* (*o*), i regeln använder *io*. Såsom jag tror, böra även de nämnda orden anföras under formen *giorþ* etc. med *io*, om ock av ett par bland dem former med *iu* förekomma. Jag skall motivera denna uppfattning genom att yttra några ord om behandlingen av brytningsdiftongen *iu*, *io* i fsv.

För fsv. riksspråket gäller följande regel: brytningsdiftongen är *iu* 1) omedelbart framför *gg*, 2) [jmf. Brate: Äldre Vestmannalagens ljudlära s. 41] när i nästföljande stavelse står ett *u*-ljud; annars är brytningsdiftongen *io*.

Exempel på *iu* framför *gg* äro fsv. *biug*, *tyugga* „tugga" (Västg.-lagen s. XIV), *stiugger* „stygg", nysv. *njugg*. Nysv. har även kvar *bjugg*. Dialektiskt möter detta ord i fsv. under formen *biog* och en gång i Läkeböcker med ljudutvecklingen *iö* av *io* (jmf. Kock: Studier öfver fsv. ljudlära II, 483) i sammansättningen *byögswdh* (exempel hos Schlyter och Söderwall). Den vanliga fsv. formen är *tugga* (någon gång *otoggadher*, Rydqvist I, 231), nysv. *tugga*, hvari Noreen (Arkiv I, 169 noten 1) vill se en kompromissform av de med hvarandra växlande rotstavelseformerna *tiugg-* och *tygg-*. Orsaken till att det av *w* utvecklade *gg* hade förmåga att bevara *iu*, är den, att detta *gg* ännu i fsv. egde

ett labialt element, en omständighet, som även vållade, att det genom *u*-omljud av *a* uppkomna *o* framför *gg* övergick till *u: hug, hugga, dugg* etc. (se Kock: Studier II 469 ff.). Då fsv. mycket ofta har *þiukker* jämte *þiokker*, så kan man fråga, huruvida *kk* havt ett labialt element liksom *gg*, hvilket element vållat bevarandet av *iu* i *þiukker*.

Iu möter framför följande *u* i fsv. *fiughur*, *fiughurtan*, *tiughu*, och på samma sätt är väl ock *iu* i impf. *hiuldo*, *fiullo* (jämte de vanligare *hioldo*, *fiollo* av *halda*, *falla;* exempel i Söderwalls ordbok) att förklara, om (såsom Aksel Andersson i Arkiv I, 173 antar) brytningsvokal här föreligger. I relativt sen tid har i detta ord ändelsevokalen *u* övergått till *o*. Brate frågar i Äldre Vestm.-lagens ljudlära 41, huruvida det i nämnda lag (vid sidan av *fiughur*, *thiughu*) mötande *hioldu* har *io* (ej *iu*), emedan diftongen genom två konsonanter skiljes från ändelsens *u*. Jag tänker mig snarare en påvärkan av sing. *hiolt*, som utvecklades ur *hiult*, emedan här intet *u* följde efter. Bevisande för påvärkan av ändelsens *u* på föregående diftong är särskilt det nysv. *tiog* i motsats till *tjugu* (i fsv. emellertid även sing. *tiughir* m. i Västm.-lagen I och *tiugh* n. i Västg.-lagen IV), och härmed bör sammanställas, att ändelsens *u*-ljud i *hovuþ*, *huvuþ* utövat ett liknande inflytande på föregående *o* (d. v. s. *ǫ*; se Kock: Studier II, 478).

Exempel med brytningsdiftongen *io: iorþ*, *ifiorþ*, *hiorter*, *fiorlæsting*, *fiorþer*, *biorn*, *mioþer*, *fiol*, *skiolder*, *giolskaper*, *miok*, *kiol*, *miol*, *fioþermæningi* (Häls.-l.). Vid sidan av dessa ord väntar man *giorþ* (got. *gairda*), och i själva värket är detta den enda påvisade formen. I Schlyters ordbok finnes ordet icke, och alla av Söderwall anförda citater hava *io*. Förhållandet är detsamma med det mask. subst. *fægiorþer* „pänningpung“. Förmodligen är det den omständigheten, att part. *giurþer*, *lösgiurþer* flera gånger och särskilt i lagarna förekommer, som föranlett Söderwall att såsom normalformer upptaga *giurþ* f. och *fægiurþer* m. Men med detta particip *giurþer*, *lösgiurþer* förhåller det sig på ett annat sätt än med substantiven *giorþ*, *fægiorþer*.

Söderwall upptar ett verb. *giurþa* med impf. *-aþe* och *giurde*, part. *-aþer* och *giurþer*. Men även om denna anordning — att till infin. *giorþa* (*giurþa*) föra så väl impf. och part. *-aþe*, *-aþer* som impf. och part. *giurde*, *giurþer* — kan från speciellt fsv. synpunkt vara berättigad, så kunna som bekant impf. och part. *giurþe*, *giurþer* ej egentligen hänföras till en inf. *giurþa* med lång rotstavelse och utan omljud. För övrigt äro de värkligen med *iu* påvisade formerna mycket få. I Söderwalls och Schlyters ordböcker finnas anförda endast från Cod. bildst. en gång impf. *giurdus* och en gång part. *giurdhadhir* samt dessutom från Östg.-lagen part. *giurþer* och från Västg.-lagarna, Uppl.-lagen, Söderm.-lagen och MELL. det sammansatta part. *lösgiurþer*. Något presens *giurþa* har alltså icke blivit konstaterat, utan med *iu* blott part. *(lös)giurþer*, impf. *giurþe* och en gång part. *giurþaþer*. Nu är det att påakta, att så väl ÖGL. som Uppl.-l., Söderm.-l., Västg.-lagarna och MELL. hava t. ex. *iorþ* med *io* men *(lös)giurþer* med *iu*. På liknande sätt har Cod. bildst. *iordh* (åtminstone fakultativt) men impf. *giurdu*, part. *giurdhadhir*. Detta visar, att *iu* i *(lös)giurþer*, *giurþaþer*, *giurþe* ej är brytningsdiftongen, ty i så fall borde ordet havt *io* liksom andra ord med brytningsdiftong.

Jag förklarar *giurþe*, *giurþer*, *giurþaþer* på följande sätt. Isl. har ett verb *gyrþa* „omgjorda“ med impf. *gyrþa*, part. *gyrþr*, hvilket verb möter i fsv. part. *losgyrþe* (i st. f. *lösgyrþe* „löst omgjordade“; VML. II M. 30, 1) och impf. *gördädhom* (en gång i Leg. III; ex. hos Söderwall under *giurþa*). Efter sådana verb som *dylia* — *dulde (dolde)* — *dulder (dolder)*, *flytia* — *flutte* — *flutter* etc. hava i fsv. åtskilliga verb, som ursprungligen böjdes som *fylghia* — *fylghþe* — *fylghþer*, förändrat sin böjning; så t. ex. just *fylghia* — *fulghþe* — *fulghþer*. På liknande sätt har *föra* jämte *förþe* — *förþer* fått *forþe* — *forþer*; *fylla (vp)fulte* etc. (exempel i Söderwalls ordbok). Liksom t. ex. *fylghia* fick impf. *fulghþi* (så t. ex i Östg.-lagen) och part. *fulghþer*, så fick *gyrþa* impf. *giurþe*, part. *giurþer* (så t. ex. i Östg.-lagen). Det konsonantiska *i* efter *g-* i *giurþe*, *giurþer* infördes från inf.

gyrþa (uttalat *giyrþa*), och härvid har kanske också påvärkan av ljudförbindelsen *gi* i subst. *giorþ* spelat en roll. Jämte *(lös)giurþer* har man emellertid även (t. ex. i VML. I) *lösgiorþir* med *io*. Här har man efter inf. *görþa* (se ovan) bildat part. *giorþer* (jmf. *föra* — *forþe* — *forþer*), men även från subst. *giorþ* kan *io* här vara infört. I VML. II 30, 1 hskr. D synes en form utan inskott av *i* föreligga i part. *lösgorþe*. Men då man alltså hade två verb *gyrþa* — *giurþe* — *giurþer* och (det av subst. *giorþ* bildade) *giorþa* — *giorþaþe* — *giorþaþer* med samma betydelse, så väcker det ej förvåning, att i Cod. bildst. en gång anträffas part. *giurdhadhir* med *iu* infört från part. *giurþer*.

Samtliga av mig kända exempel med *iu* i denna ordgrupp hava nu omtalats utom det en gång i Cod. bildst. mötande *fægiurdhla* (av det normala *fægiorþil* „pänningpung“). Antagligast är, att *iu* inträngt i detta ord från impf. *giurþe*, part. *giurþer*, även om den möjligheten ej är alldeles utesluten, att här ett dialektiskt exempel på brytningsdiftongen *iu* skulle föreligga.

När av **biu(v)ur*, **siu(v)u* genom sammandragning av brytningsdiftongen med ett följande *u* blir *biūr* „bäfver“, *siū* „sju“ (jmf. Noreen i Arkiv I, 163), så bibehålles detta *iū*. Det må påminnas därom, att fsv. jämte *fiughurtan* har *fiurtan* (mera sällan) och *fiortan*, nysv. *fjorton*, och Västmanna-lagarna *fiurmænninger* [1]).

---

[1]) Att detta Västmanna-lagarnas *fiurmænninger* innehåller brytningsdiftongen *iu* och ej den i fsv. *fiurir* ingående diftongen *iū*, framgår dels av isl. *fermenningar*, dels av Hälsinge-lagens *fioþermæningi* (*fioþer* är en bruten form, motsvarande got. *fidur-falþs* etc. och delvis också fsv. *fiæþer-skipter* etc.), dels och i synnerhet därav, att räkneordet *fyra* i Västm.-lagen I har diftongen *io* (ej *iu*) i de former, som motsvaras av isl. former med *iō*: *fiora* etc. (men även *fyra*), under det att isl *fiogur* motsvaras av *fiugur*, *fiuwr*. *Fiughurmænninger* har sammandragits till *fiurmænninger* liksom fsv. *fiughurtan* till *fiurtan*.

Det är anmärkningsvärt, att (för så vitt av materialet i Schlyters och Söderwalls ordböcker och i Collins och Schlyters lagglossarer framgår) den normala fsv. diftongen *iū* i Västmannalagarna alltid motsvaras av *io* så väl i *fiorir*, *fiorþi*, *fiorþunger* (jmf. Rydqvist IV, 126; Kock: Studier II, 520), som i *tioþra*, *tioþær*

Såsom redan nämnt har jag ovan tagit hänsyn endast till behandlingen av brytningsdiftongen i riksspråket. Det kan emellertid nämnas, att den lilla Västg.-lagen IV, hvilken även annars visar dialektiska egenheter (jmf. Kock: Studier I, 147 ff., 152 ff.), i strid mot riksspråket bevarat *iu* i *iurþriki*, *iurdriki*, *iurdrikiz man*, *iurþrikiskiærllekær* (alla i 12; där dock även en gång *iorþriki*). Då skriften för övrigt tillämpar den annars i fsv. genomförda regeln för behandlingen av brytningsdiftongen, och man alltså där finner t. ex. *Biorn*, *störbiorn*, *myok*, „mycket", *skyoldæ* „sköldar" och även *iorðþæðþær* (14, 2), *iorðæðhær* (15, 11), så frågar man sig (såsom Tegnér anmärker), huruvida det icke är det i penultima av *iurþriki* befintliga *i*, som dialektiskt konserverat *iu* i antepenultima. Jmf. härmed, att *i* även i

---

staki, ehuru dessa ord för övrigt ej i fsv. förekomma med *io*, och fastän Västm.-lagarna hava diftongen *iū* i *biuþa*, *þiufnaþer*, *lius*, *liustra*, *liugha*, *skiut*, *skiuta*, *siuþer* „pänningpung" etc. Diftongen *io* i dessa västmanländska *fiorir*, *tioþer* kan omedelbart sammanställas med det isl. *ió* i *fiórir*, *tióþer*, under det antagandet att i Västm.-lagarnas språk liksom i isländskan diftongen *iū* (*iō*) oberoende av sitt ursprung framför vissa konsonanter hade formen *iō*, framför andra *iū*. Härvid är dock att anmärka, att Västm.-lagarna i strid med isl. hava *iū* i de anförda *siuþer*, *skiuta* etc. Det är därför möjligt, att *iō* i Västm.-lagarnas *fiorir*, *tioþer* bör förklaras på något särskilt sätt i motsats till *iū* i *siuþer* etc. Man bör i så fall ihågkomma, att *iō*, *iū* i isl. *fiorir*, fsv. *fiurir* har ett annat ursprung än *iō*, *iū* i isl. *sióþer*, fsv. *siuþer* etc., och att *fiorir* väl utgått från *fegwōr-* (jmf. got. *fidwor*; se Kluge: Germ. Conjugation i Quellen und Forschungen XXXII, 102) med *o* i andra stavelsen, även som att, ifall *tjuder*, såsom man antagit, sammanhänger med got. *tiuhan*, ett *h* bortfallit efter *io* i *tioþer* (jmf. *sot* med *o* av *suht-* etc.).

Det är ganska sällan, som man annars i svenskan finner *iō* motsvarande det normala *iū*; dock t. ex. *sihniot* (Liljegren 500), *ouniotr* (Liljegren 1046, se Bugge i Antiqvarisk Tidskrift X, 37), *skioter* (Rydqvist IV, 150), *liover* „ljuf" (Cod. bur. enligt Rydqvist VI; Suso 193. 26; Bon. 15, 11), *liofhet*, *lioflata*, *liofleker*, *lioflikhet*, *lioflatugher* (Rydqvist VI), *liomer* „ljum" (Läkeb. 106, 4; 110, 29; jmf. Rydqvist III) och *ljom* ännu på 1700-talet, t. ex. i Halenii konkordans. Obs. även *liot* „ljumt" (Bon. 132, 14 av *lior*; jmf. Rydqvist VI, 270), nysv. *ljomhörd* (föråldrat, men hos Gyllenborg *ljumhörd* enligt Rydqvist III).

andra språk har en dylik konserverande förmåga. Så har det germanska *a*-omljudet av *u* till *o* icke inträtt, när det ursprungliga *u*-ljudet skyddades av ett följande *i*, *j*, t. ex. fsax. *huggian*, fht. *huckan*, ags. *hycgan*, isl. *hyggia* (icke **hoggian* etc.). Att *iu* i *iurþriki* icke på analogisk väg undanträngts af *io* i *iorþ*, *iorþæ* (obs. *iorðþæðþær*), förklaras därav, att sammansättningen *iurþriki* var ett fullt gångbart ord, och på liknande sätt bibehölls i svenskan länge sammansättningen *himirike*, utan att *l* inträngde från *himil*. Nyd. har t. o. m. ännu *himmerige* [1]).

I *V*-omljudet s. 33 ff. och s. 93 har Läffler från skilda fsv. skrifter anfört exempel på former med *iu* och med *io* av ord med brytning av *i*, utan att han söker uppställa någon regel för bruket av dessa olika diftonger. En granskning av hans exempel (s. 93) visar emellertid, att Västm.-lagen II brukar *stionka* men *siunga*, MESL. *sionka* men *stiung*, Cod. bur. *sionka* men *siunga* (så vanligen, men även *sionga*). Dessa urkunder använda alltså *io* framför *nk* men *iu* (uteslutande eller i regeln) framför *ng*. Sammanställer man detta därmed, att *iu* bibehålles framför *gg* i *niugg*, *stiugger* etc. (se ovan s. 284), och besinnar man, att *ng* i *siunga* etc. vid denna tid uttalades såsom guttural nasal + guttural sångbar explosiva, så kan detta faktum ej anses vara tillfälligt. I andra fsv. urkunder är förhållandet ett annat. Så har Smålandslagen så väl *-iunk-* som *-iung-* (*stiunka* och *siunga*; Häls.-lagen *siunka*), och detta är som bekant ock fallet i nysv. riksspråket: *sjunka*, *sjunga* etc. I andra fsv. urkunder möter däremot även *-iong-* i *sionga*, *liongköpunger* etc. (jmf. Läffler anf. st.).

[1]) Detta *himirike*, *himmerige* (även i fnorskan *himirike*; se Fritzner[2]) förklarar jag av *himinrike*. I *himinrike* bortföll *n* framför *r*, liksom i *lérept* (jmf. *lin*), *þórr* (jmf. t. *donner*) etc., även om förlusten av *n* i *himirike* måhända inträtt under en senare period än i de andra orden med *r* av *nr*.

Exkurs. *I*-omljud av brytningsdiftongen *iu*.

Brytningsdiftongen *iu* har fått en särskild utveckling i fsv. *-ykil* „istapp“, som ingår i de sammansatta *hœs thakx yklom* (Birg. III), *ysykil* (Gamla ordspråk; exemplen anförda av Rydqvist IV, 126)[1]. Jag tänker mig förhållandet sålunda. Under det att brytningsdiftongen *ia* föreligger i isl. *iaki* „a piece of ice, broken ice“, möter brytningsdiftongen *iu* i no. *jukul*, *jukel* (isl. *iǫkull*). Detta *jukul* har på ett äldre stadium hetat **ekul-*. Men att man vid dess sida även havt ett **ekil-* med avledningen *-il*, framgår av det fsv. *isikil* (anfört av Rydqvist VI) och av det i nysv. bygdemål

[1]) Det i Gamla Ordspråk mötande *ysykil* är ej något fullgott bevis för, att *-ykil* uttalats med *y*-ljud, eftersom i denna skrift *y* stundom även annars synes representera *i*-ljud. Men att skrivningen *hœs thakx yklom* i Birg. III 145, 22 värkligen angiver uttalet (och att *y* således icke representerar *i*-ljud), framgår därav, att åtminstone på de närmast omgivande sidorna (s. 140—149) i samma skrift *y*-tecknet aldrig återgiver *i*-ljud. Härifrån gör icke *mykyt* (142, 11; 142, 17 etc.) undantag, ty det är otvivelaktigt, att såsom urkundernas stavning visar, ultima av *mykin*, *mykit* (*mykyn*, *mykyt*) i åtskilliga fsv. trakter hade *y*-ljud (jmf. Kock: Arkiv III, 148), liksom detta ännu är fallet med *mycken* (uttalat *mytsy* etc.) i flera svenska och norska bygdemål (se om dylika bygdemålsformer t. ex. Lundell: Sv. Landsm. I, 136; Amund B. Larsen: Kgl. norske Vidensk. Selskabs Skrifter 1881 s. 40). Här föreligger en assimilation mellan ändelsens och rotens vokal, hvilken assimilation i vissa urkunder kanske står i sammanhang därmed, att ordet hade kort rotstavelse. I nynordiska bygdemål är som bekant likdaning av ändelsens och rotens vokal i dylika ord mycket utbredd, och om också oftast rotens vokal likdanas med ändelsens, förekommer också den motsatta utvecklingen; se t. ex. hos Amund B. Larsen anf. st. om *fyry*, *myky*, *nykyl* etc. av *fyri*, *mykin*, *nykil* etc. — Överförandet av labialiseringen från rotens till ändelsens vokal förekommer även annars i fsv. Så har rotstavelsens *ö* ofta med sig likdanat ändelsens *e* t. ex. i en handskrift av Stadslagen från mitten av 1400-talet: *bötö*, *foronötö*, *gömö*, *lösö* etc. (se Schlyters företal s. XI) samt i Själens tröst (från omkring år 1430): *döptö* (impf. 40, 15; 45, 27), *söktö* (39, 7), *dödhö* (10, 21), *föddö* (impf. 8, 17), *höghö* (18, 2), *bönö* (böner 29, 29; 46, 12), *önö* (dat. best. form av *ö* 'insula' 36, 9; 44, 18), *omöghölikit* (47, 15; 47, 16) etc. Se Kock i Arkiv III, 148 om assimilation av ändelsens *i* med rotens *y* i denna senare skrift.

förekommande *ikel*, *isikel* (obs. även det väsentligen föråldrade, endast dialektiskt bevarade nyd. *husegel* „istapp“). Diftongen *iu* har från *iukul-* överförts till motsvarande ord med avledningen *-il*, så att man fick *iukil-*, och här har genom det yngre *i*-omljudet (jmf. Kock i Arkiv IV, 141 ff.) brytningsdiftongen *iu* blivit omljudd till *y*, alltså *ykil*.

Även i ett annat ord har enligt min åsikt *y*-ljudet samma upphov, nämligen i det sällsynta *tyghu*, sidoform till *tiughu*. Detta *tyghu* möter två gånger i Västg.-lagen IV (se Collius och Schlyters glossar). Som bekant är **tegu-* en *u*-stam, och den har alltså ljudlagsenligt brutits till *tiugh-* i sådana kasus, som till ändelsevokal egde ett *u*; ack. pl. *tiughu* är således den ljudlagsenliga formen. I nom. pl. är *tighir* (av äldre **tegiʀ*), i dat. sg. **tighi* (av äldre **teghi*) den ljudlagsenliga utvecklingen. Men före det yngre *i*-omljudets genomförande inträngde brytningsdiftongen *iu* även i sådana kasus, som ljudlagsenligt hade *e*, och man fick nom. pl. **tiughiʀ*, dat. sg. **tiughi*. Sedan värkades *i*-omljud av ändelsens *i*, så att man erhöll **tyghir*[1], **tyghi*, och detta *y* antogs på analogisk väg delvis även i ack. pl., hvarigenom *tyghu* uppstod jämte det vanliga *tiughu*. Som bekant hava många *u*-stammar utbytt ack.-ändelsen *-u* i pluralis emot *-i*, och även av detta subst. förekommer någon gång (i Västg.-lagen III; beläggställen i Collins och Schlyters glossar) *tiughi*. För den händelse att möjligen denna ack.-form på *-i* användes redan före det yngre *i*-omljudets genomförande, så har *y*-ljudet i *tyghu* utvecklats i ack., och man behöver ej antaga, att det inträngt från andra kasus. Utvecklingen har i så fall varit den, att sedan *tiughu* antagit *-i* jämte *-u*, *tiughi* blev *i*-omljutt till **tyghi*, hvarefter genom ömsesidig påvärkan av parallel-formerna *tiughu* och **tyghi* man jämte det vanliga *tiughu* även fick *tyghu* och *tiughi*. Också i isl. har som bekant ifrågavarande ord er-

[1]) Jmf. härmed att även i en annan *u*-stam (*son*) det yngre *i*-omljudet värkat i nom. pl. på en vokal, som på analogisk väg blivit införd i denna kasus. Isl. nom. pl. *sønir* (jämte *synir*) förklaras nämligen därav, att *o* från andra kasus inträngt i nom. pl., hvarefter **soniʀ* blev *i*-omljutt till *søniʀ*, *sønir*.

hållit växlande rotvokaler (*tegr*, *tøgr*, *tigr*, *tugu*), hvilka huvudsakligen uppstått därigenom, att den vokal, som ljudlagsenligt tillkom endast vissa kasus, inträngde från dessa även till andra (jmf. Bugge: Arkiv II, 252).

En fullständig parallel till den här påvisade utvecklingen av brytningsdiftongen *iŭ* till *y* framför följande *i* har man däri, att som bekant diftongen *iū* (äldre *iŭ*, *eŭ*) *i*-omljuddes till *ý*: *brýtr* av **briutiʀ* etc. Endast i ytterst få ord har emellertid brytningsdiftongen kunnat bliva underkastad *i*-omljud. Det var nämligen möjligt endast i sådana, där antingen brytningsdiftongen eller en ändelse med *i* på analogisk väg införts.

II. Till bruket av *h*.

I hskr. nr. 393 i Palmsköldska samlingen på Uppsala bibliotek[1]), hvilken från 1400-talet stammande handskrift utgivits av Reuterdahl och innehåller „Gamla ordspråk", finnes en bestämd tendens att efter de slutljudande explosivorna *p*, *k*, *g* (långt *g*-ljud och *g*-ljud i förbindelsen guttural nasal + *g*-ljud) tillfoga ett *h*, under det att ett dylikt *h* icke eller sällan tillfogas efter samma explosivor, när de stå midljudande.

Detta framgår av följande:

Efter slutljudande *p* skrives *h* i *fædraaph* (290[2])), *troskaph* (343), *ærkæbiscoph* (47), *hoph* (640, 682), *hiælph* (subst. 122, 698, 903), *hiælph* (imperat. 983). Däremot brukas *ph* icke i midljud.

Efter sljutljudande *k* skrives *h* i *strykh* (57), *fikh* (105), *bwkh* (132), *jakh* (257), *mærkh* (232); efter midljudande *k* blott i *wærkhir* (227), *takhir* (168)[3]).

---

[1]) Jag har använt en av docenten Carl af Petersens gjord avskrift.

[2]) Talet angiver ordspråkets nummer i Reuterdahls upplaga.

[3]) *Ch* står i det utländska *paascha* (1014), hvilken stavning brukas även under den äldre nysv. perioden (se Kock: Studier I, 89), i *a bachi* (707), *a bachin* (778). Huruvida *ch* i detta sista ord utmärker palatalt *k*-ljud, liksom detta synes vara fallet i hskr. B av Södermannalagen (se Studier I, 110), tilltror jag mig ej att med visshet avgöra.

Långt midljudande *g*-ljud skrives med *gg* (eller framför konsonant stundom med *g*), t. ex. *styggir*, *bryggir*, *æggit*, *wgglo*, *wiggia*, *byggia*; *gnægiar*, *ligia* etc. etc. Dock med *ggh* i *ligghir* (344), *lægghir* (1043). Långt slutljudande *g*-ljud skrives ofta (men ej uteslutande) med *gh*: *hugh* ('hugg' 100, 119, 394, 761), *beenshugh* (837), *ægh* (241), *gaas ægh* (681), *bygh* (imperat. 917).

Åtminstone i de 300 första ordspråken skrives i regeln såsom slutljud *-ngh*, såsom midljud *-ng-*: *sprangh*, *sængh*, *drængh* (21), *thingh* (10, 292, 300), *pungh* (133), *gangh* (168), *sprangh* (232), *mangh* (278, 292), *pæningh* (199), *jærnstangh* (214). I slutljud blott sällan *-ng*: *thung* (277), *pæning* (257). Däremot *finge*, *mangs*, *sænga stook*, *pungir*, *mange*, *langan*, *ængin*, *længe*, *vnge*, *fangin*, *pæningir* etc. etc. Mindre ofta *ngh* såsom midljud, t. ex. *vnghir* (58), *enghin* (212).

Brate har i Äldre Vestmannalagens ljudlära iakttagit, att i denna lag råder en tendens att använda *ngh* och *ng* efter samma norm som den här för Gamla ordspråk anmärkta, och han är böjd att därav draga den slutsatsen, att *ngh* betecknar guttural nasal + sångbar explosiva, *ng* däremot blott sångbar explosiva, så att den äldre ljudförbindelsen guttural nasal + sångbar explosiva skulle i slutljud hava bibehållits men i midljud hava övergått till blott guttural nasal. Jag kan ej ansluta mig till denna uppfattning. Häremot tala nämligen följande omständigheter. 1) Enligt Aurivillii uttryckliga uppgift (Cogitationes s. 81, 79) användes ännu på 1600-talet guttural nasal + sångbar explosiva så väl i midljud (*springa*, *tunga* etc.) som i slutljud (*sprang*, *ting* etc.). 2) Skrivningen *ngh* och *ng* vore ett mycket otjenligt medel att göra skillnad mellan de två av Brate antagna uttalen. 3) I Gamla ordspråk förekomma sådana skrivningar som *brunganggol* (76; „som brukar gå till brunnen“), *længge* (246), *tunggor* (83), hvarmed tydligen ljuden *ng* + *g* (guttural [palatal] nasal + sångbar guttural [palatal] explosiva) angivas.

Enligt min åsikt bör tillfogandet av *h* till slutljudande *p*, *k*, *g* (*gg* och *ng*) förklaras på samma sätt, och jag ser däri ett försök att utmärka den efter slutljudande ex-

plosiva tydligt märkbara aspirationen[1]). Lyttkens och Wulff anmärka (Svenska språkets ljudlära 267), att en dylik aspiration framträder vid tenues *p*, *t*, *k*, mäst när de stå i fram- och slutljud, mindre när de stå i midljud. Emellertid framträder den enligt min iakttagelse obetingat mäst i slutljud, och isynnerhet efter lång tenuis. Så t. ex. märker man aspirationen mäst i *lock*, mycket även i *ok*, vida mindre (men dock tydligt) i *kom*, knappast i *åka*. Aspirationen framträder emellertid även efter slutljudande mediæ *b*, *d*, *g* (fastän ej lika tydligt som efter slutljudande tenues), och i synnerhet efter slutljudande långa mediæ är den tydligt förnimbar, t. ex. i *ägg*, *udd*, *nubb*. Det i vår hskr. tillfogade *h* betecknar denna aspiration i *hoph* „hopp", *bwkh*, *ægh*, *thingh* etc.

I bruket av *t* och *th*, *d* och *dh* är vår handskrift föga konsekvent, och jag har ej iakttagit, att *th* oftare än *t* eller *dh* (för att utmärka *dd*-ljud) oftare än *d* brukas i slutljud.

Här må tillfogas en anmärkning om den fsv. interjektionen *akh* (vårt *ack!*). Aspirationen efter slutljudande (i synnerhet långt) *k*-ljud framträder i all synnerhet, när ordet över huvud uttalas med stark expiration, såsom t. ex. vid emfas. Detta gör, att vår interjektion *ack!* (som just brukas i emfas) ofta eller oftast uttalas *akkh* med en stark aspiration. Detta uttal återgives av det fsv. *akh*. Ordet förekommer nämligen (enligt Söderwalls ordbok) endast hos Suso, men där möter det flera gånger, och i alla de sex av Söderwall anförda exemplen skrives det *akh*, under det att annars slutljudande *k* ej plägar hos Suso efterföljas av *h*, utan där skrives *gak*, *jak*, *ok* etc.

I de nysv. interjektionerna *ah*, *åh* uttalas stundom ett slutljudande *h* (jmf. Lyttkens och Wulff: anf. arb. 301). I överensstämmelse härmed har Suso dels *aa* dels *ah* (beläggställen hos Söderwall), det förra motsvarande vårt *å(h)*, det senare antingen detta eller vårt *ah*. Merendels skrives denna interjektion — dessa interjektioner — i fornsvenskan blott *a*.

---

[1]) Med tvekan föreslår Brate själv anf. skrift s. 56 denna utväg för att förklara, att i Västm.-lagen någon gång skrives *th* i st. f. *t* i slutljud.

III. Spår av regelbunden växling av former med och utan *a*-omljud.

Så vitt jag kan påminna mig, har det icke egentligen blivit ådagalagt, att man i fsv. eger spår av en dylik regelbunden växling. Detta är dock fallet i textkodex av Östgöta-lagen. Där finner man nämligen nom. *kona* men gen., dat., ack. *kunu* (se Collins och Schlyters glossar och jmf. Rydqvist IV, 62 noten); *sona son*, *sona dottir* (dock även *son*) men dat. pl. *sunum* (se Collins och Schlyters glossar); *doraþer* „försedd med dörr", *odoraþer* „utan dörr" men dat. pl. *durum* (Vaþ. 32, 4), *lof*, *olovandis*, *trolova*, men dat. *luui*, *lufi;* dock även *lufliker*, *lufseþer* (jmf. glossaret). Vid en granskning av de i glossaret upptagna och citerade ställena, där verbet *komma* möter, finner man dessutom, att av detta verb pl. ind. pres. i regeln heter *koma*, pr. ind. sg. *kombær* (*o* från pl. *koma*), båda med *o*; däremot sing. part. pass. *kumin*, *kumit* (pl. *komne* oftare än *kumne*); pr. sing. konj. *kumi* (Kr. 8, 2). Även de sammansatta part. *laghkumin*, *æmlaghkumin* hava *u* (de äro påvisade blott i den anförda formen). [Impf. av *komma* heter *kom*, *komu.*]

De här anförda orden med växlingen *o* : *u* äro så pass många, att den icke kan vara tillfällig.

Emellertid synas även andra omständigheter än *a*-omljudet hava spelat en roll vid valet av rotvokal i de behandlade orden. Man bör nämligen påakta, dels att i flera former med *u* i roten även ändelsen innehåller ett *u*-ljud, dels att de anförda formerna med ursprungligt *u* hava kort rotstavelse. Så har man i dat. pl. *sunum* men i nom. sg. *son* (trots äldre *sunuʀ*) med *o* infört från gen. I ordet *sunum* har alltså den tendensen gjort sig gällande att i ord med kort rotstavelse om möjligt låta rotens vokal vara identisk med ändelsens: när man, så att säga, hade valfrihet mellan formerna *sunum* och *sonum*, så valde man den förra för att erhålla samma vokal i roten som i ändelsen[1]. Härmed bör sammanställas, att Östgöta-lagen

[1]) I annat sammanhang kanske något mera om den roll, som en dylik vid valfrihet värkande tendens havt i språket.

låtit det genom *u*-omljud av *a* uppkomna *o* i *houuþ* övergå till *u* genom påvärkan av ändelsens *u* (alltså *huuuþ*) men dat. *hofþe* (se Kock: Studier II, 478), och förhållandet i Östgöta-lagen kan jämföras med den bekanta s. k. tilljämningen (likdaningen av rotens med ändelsens vokal) i ord med kort rotstavelse i många moderna bygdemål: *lava* av *leva (liva)*, *lasa* av *lesa* „läsa“ etc.

Under dessa förhållanden kan man fråga sig, huruvida i Östgöta-lagens *sunum* etc. en assimilation av rotens med ändelsens vokal försiggått, så att utvecklingen varit *sunum* > *sonum* (genom inträngande av den *a*-omljudda vokalen från andra kasus) > *sunum* (genom assimilation). Enligt min åsikt bör frågan besvaras nekande, eftersom mellanformerna *sonum* etc. icke torde kunna påvisas såsom ensamt rådande under någon äldre period av fornöstgötskan. Det är därför enklast och riktigast att antaga, det *sunum* etc. alltjämt bibehållit rotens *u*-ljud, ehuru den omständigheten, att orden hade kort rotstavelse och i andra stavelsen ett *u*, bidrog till att bevara detta rotens *u*-ljud, så att det icke genom analogi-invärkan ersattes av det i andra kasus brukliga *o*. Att den gamla växlingen någon gång kvarlevat utan nyssnämnda stöd visa väl emellertid *lof*, *olovandis*, *trolova:* dat. *luui; koma: kumi.*

Även i andra skrifter än Östgöta-lagen finner man spår av en regelbunden växling av *o: u*, och i likartade ord. Liksom nämnda lag har *kona: kunu*, så möter i fsv. en likartad växling i en annan feminin *ōn*-stam, nämligen *hola:* oblik kasus *hulu*, pl. *hulur*, dat. pl. *hulum*. Detta framgår av följande. I Leg. III förekomma orden *biærghhola*, *biærghshola* en mängd gånger på s. 463—4, 470—5 (jmf. Söderwalls ordbok). Den enda gång, då ordet står i nom., har det formen *bærgholan*. I oblik kasus i sing. och i pl. har det alltid *u* i penultima, och sexton exempel på dylika former finnas (*bærg hwluna*, *bærgxhuluna*, *bærgh hwlunne*, *bærgh hwlonne* etc.); undantag gör blott en gång *bærgx holo* (463, 21). Ordens former på andra, i Söderwalls ordbok ur den fsv. literaturen, citerade ställen överensstämma med den här uppställda regeln, och förhållandet är huvudsakligen

detsamma med de anförda exemplen på det enkla *hola: hulu, hulur*. Här må ock nämnas, att nom. sg. heter *fora* (ej *fura*) på de två enda ställen (VGL. IV och RK.), från hvilka ordet påvisats i fsv., under det att nysv. har *av furu, furu(ved* etc.), och man i den äldre nysv. använde den oblika formen *furu* även såsom nom. (så t. ex. Serenii ordbok[1])), hvilket förklarar, att vi numera hava formen *fura* med *u* i penultima.

Om växlingen av former med och utan *a*-omljud av isl. ordet *sunr*, gen. *sonar* se Gering: Islenzk æventyri I xvj, Noreen: Isl. Grammatik § 172 anm.

IV. Dialektisk ljudutveckling *e* > *æ* framför dental.

Det är sedan gammalt känt, att vissa fornsvenska urkunder sporadiskt hava *æ* i sådan ställning, där man väntar långt *e*-ljud. Däremot har det, så vitt jag erinrar mig,

[1]) Här brukas såsom nom. även *frustugu*, *badstugu*, *risbadstugu* (men *rådstuga;* se Kock: Undersökningar i svensk språkhistoria s. 102 om dylikt bruk av *stughu* i komposita även som av *gatu*, *haku* m. fl. urspr. oblika former av fem. *ōn*-stammar i Synonymorum libellus, tryckt 1587, författad av Elaus Petri från Hälsingland). De förkortade nysv. formerna *bastu*, *risbastu*, *förstu*, *farstu*, *rå(d)-stu* hava utgått från de äldre, urspr. blott såsom oblika kasus använda *baþstuvu* etc. eller, eftersom *v* framför *u* i dylik ställning övergick till *w* (se Noreen i Arkiv I, 161), kanske snarare från *badstuwu* etc. Övergången från *stu(w)u* till *-stu* har föranletts därav, att det sista *u* hade levissimus (semifortis föll på penultima). Jmf. härmed ljududvecklingen *fæmtighi* etc. > *femti* etc., i hvilka ord akcentueringen var likartad. En ljudutveckling *uvu* > *u(w)u* > *u* under väsentligen likartade akcentueringsförhållanden föreligger i några fsv. komposita på *huvuþ-*: *hwdklæde* (BtFH.; från år 1508) vårt nysv. *huckle*, *hwdhgardher* (FH.), *hwdhgiæld* (SD. NS.), *hwdh-penninggomen* (SD.), *huuþ staþ* (Cod. bur.; beläggställen för dessa former i Söderwalls ordbok), *hwzsmal* (Schlyters ordbok). I *huwuþ-klæþe* etc. med fortis på första och semifortis på tredje stavelsen hade andra stavelsen *-wuþ-* levissimus liksom *-wu* i *bastuwu*. Däremot hava vi fortfarande *huvud* med levis på ultima. Emellertid förekommer i RK. även *hwdhit* (bis; beläggställen hos Söderwall) „huvudet“. Kanske hade vid denna tid levis övergått till ultima av det trestaviga *huwuþit*, så att *-wu-* även i detta ord hade levissimus.

icke blivit iakttaget, att i vissa skrifter *æ* inträder i stället för *e* endast framför dentaler. Detta är emellertid förhållandet.

I textkodex av Magnus Erikssons landslag möter icke sällan *æ* i st. för långt *e*. Men åtminstone på skriftens första 60 sidor (till och med Gifto-balken VIII) eger detta rum endast framför dentaler. Man möter således i denna del av handskriften uteslutande med *e* t. ex. *hem*, *tue*, *þeem*, *lekara*, *leghodrænger*[1]), under det att t. ex. följande ord i handskriften anträffas med *æ* växlande med *e* eller — mera sällan — med uteslutande *æ*: *hætir* („heter" K. 1, Æ. 3), *hæte* (pr. konj. av *heta;* G. 4), *hæþin* (K. 5, 6), *vræþer* (K. 23, 8), *vræz værkum* (K. 23, 7), *inlæþa* (B. 9 pr.), *flære* (K. rubr. 14), *mære* (Eghno-b. 20), även *suærike* (K. 1), *sænare* (Dr. Vl. 25, 1), även *klænaþ* (G. 7 pr. „klenod"; mnt. *klē-nade*). De av Schlyter (i företalet s. iij) bland exempel på ord med *æ* i st. f. *e* anförda *æn* „en", *æt* „ett" behöva ej hava fått *æ* till följe av de efterföljande *n* och *t*, utan *ē* kan här vid förkortning framför det långa konsonant-ljudet hava övergått till *æ*.

Den i Palmsköldska samlingen på Uppsala universitets-bibliotek under nr. 393 upptagna handskriften[2]) brukar i regeln *e* såsom tecken för långt *e*-ljud, men *æ* förekommer framför dentaler i *fætha* („feta" nr. 28), *fætan* (nr. 847), *wæth* „vet" (nr. 401), *stæn* (nr. 366), *mæra* (nr. 1091).

Såsom stöd för den här framställda åsikten kan ock nämnas, att nästan alla de av Rydqvist IV, 39 från skilda fsv. skrifter anförda exemplen med *æ* i st. f. *e* äro sådana, där *æ* åtföljes av en dental: från äldre Västg.-lagen *væt*, *mære*, *lædæ* „leda" (och *ændaghæ*); från Cod. bureanus *læta* „leta", *vræþan*, *upræst* (och *ænsamæt*[3])); från Uppl.-lagen

---

[1]) *Bræue* („brev" K. 15), som ock möter under formen *breue* (K. 27 etc.), utgör ej något undantag. Fsv. *bræf* är den regelbundna motsvarigheten till isl. *bréf*, under det att fsv. *bref*, nysv. *brev* fått *ē*-ljud genom lågtysk påvärkan (mnt. *brēf*).

[2]) Jmf. ovan s. 292 noterna 1 och 2.

[3]) Det av Rydqvist från denna skrift upptagna impf. *stægh* „steg" har *æ* motsvarande isl. *é* i impf. *sté* (jmf. Tamm i Arkiv II, 345).

wætt („vet“), *æþær* („ed“), *flæri*, *mæræ*, *þær* („de“), men även *lækmanz*. Men då jag icke särskilt granskat, om eller i hvilken utsträckning dessa senare skrifter använda *æ* i st. f. *ē* i annan ställning, så är det möjligt, att någon av dem visar tendens att över huvud låta *ē* övergå till *æ* oberoende av det efterföljande ljudet; så kanske Uppl.-lagen.

Man torde i viss mån finna en parallel till den här påvisade ljudutvecklingen *ē* > *ǣ* framför dental i ett av Sievers publicerat fragment av den norska äldre Frostatingslagen. Detta fragment tillämpar nämligen vokalharmonien på ändelsevokalerna *i* : *e*, men såsom Sievers (Tübinger bruchstücke der älteren Frostathingslög s. 12) påpekar, användes i strid med denna lag *e* stundom i st. f. *i* efter *æ*, när ändelsevokalen föregås av en dental (*bæðe* etc.). Här liksom i de anförda fsv. handskrifterna har alltså invid en dental en öppnare vokal trätt i stället för en mera sluten.

Från några diplomer har jag antecknat ett av *ē* utvecklat *æ* framför *ð* ljud, under det att de ej i annan ställning hava *æ* i st. f. *e*. Diplomet nr. 57 t. ex. i Nya samlingen I (från år 1401) har *berædha* (mnt. *berēden*), *hædhelika* (i st. f. *hædherlika*), Diplomet nr. 3106 i bandet IV (senare avskrift, tryckt efter Hadorph) har *hædne*, *hædhjndom*. Jag lemnar oavgjort, huruvida i vissa trakter *ē* blott framför *ð* övergått till *æ*, eller om det är endast tillfälligt, att jag från dessa (och vissa andra) urkunder antecknet *æ* för *e* blott i sistnämnda ställning.

Jag skall i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på, att omvänt normalt fsv. *æ*-ljud i en viss ställning dialektiskt övergått till *e*-ljud.

Olséni anmärker i Södra Luggudemålets ljudlära (Sv. landsm. VI, 4 s. 20, 21). att man i detta mål genom framåt värkande assimilation fått av *ia*, ej blott *jä* utan även *je* i *fjēd* 'fjät', *fjēl* fsv. *fiæl* 'bräda' etc., *fjēla* 'stoppa korf' fd. *fialæ*, *schēla* 'stjäla', *bjēr* trädgårdssäng fd. *biærgh*, *tjēna* 'tjena'; *bjĕlke* 'bjälke', *tjĕlke* 'kälke', *fjĕlstor* 'fjälster' etc. Denna uppfattning är utan tvivel riktig. Emellertid hade Olséni kunnat tillägga, att även i målets *ijel* 'i hjäl' *e*-ljudet

beror därpå, att ljudförbindelsen *jä* genom framåt värkande assimilation övergått till *je*.

Jag finner denna ljudutveckling även i det i Rimkrönikan II mötande *i heel*, *j heell* (beläggställen i Söderwalls ordbok), jämfört med det normala fsv. *i hæl*. Av den i Rimkr. II och även annars någon gång i fsv. anträffade stavningen *i hiel* liksom av skrivningen *i hijell* i Rimkr. III (beläggställen i Söderwalls ordbok) framgår, att man redan i fsv. låtit ett *j*-ljud utvecklas mellan *i* och *ä*-ljudet. Att *jä* övergått till *jē*, framgår av *i heel*, *j heell* med två *e*. Jmf. härmed att man ännu i rspr. har uttalet *tjēna* (liksom i Luggude-målet) jämte *tjäna*. — Möjligen sammanhänger seden att stava ljudförbindelsen *jä* med *je* i *djefvul*, *djekne*, *spjela* etc.; *jemn*, *jemte* etc. delvis därmed, att man fordom i vissa bygder låtit ljudförbindelsen *jä* övergå till *je*.

Att *h*-tecknet var (eller kunde vara) stumt i fsv. *i hiel*, *i hijell* liksom i nysv. *i hjel (i hjäl)*, är klart, eftersom *j*-ljudet annars icke kunnat utvecklas framför *e (ä)*. Men då man icke desto mindre bibehöll stavningen med *h* i fsv. *i hiel*, *i hijell* etc., så talar detta för, att *h* i ljudförbindelsen *hi-* (i *hiælpa* etc.) redan vid denna tid förstummats också i andra ord. Fullt bevisande i detta avseende är dock icke stavningen *i hiel* etc., ty vid sidan av uttalet *ijel (ijäl)* existerade väl ännu genom anslutning till subst. *hæl* också uttalet *i häl*, och genom påvärkan av detta *i häl* skulle skriften väl kunnat bibehålla *h* även i *i hiel* etc., även om *h* ännu var hörbart i *hiælpa* etc. För åtminstone dialektisk förlust av *h* i förbindelsen *hi-* redan under 1400-talet tala dock sådana i Birg. III förekommande skrivningar som *jonalagh*, *jærta* (beläggställen i Söderwalls ordbok), även om dylika exempel äro sällsynta.

V. Dativus plur. bestämd form.

Som bekant hava isl. och fsv. olika former för denna kasus: isl. *tungunum*, men fsv. *tungomen*, en olikhet som jämte andra plägar anses vara karaktäristisk för de båda språken. Dessa former framhållas också av Rydqvist i hans fram-

ställning av substantivens bestämda form i fsv. i Svenska språkets lagar II, 246 ff. Någon annan form för dat. pl. best. form nämner han icke.

Sådana finnas emellertid, om de än äro mycket sällsynta. I Västgötaskriften Lydekini anteckningar läser man nämligen *bondonom* (VGL. III, 77). Denna form har intresse särskilt därför, att den överensstämmer med den norsk-isl. dativ-formen på *-unum*. I mina Studier öfver fsv. ljudlära II, 502 ff. har blivit framhållet, att fornvästgötskan under förra hälften av 1300-talet i flera avseenden stod närmare fornnorskan, än fallet var med fsv. riksspråket. Till det där anförda kan alltså läggas även bildningen av dat. pl. best. form.

I långt senare tid möter denna kasus under en form, som i viss mån påminner om typen *bondonom.*

Den lilla skriften Höfwisks Lifwärnis Skipan av S. Bernhard (tryckt i hans skrifter s. 265—276) intar i ett par avseenden en undantagsställning, hvad språket beträffar. Här har man tydliga spår av ändelsevokalernas längd i ord med korta rotstavelser (se Kock i Arkiv IV, 87 ff.). Dessutom finner man dat. pl. best. form på *-omom (-umom): psalmomom* (271, 20[1])), *forældromom* (268, 19), *ænglomom* (269, 1), *altarumom* (271, 26), men även t. ex. *klædhommen* (268, 18). Det sista konsonantljudet är i formerna på *-omom (-umum)* i handskriften utmärkt med forkortningstecken, men utan tvivel har det av utgivaren riktigt blivit återgivet med *m* (ej med *n*). Utvecklingen av ändelsen *-omom* har säkerligen varit *ængluminum* > *ænglumnum* > *ænglumum.* Den förmedlande formen *englumnum* förekommer som bekant någon gång i isl., men vid den vidare utvecklingen av denna form hava isl. och ifrågavarande dialekt gått skilda vägar. Vår handskrift är från omkring år 1500.

Här må ock nämnas den hos Peder Månsson (Stridskonst s. 26) förekommande gen. pl. *capitenarommens*, hvilken är bildad genom att till dat. pl. best. form foga *s.* Jmf.

---

[1]) Första talet angiver sidan, det andra raden.

härmed de i Våmbhus i Dalarna brukliga gen. pl. best. form *smidumes* „smedernas“, *ästumes* „hästarnas“ etc. (Rydqvist II, 258) ävensom riksspråkets *hvems* samt det t. ex. hos Messenius (Disa s. 7) förekommande *mångoms vndergångh*.

När fsv. *tungomen* uppstått ur *tungomenom*, så har den principen tillämpats, att substantivets ändelse icke fick vara mera än tvåstavig. I de allra flästa böjda former hade nämligen substantiven högst tvåstaviga ändelser (*tungonar, tungnanna, bötrena[r], syninir, andana, andanom* etc.). Språkkänslan fordrade därför, att de ytterst få former, som hade trestaviga ändelser, förkortades: liksom av *tungomenom* blev *tungomen*, så blev av gen. sg. fem. *bokarinnar bokinnar* [1]). (Detta är endast en ytterligare tillämpning av samma princip, enligt hvilken **andarinir* blivit *anda[r]nir*, **tungorinar tung[o]rnar* etc., men nom. sg. *byrin* [„staden“], ack. sg. *fiæturin, burin* etc. bibehålla *i*). Sedan substantivet (*bokinnar*) på detta sätt förlorat ändelsen i gen. sg. fem. best. form, bidrog denna form till ändelsens bortkastande även i gen. sg. fem. obestämd form (talrika exempel på sådana gen. som *sinna iorþ, varræ sannind* etc. anföras av Söderwall: De sv. kasusformerna 11 f.). När nom. och ack. sg. hette i best. form *bok-in* och i obestämd form *bok*, så bildade man av gen. sg. best. form *bok-innar* den obestämda *bok*, hvarvid naturligtvis även den omständigheten att nom., dat., ack. sg. redan hette *bok* spelade en roll.

VI. Gen. sg. *andæs* i fsv.?

Det heter i äldre Västgöta-lagen Kirkiu Bolkær 1 *þa scal gudfaþir döpæ. . . . i namn faþurs oc suner oc andæs*

---

1) Formen *bokarinnar* åter hade fått en trestavig ändelse (i motsats till *anda(r)nir* etc.) enligt följande på uttalsmöjligheten beroende regel: tvåstaviga former av artikeln förlora *i* efter substantivets *r*, så vida icke tre konsonanter (respektive en kort konsonant + en lång konsonant) därigenom skulle sammanstöta; alltså *anda(r)nir* men *bötrena(r)*, *bröþrene(r)*, *bröþrenom* (dat. sg.), *bokarinnar, moþorinnar.* I *faþurenom, broþorenom* etc. har *e* bevarats genom

helagha. Denna gen. *andæs*, som möter på första sidan av vår mäst lästa fornsvenska skrift, har blivit diskuterad av flera författare. Man väntar nämligen obetingat gen. *andæ (anda)*. Rydqvist II, 177 f. omtalar *andæs* såsom en „oregelbundenhet, sannolikt utan betydelse", och till hans mening synes Söderwall (De sv. kasusformerna under medeltiden s. 13) vilja sluta sig. Schlyter betraktar däremot i sin Ordbok (s. 27) *andæs* såsom „skriffel" utan att vidare inlåta sig på frågan. Emellertid bibehålles ordet oförändrat i Schwartz' och Noreens normaliserade text av äldre Västgötalagen, och i sin översättning till lagen medgiver väl Ivar Otman, att förekomsten av gen. *andæs* i äldre Västg.-lagen högeligen förvånar, men tänker sig den möjligheten, att genitivens *s* redan tidigt inträngt i de maskulina *an*-stammarnas genitiv i hvardagsspråket, men att denna gen. på *-s* „länge hållen för groft fel, i omsorgsfullare tal undveks samt endast någon gång, liksom oförvarandes, framträdde i vårdad skrift"[1]).

Alla äro således ense om, att gen. *andæs* är i allra högsta grad förvånande[2]). Ja, i äldre Västg.-lagen brukas annars gen. *anda* (Rydqvist anf. st.) och „för öfrigt qvarstår den regelrätta böjningen hela medeltiden igenom" (ib.). Icke häller i Söderwalls ordbok finnes något exempel på gen. *andas (andæs)*. Det av Rydqvist nämnda *thes hælgha andz* hör naturligtvis icke hit, eftersom *andz* är gen. av

---

formernas anslutning till övriga dativformer *skoghenom*, *rættenom* etc.

[1]) Såsom ett stöd för gen. *andæs* i Västg.-lagen I kan icke det på Sjörups-stenen i Skåne förekommande *tukas sun* anföras, ty såsom Munch (Nord. Runeskrift s. 42) och Bugge (Antiqvarisk Tidskrift X 282) antaga, är skrivningen *tukas* i st. f. *tuka* framkallad av *s* i det näst efter följande *sun*.

[2]) Den gen. *domaris*, som Söderwall (anf. arb.) från ett ställe i äldre Västm.-lagen nämner tillsamman med *andæs*, är härmed icke likställig. Ty dels kan — såsom S. även antyder — gen. *domaris* vara ett minne av ordets böjning såsom *ja*-stam (jmf. isl. *mútaris* av *mútarir* = *mútari* etc.), dels äro orden på *-are* ej häller annars fullt likställda med *ande* etc. (deras pluralis i den senare fsv. böjes på olika sätt).

and (ej av *ande*). Emellertid har det blivit forbisett, att uttrycket *andæs helagha* i VGL. I innehåller även en annan påfallande oregelbundenhet. På motsvarande ställe i yngre Västg.-lagen heter det *thæs hælgha anda*. Men än mer. På alla de i Schlyters lagglossarer citerade ställen, där uttrycket förekommer, brukas artikel före *hælgha* med undantag av ett ställe i Söderm.-lagen (K. 9 pr.), där två unga handskrifter utelemna artikeln. Textkodex har den emellertid även här.

Då således uttrycket *andæs helagha* i två avseenden innehåller påfallande oregelbundenheter, så torde man vara berättigad till en emendation. Eftersom uppenbara skrivfel flerestädes förekomma i vår hskr., så är det icke för djärvt att antaga. att där ursprungligen stått *andæ hins helagha*. Dock är en så stor emendation ej behövlig. Förkortningstecknet för *n* kan vara uteglömt över *æ* i *andæs*, och det kan urspr. hava lytt *andæns helagha*. Även annars förekommer nämligen i fsv. best. artikeln på detta sätt tillfogad föregående substantiv, fastän den egentligen snarare tillhör det omedelbart efterföljande adjektivet. Så finner man t. ex. i en annan Västgöta-skrift *handinæ hælhu* „den heliga handen" och *bokinæ bono* „den utsirade boken" (VGL. IV, 16, 12) [1]), och i företalet till Upplands-lagen står *Erikinum hælghæ*. Det är att påakta, att i två bland dessa exempel det är adj. *helagher*, som efterföljer substantivet, liksom i *andæns helagha*, och den omständigheten, att VGL. I sällan brukar postpositiv bestämd artikel, kan ej anföras mot den föreslagna emendationen enär — såsom nämnt — artikeln snarare tillhör det efterföljande adjektivet än det föregående substantivet.

---

[1]) Se beträffande denna översättning C. Annerstedt i Scriptores rerum suecicarum medii ævi T. III. Sectio posterior s. 114 samt Bugge i i Tidskrift for Filologi N. R. III, 259.

Lund 5 maj 1888.

Anmeldelser.

P. Vergili Maronis opera. Scholarum in usum edidit **W. Klouček.** Pars II. Aeneis. Lipsiae. Sumptus fecit G. Freytag. MDCCCLXXXVI. VI + 2 + 338 pp. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum edita curante Carolo Schenkl.)

Praeter breuem praefationem et indicem nominum propriorum haec editio continet textum Aeneidis et in imis paginis scripturas codicum breuiter enotatas. Qua re cum a plerisque Vergilii editionibus in usum scholarum comparatis discrepet, primum qua ratione quaque cura hic apparatus qui uocatur criticus confectus sit, deinde quo modo ipsa poetae uerba tractauerit editor uidendum erit.

In scripturis igitur codicum enotandis nullam sibi propriam laudem uindicauit editor, cum omnes uel ex apparatu editionis Ribbeckianae uel ex libro ab Henrico edito qui inscribitur Aeneidea, uel ex collatione codicis Pragensis a Kvičala publicata se excerpsisse dicat. Nec tale consilium in ea editione quae discipulorum et quotidiano magistrorum usui destinata sit quisquam uituperabit[1]), si cum cura et diligentia rem gestam esse apparebit; nam quod scripturas codicum indicare uoluit, per se omni laude dignum est.

Apparatum autem ita instituit Klouček ut scripturas codicum non omnes, sed quae paulo maioris momenti esse uiderentur adscriberet, id quod in tali editione aliter fieri non potuit; delectum tamen eum adhibuit, ut, si alterutram in partem peccandum esset, nimis multa quam parum multa eum commemorare maluisse appareat. Itaque interdum eo deductus est ut discrepantias

---

[1]) Tamen h. l. fortasse haud inutile est monere ne Ribbeckiano quidem apparatu nos contentos esse posse. Nam in scripturis codicis Medicei cognoscendis conlatione a Petro Fogginio anno 1741 facta neque ullo praeterea subsidio hodieque nos niti Ribbeck ipse disertis uerbis scribit (prolegg. p. 220). Hanc collationem pro illius temporis ratione satis fidelem esse constat; sed tamen ne grauibus quidem erroribus eam prorsus carere, id quod iam per se ipsum satis credibile erat, demonstrauit Henry (Aeneid. I, p. XXV sqq.).

plane minutas et in re orthographica fere uersantes indicaret; uelut in libri noni u. 60 scripturam codicis Palatini *quom*, 187 *quietest* codicum M^1P^2, 418 *iit* Palatini, 575 *Idam* codicum $P\gamma$ bc*II* attulit, ut exempla ex uno libro petita ponam. Eiusmodi autem rerum curiosi cum Kloučekii apparatu nequaquam contenti esse possint, talia ab hac editione melius abessent.

Scripturam editionis Ribbeckianae, ubicunque ab ipsius textu discrepat, semper indicauit; quod cur fecerit, nullam equidem idoneam causam uideo; nam ratio quam in uerbis poetae tractandis secutus est Ribbeck a Kloučekiana multum differt. Quocunque autem consilio id fecit, non ita fieri debuit ut in I, 550, ubi haec legimus: arvaque] M, *armaque* Ribb. (PRγbcm; *sunt* e. q. s.); multo etiam minus ut in VI, 802: atque] Marklandus, *aut* Ribb. e libris (ubi in omnibus codicibus scriptum est *aut*). De codicibus primum dicendum fuit, de Ribbeckio postea.

Sed haec minuta; sunt alia grauiora et diligentius persequenda. Neque enim Klouček subsidia quibus usus est ea qua par erat diligentia adhibuit, et in nonnullis rebus ita peccauit ut incuriae et socordiae crimine liberari nequeat. Quo iam illud pertinet quod in scripturis codicum afferendis librariorum manus parum accurate distinxit. Ubicunque enim in codicibus aliquid correctum esse Ribbeckius adnotauerat, secundae manui correctionem tribuit Klouček, quasi prima manu corrigi omnino non potuisset. Velut Medicei scripturas his tribus locis prorsus eodem modo indicauit: II, 56 *maneres* M^1, *maneret* M^2; II, 632 *deo* M^2, *dea* M^1; V, 347 *reddantur* M^1, *redduntur* M^2. Sed primo loco *t* rubrum est, altero *o* supra *a* scriptum sine ulla adnotatione exhibet Ribbeck (unde prima manu correctum esse efficias), tertio litteram *u* manu recenti scriptam esse idem monet. Quodsi apparatu critico omnino usuri sumus, talia inter se confundi ac misceri non oportet, quod per totum librum et in omnibus codicibus fecit Klouček. Ac ne quis editionis eius spatium angustius fuisse defendat quam ut huius rei diligentem rationem habere posset, permultis locis totas sententias ex Seruii commentariis excerptas in adnotatione posuit. Quam rem etsi utilissimam fore ipse in praefatione scribit, tamen quid commodi habitura sit equidem non intellego; nam qui Servii commentarios curant talibus frustulis uix contenti erunt.

Haec autem quamquam probari non possunt, tamen sciens uolensque fecisse uideri debet; quod uero ubi Ribbeck de scripturis codicum quae cum ipsius textu congruunt tacet, ibi de eadem scriptura, etiamsi ab eius textu discrepat, nihil adnotat, aut, si consentit, unum aliquem codicem nominat, ceteros silentio transit, id nisi neglegentia factum est explicare non possum. Exempla ponam ex libro nono haec, quae breuitatis causa ita exscribam, ut Kloučekii et Ribbeckii uerba lineola interposita iuxta ponam: 143 discrimina (F^2) parua (F^2, *paruas* P^1)]

discrimine Mγ, *paruo* $F^1MP^2R\gamma$ (cfr. III, 685). — DIS$\overset{A}{\text{C}}$RIMINE (*sup. m. rec.*) *F* DISCRIMINE *Mγ*. Hinc praeter F etiam in PR *discrimine* scriptum esse efficitur; nisi ita est, Ribbeckii apparatu uti omnino non possumus. — 274 quod] P^1, *quos* $MP^2\gamma c^2\Pi$. — QVO$\overset{S}{\text{Đ}}$ *P* QVOS *Mγc2*. Itaque cum Ribbeck in textu habeat *quod*, hoc etiam in Rbc^1 scriptum esse apparet. — 382 complebant] M, *conplerant* VPγbc, Ribb. — Itane uero? Primum Ribbeck in textu *complerant* habet, non *conplerant*; tum in adnotatione idem: CONPLERANT *Pγbc* COMPLEBANT *M*; itaque in VR *complerant* scriptum esse putandum est. Cur hic Klouček de V et Ribbeckio falsa rettulerit, R silentio presserit, nemo opinor intelleget. Eodem modo in 632 (in uerbo *adducta*) de cod. b, in 685 de γc, in 733 de bc, in 747 de b dicere neglexit. Ac ne in uno libro subsistam, ex secundo quoque praeclarum hoc exemplum afferam: 226 diffugiunt] M aliique libri; *effugiunt* Macrobius (III, 4, 4), Ribb. — Sane Ribbeck in textu *effugiunt* scripsit, sed nihil aliud adnotat nisi in M scriptum esse *diffugiunt*, de ceteris libris tacet. Item III, 652: prospexi] $M\gamma^2$, *conspexi* γ^1 Ribb., ubi Ribbeck, qui in textu habet *conspexi*, haec adnotat: PROSPEXI *M*: cf. 648 Conspexi, al. ꝓſpexi γ. De codicibus igitur Pabc ex silentio Ribbeckii iudicandum est.

Sed Klouček errorem etiam grauiorem et qui nullo modo excusari possit in apparatu Ribbeckiano exscribendo commisit. Nam cum Ribbeck, quae in uetustis codicibus quod corrosa uel oblitterata essent legi nequirent, ita indicasset, ut litteris minusculis inclinatis describenda curaret (cetera autem omnia, sicut in ipsis codicibus, litteris capitalibus rectis descripta sunt), porro in his quae nusquam exstarent suae editionis uerba supra in textu posita in apparatu quoque expressisset, Klouček tota hac ratione non perspecta aliquotiens codicibus scripturas tribuit quae in iis omnino non inueniuntur. Exempla notaui haec: I, 670: hunc] $F^2MR\gamma b\Pi$, *nunc* F^1P, libri deteriores, Ribb. — De scriptura codicis P sic Ribbeck: *nunc phoenissa te*NET. — I, 703: longam] P, Charisius; *longo* MRγbcmΠ. At Ribbeck: *quibus ordine longam P*. — I, 725: fit] $MR\gamma^2c\Pi$, *it* Ribb. ($P\gamma^1b$, libri quidam deteriores, e. q. s.). Ribbeck: *it — tectis P*. — III, 340: quem] FMγabcΠ, Seruius; *quae* P. Ribbeck: *quae tibi ia*M *P*. (Hoc loco Klouček de Ribbeckio, qui *quae* scribit, nihil dixit, sed quae de scriptura Medicei tradidit ex Henrici Aeneideis recte emendauit.) — III, 527: celsa] MP^2 γ^1abc, *prima* Ribb. ($G\gamma^2$, *ima* P^1). At Ribbeck: *prima* *G*[1]).

[1]) In hac re cum cetera, tum illud maxime mirum est, quod in XII, 709, ubi de codicis Veronensis scriptura Ribbeck prorsus eodem

Et haec quidem pauca sunt; sed ut tales errores castigarem totum Kloučekii apparatum perscrutari superuacaneum duxi, quia exemplis quae attuli neglegentia editoris satis demonstratur, eiusmodi autem peccata damnare, non corrigere critici est.

In libri secundi u. 567—88, qui a bonis libris omnibus absunt, quod de codicum scripturis plerisque tacuit editor, in hac editione fortasse non magnopere reprehendendum est; quamquam Klouček quidem, qui hos uersus Vergilio non abiudicauerit, diligentior esse potuerat. Sed qui editionem suam apparatu critico instruere uellet, utique non debuit tacere, in u. 584 quae uulgo scribuntur *nec habet* omni codicum auctoritate carere (cfr. editio Heynii quarta et vol. I p. 3 editionis Seruii a Thilone confectae), porro in u. 587 quae uulgo scribunt nec mutauit Klouček *ultricis flammae* uix in uno et altero codice scripta esse. Nam de omnibus codicum scripturis ut taceret non fuisse editoris consilium satis ostendunt illa quae ad u. 579 adscripsit: domumque, patres] *domumque patris* cod. Menag. II.

Neque uero solis illis quae persecutus sum generibus editorem peccauisse, sed aliis quoque modis male rem gessisse ostendent haec, quae paucis libris perlustratis notaui: I, 518 pro *lecti* in $RP^2\gamma^1$ scriptum esse *lectis* et idem a Seruio commemorari dicere omisit. — II, 349, ubi K. sicut omnes fere editores *audentem* scribit, item dicere omisit in $M\gamma^1a^1$ *audendi* scriptum esse, nec traditam scripturam nisi codicum $a^2bc^1\gamma^2$ et Seruii auctoritate niti. — II, 448 codicis F scripturam silentio praeteriit, qui supra *illa* scriptum habet *alta*. — In VI, 672 quo modo factum sit ut in utraque Ribbeckii editione nulla scripturae discrepantia adnotata *hic*, in ceteris omnibus quas inspexi editionibus *huic* scriberetur, nescio; K. et ipse *huic* habet, infra haec adnotat: 672 huic] *hic* Ribb. — VI, 827: „premuntur] *prementur* Bentleius". Et codd. P^1Rb^2, de quibus Ribbeck hoc disertis uerbis testatur. — IX, 465 in codice Palatino non legi adnotandum fuit. — IX, 514 codicum scriptura sic indicatur: iuuat] libet $M^2Rbm\Pi$; sed haec non sufficiunt; nam in F *iuuat* sic scriptum est ut tres priores litterae manu recenti in rasura suppletae sint, in P *iubat* (sed supra *a* scripto *e*), in M m. 1 *lubat*. Sed talia persequi longum est.

In uirorum doctorum coniecturis afferendis cum suum quisque ingenium siue libidinem sequatur, de Kloučekii ratione dicere parum utilitatis habet; sed tamen hic quoque uituperatione dignus uidetur, primum quod de Maduigii inuentis plerisque tacuit

---

modo quo alibi, sed falsa rettulerat (*cernere* feRRO *V*), Klouček Henrico duce errorem correxit. Nam de hoc loco haec scribit Henry (Aeneid. I, p. XXV, ubi de erroribus Ribbeckii exponit): „[Ribbeck says] that the Verona MS., testified by my own senses to read .... decernere (12, 709), ... is defective with respect to decernere". Hic igitur, si nusquam alibi, intellegere debebat Klouček quid sibi uellent illae litterae inclinatae; qua re perspecta priores errores facili opera corrigi potuerunt.

(uelut in III, 340; VI, 601; IX, 282 sq.), tum quod de Gebhardii hariolationibus non tacuit. Huic enim uiro cum non id maxime propositum fuerit ut uerba quae poetam scripsisse putandum esset restitueret, sed ut Aeneidem talem confingeret qualem poeta si diutius uixisset scripturus fuerit, de omnibus quae hoc consilio in uerbis poetae nouauit inter philologos tacendum est. Neque enim nos in scriptoribus antiquis edendis illud curamus, quo modo nostri saeculi homo scripta eorum emendata uelit, sed quo modo ipsi scripserint, nec Gebhardi ipse rationem suam philologis, sed puerorum magistris probare uolebat.

Quoniam de apparatu critico satis dixisse uideor, qua ratione ipsa poetae uerba recensuerit editor uidendum est. Et in codicum quidem auctoritate aestimanda nihil nouauit; nam quod a Ribbeckio codici Palatino plurimum tribuenti dissentit et codicem Mediceum quantum licet sequitur, recto iudicio usus est ille quidem, sed cum ceteris qui post Ribbeckium Vergilium ediderunt fere consentit. Quod autem ad ceteram textus constituendi rationem attinet, in omni editore carminum Vergilianorum primum illud quaeritur, utrum eorum sententiam probarit qui haec carmina in codicibus nostris multis erroribus foedata atque interpolationibus corrupta legi existimant, an eorum qui eadem ceteris quae ex antiquitate scripta ad nos peruenerunt integrius seruata esse contendunt. Sed in ea re de K. quidquam affirmare difficile est. Nam sicut in totis uersibus transponendis uel tamquam spuriis eiciendis suo ingenio satis libere obsequitur, ita in singulis uerbis scribendis intra codicum auctoritatem fere standum putauit [1]). Itaque locis quos corruptos esse in quouis alio scriptore omnes consentirent (qui in Vergili carminibus haud pauci occurrunt), parum opis attulit hic editor; uelut in VI, 254, qui uersus in optimis codicibus sic traditus est: *pingue superque oleum infundens candentibus extis,* illud *que* (quod non habet quo referatur) codices deteriores secutus delere satis habuit; VI, 407 sq. codicum scripturam retinuit, ut illa *tumida ex ira tum corda residunt* poetae tribuat [2]); VI, 602 cum optimis codicibus habet *quos super*; IX, 48 *comitatus et urbi* non mutauit; item IX, 282 sq. *tantum fortuna secunda haud aduersa cadat*; IX, 403, ubi in codicibus scribitur *suspiciens altam lunam et sic deinde precatur* uel similia, nihil aliud quam *et* deleuit, quod iam in editionibus

---

[1]) Omnino hoc proprium est Vergilii editorum, etiam eorum qui de codicum fide summo contemptu loquuntur, ut in singulis uerbis corrigendis aliorum coniecturas fere spernant nec suis magnopere indulgeant; quae res cum superbia illa in codicibus aestimandis mire discrepat.

[2]) Eodem loco coniectura *resident* minus recte tribuitur Gebhardio, cum iam Heynius, si uerba Sibyllae futura essent, sic corrigendum esse monuerit. Scriptum igitur oportuit: *resident* post Heynium Gebhardius.

ueteribus factum est; ibid. 412 e duobus libris deterioribus pro *aduersi* recepit *auersi*, qua quidem in re ab omnibus fere editoribus non dissentit. In his ubi codicum scripturam integram seruauit, nulla scilicet reprehensione dignus est; sed ubi correctione aut aperte falsa (uelut VI, 254; IX, 412) aut ratione carenti (uelut IX, 403, ubi cur illud *et* additum putemus nulla causa demonstrari potest) rem expedire conatus est, ibi si traditae scripturae crucem addidisset melioris certe et candidioris editoris partes egisset. Alios eiusdem generis locos suo ingenio, sed parum feliciter correxit; uelut V, 290 pro *consessu medium* scripsit *consessum in medium* (quod tam facile intellectu est ut qua ratione in scripturam codicum obscurissimam abire potuerit explicari nequeat). In IV, 436 (*cumulatam morte remittam*) quae ipse antea tentauerat (*cumulatum more remittam* uel *cumulatum munere mittam* uel *cum multo munere mittam*) quamquam iam abiecisse uidetur (et optimo iure is quidem), tamen commemoranda duxit. In toto autem hoc genere, ut supra dixi, paucissimis locis ipsa poëtae uerba mutauit editor, paulo saepius in annotatione sua inuenta commemorauit, ex quibus hic nonnulla afferam. II, 332, ubi in codicibus scribitur *obsedere alii telis angusta uiarum*, pro *alii* scribendum coniecit *illi*, quod etiam in textu posuit, coniectura facili sed neque necessaria nec speciosa. Et toto hoc libro nihil praeterea, sexto et nono nihil huius generis, quod ipse inuenisset, in textum recepit. Neque uero multa in annotatione commendauit; uelut II, 87 pro *primis* coniecit *firmis*, 501 pro *centumque nurus caesasque nurus*, 645 pro *ipse manu mortem inueniam* uel *manum morti* uel *manens mortem* (quasi Latine dici posset: manum morti inueniam, hoc sensu: inueniam qui me interficiat, aut quasi illud *ipse* non in utraque scriptura sensu careret); VI, 537 pro *castigatque: uestigatque.* Intra librum nonum omnino nihil huiusmodi tentauit; in libro decimo paginas uoluenti obtulit mihi se coniectura, quam silentio praeterire iniquum sit. Nam in u. 186, loco sine dubio corrupto, pro *Cinyre et* scribi maluit *tacitum* (quod inuentum pro se ipsum uel tacitum clamat) uel *camaris* (de quibus nihil aliud nouimus nisi genus id nauium fuisse in Ponto usitatum!).

Iam uideamus de uersibus uel uersuum partibus transpositis uel eiectis; cuius generis coniecturis haud sane pepercit editor. Velut in II, 184 postrema illa *nefas quae triste piaret* ad interpretanda quae praecedunt *pro numine laeso* adscripta fuisse et postea in textum irrepsisse suspicatur, immemor credo moris Vergilii, qui eandem rem duobus orationis membris saepissime exponit (cfr. I, 298 sqq.: *ut terrae utque nouae pateant Carthaginis arces ...., ne fati nescia Dido finibus arceret*; II, 230 sq.: *sacrum qui cuspide robur laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam*; eiusdem uel similis generis sunt II, 56; 121; 169). Eiusdem libri u. 263 et 264 transposuit; qua re nihil aliud efficitur nisi ut illa *primusque Machaon* postremo loco ponantur,

ubi cur melius quam quouis alio loco, excepto primo, sese habeant nescio. V. 272—73 sine ulla causa deleuit. In u. 454 sq. illa *inter se Priami postesque relicti a tergo* uncis inclusit, credo quia non intellexit. Neque quisquam alius haec intellexit; sed in tam facile remedium neminem ante Kloučekium incidisse philologorum laus est. Post u. 522 apodosim excidisse aut illa *non si ipse meus nunc adforet Hector* interpolatoris manu adiecta esse putat, qua de re in Zeitschr. f. Oesterr. Gymn. 1881 p. 589 sqq. ita disputauit ut post *non* nihil aliud quam *egeret* intellegi posse, sic autem enuntiatum primarium cum condicionali parum conuenire contenderet. Et haec quidem recte disputata uideri possunt; sed tamen fugit eum, similem difficultatem in iis quae proxime praecedunt relinqui. Neque enim usitate sic dicitur: defensoribus istis tempus non eget, si ita intellegendum est: defensores isti hoc tempore nihil efficere possunt. Atqui recte sic dici non est cur negemus; tum uero etiam quae sequuntur procedunt: non egeret, h. e. nihil ab talibus defensoribus effici posset, etiamsi omnium potentissimus, ipse Hector, adesset. — Vs. 695—97 sic scripsit: *illam summa super labentem culmina tecti signantemque uias claram se condere silua cernimus Idaea,* permutatis illis *signantemque uias* et *cernimus Idaea.* Hanc coniecturam ceteris quas attuli speciosiorem esse confitendum est; sed traditam scripturam corrigendi nullam necessitatem uideo, cum nihil prorsus habeat quo quis iure offendatur [1]).

Duo praeterea huius generis exempla addam, alterum coniecturae quae probari posse uideatur, alterum uersuum sine ulla ratione permutatorum. V. 325 libri sexti post 328 collocauit Klouček, ut Sibylla Aeneae de umbris errantibus sic respondeat:

„Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta uides Stygiamque paludem,
324. di cuius iurare timent et fallere numen.
326. portitor ille Charon; hi quos uehit unda sepulti;
327. nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
328. transportare prius quam sedibus ossa quierunt.
325. haec omnis quam cernis inops inhumataque turbast;
329. centum errant annos uolitantque haec litora circum;
tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.

Hanc orationem concinnam esse et membra inter se apte respondere nec hunc uersuum ordinem si traditus esset quemquam mutaturum fuisse apparet. Sed tamen Vergilium non ita

[1]) Scilicet adiectiuum quod est *claram* et participium quod est *signantem* illo *que* iunguntur, in qua structura, praesertim in Vergilio, nihil miri inest; cfr. II, 517: *condensae et diuom amplexae simulacra sedebant.*

ut traditur scripsisse nequaquam certum est; potuit enim Sibyllam primum de unaquaque re breuiter respondentem, deinde cur illo modo animae discernerentur fusius explicantem facere. Itaque in tradita scriptura nexus sententiarum hic esse uidetur: haec omnis turba inhumatorum est, hi qui uehuntur sepulti. Neque enim licet Charonti animas transportare nisi corporibus humatis; alioquin centum annos iis errandum est cett. — Kloučekii ratio eo quoque improbatur quod neque contradictionem quae in uersibus 328 et 330 inter se comparatis inest tollit neque qua de causa u. 325 sedem mutauerit explicat. Sed in tales suspiciones etiam uirum doctum qui arte et ratione poetae uerba tractaret incidere potuisse nemo negabit; transpositionem uero quam in eiusdem libri u. 614—20 tentauit Klouček omni ratione carere fatendum est. Versibus enim 614 et 615 eiectis 616—20 post 607 transponi iussit, „quo oratio Sibyllae fieret concinnior". Talium autem inuentorum omnium una ratio est: si in scribendis iis carminibus, quibus ex omni antiquitate nulla nobis melioribus aut uetustioribus codicibus tradita sunt, tales errores commiserunt librarii uel qui praeterea eorum editiones curauerunt, iam primum omnium haec, tum uero multo etiam magis cetera omnia antiquorum scripta in integrum statum nos restituere posse desperandum est. Sed feliciter accidit quod cur ita factum putemus nullam unquam quisquam idoneam causam afferre potuit.

Eorum quae in hac editione reprehendenda uisa sunt ut summam breuiter comprehendamus, neque apparatus criticus ea diligentia confectus est neque quae ad uerba poëtae emendanda pertinent eo iudicio et modestia administrata sunt, ut in carminibus Vergilii legendis commode libro uti possimus.

A. B. Drachmann.

V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin. Paris. Hachette. 1888. XVIII + 356 s.

Förevarande arbete förtjenar redan genom arten och omfattningen af det språkmaterial, som gjorts till föremål för jämförande behandling, odelad uppmärksamhet ej blott bland språkvetenskapsmännen ex professo utan ock bland alla, som från en eller annan synpunkt sysselsätta sig med grekiskt och latinskt språk. Förf. har enligt förordet, som med rätta häfdar behofvet af en lätt tillgänglig jämförande behandling af de båda förnämsta döda kulturspråkens form och byggnad, haft för afsikt

att i kort och sammanträngd form sammanföra resultaten af den moderna språkvetenskapen, så vidt de röra de båda nämnda språken för att införa de klassiska filologerna i denna vetenskaps elementer; liksom arbetet också bör kunna tjena idkare af andra grenar af den indoeuropeiska språkvetenskapen såsom en orienterande öfversikt öfver de klassiska språkens formella egenskaper. Förutsatt att arbetet tillfredsställer reella och formella fordringar, bör det tjena elementarlärare, men framför allt i allmänhet alla klassiska filologer, som icke idka själfva språkvetenskapen såsom hufvudfack, men som göra den klassiska filologien i dess hittills använda och ännu allmänt brukliga betydelse till föremål för sitt hufvudstudium. Ty det kan väl nu icke bestridas, att äfven dessa böra känna elementerna af den vetenskap, som sysselsätter sig med språkens historiska förklaring ur äldra språkstadier och förhållande till andra besläktade språk, i detta fall närmast hvad rör de klassiska språken. Klassisk språkvetenskap såsom en del af den klassiska filologien innebär denna fordrans oeftergiflighet.

Men vidare bör ett sådant arbete som det föreliggande vara alla dem till tjenst, som göra den indoeuropeiska språkforskningen i allmänhet eller en särskild gren deraf till sitt hufvudstudium, i synnerhet så till vida som det kan utgöra ett repetitorium och en öfversigt öfver ämnet i fråga. Att detta ämne här inskränker sig till de klassiska språkens jämförelse, beror på det enkla faktum, att dessa språk, ehuru ej närmare beslägtade med hvarandra inbördes än med vissa andra språkfamiljer (t. ex. latinet med de keltiska språken), alltjämt och med skäl utgöra de allmännast studerade af forntidens kulturspråk.

De fordringar för arbetets ändamålsenlighet och brukbarhet i nämnda afseende, som med skäl kunna ställas, anser jag på ett förtjenstfullt sätt infriade. I rent formelt pedagogiskt hänseende är föreliggande arbete af stort värde. Ett klart och måttfullt framställningssätt i förening med en mönstergill gruppering af materialet och framför allt en sunda grammatiska fordringar tillfredsställande indelning och rubricering af de olika afdelningarne utgöra i nämda afseende stora förtjenster hos arbetet. Efter en allmän inledning, som behandlar den genealogiska indelningen af vår språkstams olika grupper och afdelningar, följer den egentliga grammatiska framställningen. Denna är indelad i tre afdelningar, motsvarande de tre förnämsta språkliga beteckningskategorierna, nämligen om ljuden: ljudlära; om stammarne: ordbildningslära (eller etymologi i inskränkt bemärkelse); om (böjnings-) formerna: formlära (eller morfologi i inskränkt bemärkelse). Syntaxen — hvad som är att beklaga — var ej afsedd att behandlas. Man kan medge, att förarbetena på detta område äro sparsammare; men just derför skulle en kort jämförelse mellan de olika syn-

taktiska kategoriernas utveckling i de olika språken varit särdeles välkommen och väl ej med afseende på utförandet af allt för stor svårighet.

Hvar och en af dessa stora afdelningar är indelad i kapitel, af hvilka det första i hvarje innehåller allmänna och förberedande anmärkningar eller låne-satser ur andra närgränsande discipliner. Första hufvudafdelningen innehåller 1. en kort resumé af fonetikens hufvudsatser, i synnerhet indelning af ljuden, 2. de båda språkens vokalism, 3. nasaler och likvida, 4. konsonanter, 5. kombinatoriska ljudförändringar, 6. accentuation. Andra hufvudafdelningen, som börjar med en klar, lättfattlig och på riktiga allmänna grundsatser baserad inledning öfver betydelsen af termerna rot och stam, omfattar tre kapitel, hvaraf 1. handlar om den primära stambildningen, 2. om den sekundära (tertiära o. s. v.), 3. om komposition. Ehuru indelning i primära och sekundära afledningar från vissa synpunkter är teoretiskt berättigad och praktiskt nyttig, så tror jag dock i förevarande fall, att det för öfversiktens och utrymmets skull varit lyckligare att behandla de båda slagen af suffix på en gång, så att för hvarje suffix, som i regel tjänar både som primärt och sekundärt afledande, de olika stadierna af deras historiska och funktionella utveckling i sammanhang hade kunnat klargöras. Skilnaden mellan olika grader af afledningar är ibland tämligen svag och sväfvande, och ofta får godtycket afgöra, hvart man skall hänföra en bildning. Emellertid har man allt skäl att vara författaren så mycket mera erkänsam för denna afdelning om afledningarne som den vanligen behandlas tämligen styfmoderligt. För latin och grekiska har L. Meyers Vergleichende grammatik i detta afseende varit snart sagdt det enda — men derför ock för samlingarnes rikhaltighet värdefullt arbete. Tredje afdelningen omfattar, förutom några inledande anmärkningar om ändelser och formbildande element, två stora afdelningar: nominal- (och pronominal-) och verbalböjningen. Deklinationsläran innehåller 1. den parisyllabiska deklinationen, 2. den imparisyllabiska, 3. den pronominala. Emedan jag anser indelningen af den nominala deklinationen i parisyllabisk och imparisyllabisk både praktiskt obehöflig och teoretiskt betydelselös, skulle enligt min mening författaren tillgodosett likformigheten bättre genom att indela deklinationsläran i den nominala och den pronominala, hvarefter det första kapitlet lämpligen kunnat indelas efter de olika stammarne. Konjugationsläran omfattar 1. augment och reduplikation, 2. personaländelser, 3. tempus- och modusstammars utseende och förhållande till hvarandra. Hvarje kapitel är indeladt i efter ämnets art lämpade underafdelningar (sektioner och paragrafer).

Hvad själfva innehållet och materialet angår, så är detta i det hela fördeladt och afvägdt i öfverensstämmelse med planen

för arbetet att utgöra så väl ett elementärt som i hufvudsak refererande. Förklaringarne af företeelserna ha merendels varit gifna förut i den språkvetenskapliga litteraturen. Bland dem väljer författaren den enligt hans mening bästa eller gör en kort resumé af de förnämsta, som framstälts, när han ej funnit skäl att gifva en bestämd företrädet. I det hela står författaren på språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt, och i allmänhet präglas framställningen af en sund och förståndig smak. Så vidt referenten kan märka, äro inga för en elementär framställning viktigare fenomen eller fakta utelemnade. Urvalet af det språkmaterial, hvari de beskrifna lagarne värkat och hvarigenom de olika fenomenen ådagalagts, är ändamålsenligt och illustrativt. Förf. har undvikit att polemisera mot andra meningar, och detta visserligen med rätt. Deremot tviflar jag på, om han icke bort, åtminstone för de viktigaste frågorna och stridspunkterna, citera den viktigaste derom handlande litteraturen; valet borde dervidlag väl ej blifvit så svårt, och citaten ha kunnat inskränka sig till sådana hänvisningar, der man kunde få öfriga behöfliga litteraturställen anförda. Sannolikt hade en sådan anordning ej behöft öka bokens volym med mer än på sin höjd ett halft ark; deremot skulle den gjort densamma mera brukbar för sådana, som genom densamma vilja söka införa sig i elementen af den komparativa klassiska språkvetenskapen. Den i början förutskickade litteraturförteckningen är förtjenstfull. Jag saknar t. ex. följande för bokens ämne viktiga publikationer: af Danielsson i synnerhet bidragen i Paulis Altitalische Studien: Über umbrisches und oskisches *esuf, essuf*, Zur altitalischen wortforschung und formenlehre; samt American Journal of Philology. Bokens brukbarhet är ansenligt förökad genom två indices, särskildt nyttig är „index des finales“. Tryck och utstyrsel äro, hvad man kan vänta från fransk officin, mönstergilla.

När jag nu går att i sak — för att om möjligt dervidlag göra denna anmälan en smula fruktbringande — göra några anmärkningar, så önskar jag, att dessa endast skola fattas antingen som uttryck för olika ståndpunkt i vissa speciella frågor, eller som försök att på de ställen, der författaren lemnat spörsmål olösta, bidraga till dessas lösning. Det följande bör sålunda ingalunda fattas som ett klander af det förtjenstfulla arbetet i dess helhet, utan snarare som ett uttryck af den uppmärksamhet, det i allo förtjenar. Jag följer den inom klammer i marginalen antecknade fortlöpande paragraferingen.

8 c. Tessaliskan är dock nu tämligen väl känd genom Larissa-inskriften, jfr i synnerhet Prellwitz De dialecto thessalica, Göttingen 1885.

9 e. Här gör sig angående koine en något skef åsikt gällande, så till vida som författaren anser, att det var den från forntiden ärfda (skrift-)koine, som gifvit upphof till nygrekiskan. Sannolikt är detta ej fallet; saken förhåller sig

sannolikt så, att en med skrift-koine parallel utvecklad tal- eller vulgär-koine småningom utvecklats till det nygrekiska allmänspråket. Jfr Krumbacher, Ein irrationeller spirant im griechischen i Sitzungsber. der königl. bayr. Akad. der Wissensch. 1886, ref. Nordisk familjebok art. Nygrekiska språket.

19 f. Det hade varit ändamålsenligt att afhandla termen sonanter i förhållande till vokaler o. s. v.

26, 1. Formerna *omnēs*, *omneis* och *omnīs* framställas som blott grafiska varianter af en och samma form. Detta är enligt min mening afgjordt oriktigt, hvad jag skall närmare framhålla nedan vid deklinationsläran.

30. De fall, som anföras för öfvergång af *o* till *u*, böra kanske bestemmas så, att *u* (eller ursprungligt *o*) blir *o* (resp. kvarstår) före *r* — *s*; så äfven

28, *i* > *e* före *r* — *s*, jfr 32 A *β*.

32 B. Huruvida gr. *ī* direkt kan motsvara ieu. *ei*, betviflas: δῖος är ieu. **dīi̯o*- eller af **dii̯io*-.

33. L. *fīlius*, så vidt af **dhēlio*- (jfr dock alb. *bilj*), har sannolikt *ī* på grund af afledningens *i*.

34 A *β*. Här upptages såsom en möjlighet Havets (Mém. V, 43) förmodan, att *vo*-, *voi*- skulle kunna i lat. ge *ve*-, *vei*-. Denna ståndpunkt torde vara att uppgifva, när man betänker sannolikheten af olika afljud i dylika fall, t. ex. l. *vīcus* — g. *veihs* : ϝοῖκος; jfr Danielsson Zur altit. wortf. u. formenl. p. 38.

35; 121, 6; 141, 4. Här beröras det fonetiska förhållandet i *fūr* och part. -*ūrus*. Jag tillåter mig här några förmodanden om detta *ū* och dess uppkomst. Dessa ord ha ofta varit omnämnda, utan att man kunnat lemna några säkra synpunkter för deras förklaring (se t. ex. J. Schmidt Voc. II, 228; Brugmann C. St. IX, 403; 405 f.; Hübschmann Vocalsyst. 141 f.; om *fūr* de Saussure Syst. 214; Froehde BB. VII, 119; Corssen I, 548 o. a.). Corssen, som betraktar *ū* såsom en „trübung" af *ō*, behandlar II, 107 l. *hūc*, *illūc*, *istūc* (förutom dialektiska inskriftsformer på -*ud*), 192 f. l. -*ūro*- af -*ōro*- (de senlat. och it. dialektiska fallen höra ej hit). Men någon egentlig förklaring lemnas ej. Thurneysen KZ. XXVIII, 156 tyckes antaga (såväl att *ou* i sluten stafvelse genom *ō* blir *ū* som) att urspr. *ō* regelmässigt skulle blifvit *ū*, och säger „unter welchen bedingungen das *ō* sich erhält, bleibt noch zu ergründen". Att behandla de, som det synes, fullt regelmässiga och ursprungliga fallen af lat. *ō* — ieu. *ō* såsom undantagsfall synes mig litet rimligt. Snarare har man att finna grunden hvarför *ō* i några få fall öfvergått till *ū*. Och sannolikt fordra de olika fallen delvis åtminstone sina särskilda förklaringar. Först *fūr* (— gr. φώρ). Sannolikt växlade i detta ord de ieu. stammarne **bhōr*- och **bhr̥(r)*- i böjningen, t. ex. n. **bhōr* gen. **bhr̥rós* eller snarare **bhr̥rés* liksom **pōd-s* eller **pēd-s* gen. *p(e)dós* eller snarare **p(e)dés* o. s. v. (jfr Möller P.-B. B. VII, 499). Det är

då fråga, hvad dessa båda former gåfvo i lat. Att den första formen blef **fōr*, kan man anse för självklart. Att *ṛ* blir *or* åtminstone inuti ord, är tillräckligt bekant. I slutljud uppträder det som *-ur* (*jecur*, *femur* o. s. v.). Nu frågas, om det också icke inuti ord kan uppträda som *-ur-*. Jag förmodar, att (*-ṛ-* eller snarare) *-ṛr-* (= *ṛ* före vokal) uppträder som *ur* före urlat. betonad palatal vokal i nästa stafvelse eller åtminstone, ifall i den följande betonade stafvelsen fans et *i* eller *j*. Jag tänker mig sålunda möjligheten utaf att ieu. *bhṛrés* gaf urlat. **fŭrés*, hvaraf **fŭris*. Sedan skedde en kontamination mellan stammarne **fōr-* och **fŭr-* med kvantiteten från den förra och kvaliteten från den senare formens vokal, och så uppstod *fūr-* i alla kasus. Ett fullt motsvarande exempel på en dylik kontamination är att. *ποῦς* (202 angifvet som oförklaradt), som med bibehållande af längden i det ursprungliga *πώς* har ombildat kvaliteten efter det slutna *o* i *ποδός* o. s. v., en förklaring, som jag nyligen någonstädes sett antydd, utan att kunna minnas hvar. Den ursprungliga ändelsen *-ων* i ord på *-ω* är efter kasus på *-ους*, *-οι* med sluten *o*-vokal ombildadt til *-ουν* (Misteli KZ. XIX, 82, Danielsson Gr. Anm. II, 51). En annan möjlighet till förklaring af *ū* i *fūr* vore att antaga, att nom. urspr. hette *fōr* gen. *fŭris* ell. **fŏris*, derefter genom förallmänligande af *fōr-* nom. **fōr-* gen. **fōris*; sedan med ljudlagsenlig öfvergång af *fōris* till *fūris* o. s. v. på grund af den palatala vokalen i följande stafvelse förallmänligadt *fūr* gen. *fūris*. — Denna senare förklaring vore kanske den närmast liggande för part. *-ūrus*. Man kunde nämligen formoda, att i de kasus, der ändelsen innehöll en *o*-vokal, participialformen ursprungligen borde varit **-ōrus*, men i de fall der ändelsen innehöll en palatal vokal, t. ex. gen. sg., n. pl. *-ūrī*, d. abl. pl. *-ūrīs*[1]). Men jag vågar ej obetingadt antaga en dylik förklaring. Att nämnda participier ej kunna skiljas från nomina agentis på *-(t)ōr-*, är temligen evident och allmänt antaget. Men lika litet kan man skilja dem från desiderativerna på *-ùrio* med kort *ŭ*. Dessa senare kunna knappast uppkommit ur annat än * *∸ṛį̯ō* eller (**-ṛį̯ṓ*) **-ṛį̯és* o. s. v.[2]). Nu kändes väl i synnerhet

[1]) Man kunde för att yttra en förmodan, som blott bör fattas så, sålänge saken ej år nöjaktigare undersökt, antaga, att varianterna *nōnus: nūndinum*, *tōtus: tūtus*, fl. *lōsna* (CIL. I, 55, jfr zd. *raokhshna*): *lūna*, *lōtus:* jfr *ēlūtus* vore att tillskrifva olika former i paradigmet, så att *ō*-formerna vore berättigade, när ändelsen i följande stafvelse innehöll en labial vokal, *ū*-formerna, när ändelsen innehöll en palatal, sål. t. ex. *nōnos: *nūni*, *nūndinum*, *lōsna: lūnai*. Så kunde *ō-* i *ōpilio* tillhöra stamordet **ōpolo-*, *ūpilio* afledningen. Angående det på detta sätt af *ou* uppkomna eller ursprungliga *ō*-s förhållande till ett dermed under vissa förhållande växlande *au* har man att jämföra Havet Mém. soc. lingu. IV, 234; V, 444; Thurneysen KZ. XXVIII, 156 ff., nyligen äfven Zander Carminis saliaris reliquiæ p. 16 ff.

[2]) Det i *carmen saliare* förekommande (*Mamurie*) *Veturie* (jfr Zander Carm. sal. rel. 9) torde vara det ieu. ordet **u̯et(o)-* **u̯et(e)-*

i början ett så nära etymologiskt sammanhang mellan participierna på *-*ōrus* och desiderativerna på -*ŭrio*, att en eventuell sammanblandning eller kontamination mellan de ursprungliga stammarnes former är tänkbar, så att *-*ōrus* kunnat ombildas till -*ūrus*. — På samma sätt tror jag, att *hūmānus* är ombildadt från ett ursprungligt **hōmānus* efter *hŭmus* af en italisk grundform **hm̥o-* liksom *sumus* med italisk stämtonutveckling af **sm̥us* (jfr Möller P.-B.B. VII, 523). — Adverberna *hūc, illūc, istūc* (217, 7) gå väl ytterst tillbaka till *u*-stammar. Åtminstone kan man till pron.-st. *qo-*, *qe-* och *q(e)i-* anföra en parallelstam *q(e)u-* i s. *kūcid, kúha, kútra* möjligen ock i l. *cūr*. Dylika *u*-stammar kunna vara starkt deiktiskt lokala kombinationer af de ursprungligen enkla stammarne och det lokativiska elementet -*u*, alldeles som *q(e)i-* med ett dylikt element -*i*.

36 A *α*. Förf. antager Osthoffs (Perf. 572 ff.) regel att slutljudande *ă* > *e* (l. *pede* = πεδά). Att denna regel ingalunda är säker, har man skäl att förmoda, ehuru det är svårt att stringent motbevisa den; emellertid antaga flera forskare, att instrumentaländelsen var -*ĕ* ej -*ă* (Danielsson Gram. Anm. I, 19 n., J. Schmidt KZ. XXVII, 291 ff.). En ablativform **peded* är högst problematisk (jfr nedan).

39 A. Gr. ἥβα bör med all sannolikhet till lit. *jė̃gti, nůjėgà* o. s. v. (Bezzenberger BB. II, 190) och enligt min mening äfven till αἰζηός αἰζήϊος, ej till l. *juvenis* o. s. v. — B. Att ett lesb. φυίω skulle representera ett ieu. *bhŭi̯ō*, är allt annat än sannolikt. Antingen är det af **bhu(u̯)ii̯ō* eller också betecknar ι i φυίω endast ett sekundärt utveckladt glidningsljud. Detta är så mycket antagligare som „æoliska“ dialekter mer än andra gjort sig utaf med intervokaliska *i*, äfven sådana, som i andra dialekter kvarstå. Och en utveckling af ett dylikt glidningsljud kunde särskildt vara motiverad genom den allmänna förträngning (och palatalisering) af urspr. *o*-vokaler, som man iakttagit i mindre-asiatiska dialekter. — Förf. omfattar den från Wackernagel härrörande af Brugmann upptagna åsikten, att t. ex. καίω, τελείω, τοῖο genom epentesstadierna *και̯ϝω, *τελει̯σω, *τοι̯σο blifvit καίω, τελείω, τοῖο. Denna åsikt är både onödvändig och på grund af epentesföreteelsens ringa utsträckning i allmänhet — med säkerhet påvisad endast i ett bestämdt fall — oantaglig. Man kan lika gärna antaga en utveckling som -*si̯*- > -*s̨i̯*- > -*ii̯*- > -*i*- o. s. v. eller -*sii̯*- > -*ii̯* > -*i*-. Föröfrigt kan man enligt min mening hysa berättigadt tvifvel, om τελέω, τοῦ uppkommit af τελείω, τοῖο (jfr 187, 11; se ref. De deriv. verb. contr. p. 214).

---

utbildad med *r*-suffix (liksom τριετηρίς o. s. v., got. *viþrus*, fht *widar*) och ytterligare afledt: **u̯etr̥io-*, deraf urlat. *véturio-*, hvarigenom *ur* i st. f. *or* vore betingadt.

40 C α (jfr 112, VII). Gr. πολλο- kan ej härstamma från *πολϝο- — ty deraf att. *πολο- —, utan måste härledas ur en st. *polno-, jfr pūrṇa- (se G. Meyer Gr. Gr.[2] § 75; 272). — ε. Huruvida ϝίσϝος, ἴσσος är att sammanställa med s. viçva, är osäkert; det hör i hvarje fall till ved. ack. sg. viśvam (st. viśva-, eg. en hypostaserad s. k. „lok. pl.“-form *vi-ś-u, jfr s. mak-ś-u, μετακ-σ-ύ, g. taihs-v-: „lok. sg.“ δεξ-ι- i δεξιός, δεξιτερός, dak-ś-i- i dakśiṇa-).

41 ff. Den Osthoff-Brugmannska vokalläran ligger till grund för förf.s framställning af afljudet. Dervidlag skulle det enligt ref.s mening ej varit ur vägen att göra en eller annan modifikation, framför allt att anföra några af de talrika fall af afljudsstadierna ē och ō i den s. k. korta ĕ-serien. Framför allt kunde med fördel läran om (49, 1) „betonad nas. sonans“ uteblifvit.

47 C. Äfven tessaliskan har πάνσα SGD. 326, 21. — Om ἔφηνα, ἔμεινα o. s. v. har man att jämföra den visserligen icke helt tillfyllestgörande framställningen af Solmsen KZ. XXIX, 59 ff., särskildt 65 ff.

57. Behandlingen af de velara gutturalerna skulle man kunnat önska utförligare och framför allt bestämdare och riktigare. Att i sak närmare ingå härpå skulle dock föra för långt.

68, 3. Här kan lämpligen anmärkas, att μία möjligen är att tillskrifva en böjning som *smi̯ă *zmi̯ā́s, däraf *σμία gen. μιᾶς; d. v. s. när hufvudaccenten ej stod på den närmast s följande vokalen, utan på den derpå följande stafvelsen, uppkom z, som sedan bortföll (föröfrigt jfr Solmsen KZ. XXIX, 84 ff.).

69, 1. Bibehållandet af s i miser och μῖσος är enligt Danielsson att tillskrifva ett långt s, sål. af *miss(e)ro- och *μῖσσος, som upkommit, i det den korta stamformen *mis-s- (: miso-s-, *mise-s-) lagts till grund för ordbildning och böjning. — Ang. σ t. ex. i ὤλεσα är äfven att jämföra W. Schulze KZ. XXIX, 266 ff. I allmänhet har man väl dock att antaga dubbel aor.-karakter, i det närmaste motsvarande s. -siś-aoristen.

72, 2. Ion.-att. γῆ är väl att framställa genom följande stadier: γέā (γέας ack. pl. CD. 496 C, 10 = IGA. 381 från Chios) < *γηă < *γāă < *γāi̯ă; γαῖα deremot har uppstått ur γαι̯ă t. ex. ur gen. *γαι̯ā́ς. — 9. υἱός är att tolka ur *υἱϝο-, en tematisk böjd u-st., jfr Schulze Commentationes philol. in hon. sodal. phil. Gryphisw. Berlin 1887, p. 17 ff.

73, 3. Former sådana som Clodis, Cornelis, alis o. s. v. äro sannolikt ej att tillskrifva en grafisk förkortning utan representera förmodligen ieu. former på -ĭs, -īs; eller också har temavokalen e inkommit i nominativen och gifvit ie > i, jfr Kremer BB. VII, 60.

79, 2. Att claudo skulle vara att återföra på *clāvido, har man anledning att betvifla på grund af de germ. motsvarande orden t. ex. fht. sliozan o. s. v.

82 s. 100 n. L. *quattuor* är sannolikt en kontaminationsform af de regelbundna dubbletterna *quattor* och **quatuor* (s. Danielsson Z. altit. wortf. u. formenl. p. 58).

87, III. Att *fēci* skulle vara af **fe-fēci*, är väl obevisadt; *fēci* är i hufvudsak att likställa med ἔ-θηκ-α.

88, V. Att ὄρ-νυμι skulle representera et ursprungligt **r̥-nu-*, anser jag osannolikt; ορ- har s. k. perf.-vokalism.

89, VII; 287. De grekiska konjunktiverna βῄομεν, στῄομεν o. s. v. äro antingen att anse som analogiska nybildningar eller möjligen som räster af *s*-aoristens konj. (= fut.), således *βῄσομεν > βῄομεν; d. v. s. βήομεν vore att tolka som konj. af ett försvunnet *ἔβηα < *ἔβησα, då deremot futurum βῄσομεν är att tolka som konj. af ἔβησα, vare sig denna form beror på ett *ἔβη-σ-σ-α eller på analogisk nybildning. I hvarje fall äro konjunktiver som κιχῄομεν, τραπῄομεν o. s. v. analogibildningar.

90, IX. L. *inquit, inquam* härledas enligt min öfvertygelse bäst ur **in-sque-t*, **in-squā-m*, jfr l. *insece*, ἔνι-σπε, ἐνι-σπῄσω, se Brugmann MU. III, 34 f.; ett analogt fall är *coinquere* af **co-in-squ-* af rot *sēq-*, *sĕq-* „skära“.

92, XII. L. *disco* måste väl tolkas ur *di-dc-scō*, jfr δι-δάσκω af *δι-δακ-σκω och l. *doceo*.

112, VI, 197. För egen del kan jag ej känna mig öfvertygad om riktigheten af den af förf. refererade gängse åskådningen med afseende på grek. primära och afledda moverade eller abstrakta fem. på -ιᾰ. Enligt denna åsikt skulle t. ex. en urspr. stam **u̯oqī* hetat i ack. **u̯oqi̯m̥*, hvaraf man fått *ϝοκι̯αν > ὄσσαν och så nom. ὄσσα bildad på ack. På samma sätt skulle i latinet typen *species* ha utvecklats. Jag ser åtminstone i gr. -ιᾰ en afljudsform till urspr. -*iā* eller -*iē*, ett antagande som jag anser sannolikt på grund af en hel klass af fem. på -ᾰ (κνίσσα o. s. v.), der man icke kan antaga ursprungligt *ī*-suffix.

115, X, 6. Med afseende på suffixformen -*mno-* o. s. v. visar det sig, huru svårt det är att uppdraga någon bestämd gräns mellan primära och sekundära afledningar. Hvarför skulle ej t. ex. l. *alumnus* (156, VI) vara en lika god primär bildning som t. ex. βέλεμνον?

125. Angående pass. inf. -*ier* i lat. jfr äfven Fick Gött. gel. anz. 1885, 586, Windisch, Über die verbalformen mit dem charakt. *r* im ar., it. u. celt., Leipzig 1887 (i Abh. d. phil.-hist. cl. d. kgl. sächs. ges. d. wissensch. b. X) p. 62 (508).

127, XXVII. Suff. -*ĕ-t-*, -*ē-t-* är ej väsentligen skildt från det 120 behandlade ἀ-δμη-τ- o. s. v.

137; 171. Ang. part. -*ndo-* har man nu att jämföra Brugmann Am. Journal of Philol. VIII: *secundus* < **secūtno-*, jfr lit. *sektinas*, -*bundus* < **bhūtno-*, jfr lit. *butinas*, o. s. v.; *rotundus* (163, XVIII) < **rotōtno-*, jfr äfven J. Schmidt hos Bersu Gutt. 134.

104, II; 147, II. Här möter den åsikten, att ett hjälpverb, ungefär **-bhu̯ām*, **-bhu̯ō*, skulle vara tillagdt verbalstammen för att bilda imperf. och fut. Ett dylikt sätt att bilda nya former öfverensstämmer knappast med lagarne för kategori- och ordbildning. Man måste förutsätta en syntaktisk kombination af två ursprungliga ord, och man bör med Westphal Phil.-hist. gr. der deutsch. spr. 109, J. Schmidt KZ. XXVI, 397, Stolz Zur lat. verbalflex. 10, Lat. gr. § 111 fatta det första elementet som en infinitiv- eller kasusform. Bildningen har väl ursprungligen uppstått i den tematiska (III) konj. och sedan genom analogi fortplantat sig till de afledda konjugationerna.

157, VII. L. *avunculus* är visserligen en deminutivbildning. men en på *-lo-* eller *-culo-* — ej med ett nybildadt lat. suffix *-unculo-* — emedan stammen *avon-* är direkt att sammanställa med fisl. *afi*, *ái* och sannolikt l. *avonco-* identiskt med *óh-* i fht. *óh eim* af **aunh-*. Till de uppräknade deminutivbildningarne hör förmodligen *discipulus* — genom dissimilation för **disciculus* — hvaraf *disciplina* 158, IX.

174, VIII. L. *juventūt-* är att jämföra med g. *gamaindûþs*. *ajukdûþs* (se Kluge, Nom. stammbildungsl. s. 59 f.).

179, 2. L. *equit-* o. s. v. kan knappast gälla som sammansatt, i fall — hvarpå jag ej tviflar — det bör närmast sammanställas med gr. ἱππότα, -της o. s. v. — 5. Om *bŭbulcus* anmärkes „l'*ŭ* bref et le second terme sont énigmatiques". Jag vill här försöka en förklaring. Det första man kunde tänka på, vore att fatta *bŭbulcus* som en afledning af *būbulus*. Men dels blir betydelsen ej derigenom förklarad, dels gör skilnaden i kvantitet hos stafvelsen *bu-* svårighet. Icke häller finnes mycken sannolikhet för att antaga en afledning med *-bulo-* (= ieu. **-dhlo-*) af en nominalstam. Och äfven om så kunde ha skett, blir den för stamordet till *bŭbulcus* till grund liggande betydelsen af *hjord* svår att vinna; åtminstone ges inga exempel på en dylik användning af suff. *-bulo-*. Man måste derför gå en annan väg. L. *ōpilio*, *ūpilio* är sammansatt af st. *ov(i)-* 'får' och ett sammansättningsled med ungefärlig betydelse vaktare, herde. Men nu är tydligen hela ordet en afledning på *-io* af ett enklare stamord, ungefär **ōpolo-*, **ūpolo-*. Det är knappt möjligt annat än att detta ord bör direkt sammanhållas med αἰπόλος. Man har tänkt på att förena ledet -πόλος med s. *pāla-* 'vaktare' således αἰπόλος lika med s. *avipālá-* 'fåraherde' Çat. Br. 4, 1, 5, 4 (så t. ex. senast Pauli Altit. St. V, 32). Men jämför man αἰπόλος med βουκόλος, kan man knappast undgå att återföra dem båda på ett ieu. **qolo-* af rot *qele-* (jfr Curtius Et.[5] 470). Och för skilnaden αἰπόλος och βουκόλος har de Saussure (Mém. d. l. soc. de lingu. VI, 161) funnit en evident förklaring. Man torde då väl också kunna antaga, att lat. **ōpolo-*, **ūpolo-* är att

tolka ur **ōqolo-*, **ūqolo-* (så Froehde BB. VIII, 166, hvaremot Bersu Gutt. 157). Nu har visserligen Bersu fullkomligt rätt i att häfda, att *q* ej blir *p* i lat. under vanliga förhållanden. Men det torde ju hända, att de fall af *p* för *q*, som finnas i lat., äro att förklara genom (möjligen assimilatoriska) inflytelser af närliggande labialer, äfven om regeln ännu ej kan fullt bestämmas (Bugge BB. XIV, 63 ff.). Man torde sålunda kunna ha rätt att förmoda, att **ov-qolo-* på grund af förra sammansättningsledens *v* har blifvit **ov-polo-* > **ōpolo-*, **ūpolo-*. På samma sätt skulle jag vilja föreslå att fatta *bubulcus* som en afledning med *ko*-suffix af ett **bupolo-* (=βουκόλος). Sammansättningsledet *bŭ-* motsvarar den svaga formen *gŭ* i s. *áriṣṭa-gu-*, *bhū́ri-gu-* o. s. v. och *p* i st. f. *c* vore att förklara på samma sätt som i *ūpilio* genom inflytande af *bŭ-*. När suff. *-ko* trädde till, kunde under inflytande af accenten uppstå en form **bu-ple-ko-* l. **bu-plo-ko-*, i hvilket fall *p* kunde bli *b* alldeles som i *publicus* i förhållande till *populus*. Under inflytande af specielt latinska accentförhållanden kunde af et **bú-ble-ko-* eller **bú-blo-ko-* ett lat. **bu-bḷ-ko-* uppstå, hvaraf *bubulcus* med lätthet förklaras[1]). På samma linie med *bubulcus* står *subulcus*, såvidt det icke är senare bildadt och efter *bubulcus*, i hvilket fall *-bulcus* blifvit uppfattad som en afledningsändelse[2]). Så vidt *aububulcus*[3]) hos Loewe Prodromus 349 är riktigt — Bährens konjicierar derför Jen. Lit.-zt. 1877 p. 156 *au-bulcus*, hvad viserligen är möjligt, men icke behöfligt; kunde då uppfattas i öfverensstämmelse med den senare af de af mig framstälda möjligheter för förklaring af *subulcus* — så har man att fatta det som en sammansättning, der *bubulcus* har den allmänna betydelsen af herde, och af samma art som ἱπποβουκόλοι t. ex. hos Eurip.[4]). Skulle den af mig försökta förklaringen af *ōpilio, ūpilio* och *bubulcus* vara riktig, vore orden närmast att inordna under afledningarne och först de till grund för dessa liggande stamorden under sammansätningarne.

187 ff., 193 ff. Här refereras den gängse åsikten om indoeuropeiska vokalsammandragningar i nominalböjningens ändelser. Likaså 249 A angående dylik sammandragning i 1 sg. ind. af

---

[1]) Denna förklaring gäller naturligtvis likaväl, ifall man definitivt måste antaga sammansättning med ett ieu. **polo-* i det närmaste = s. *pāla-*.

[2]) Denna senare möjlighet har ej så mycket för sig, då ordet torde vara lika gammalt som *bubulcus*; *subulcus* förekommer hos Varro, *bubulcus* dock redan hos Plautus.

[3]) Angående *ō-*, *ū-* i *ōpilio*, *ūpilio* se Thurneysen KZ. XXVIII, 159; *ō-*, *ūpilio* kan vara af **ov-pilio* — utan *i* — och då är det regelbundet utveckladt; om af **ovipilio*, så måste *i* ha fallit bort, innan lagen om *ov* > *av* värkade; *av-* däremot uppträder så väl i *aububulcus* som *avillus*, *agnus recentis partus* Müller Fest. 14 enligt Loewe Prodr. 348 f. (jfr Froehde BB. I, 327, Bersu Gutt. 124).

[4]) Jfr. också s. *gōpá-* som ursprungligen betyder 'koherde', men sedan 'herde' i allmänhet och användes under denna bet. i sammansättningar; af samma art är αἰπόλος; αἰγῶν ρ 247 o. d.

den tematiska konjugationen: ieu. *bherō af *bhéro-a, och 1 sg. konj.: *bherō af *bhero-o-a. Jag är fullt öfvertygad om, att man inte kan uppleta något stöd för dylika vokalsammandragningar. Ty på hvad sätt skulle man kunna göra antagligt, att den eller den ändelsen börjat på vokal? Detta antagande har utgått från den förutsättningen, att den otematiska deklinationen skulle vara primär i förhållande till den tematiska; då deremot alla skäl tala för att antaga den tematiska deklinationen åtminstone för lika ursprunglig eller snarare primär. Är detta fallet, är det ingenting, som hindrar att antaga, att de fall inom den otematiska deklinationen, som pretenderats tyda på med vokal börjande kasussuffix — som man sedan ansett öfverförda på den tematiska — äro att tillskrifva s. k. tematiska former. Så anser jag principielt t. ex. ieu. *pedei eller *pedai i l. pedī vara att afdela *pede-i *peda-i, så att pede- peda- är den ursprungligaste 2-stafviga stammen, som i *pēd- *pōd- i l. pēs, πώς har sina fulla kvantitativt motsvarande enstafviga former. Allt tyder på, att vi snarare principielt ha att antaga, att ändelserna ursprungligen började på konsonant. Här ett exempel. Ändelsen i ack. sg. antages allmänt vara -m (af urspr. me-, mo-), t. ex. i ieu. *ekuo-m och *pēd-m̥ eller *pōd-m̥ (> l. equom, s. pādam, i st. f. *pāda, gr. *πῶδα ombildadt till πόδα, l. pedem), hvari på ett frappant sätt skilnaden mellan tematisk och otematisk deklination framträder. Nu hette med all sannolikhet ack. pl. *ekuō-ms (jfr s. açvān), hvaraf gr. och lat. urform *ekuŏ-ns > lat. equōs, ἵππονς, ἵππους, Skulle man nu antaga, att den långa vokalen i denna ieu. urform endast vore att tillskrifva en kontraktion, vore man nödgad att ansätta ändelsen som *-oms l. dyl. Men nu talar väl allt för, att man i öfverensstämmelse med sing. -m uppfattar *-ms som ändelse. Häraf blir det en oundgänglig följd, att man har att förklara ō i ekuō- som en afljudsform till o i *ekuŏ-. Och hvarför då icke också förklara *ekuōd > l. equōd, *ekuōi > ἵππωι, *ekuōm > ἵππων ur *ekuō-d, *ekuō-i och *ekuō-m? jfr s. mád < ieu. *me-d-, hvarför också l. mēd ur ieu. *mē-d. Vi ha häller ingen anledning att förklara φέρω, l. fero som ofvan antydts, utan kunna helt enkelt anse ieu. *bherō såsom en afljudsform till den i perf. mötande formen *bhe-bhŏră eller *bhe-bhĕră i s. ba-bhāra, jfr gr. γέγονα o. s. v. — Särskildt vill jag här med afs. på instrum. 187, 7; 217, 5 framhålla, att gr. κῆ og några andra s. k. instrum. ej äro att förklara ur ett urspr. ā utan ur ē: lak. πή-ποκα, gort. ὅ-πη = g. hvê, κῆ i dor. κῆνος, τῆ i dor. τῆνος = g. þê (se t. ex. Meister Gr. Diall. I, 67, Bezzenberger BB. X, 204, J. Schmidt KZ. XXVII, 293, Festgruss an Boehtlingk 100 ff.).

191. Jag tviflar på, at ett *ἀνωγηο-α kan läggas till grund för neutr. pl. ανώγεω (ordet föröfrigt oattiskt v. Bamberg Zeitschr. f. gymnas.-w. 1874, p. 2). Denna form, såvidt öfver-

hufvud betygad[1]), måste väl tillskrifvas någon slags analogibildning. Känslan af att *ω* inträdde, der annars andra vokaler i paradigmet funnos, kunde ha föranledt *-ω* för *-α* äfven i n. pl.

200, 7. Ang. *χείρ* och dess böjning jfr nu Wackernagel KZ. XXIX, 131 ff.

203, 1. I afs. på *genū* och *cornū* såsom ursprungliga dualer se Danielsson Z. altit. wortf. u. formenl. 1 ff.

204, 6; 9; 206 (jfr äfven 26 p. 31). Med afseende på sådana former som t. ex. n. pl. *omnēs*, *omneis* och *omnīs* hyllar författaren den teorin, at dessa skrifningar äro liktydiga, i det att, under antagande att formerna med *ē* skulle vara de tidigaste, *ē* genom stadiet *ei* skulle blifvit *ī*. Denna åsikt, som framstälts t. ex. af Bücheler Decl.[2] § 78 f., 133 ff., 246 ff., 275 ff. och följts af Stolz Lat. gr. § 37; 81; 83; 86; 88, är sannolikt oriktig. Riktiga antydningar redan hos Kühner. Framför allt har Corssen Ausspr. I, 726 ff., i synnerhet 738 ff. otvetydigt visat, att *ē*, *ei*, *ī* ej äro till tiden efterföljande hvarandra, utan att de på inskrifter — t. o. m. i samma — förekomma samtidigt från midten af 2dra årh.; och ingenting ger vid handen, att *ē* skulle vara äldre. Allt talar för att anse *ei* och *ī* å ena sidan som tecken för urlat. *ī* (*ei*), deremot *ē* som tecken för urlat. *ē*. De fall deremot, i hvilka *ē* växlar med *ei*, hvaraf sedan *ī*, äro af helt annan art nämligen af *oi*-dift. t. ex i n. och d. pl. af *o*-st. eller n. sg. *hic*, *qui*. I de olika kasus torde förhållandet ha varit följande.

„Dat." på *-ī* (*ei*) af *i*-stammar är regelbunden vare sig instr. eller lokativ; *-e* hos samma stammar (*salutē*) är troligen en annan kasus, kan alltför väl förklaras ur lok. *-ē* (J. Schmidt KZ. XXVII, 286 ff.). Dat. på *ī* (*ei*) hos konsonantstammarne (*pedī*, *patrī*) är antingen lån från *i*-stammarne eller ursprunglig dat. på *-ei* eller *-ai* (Osthoff). Osk. *patereí* kan i hvarje fall icke vara af *-ai*. Dat. på *-e* hos dessa stammar kan vara lån från motsvarande bildning hos *i*-stammarne men också urspr. instrum.

„Abl." innefattar ursprungliga ablat., instrum. och lokat. Den lokativiska ablativen på *ī* och *ĕ* fins både hos *i*- och konsonantstammarne. Ändelsen *ī* i *peregrī*, *Carthaginī*, *rurī*, *Tiburī* är en lok. egentligen tillhörande *i*-stammarne og öfverflyttad på konsonantstammarne. Ändelsen *-ĕ* i lokativt använda ord fins både hos *i*- och kons.-stammarne *peregre*, *Carthagine*, *rure*, *Tibure* och torde vara att förklara antingen som lok. *-ĭ* af kons.-stammarne öfverförd på *i*-stammarne, eller (enligt J. Schmidt) urspr. lok. *-ē* af *i*-stammarne, i så fall öfverförd på konsonantstammarne. — Den eg. abl. (-instr.) i lat. a) på *-e* kan vara 1) ursprunglig instrum. på *-ĕ* (Osthoff *-ă*), 2) lok. af kons.-stammarne och så vidt *-e* förekommer i *i*-stammar, lån

[1]) I inskrifter förekommer till *ἡμιέκτεων* ack. pl. *ἡμιεκτεῖα* CIA. add. 834 b, I, 15; Bull. VIII (1884) p. 195.

från kons.-st.; b) på *-ī* tillhör *i*-stammarne, och såvidt det förekommer i kons.-st., lån från de förra och kan förklaras 1) ur abl. *-īd* i lat. nybildad efter abl. *-ō-d* (*marīd, airīd*), 2) instr. af *i*-st. (möjligen öfverflyttadt till kons.-st. *cum primo lucī*, som dock kan vara) 3) lok. af *i*-st. Abl. *-ē* (*patrē* hos Plautus) kan vara en kontamination af *ĕ* och *ī*, men också urspr. instr. — s. *pitrā*.

Nom. pl. *-ĕs* i *turbinĕs* o. s. v. (hos Plaut.) kan ej, som Bücheler och Stolz antaga, vara ursprungligt *-ĕs* i kons.-st., ty deraf borde blifva *-is*, som Henry riktigt anmärker, utan har uppkommit af metriska skäl genom mätning af ⏑́- som ⏑́⏑. Ändelsen *-ēs* tillhör *i*-st.; i kons.-st. härstammar *-ēs* från *i*-st. eller är ack. använd som nom. (**pedm̥s* > *pedēs*). De få fall af *-īs* (*-eis*), som förekomma, hufvudsakligen af *i*-st. (*ceiveis, finis*), äro antingen af *-ies* eller lån från ack.

Ack. pl. *-ēs* tillhör urspr. kons.-st. (**pedm̥s* > *pedēs*), *-īs* (*-eis*) tillhör *i*-st. (af *-ĭms*, jfr s. *-īn*). När det förekommer *-ēs* hos *i*-st. eller (sällan) *-īs* hos kons.-st., så beror detta på analogiskt utbyte.

217, 9. En viktig modifikation af Meuniers förklaring af gen. *-īus*, dat. *-ī* af pron. hos Danielsson Studia grammatica isht. p. 31 ff.

229. Vok. *mī* torde vara regelbundet utvecklad af **mīe* < **meie* (såsom *ii, iis* se ref. De deriv. vb. contr. 195 f.).

238. L. *sēdi sēdimus* kan knappast skiljas från germ. *sêt-* såväl i sing. som pl. (fht. *saaz*, g. pl. *sêtum*). Är så fallet, d. v. s. är *sēd-* ieu., men kan det icke förklaras på det af Osthoff i Perf. försökta sättet (**sezdmé* = **sēdmé*), så följer, att vi måste antaga en afljudsväxling *ē*: *ĕ* (liksom i ἧπαρ, zd. *yākare*: l. *jĕcur*, s. *yákr̥t*, ἧσσων: l. *sĕquius* o. s. v.), något som i och för sig är antagligt nog. L. *lēgi* och *vēni* äro sålunda lika väl att antaga som ieu. afljudsformer, hvad också författaren med full rätt antager för *ēgi, fēci, cēpi*.

249, 2. Jag kan icke öfvertyga mig om den gängse förklaringen af φέρεις, så länge man icke kunnat bortförklara den omständigheten, at **-σι* > *-εϊ* ännu hos Hom. ej *-ει*; men φέρεις förutsätter en ursprunglig diftong (Collitz Anz. f. d. Alt. V, 342, Smyth Diphth. *EI* p. 55, Bechtel Phil. Anz. 1886, 18 f.).

267. Ang. med.-passivet i lat. har man numera fram för allt att jämföra Windisch Über die verbalformen mit d. char. *r* im ar., it. u. celt., som förklarar pass.-ändelsen *r* såsom ytterst gående tillbaka till vissa ieu. ändelser på *-r*, jfr nu också Zimmel KZ XXX, 224 ff.

276. I st. för den af förf. som regelbunden konstruerade opt. af rot *ei̯* 'gå' i gr. **ἰίην* skulle vi väl snarare väntat **ἰήν* eller **ἴην*, jfr s. *iyām*.

Det finnes visserligen flera punkter, der ref. är af olika mening med förf. eller de af honom refererade åsikterna, liksom å andra sidan — hvad som oftast är fallet — författarens åsikter och förklaringar äro egnade att vinna erkännande; men som denna anmälan redan nått för stor utsträckning, kan jag icke inlåta mig på närmare påpekande deraf, och jag vill endast ännu en gång på det varmaste rekommendera förevarande arbete.

F. t. Kristiania.

Karl Ferdinand Johansson.

Friedr. Blass, Über die Aussprache des Griechischen. Dritte, umgearb. Aufl. Berlin. Weidmann. 1888. VIII + 140 s.

Det i 1882 udkomne 2det, fuldstændigt omarbejdede oplag af denne fortræffelige lille bog er allerede bleven efterfulgt af et tredje oplag, der i alt væsentligt stemmer med det 2det, men er bleven forøget ved fyldig benyttelse af det siden da fremkomne nye materiale. Hvad der i denne henseende kunde være at tilföje, turde være meget lidet. S. 97 note 374 og s. 107 note 404 a henviser forf. til J. Psichari i Revue crit. 1887 s. 266 f. angående den nygræske udtale af tenues og mediæ efter en nasal og det heri liggende vidnesbyrd om den oprindelige udtale af β, γ, δ som virkelige mediæ; i denne anledning må her mindes om, at vor afdøde landsmand Jean Pio allerede 1883 udførligere har påvist det samme i dette tidskrift VI, s. 55 ff. („den oldgræske Udtale af β, γ og δ, belyst af det nygræske Folkesprogs Udtale“). Også de af Pio i Tidskr. for Philol. og Pædag. VII, 38 ff. (1866) meddelte prøver af almuemålet på Syra, hvor der er lagt særlig vægt på den nöjagtige gengivelse af lydene til dels ved hjælp af en omskrivning efter Lepsius's system, kunde måske have fortjent opmærksomhed til sammenligning med de oplysninger, forf. giver på grundlag af meddelelser fra Hr. Psichari (se især „Anhang“ s. 132 ff.).

Selve undersøgelsen af de græske lyds udtale gennem de vexlende tider og i de forskellige dialekter er for øvrigt gennemført med lige så megen klarhed som lærdom, og forf.s resultater ville vistnok i det væsentlige finde fuld tilslutning hos sproghistorikere; kun ganske enkelte tilfælde turde der være, hvor rigtigheden af dem måske kan drages i tvivl eller hvor argumentationen i alt fald ikke er overbevisende. Dette gælder efter min mening f. ex. om udviklingen af det „uægte“ ει, s. 30. Når forf. s. 113 ff. for ζ — utvivlsomt det bogstav, hvis nöjagtige

lydbestemmelse frembyder de störste vanskeligheder — hævder udtalen *zd* som den sandsynligste bl. a. særlig i attisk dialekt. jævnsides med *dz* i forskellige andre dialekter (som følge af forskellig udjævning mellem oprindeligt *zd* og *dz*), er det rimeligt, at dette er rigtigt; dog forekommer det mig, at en del af de for udtalen *zd* opstillede argumenter, navnlig for så vidt de grunde sig på at ζ, i ægte græske eller fremmede ord, er trådt i stedet for σδ, ikke egentlig have nogen beviskraft med hensyn til den faktiske udtale på den givne tid. Udtalen af ζ som σδ blev for øvrigt, som også berört af forf. (der har ment at have truffet den hos folk udgåede fra slesvigske skoler för 1864) i fortalen s. VI, hos os i sin tid hævdet af Rask (Saml. Afhandl. II [ikke „VI"], s. 38) og derefter optagen af Tregder i hans Græske Formlære (og af ham brugt også ved skoleundervisningen, hvor den på grund af den uundgåelige sammenblanding med *st* turde være lidet praktisk); på samme måde gengives ζ i de förste udgaver af Bergs „Schema til den græske Formlære" og i Fibigers tyske bearbejdelse af denne bog, „Schematische Darstellung d. griech. Formenlehre" (1859), der til 1864 brugtes ved de sydslesvigske skoler. Når forf. på det anf. sted tilföjer, at ζ nu i Danmark udtales „als S-laut", må dertil bemærkes, at den udtale, der hos os, når vi læse græsk, almindeligt bruges eller i alt fald tilstræbes, sikkert er *ds* (*dz*), der dog som en os ikke hjemlig lydforbindelse let slår over i det mindre vanskelige *ts* (efter en vokal kan også høres *ðs*); men på den anden side er det ganske vist, at der, når vi ikke lægge særlig vind på at gengive den græske lydform, let indtræder en afslibning til *s*, i særdeleshed i forlyd, hvor en forbindelse *ds, dz, ts* er os mest fremmed, og særlig i denne stilling høres da ganske jævnligt — i almindeligere kendte og brugte ord eller navne vel så godt som gennemgående — det blotte *s*, altså f. ex. *sēta* (*dsēta*) ζῆτα, *Söus* Ζεύς (ligesom altid i ord, der ere gåede helt over i sproget, som zoologi, ekzem, horizont).

Med disse få periferiske bemærkninger være dette nye oplag på det bedste anbefalet til filologernes opmærksomhed.

København. V. Th.

Mindre meddelelse.

Ψῦκτραι.

Vocabulum adhuc ignotum in inscriptione Attica (in Ἐφημ. ἀρχ. a. 1884 p. 165 ss. transcripta) aetatis Romanae exstat, in arce Athenarum reperta, qua de quibusdam publicis sacrisque aedificiis et locis urbis et portus reficiendis et rei publicae restituendis, cum a privatis occupata essent, agitur. Bis vocabulum sic usurpatur (v. 43 et 45): [Sc. Μητρόδωρος ἀποκατέστησε cet.] ψύκτρας τὰς πρὸς τ[οῖ]ς νεωρίοι[ς τ]οῦ λιμένος τοῦ ἐν Ζέαι πρὸς τοῖς κλεί[θροις . . .], deinde ψύκτρας τὰς ἐν τῶι μεγάλωι . . . . . . τοῦ περικλειομένου τοῖς νεωρίοις καὶ τῶι Ἀφροδισίωι καὶ ταῖς στοαῖς μέχρι τῶν κλείθρων . . . . Quales fuerint illae ψῦκτραι, non constat. C. Wachsmuth (Berichte üb. die Verhandl. d. k. sächs. Ges. d. Wiss., philol. hist. Classe 1887 p. 376) significari putat nemora, et vocabulum quod est ψυκτήριον comparat; alii porticus fuisse opinantur. Apparet loca vel aedificia fuisse portubus vicina, quae navalibus (τοῖς νεωρίοις) adjuncta erant.

Suspicor aedificia fuisse idonea ad naves subductas reparandas et siccandas, cui rei operam ab antiquis datam esse apparet ex verbis quae sunt διαψύχειν et ἀναψύχειν, quibus in hac re utuntur Herodotus (VII, 59), Thucydides (VII, 12, ubi de eadem re ἀποξηρᾶναι), Xenophon (Hell. I, 5, 10), alii, velut apud Lucianum Charon memor temporum Trojani belli queritur de continua navigatione mortuorum trajiciendorum causa, ὡς δέκα ὅλων ἐτῶν μὴ νεωλκῆσαι μηδὲ διαψῦξαι τὸ σκαφίδιον (Charont. c. 23 cum Tib. Hemsterhusii annotatione). Cum alibi in litoribus subductas naves exsiccarent, in portubus velut Piraei loca vel aedificia ad eam rem apta fuisse veri simile est, quae ψῦκτραι appellarentur.

Hauniae, m. Junio MDCCCLXXXVIII.

C. Jörgensen.

Tredje nordiska filologmötet.

Sedan de ledamöter af bestyrelsens Stockholmsafdelning, hvilka haft i uppdrag att söka anskaffa offentligt understöd till tryckning af en berättelse om mötets förhandlingar, trots ifriga bemödanden icke lyckats utverka medel för sagda ändamål, har jag af de i Stockholm bosatta medlemmarna af bestyrelsen blifvit anmodad att för öfriga deltagare i mötet tillkännagifva, det någon berättelse om Tredje nordiska filologmötet icke är att förvänta.

Stockholm i September 1888.

Generalsekreteraren.